

ISSN 1301-8752

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ**

Hacettepe University
Journal of Economics and Administrative Sciences

Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 43, Sayı 2, 2025

Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences, Vol 43, Issue 2, 2025

ISSN 1301-8752 | e-ISSN1309-6338

Derginin Sahibi/Publisher: Yonca İLDEŞ, Dekan / Dean
H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına /
on behalf of H.U. Faculty of Economics and Administrative Sciences

Yayın Kurulu Başkanı/Chief Editor:

A. Yasemin YALTA

Yayın Kurulu Başkan Yardımcısı/Deputy Editor:

Selin METİN CAMGÖZ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Editorial Manager:

Şerife GÜRAN

Yayın Kurulu/Editorial Board:

Selin Metin CAMGÖZ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye / Hacettepe University, Turkey
Mine Pınar GÖZEN ERCAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye / Hacettepe University, Turkey
Micheal S. GUTTER	Virginia Politeknik Enstitüsü, A.B.D. / Virginia Polytechnic Institute, USA
Sıdıka KAYA	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye / Hacettepe University, Turkey
Selvi KANNAN	Tazmania Üniversitesi, Avustralya / University of Tasmania, Australia
Joost PILATJEWSB	WSB Merito Üniversitesi, Polonya / WSB Merito University, Poland
Jorge RUIZ-MENJIVAR	Florida Üniversitesi, A.B.D. / University of Florida, USA
Uğur SADİOĞLU	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye / Hacettepe University, Turkey
Ramazan SARI	Danimarka Üniversitesi, Danimarka / University of Denmark, Denmark
Arzu ŞENER	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye / Hacettepe University, Turkey
Tarık TUNCAY	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye / Hacettepe University, Turkey
Wim WESTERMAN	Groningen Üniversitesi, Hollanda / University of Groningen, Netherlands
A. Yasemin YALTA	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye / Hacettepe University, Turkey

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor:

Sıla Can DEMİR

Hacettepe Üniversitesi, Türkiye / Hacettepe University, Turkey

H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda dört defa online yayımlanan uluslararası, akademik hakemli bir dergidir.

Dergide yayımlanmak üzere gönderilen yazılar <https://dergipark.org.tr/tr/pub/huniibf> adresinden yüklenmelidir. Diğer konularla ilgili yazışmalar aşağıdaki adrese yapılmalıdır:

Adres/Address:

Şerife GÜRAN

Hacettepe Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü 06800, Beytepe, ANKARA

e-posta/e-mail: iibf_dergisi@hacettepe.edu.tr

Dergiye gönderilecek makaleler, Dergi web-sitesinde (<http://dergipark.org.tr/huniibf>) yer alan "Yazar Rehberi"ndeki kurallara uygun olmalıdır.

H.U. Journal of Economics and Administrative Sciences is a peer-reviewed online international, academic journal, published quarterly. Articles sent must conform to the requirements indicated on the Guide for Authors in the web-site (<http://dergipark.gov.tr/huniibf>).

Yayının Türü/Product Type: Uluslararası akademik internet üzerinden yayımlanan hakemli Dergi, yılda 4 sayı/
International academic online refereed journal, four issues per year.

Basım Tarihi/Date of Issue: Haziran 2025 / June 2025

Dizin/Indexing: TR Dizin (Ulakbim), EconLit, ASOS

Yayının Yönetim Yeri/Editorial Office Contact Information: Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Beytepe-ANKARA, Tel: (0312) 297 73 99

Hacettepe University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Beytepe-ANKARA, Phone: +90 312 297 73 99

Danışma Kurulu/Advisory Board

Aybala DEMİRCİ AKSOY	Gazi Üniversitesi, TR
Victor ASAL	State University of New York, US
Erhan ASLANOĞLU	Piri Reis Üniversitesi, TR
Doğan Yaşar AYHAN	Başkent Üniversitesi, TR
Kamil Ufuk BİLGİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Nurettin BİLİCİ	Çankaya Üniversitesi, TR
Geert BOUCKAERT	KU Leuven, BE
Dimitrios BUHALIS	University of Bournemouth, UK
Charles E. BUTTERWORTH	University of Maryland, US
Mitat ÇELİKPALA	Kadir Has Üniversitesi, TR
Wolfgang DIETRICH	University of Innsbruck, AT
Alan DOIG	Northumbria University, UK
Aylin ÖZMAN	TED Üniversitesi, TR
Korkut ERTÜRK	University of Utah, US
Halit GÖNENÇ	University of Groningen, NL
Michael S. GUTTER	University of Florida, US
Nguyen Thai Yen HUONG	Diplomatic Academy of Vietnam, VN
Peter M. JACKSON	Leicester Üniversitesi, UK
Aykut KİBRİTÇİOĞLU	Ankara Üniversitesi, TR
Ayşegül MENGİ	Ankara Üniversitesi, TR
Toshihiro MINOHARA	University of KOBE, JP
Ahmet Fazıl ÖZSOYLU	Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, TR
Erol TAYMAZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi, TR
Süleyman TÜRKEL	Toros Üniversitesi, TR
Horst UNBEHAUN	Georg Simon Ohm TH, DE
Simon WIGLEY	Bilkent Üniversitesi, TR
Erinç YELDAN	Bilkent Üniversitesi, TR
A. Nuri YURDUSEV	Orta Doğu Teknik Üniversitesi, TR
Mary Ellen ZUCKERMAN	State University of New York, US

HAKEMLER/REFEREES

Emin Efecan Aktaş	Ahi Evran Üniversitesi
Cemalettin Aktepe	Gazi Üniversitesi
Şükrü Apaydın	Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Akif Argun Akdoğan	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Aykut Attar	Hacettepe Üniversitesi
Pınar Başgöze	Hacettepe Üniversitesi
Kamil Ufuk Bilgin	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Gökhan Bitmiş	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Bülent Çekiç	Hacettepe Üniversitesi
Hakan Çetintaş	Balıkesir Üniversitesi
Tayfun Çınar	Ankara Üniversitesi
Esat Daşdemir	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Yusuf Demir	Cumhuriyet Üniversitesi
Beyza Gültekin	Hacettepe Üniversitesi
Çağrı Gümüş	Karatay Üniversitesi
Pınar Derin Güre	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Çağlar Doğru	Ufuk Üniversitesi
Azize Ergeneli	Hacettepe Üniversitesi
Ahmet Erkasap	İstanbul Gedik Üniversitesi
Canan Eryiğit	Hacettepe Üniversitesi
Nazan Güngör Kayağdı	Bitlis Eren Üniversitesi
Bahtışen Kavak	İstanbul Arel Üniversitesi
Nihan Tomris Küçün	Karatay Üniversitesi
Merter Mert	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Erol Özçelik	Çankaya Üniversitesi
Öznur Özkan Tektaş	Hacettepe Üniversitesi
Bülent Özsaçmacı	Çankaya Üniversitesi
Fatih Mehmet Öztekin	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Erbil Özyörük	Türk Hava Kurumu Üniversitesi
Evren Sapmaz Veral	
Taner Sığındı	Sıtkı Koçman Üniversitesi
Azize Şahin	İstanbul Üniversitesi
İbrahim Erem Şahin	Selçuk Üniversitesi
Savaş Zafer Şahin	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Özge Tayfur Ekmekçi	Hacettepe Üniversitesi
Yusuf Topuz	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Niray Tuncel	Hacettepe Üniversitesi
Seçil Mine Türk	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Hakan Ulucan	Anadolu Üniversitesi
Cemil Varlık	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Ferda Yerdelen Tatoğlu	İstanbul Üniversitesi
Nurcan Yücel	Fırat Üniversitesi

Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisinin Cilt 43, Sayı 2, Haziran 2025’de yayınlanan makalelerini değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us to review the articles published in Volume 43, Issue 2, June 2025 of the Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma Makalesi/ Research Article

- Emre Akusta The Energy Trilemma A Driver of Economic Growth?
Empirical Evidence From Türkiye 213
Ekonomik Büyümenin İtici Gücü Olarak Enerji Trilemması:
Türkiye'den Ampirik Bulgular

Araştırma Makalesi/ Research Article

- Ayça Beyoğlu Türk Bankacılık Sektöründe Dijital Bankacılık Verimlilik Analizi 232
Digital Banking Efficiency Analysis in the Turkish Banking Sector

Araştırma Makalesi/ Research Article

- Arınç Boz Gelir Dağılımında Cinsiyet Etkili Mi? Türkiye Özelinde Bir Analiz 249
Is Gender Effective in Income Distribution? An Analysis
Specific to Türkiye

Araştırma Makalesi/ Research Article

- Vefa Can Kaya İdari Reformdan Akademik Kuruma Todaie'nin
Dönüşümünün Tarihsel Dinamikleri 276
The Historical Dynamics of TODAIE's Transformation from
Administrative Reform To Academic Institution

Araştırma Makalesi/ Research Article

- Ecem Özkan Panel Dinamik Görünüşte İlişkisiz Regresyon Yaklaşımıyla Kamu
Özer Arabacı Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yeni Sanayileşen
Ülkeler Örneği 299
The Relationship Between Public Expenditures And Economic
Growth with the Panel Dynamic Seemingly Unrelated Regression
Approach: The Case of Newly Industrialized Countries

Araştırma Makalesi/ Research Article

- İlker Şahinoğlu Kentleşme Politika Ve Uygulamaları Doğrultusunda
Zeynep Arslan Taç Samsun'da Kentsel Saçaklanma 325
Urban Sprawl in the Context of Urbanization
Policies and Practices

Araştırma Makalesi/ Research Article

- Beyza Topcugil Kolayda Malların Satın Alma Niyeti Ve Kalite Algısı Üzerinde
Öznur Özkan Tektaş Tipik Ambalaj Tasarımı Ve Tasarım Farkındalık Düzeyinin Etkisi 350
The Effect of Typical Packaging Design and Design Awareness
Level on Purchase Intention and Quality Perception of
Convenience Goods

Araştırma Makalesi/ Research Article

- Kaan Yayla Beş Faktör Kişilik Modeli İle Örgütsel Muhalefet Arasındaki
Semra Güney İlişkinin İncelenmesi: Algılanan Örgütsel Desteğin Düzenleyici Rolü .. 370
Examining the Relationship Between the Five-Factor Personality
Model and Organizational Dissent: The Moderator Role of
Perceived Organizational Support

Araştırma Makalesi/ Research Article

- Koray Yıldırım Capital Flight Hysteresis And Its Determinants: The Case of Türkiye.. 396
Harun Bal Sermaye Kaçışında Histerezis ve Belirleyicileri: Türkiye Örneği

- Yazar Rehberi/Guide for Authors 414

Araştırma Makalesi / Research Article

The Energy Trilemma as a Driver of Economic Growth: Empirical Findings from Türkiye

Emre Akusta¹

Abstract

The energy trilemma requires a balance between three key dimensions - energy security, energy access and environmental sustainability - to support a sustainable energy system. These three dimensions have a central role in shaping global energy policies. Therefore, this study investigates the impacts of the energy trilemma on economic growth in Türkiye. Using annual data for the period 2000-2022, ARDL method was preferred in this study. The results show that the Energy Trilemma Index has a positive and strong impact on the Gross Domestic Product in the short-run with a coefficient of 0.243, and in the long-run, this impact is even stronger with a coefficient of 0.346. Moreover, the other explanatory variables, i.e., Foreign Direct Investment, Transition to Sustainable Energy, Financial Development, and Gross Fixed Capital Formation, also positively impact economic growth in both the short - and long-run. Therefore, energy policies harmonize economic growth, energy security, environmental sustainability, and social welfare are recommended for economic stability in Türkiye.

Keywords: Energy Trilemma, Economic Growth, Energy Security, Environmental Sustainability, ARDL.

Ekonomik Büyümenin İtici Gücü Olarak Enerji Trilemması: Türkiye'den Ampirik Bulgular

Öz

Enerji trilemması, sürdürülebilir enerji sistemini desteklemek için enerji güvenliği, enerjiye erişim ve çevresel sürdürülebilirlik olmak üzere üç temel boyut arasında bir denge kurulmasını gerektirir. Bu üç boyut, küresel enerji politikalarının şekillendirilmesinde merkezi bir role sahiptir. Bu nedenle, bu çalışmada Türkiye’de enerji trilemmasının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır. 2000-2022 dönemi yıllık verilerinin kullanıldığı bu çalışmada ARDL yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmada Enerji Trilemma Endeksi'nin kısa dönemde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla üzerinde 0.243'lük bir katsayı ile pozitif ve güçlü bir etkiye sahip olduğu, uzun dönemde ise bu etkinin 0.346'ya yükselerek daha da güçlendiği tespit edildi. Aynı zamanda, diğer açıklayıcı değişkenler olan Yabancı Doğrudan Yatırım, Sürdürülebilir Enerjiye Geçiş, Finansal Gelişmişlik ve Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu da ekonomik büyümeyi hem kısa hem de uzun dönemde pozitif yönde etkilemektedir. Bu nedenle, Türkiye'de ekonomik istikrar için ekonomik büyüme, enerji güvenliği, çevresel sürdürülebilirlik ve sosyal refahı uyumlaştıran enerji politikaları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Trilemması, Ekonomik Büyüme, Enerji Güvenliği, Çevresel Sürdürülebilirlik, ARDL.

¹Assist. Prof. Dr., Kırklareli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, emre.akusta@klu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6147-5443>

INTRODUCTION

Energy is considered one of the most crucial and indispensable needs throughout human history. The growing global population, urbanization, and technological advancements are continually driving up the energy demand. Consequently, the sustainability, security, and accessibility of energy systems are gaining increasing importance worldwide in the face of rising global populations and economic growth. According to estimates by the International Energy Agency (IEA), global energy demand is expected to double from its current level by 2050 (Khan et al., 2021a). This surge necessitates establishing reliable, equitable, and environmentally sustainable energy systems.

Investments required in energy infrastructure by 2050 are estimated to be around 50 trillion US dollars (Marti & Puertas, 2022). These investments are critical for managing the challenges of energy security, sustainability, and accessibility in a balanced manner. The energy trilemma is a framework used to understand the relationship and interaction between these three challenges. Addressing all three dimensions simultaneously allows for a sustainable and inclusive energy transition. As global energy demand is expected to double, the energy sector is developing new methods to meet this demand through decentralization, decarbonization, and digitalization. These new methods enhance the capacity to balance energy security, energy equity, and environmental sustainability (Khan et al., 2021b; Luciani, 2020).

Energy security refers to a country's capacity to reliably meet current and future energy demands and the resilience of its energy infrastructure. Energy equity (accessibility) encompasses the ability to provide reliable, affordable, and abundant energy. Environmental sustainability in energy systems involves reducing carbon emissions and addressing climate change within its framework (World Energy Council [WEC], 2020). The World Energy Council's (WEC) energy trilemma index measures countries' performance in these three dimensions and the accessibility of their energy policies.

The energy trilemma is tightly integrated with economic growth. When energy security is ensured, industries can operate without interruptions, and economic activities can expand. Energy equity is directly linked to providing access to energy across all economic layers, enabling a broad population to benefit from economic opportunities. Environmental sustainability supports a greener and more sustainable growth path in the long-run by reducing the environmental impacts of economic activities. Conclusively, the energy trilemma plays a central role in addressing our global challenges. Developing all three dimensions of the energy system equitably is a priority for policymakers and planners. The trilemma index is a key indicator in achieving this balance and advancing the global energy sector. This framework must continuously evolve in terms of energy policies and regulations to adapt to increasing changes and manage decarbonization processes effectively. Studies and policies on the energy trilemma are crucial for meeting future energy demands sustainably, reliably, and equitably. Therefore, this study investigates the impacts of the energy trilemma on economic growth in Türkiye.

This study contributes to the literature in at least three ways. First, there is no empirical study analyzing the impact of the energy trilemma on economic growth in Türkiye. This study aims to fill this gap in the literature. Second, it presents a study with methodological depth using various statistical methods such as principal component analysis, unit root tests, ARDL bounds test, and ARDL estimator. Third, the findings obtained through econometric methods are

supported with policy recommendations. In this way, the theoretical results of the study are supported from a practical perspective.

The rest of the paper is organized as follows: Section 1 is a literature review, Section 2 discusses the energy trilemma and the situation in Türkiye, Section 3 describes the data and methodology, Section 4 presents the empirical findings and finally Section 5 concludes.

1. LITERATURE REVIEW

The energy trilemma consists of three main dimensions: energy security, energy equity and environmental sustainability. These dimensions have a strong relationship with economic growth. They are also of strategic importance for international policy makers. In the literature, the impacts of different dimensions of the energy trilemma on economic growth have been extensively analyzed. Therefore, in this section, studies investigating the impacts of these three dimensions of the energy trilemma on economic growth will be presented.

Energy security is a critical component for economic development and social welfare. In developing countries, imbalances in energy supply can have negative impacts on economic growth (Nawaz & Alvi, 2018). Similarly, Prado et al. (2016) found a positive relationship between energy security and economic growth in Brazil. Gasparatos and Gadda (2016) examined the impacts of energy imports and tariff barriers on economic sustainability. Le and Nguyen (2019) emphasize the importance of energy security for macroeconomic stability by assessing this link in terms of economic perceptions. These findings suggest that energy security is a supportive factor for economic growth.

Access to energy is a critical issue for both economic and social sustainability. Ullah et al. (2021) examined the energy equity index and found that access to energy supports economic growth. Hu et al. (2019) find a positive relationship between energy efficiency and economic growth in China, while Rajbhandari and Zhang (2018) analyze how energy efficiency policies can support growth in middle-income countries. Ziolo et al. (2020) argue that energy consumption boosts economic growth, but without proper fiscal support, environmental impacts can be negative. Dell'Anna (2021) argued that efficient use of energy should be supported by government policies. These studies show that access to energy has a direct impact on economic growth.

The relationship between environmental sustainability and economic growth is complex. Ekins (2002) discussed the impacts of environmental factors such as natural resource use and deforestation on economic growth. Drews et al. (2018) showed that economic growth can be compatible with environmental sustainability by examining European and US cases. Kurniawan et al. (2021), in a study covering 140 countries, identified factors that distinguish economic growth from environmental degradation. These findings suggest that environmental sustainability does not necessarily conflict with economic growth, but can be harmonized with appropriate policies. Overall, all three dimensions of the energy trilemma are associated with economic growth. While energy security and access to energy stand out as factors that support economic growth, environmental sustainability can also be harmonized with economic growth through appropriate policies. In this respect, it is of great importance that energy policies are designed to support sustainable growth.

The relationship between the energy trilemma and economic growth is complex and multidimensional. In the literature, energy security, energy access, and environmental

sustainability dimensions are usually considered separately. However, studies evaluating these dimensions together are quite limited. Therefore, studies that address the energy trilemma with a holistic approach are of great importance.

The impact of energy trilemma on economic growth has been investigated in different countries and periods. Chi et al. (2023) demonstrated the balanced impact of energy use and population growth on economic growth in North African countries. The study emphasizes that energy efficiency and low-carbon energy transition policies play a critical role in the growth process. Meanwhile, Khan et al. (2022a) argue that the energy trilemma promotes economic growth within the framework of sustainable development goals but poses risks to environmental sustainability. These findings suggest that energy policies need to balance growth and environmental impacts.

The environmental impacts of the energy trilemma have also been widely discussed. Liu et al. (2022) examined the energy trilemma and sustainable energy transitions in countries with high CO₂ emissions and discussed the trade-off between economic growth and environmental quality. The results show that energy use and fixed asset investments contribute to economic growth, but negatively affect environmental quality. Khan et al. (2022b) find that clean energy transitions promote economic growth and reduce environmental footprint. Similarly, Kang (2022) analyzed 109 countries and found that the trade-off between energy security, energy access and environmental sustainability varies by region and income level. These findings suggest that energy policies should be designed considering regional and economic conditions.

The impact of energy policies on economic growth has also been analyzed in terms of long and short-run dynamics. Khan et al. (2021c) examined the impact of the World Energy Trilemma Index on economic growth. The study found that energy use and financial development can affect growth in the short - and long-run. The study also suggested taxation and policy adjustments regarding energy security and accessibility. Ang et al. (2015) analyzed how definitions and methodologies of energy security have changed over time and noted that energy policies increasingly take environmental sustainability and energy efficiency into account.

Studies in the Türkiye context have generally focused on the relationship between renewable energy use, energy consumption and economic growth. For instance, Boluk and Mert (2015) showed that renewable energy consumption reduces CO₂ emissions in Türkiye. Similarly, Acaravci and Erdogan (2018) find that renewable energy generation supports environmental sustainability. Studies on the relationship between renewable energy and economic growth reveal a positive long-run relationship between these two variables (Ozturk & Acaravci, 2010). Halicioglu (2009) found that economic growth increases CO₂ emissions and creates environmental costs. Cetin and Sezen (2018) find that renewable energy consumption in Türkiye has a supportive impact on both environmental and economic sustainability.

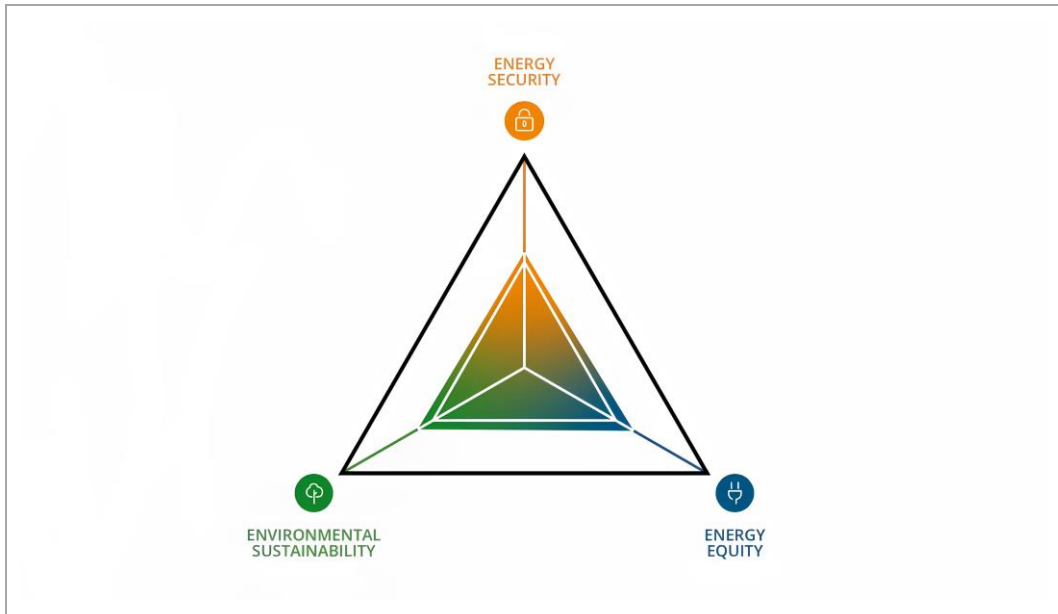
Overall, the literature has widely discussed the relationship of the energy trilemma with economic growth, environmental sustainability, and energy policies. However, studies evaluating all dimensions of the energy trilemma together are limited. Existing evidence points to the need for a balanced energy policy between energy security, accessibility, and environmental sustainability. In particular, it is emphasized that the transition to renewable energy should be designed to support economic growth and promote environmental sustainability.

Studies conducted in Türkiye generally reveal that energy consumption supports economic growth, and using renewable energy can potentially reduce CO₂ emissions. However, no direct study in the literature examines the impacts of the energy trilemma on economic growth in all its dimensions. Therefore, this study aims to fill this gap in the literature by addressing the energy trilemma in a holistic framework in the context of Türkiye. For this purpose, this study empirically examines the relationship between the energy trilemma and economic growth using data from 2000-2022 for Türkiye. In this regard, the role of energy policies in achieving the balance between economic growth and sustainability objectives is emphasized. The study results provide new perspectives on how energy policies can be aligned with economic growth and sustainability goals.

2. ENERGY TRILEMMA AND TURKIYE'S POSITION

The energy trilemma concept necessitates balancing three fundamental dimensions to support a sustainable energy system: energy security, energy equity, and environmental sustainability. These dimensions are pivotal in shaping global energy policies and offer a comprehensive assessment of energy systems. The World Energy Trilemma Index, developed by the World Energy Council (WEC), ranks the performance of energy systems in 127 countries across these dimensions (WEC, 2018).

Figure 1: Dimensions of the Energy Trilemma

Source: World Energy Council (2023).

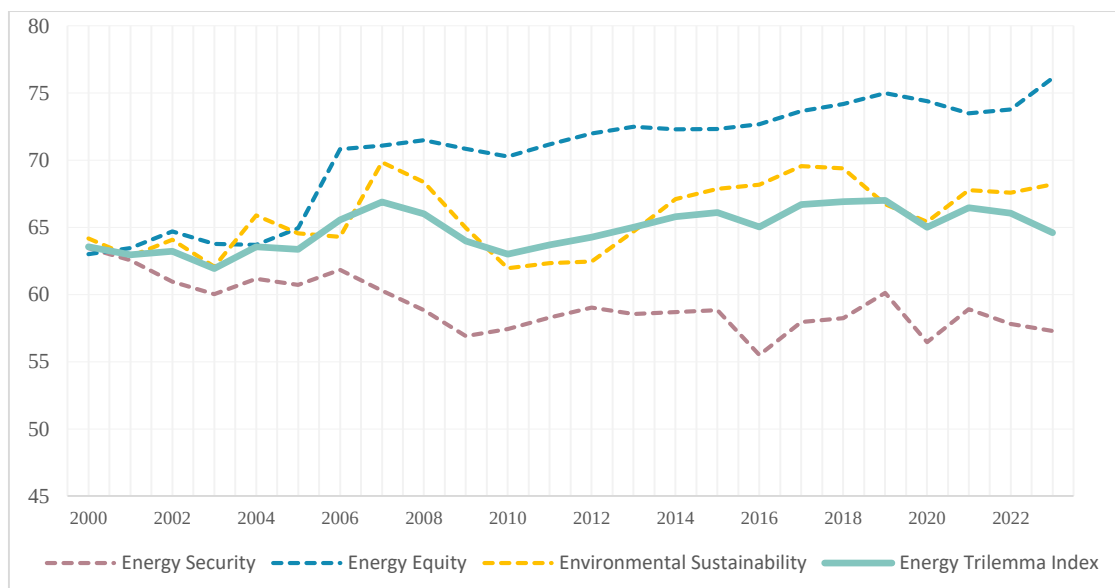
As depicted in Figure 1, the dimension of energy security evaluates a country's capacity to meet its growing energy demand and its resilience against supply shocks. This dimension, constituting 30% of the energy trilemma index, considers various sub-indicators including the management effectiveness of internal and external energy resources, and the reliability and resilience of the energy infrastructure. Energy security encompasses the capabilities of countries to maintain consistent access to energy resources and to respond swiftly to potential disruptions

in energy supply. This is typically achieved through the diversification of energy sources, investments in renewable energy, and modernization of infrastructure (WEC, 2023).

The energy equity dimension measures the performance of providing reliable and affordable access to energy. This dimension, also accounting for 30% of the energy trilemma index, includes two asynchronous inputs to consider: reliability and affordability. Reliable energy access is a fundamental metric assessed in alignment with the UN Sustainable Development Goal 7 (SDG7). Energy equity further includes the actual affordability of energy, determined by energy prices and widespread socioeconomic improvements. This dimension aims to provide fair and affordable energy to all consumers (WEC, 2023).

The environmental sustainability dimension evaluates a country's performance in mitigating environmental harm and reducing the impacts of climate change on its energy systems. Also weighted at 30% in the energy trilemma index, this dimension assesses the efficiency of energy use, production, transmission, and distribution; pollution in the form of carbon dioxide, methane, and particulate matter; and the performance in decarbonization. This dimension also covers radical emission reductions needed to limit global warming to 1.5°C and evaluates the countries' capacities to meet these targets. The national context is also incorporated into the energy trilemma index, accounting for 10% of the weight, and measures macroeconomic and governance conditions, the stability of the economy and government, and the attractiveness and innovation capacity of the country (WEC, 2023).

Figure 2. Türkiye's Energy Trilemma Index

Source: Constructed with data from World Energy Council (2024).

Figure 2 illustrates the development of Türkiye's Energy Trilemma Index and its sub-dimensions from 2000 to 2023. The energy security index started at 63.5 in 2000 and has generally shown a decline, reaching its lowest level of 56.5 in 2020. This indicates a decrease in Türkiye's capability to provide energy reliably and stably. The environmental sustainability index has generally followed an increasing trend, peaking at 65.9 in 2004, but showed a decline towards 2020, suggesting that the management of environmental impacts from energy sources

was not sufficiently effective. On the other hand, the energy equity index started at 63.0 in 2000 and increased to 76.1 by 2023, indicating either a more equitable distribution of energy or an increase in the number of people having access to energy. Overall, the energy trilemma index has fluctuated, maintaining values between 63 and 67, which reflects the overall balance and performance of energy policies. The highest values were recorded in 2007 and 2018, and the lowest in 2023 at 64.6.

In the 2023 World Energy Trilemma Index, Türkiye scored an overall 64.6, placing it 46th among the ranked countries. Within the dimensions of the energy trilemma, it scored 57.3 for energy security, 76.1 for energy equity, and 68.2 for environmental sustainability (WEC, 2024).

3. DATA AND METHODOLOGY

3.1. Model Specification and Data

This study's empirical research investigates the impacts of the energy trilemma on economic growth in Türkiye. The study utilizes annual data for the period from 2000 to 2022. The period of the study was determined based on the availability of data. The research model can be expressed in functional form as shown in Equation (1):

$$GDP_{(M-D)} = f(ETI, FDI, FD, GFC, TSE) \quad (1)$$

In Equation 1, GDP represents the dependent variable of the research model. In this equation, economic growth is depicted by GDP per capita. Our study utilizes the ratio of private sector loans to GDP, as recorded by the World Bank, to represent financial development, denoted as FD (Khan et al., 2021c). Additionally, we have formulated a variable represented as TSE (Toward Sustainable Energy). The TSE variable was developed using the method proposed by Liu et al. (2022), incorporating the variables of Energy Intensity and Renewable Energy Consumption. Principal Component Analysis (PCA) was used to construct the TSE variable. Other explanatory variables used in the study were compiled from the literature (see Agbanyo et al., 2023; Chi et al., 2023; Liu et al., 2022). The model for the empirical research is presented in Equation 2.

$$GDP_{(M-D)} = \alpha_0 + \beta_1 ETI_t + \beta_2 FDI_t + \beta_3 FD_t + \beta_4 GFC_t + \beta_5 TSE_t + \mu_t \quad (2)$$

In econometric models, α_0 represents the constant terms of the models and denotes the intercept. $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_5$ are the slope coefficients for each variable written alongside them. μ_t is assumed to be the error term of the models, which has a zero mean and constant variance, and the symbol t under the variables denotes the period. The indicators used in our study and their descriptive statistics are shown in Table 1.

Table 1: Variable Description and Data Sources

Variables	Symbol	Description	Mean	S. D.	Min.	Max	Source
GDP per capita	GDP	Constant 2015 US\$	9515	2362	5994	14055	WB
Energy Trilemma Index	ETI	Index (from 0 to 100)	64.87	1.49	61.94	67.00	WEC
Foreign direct investment	FDI	Net inflows (% of GDP)	1.57	0.78	0.36	3.62	WB
Credit to private sector	FD	% of GDP	42.31	19.87	14.01	70.90	WB
Gross fixed capital formation	GFC	Constant 2015 US\$	11.23	0.21	10.78	11.46	WB
Toward Sustainable energy	TSE	Index (from 0 to 100)	50.49	22.62	17.91	93.70	AU
Energy intensity	INT	MJ/\$2017 PPP GDP	2.86	0.23	2.49	3.27	WB
Renewable energy consumption	REN	% of total energy	28.63	6.38	18.18	44.03	EIA

Note: The abbreviations WB, WEC, EIA, and AU refer to the World Bank - World Development Indicators, the World Energy Council - Energy Trilemma Database, the U.S. Energy Information Administration - Electricity Data Browser, and data calculated by the author, respectively.

3.2. Index Techniques

Principal Component Analysis (PCA) is a well-established technique used in multivariate statistical analyses. PCA not only identifies relationships among variables but also reduces the number of variables, enhancing the quality and comprehensibility of the analysis (Jolliffe, 2002). Initially proposed by Pearson (1901) and later refined by Hotelling (1933), PCA is extensively employed across various disciplines.

The first step in the analysis involves normalizing the data related to the variables. Normalization is the process of converting variations in the range of each attribute into a standard format. This procedure is particularly crucial for preventing distortions in variables with smaller ranges when compared with others. In our study, the Min-Max normalization method is used, which scales the data between 0 and 1, ensuring that each variable contributes equally to the analysis (OECD, 2008).

The implementation of PCA involves reducing the p variables in the dataset to k independent principal components, where k is less than or equal to p ($k \leq p$). During this process, PCA creates new axes by maximizing the variance represented in the dataset. These components are defined as linear combinations of the original variables, and each explains a portion of the total variance in the dataset. The first principal component accounts for the maximum variance, followed by the second principal component, which explains the maximum of the remaining variance, and so on (Jolliffe, 2002).

Determining the principal components involves calculating the eigenvalues and eigenvectors of the covariance matrix of the data matrix. The covariance matrix displays the linear relationships between the variables, where the eigenvalues are the new axes aligned with

the direction that maximizes the variance, and the eigenvectors determine the directions of the new principal components. The eigenvalues indicate the significance of these components in the dataset (Jolliffe, 2002). As a result of this process, p variables are reduced to k statistically significant independent principal components, thereby minimizing information loss while enhancing the interpretability of the analysis results.

3.3. Unit Root Analysis

During the analysis of time series data, stationarity is critically important for making reliable forecasts. Studies like Johansen and Juselius (1990) have indicated that economic time series frequently exhibit non-stationary characteristics. Granger and Newbold (1974) have noted that using non-stationary variables in time series analyses can lead to the problem of spurious regression, which could skew forecasts and render them unreliable and inconsistent. Therefore, as a first step in the analysis process, the stationarity statuses of the series should be checked using unit root tests.

In this study, the ARDL (Autoregressive Distributed Lag) model has been adopted. The ARDL model allows for different levels of integration (stationarity) among the explanatory variables. However, it requires the dependent variable to be stationary at level $I(0)$ and/or any of the explanatory variables to not be stationary at the second difference $I(2)$. For this purpose, the stationarity levels of the series have been determined using the Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit root tests at the initial stage of the analysis process. The fundamental hypothesis of both tests is that the series has a unit root. Thus, when the computed test statistics exceed the critical values, the null hypothesis is rejected.

3.4. ARDL Bounds Test

In the second phase of the analysis, the ARDL bounds test developed by Pesaran, Shin, and Smith (Pesaran et al., 2001) was utilized to determine the presence of a cointegration relationship among the variables. This test provides flexibility in the application even when the series' stationarity statuses may differ, such as $I(0)$ or $I(1)$. Moreover, it features the capacity to incorporate variables with different lag lengths within the model. This method allows for the estimation of both short-run and long-run dynamics through a single equation, enabling reliable predictions even in studies with small sample sizes.

The ARDL bounds test is conducted by estimating the model's error correction term using the Ordinary Least Squares (OLS) method. During the test's application, the regression model is constructed with the dependent variable's first difference, the independent variables' first differences, and their lagged values. The lag lengths are denoted as p and q for the dependent and independent variables, respectively. This setup represents the ARDL (p, q) model structure and allows for the use of various lag values for both dependent and independent variables (Narayan & Smith, 2005).

The fundamental hypothesis of the cointegration test is whether the coefficients of the variables' first lags are zero. Rejection of this hypothesis indicates a long-run relationship among the variables. The hypothesis is tested using an F-test. The F-test statistic is calculated by dividing the difference in the sums of squared residuals of the model's restricted and unrestricted forms by their degrees of freedom. The obtained F-test statistic is evaluated by comparing it with the $I(0)$ and $I(1)$ limits. A statistically significant F-value (usually at the 10% significance level) above the upper $I(1)$ limit indicates the presence of cointegration. However, if the F-value is below the

lower $I(0)$ limit, the cointegration hypothesis cannot be rejected. This methodology provides assistance in identifying long-run stable relationships between variables and holds significant importance in economic modeling. The ARDL bounds test is widely used, particularly in macroeconomic time series data analysis (Narayan & Smith, 2005).

3.5. ARDL Coefficient Estimator

The F-test has been used to verify the presence of a long-run cointegration relationship within the model. The ARDL bounds test results indicate a significant long-run relationship among the examined variables, fulfilling the prerequisite for estimating long-run coefficients. After this step, the estimation of long-run relationships has been performed based on the determined lag lengths within the ARDL model framework. Optimal lag lengths have been selected using the Akaike Information Criterion (AIC) and Schwarz Information Criterion (SIC) as suggested by Pesaran et al. (2001). Additionally, the criterion for the lag length should not exceed two for annual data has been considered. Various diagnostic tests have been conducted to evaluate the model's accuracy, including tests to determine whether the error term is normally distributed, contains autocorrelation, and has constant variance. Moreover, the model's functional form has been verified, and the stability of the estimated parameters has been tested.

4. EMPIRICAL FINDINGS

In the initial phase of analysis, the Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit root tests were applied to the series of variables found in the research models to determine their levels of stationarity. The estimation results for the unit root models, which include both the constant term and the terms for constant and trend, are presented in Table 2.

Table 2: Unit Root Test Results

Variable	ADF unit root test		PP unit root test	
	t-statistic (level)	t-statistic (first difference)	t-statistic (level)	t-statistic (first difference)
GDP	-1.335	-4.546***	-1.843	-4.933***
ETI	-2.736*	-4.682***	-2.736*	-4.681***
FDI	-3.688*	-6.637***	-3.605**	-6.303***
TSE	-1.176	-4.050***	-1.084	-6.862***
FD	-3.910***	-4.554***	-1.237	-5.417***
GFC	-1.073	-4.910***	-1.070	-4.821***
GDP	-3.534	-4.629***	-3.204	-4.775***
ETI	-1.596	-5.479***	-2.171	-5.479***
FDI	-3.344*	-6.380***	-3.348*	-6.087***
TSE	-3.691***	-5.355***	-3.219	-7.019***
FD	-1.806	-2.425***	-1.516	-3.587***
GFC	-1.760	-5.441***	-1.760	-5.454***

Note: The superscripts ***, **, and * denote the significance at a 1%, 5%, and 10% level, respectively.

The results in Table 2 reveal that the null hypothesis of the existence of a unit root is rejected for variables such as Energy Transition Index (ETI), Foreign Direct Investment (FDI), and Gross Fixed Capital Formation (GFC) in both the models with and without trend. However, the unit root hypothesis has not been rejected for other variables. Additionally, according to the outcomes of these tests, it has been determined that the first differences of all series are stationary. Moreover, under both tests and models, the GDP (M-D) series is not stationary at level, but becomes stationary upon first differencing - hence, it is integrated of order one, $I(1)$. Consequently, considering that the dependent variable is $I(1)$ and the explanatory variables are either $I(1)$ or $I(0)$, it is concluded that the use of the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds testing approach is more appropriate for investigating the cointegration relationship than traditional cointegration tests.

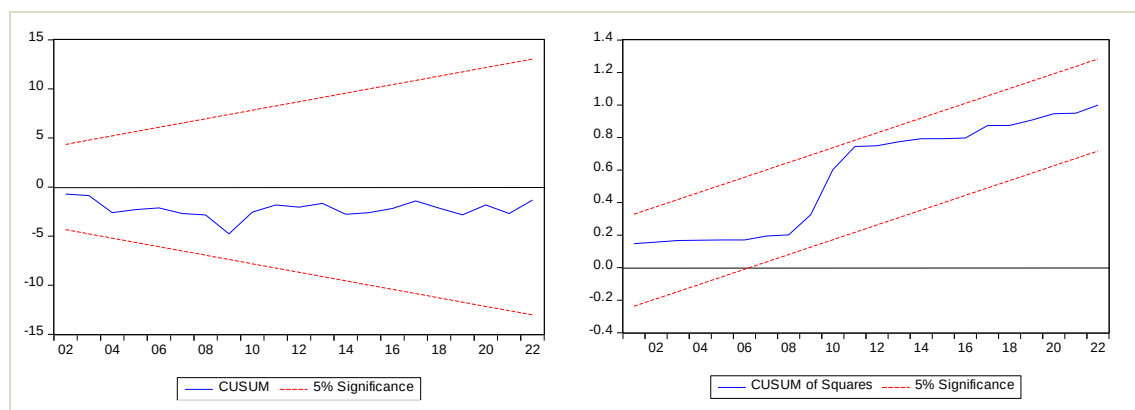
Table 3: The Results of the ARDL Bounds Test

Model	Optimal Lag Length	F-Statistics	Critical Values %5		Critical Values %1	
			$I(0)$	$I(1)$	$I(0)$	$I(1)$
F(GDP ETI, FDI, TSE, FD, GFC)	(2,1,2,2,2,1)	11.076***	2.39	3.38	3.06	4.15

Note: The superscripts ***, **, and * denote the significance at a 1%, 5%, and 10% level, respectively.

In the second phase of the analyses, the ARDL bounds test was employed to examine the presence of long-run relationships among the variables. The results of this test are presented in Table 3, which includes the functional structures of the cointegration models, the optimal lag lengths selected based on the Akaike Information Criterion (AIC), the F-statistic values used to evaluate the hypothesis that suggests the absence of cointegration, and the critical values at 5% and 1% significance levels. The F-test values exceeded the critical bounds, indicating that there are statistically significant long-run relationships among the variables. The findings from the ARDL bounds test demonstrated a long-run relationship between the dependent variable and the explanatory variables, leading to the estimation of long-run coefficients in the final stage of the analysis. The results of these long-run estimations can be seen in Table 5.

Figure 2: Plots of CUSUMSQ and CUSUM Statistics

Following the ARDL bounds test, specification tests for the ARDL model were conducted. To detect the presence of autocorrelation, varying variance, specification errors, and issues with normality distribution, several tests were implemented: the Serial Correlation LM Test, Histogram-Normality Test, Heteroskedasticity Test, and the Ramsey RESET Test. Additionally, the CUSUM and CUSUM of Squares Tests were performed to examine structural breaks. The results of these tests indicated no specification errors in the model, and the estimated models' F-statistics and slope coefficients were consistent. The outcomes of these tests are presented in Table 5. Graphs for the CUSUM and CUSUMSQ tests conducted for the research model are shown in Figure 2.

Table 4: Short-run and Long-run Results

Dependent variable: GDP _(M-D)	Short-run coefficients	Long-run coefficients
Regressors		
ETI	0.243***	0.346***
FDI	0.016*	0.136***
TSE	-0.199	0.515***
FD	0.218***	0.170***
GFC	0.728***	0.540**
ECT(-1)	-0.475***	
C		9.297***
Diagnostic tests		<i>P value</i>
χ^2 (Serial correlation)		0.23
χ^2 (Heteroskedasticity)		0.59
χ^2 (Normality)		0.68
χ^2 (Functional form)		0.17
CUSUM		Stable
CUSUMSQ		Stable

Note: The superscripts ***, **, and * denote the significance at a 1%, 5%, and 10%, respectively.

Table 4 shows that the research model's error correction coefficient is negative and statistically significant. These findings indicate the presence of a long-run relationship among the variables and suggest that equilibrium will be restored in case of any imbalances. Furthermore, the error correction coefficient specified in the table implies that approximately 48% of the short-run and long-run deviations will be corrected in the following period. Both short-run and long-run coefficients have generally been found to be significant.

The results demonstrate that the Energy Trilemma Index has a positive and strong impact on GDP in the short-run with a coefficient of 0.243, while in the long-run, this impact is strengthened with a coefficient of 0.346. This implies that urgent policy interventions or changes in the energy sector can significantly influence economic growth in the short-run. Particularly in

situations like energy crises or policy innovations, the impacts of the Energy Trilemma Index on the economy can manifest swiftly. Moreover, the impact of the Energy Trilemma Index on economic growth is stronger in the long-run. This outcome emphasizes that energy policies should be designed to support long-run economic and environmental sustainability goals. Notably, technological innovations in the energy sector and improvements in energy efficiency are fundamental factors supporting economic growth. These results are consistent with the findings of Ang et al. (2015), Khan et al. (2022b), and Kang (2022).

Foreign Direct Investments (FDIs) have positive impacts on economic growth both in the short - and long-runs. While creating an immediate impact in the short-run with a coefficient of 0.016 is limited, in the long-run, they significantly boost economic growth with a coefficient of 0.136. FDIs facilitate capital flow to local economies, introduce new technologies and business management skills, and contribute to increasing technological capacity. This is strategically important, particularly in terms of high technology transfer and workforce skill development, requiring a competitive business environment and stable political structure. Although the impacts of foreign investments are limited in the short-run, their long-run potential contributions should not be overlooked. It takes time for foreign investments to become fully integrated into the economy, but once this process is complete, their impacts on economic growth become more pronounced and powerful.

Transitioning Toward Sustainable Energy, although not showing a statistically significant relationship in the short-run, exerts a significant positive impact on economic growth in the long-run with a high coefficient of 0.515. The high and positive coefficient of Transitioning Toward Sustainable Energy in the long-run indicates that increasing the use of renewable energy sources and reducing the use of fossil fuels not only supports environmental sustainability but also promotes economic growth. This situation underscores the economic benefits of developing sustainable energy technologies, energy efficiency projects, and environmentally friendly practices. Particularly, reducing energy intensity, i.e., the amount of energy consumed per unit of product, enables industries to produce more with less energy consumption. This not only helps lower energy costs but also minimizes environmental impacts. Additionally, increasing the consumption of renewable energy reduces the carbon footprint and enhances sustainability criteria in energy production. These findings are similar to those of Liu et al. (2022).

Financial Development, with the expansion of financial infrastructure and services, positively influences economic growth with coefficients of 0.218 in the short-run and 0.170 in the long-run. In the short-run, the development of the financial sector and increased availability of credit accelerate the capital flow necessary for economic activities, rapidly reflecting positive impacts on the GDP. The development of the financial sector, especially during times of crisis or economic slowdowns, supports economic recovery. In the long-run, financial deepening and diversified financial services contribute to macroeconomic stability, thereby supporting sustainable economic growth. In this way, financial development enables both individuals and businesses to expand their economic activities, thus promoting overall economic growth.

Gross Fixed Capital Formation, with a relatively high coefficient of 0.728 in the short-run, demonstrates that fixed investments, particularly in infrastructure and industrial machinery and equipment, have a direct and rapid impact on economic growth. These investments increase production capacity, stimulate labor demand and economic production in the short-run, and help revitalize overall economic activity. In the long-run, with a coefficient of 0.540, the continued impact of fixed capital investments and the expansion of economic infrastructures

and technological capacity strengthen growth potential. The strong and positive impact of fixed investments is especially critical during periods of economic slowdown or when acceleration of growth processes is needed. This highlights the need for governments and the private sector to prioritize infrastructure projects and capital development.

5. CONCLUSION

The energy trilemma has three main dimensions: energy security, energy equity and environmental sustainability. These dimensions are directly related to economic growth and are critical for sustainable development policies. Although the impacts of the different components of the energy trilemma on economic growth have been extensively discussed in the literature, studies that evaluate all dimensions together are limited. This study aims to fill this gap. To this end, this study analyzes the impacts of the energy trilemma on economic growth in Türkiye. First, the stationarity levels of the variables are analyzed. ADF and PP unit root tests were applied in the stationarity analysis. The ARDL bounds test is used to test the existence of long-run relationships between variables. Short-run and long-run coefficient estimates are calculated using the ARDL coefficient estimator.

ARDL estimation results show that the Energy Trilemma Index has a positive and strong impact on GDP with a coefficient of 0.243 in the short-run, and this impact increases to 0.346 in the long-run. Furthermore, Foreign Direct Investments exert a minimal impact in the short-run with a coefficient of 0.016, yet significantly bolster economic growth in the long-run with a coefficient of 0.136. The transition to sustainable energy shows a substantial positive impact on economic growth in the long-run with a high coefficient of 0.515, while it does not display a significant short-term relationship. Financial Development positively influences economic growth in both the short and long-runs with coefficients of 0.218 and 0.170, respectively, as the expansion of financial infrastructure and services supports growth. Lastly, Gross Fixed Capital Formation rapidly and directly impacts economic growth through infrastructure and industrial machinery and equipment investments in the short-run with a very high coefficient of 0.728, with its influence persisting in the long-run indicated by a coefficient of 0.540.

The results show that the energy trilemma supports economic growth. In this direction, several policy recommendations have been suggested: (1) In order for Türkiye to achieve balance in the energy trilemma, energy policies need to be structured in a comprehensive manner. Diversifying energy resources and reducing external dependence is a critical step. Integration of domestic and renewable energy sources should be accelerated to ensure energy supply security. (2) Renewable energy investments supporting long-term economic growth should be increased. The government should establish financial support mechanisms to encourage private sector investments. Renewable energy projects should be supported through tax breaks, low-interest loans, and grant programs. In addition, public-private partnership models should be implemented to develop renewable energy infrastructure. (3) Energy intensity in Türkiye is high. Incentive policies should be implemented in industry, housing and transportation sectors to increase energy efficiency. The use of energy-saving technologies in the industrial sector should be expanded. Energy management systems should be made mandatory. Awareness campaigns and incentive programs should be organized to reduce energy consumption. (4) Financial development is an important factor supporting economic growth. Financial infrastructure needs to be expanded and investment climate needs to be improved. Credit mechanisms in the banking system should be strengthened and financing

options for small and medium-sized enterprises (SMEs) should be increased. Supporting financial innovation will facilitate investment in renewable energy and infrastructure projects. (5) Increasing foreign investment is crucial for technology transfer and employment capacity building. Türkiye should develop investor-friendly policies to attract FDI. Bureaucratic processes should be simplified, legal safeguards should be increased and investment incentives should be expanded. (6) Gross fixed capital formation directly and rapidly impacts economic growth. Therefore, infrastructure investments especially in transportation, energy transmission lines and industrial production should be increased. High-technology-based industrial machinery and equipment investments should be encouraged. In addition, public investments should be planned in harmony with the private sector. (7) To strengthen environmental sustainability, policies to reduce the use of fossil fuels should be developed. Technologies that reduce carbon emissions should be supported. Regulations such as a carbon tax can be implemented to accelerate green energy transformation. (8) Energy policies should be addressed within long-term strategies rather than short-term solutions. National and international energy planning and coordination should be ensured. A sustainable, reliable and fair energy supply plan should be prepared considering future energy demand. Technological developments and innovative energy solutions should be considered in this process. These policy recommendations support Türkiye's transition to a more sustainable growth model within the framework of the energy trilemma. A balanced energy policy can harmonize economic growth, environmental sustainability, and social welfare.

Despite its significant findings, this study has limitations, and future research could address these. Firstly, separate model estimations could be conducted for energy security, energy equity, and environmental sustainability to examine the impacts of each dimension of the energy trilemma more broadly. Such an expansion would allow for a more comprehensive assessment of these impacts. Secondly, subsequent studies could include samples from both developed and developing countries to explore if the impacts of the energy trilemma on economic growth differ by level of economic development. Lastly, the reliability of this study's findings could be tested with larger data sets and various analysis techniques, which would provide deeper insights into factors affecting energy security risks and help develop effective policies. Future research following these directions could enhance understanding of the relationship between the energy trilemma and economic growth and assist in policy formulation.

AUTHOR STATEMENT

Statement of Research and Publication Ethics

This study has been prepared in accordance with scientific research and publication ethics.

Author Contributions

Contribution rate (100%)

Conflict of Interest

There is no conflict of interest for the authors or third parties arising from the study.

REFERENCES

- Acaravci, A., & Erdogan, S. (2018). Yenilenebilir enerji, çevre ve ekonomik büyüme ilişkisi: Seçilmiş ülkeler için ampirik bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1), 53-64. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.359419>
- Agbanyo, G. K., Ofori, C., Prah, G. J., & Chin, T. (2023). Exploring the energy-economy-environment paradox through Yin-Yang harmony cognition. *Heliyon*, 9(9). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e19864>
- Ang, B. W., Choong, W. L., & Ng, T. S. (2015). Energy security: Definitions, dimensions and indexes. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 42, 1077-1093. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.10.064>
- Boluk, G., & Mert, M. (2015). The renewable energy, growth and environmental Kuznets curve in Turkey: An ARDL approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 587-595. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.07.138>
- Cetin, M., & Sezen, S. (2018). Türkiye'de yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve karbondioksit salinimi arasındaki ilişki: Bir SVAR (yapısal var) analizi. *Journal of Management and Economics Research*, 16(1), 136-157. <https://doi.org/10.11611/yead.385401>
- Chi, Y., Esily, R. R., Ibrahim, D. M., Houssam, N., Chen, Y., Jia, X., & Zhang, X. (2023). Is North Africa region on track to energy trilemma for enhancing economic progress? The role of population growth and energy usage. *Energy Strategy Reviews*, 50, 101245. <https://doi.org/10.1016/j.esr.2023.101245>
- Dell'Anna, F. (2021). Green jobs and energy efficiency as strategies for economic growth and the reduction of environmental impacts. *Energy Policy*, 149, 112031. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.112031>
- Drews, S., Antal, M., & van den Bergh, J. C. (2018). Challenges in assessing public opinion on economic growth versus environment: Considering European and US data. *Ecological Economics*, 146, 265-272. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2017.11.006>
- Ekins, P. (2002). *Economic growth and environmental sustainability: The prospects for green growth*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203011751>
- Gasparatos, A., & Gadda, T. (2009). Environmental support, energy security and economic growth in Japan. *Energy Policy*, 37(10), 4038-4048. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.05.011>
- Granger, C. W. J., & Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. *Journal of Econometrics*, 2, 111-120. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(74\)90034-7](https://doi.org/10.1016/0304-4076(74)90034-7)
- Halicioglu, F. (2009). An econometric study of CO2 emissions, energy consumption, income and foreign trade in Türkiye. *Energy Policy*, 37(3), 1156-1164. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.11.012>
- Hotelling, H. (1933). Analysis of a complex of statistical variables into principal components. *Journal of Educational Psychology*, 24(6), 417. <https://doi.org/10.1037/h0071325>

- Hu, B., Li, Z., & Zhang, L. (2019). Long-run dynamics of sulphur dioxide emissions, economic growth, and energy efficiency in China. *Journal of Cleaner Production*, 227, 942-949. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.04.170>
- Johansen, S., & K. Juselius (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169-210. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1990.mp52002003.x>
- Jolliffe, I. T. (2002). *Principal component analysis for special types of data*. In the *Principal Component Analysis*. Springer Series in Statistics. Springer. https://doi.org/10.1007/0-387-22440-8_13
- Kang, H. (2022). An analysis of the relationship between energy trilemma and economic growth. *Sustainability*, 14(7), 3863. <https://doi.org/10.3390/su14073863>
- Khan, I., Hou, F., & Le, H. P. (2021a). The impact of natural resources, energy consumption, and population growth on environmental quality: Fresh evidence from the United States of America. *Science of the Total Environment*, 754, 142222. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.142222>
- Khan, I., Hou, F., Irfan, M., Zakari, A., & Le, H. P. (2021c). Does energy trilemma a driver of economic growth? The roles of energy use, population growth, and financial development. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 146, 111157. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2021.111157>
- Khan, I., Hou, F., Zakari, A., & Tawiah, V. K. (2021b). The dynamic links among energy transitions, energy consumption, and sustainable economic growth: A novel framework for IEA countries. *Energy*, 222, 119935. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2021.119935>
- Khan, I., Zakari, A., Dagar, V., & Singh, S. (2022a). World energy trilemma and transformative energy developments as determinants of economic growth amid environmental sustainability. *Energy Economics*, 108, 105884. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2022.105884>
- Khan, I., Zakari, A., Zhang, J., Dagar, V., & Singh, S. (2022b). A study of trilemma energy balance, clean energy transitions, and economic expansion in the midst of environmental sustainability: New insights from three trilemma leadership. *Energy*, 248, 123619. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2022.123619>
- Kurniawan, R., Sugiawan, Y., & Managi, S. (2021). Economic growth-environment nexus: An analysis based on natural capital component of inclusive wealth. *Ecological Indicators*, 120, 106982. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2020.106982>
- Le, T. H., & Nguyen, C. P. (2019). Is energy security a driver for economic growth? Evidence from a global sample. *Energy Policy*, 129, 436-451. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.02.038>
- Liu, H., Khan, I., Zakari, A., & Alharthi, M. (2022). Roles of trilemma in the world energy sector and transition towards sustainable energy: A study of economic growth and the environment. *Energy Policy*, 170, 113238. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2022.113238>

- Luciani, G. (2020). The impacts of the energy transition on growth and income distribution. *The Geopolitics of the Global Energy Transition*, 305-318. https://doi.org/10.1007/978-3-030-39066-2_13
- Marti, L., & Puertas, R. (2022). Sustainable energy development analysis: Energy Trilemma. *Sustainable Technology and Entrepreneurship*, 1(1), 100007. <https://doi.org/10.1016/j.stae.2022.100007>
- Narayan, P. K., & R. P. Smith (2005). Trade liberalization and economic growth in Fiji: An empirical assessment using the ARDL approach, *Journal of the Asia Pacific Economy*, 10(1), 96-115. <https://doi.org/10.1080/1354786042000309099>
- Nawaz, S. M. N., & Alvi, S. (2018). Energy security for socio-economic and environmental sustainability in Pakistan. *Heliyon*, 4(10). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2018.e00854>
- OECD. (2008). Joint Research Centre-European Commission. (2008). Handbook on constructing composite indicators: Methodology and user guide. OECD publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264043466-en>
- Ozturk, I., & Acaravci, A. (2010). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in Türkiye. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14(9), 3220-3225. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2010.07.005>
- Pearson, K. (1901). LIII. On lines and planes of closest fit to systems of points in space. *The London, Edinburgh, and Dublin Philosophical Magazine and Journal of Science*, 2(11), 559-572. <https://doi.org/10.1080/14786440109462720>
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Prado Jr, F. A., Athayde, S., Mossa, J., Bohlman, S., Leite, F., & Oliver-Smith, A. (2016). How much is enough? An integrated examination of energy security, economic growth and climate change related to hydropower expansion in Brazil. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 53, 1132-1136. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.09.050>
- Rajbhandari, A., & Zhang, F. (2018). Does energy efficiency promote economic growth? Evidence from a multicountry and multisectoral panel dataset. *Energy Economics*, 69, 128-139. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2017.11.007>
- Ullah, S., Khan, M., & Yoon, S. M. (2021). Measuring energy poverty and its impact on economic growth in Pakistan. *Sustainability*, 13(19), 10969. <https://doi.org/10.3390/su131910969>
- World Energy Council (WEC) (2018). World Energy Trilemma Index 2018. Retrieved on 22.04.2024 from <https://www.worldenergy.org/assets/downloads/World-Energy-Trilemma-Index-2018.pdf>
- World Energy Council (WEC) (2019). World Energy Trilemma Index 2019. Retrieved on 10.04.2024 from <https://www.worldenergy.org/assets/downloads/1.-World-Energy-Issues-Monitor-2019-Interactive-Full-Report.pdf>

- World Energy Council (WEC) (2020). World Energy Trilemma Index 2020. Retrieved on 15.04.2024 from https://www.worldenergy.org/assets/downloads/World_Energy_Trilemma_Index_2020_-_REPORT.pdf?v=1602261628
- World Energy Council (WEC) (2023). World Energy Trilemma Index 2024. Retrieved on 18.04.2024 from https://www.worldenergy.org/assets/downloads/World_Energy_Trilemma_Index_2022.pdf?v=1669839605
- World Energy Council (WEC) (2024). World Energy Trilemma Index 2024. Retrieved on 18.04.2024 from https://www.worldenergy.org/assets/downloads/World_Energy_Trilemma_2024_Full_Report.pdf?v=1713253987
- Ziolo, M., Jednak, S., Savić, G., & Kragulj, D. (2020). Link between energy efficiency and sustainable economic and financial development in OECD countries. *Energies*, 13(22), 5898. <https://doi.org/10.3390/en13225898>

Araştırma Makalesi / Research Article

Türk Bankacılık Sektöründe Dijital Bankacılık Verimlilik Analizi

Ayça Beyoğlu¹

Öz

Dünya her alanda dijitalleşmekte ve bu dönüşüm dalgasından etkilenen sektörlerin başında bankacılık sektörü gelmektedir. Bankacılık sektöründe göze çarpan dijitalleşme hamlesi ve beraberinde yaşanan dönüşüm başta kârlılık ve rekabet avantajı olmak üzere genel anlamda bir verimlilik arayışının ifadesi olarak artma eğilimi göstermektedir. Bu çalışmanın amacı verimlilik ve dijitalleşme ilişkisinin Türk bankacılık sektörü ekseninde ele alınması ve bankaların dijitalleşme kabiliyetinin verimlilik üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Temel amacı kâr elde etmek olan bankaların mevcut kaynaklarını ne kadar verimli kullandığı meselesi dijitalleşme ile ilişkilendirilmektedir. Araştırmada 11 adet bankanın 2023 yılına ait verileri incelenmiş olup verimlilikleri Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemi ile ölçülmüştür. VZA yöntemi farklı sayı ve türde girdi-çıkı değişkeni kullanılarak verimlilik analizi gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Gerçekleştirilen analizde bankaların verimliliği iki adet girdi değişkeni (toplam şube sayısı ve toplam personel sayısı) ve üç adet çıktı değişkeni (toplam müşteri sayısı, toplam dijital müşteri sayısı ve aktif kârlılık oranı) ile belirlenmiştir. Analiz kapsamında elde edilen sonuçlara göre, çalışmaya konu edilen bankaların 2023 yılındaki verimliliğinin genel olarak düşük olduğu sonucuna ulaşılmış, görece olarak etkinlik skorları hesaplanmış ve etkin olmayan bankaları etkin hale getirecek skorlar her bir değişken bazında belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Verimlilik, Dijitalleşme, Dijital Bankacılık.

Digital Banking Efficiency Analysis in the Turkish Banking Sector

Abstract

The world is becoming digital in every field, and the banking sector is one of the sectors affected by this wave of transformation. The prominent digitalization move in the banking sector and the accompanying transformation tend to increase as an expression of a general search for efficiency, especially profitability and competitiveness. This study investigates the relationship between efficiency and digitalization in the Turkish banking sector and the effect of banks' digitalization ability on efficiency. The issue of how efficiently banks, whose primary purpose is to make profits, use their existing resources is associated with digitalization. In the research, the data of 11 banks for 2023 were examined, and their efficiency was measured by the Data Envelopment Analysis (DEA) method. The DEA method allows efficiency analysis to be carried out using different numbers and types of input-output variables. In the study, the efficiency of banks was determined by two input variables (total number of branches and total number of employees) and three output variables (total number of customers, total number of digital customers, and asset profitability ratio). According to the results obtained within the scope of analysis, it was concluded that the efficiency of the banks subject to the study in 2023 was generally low, relative efficiency scores were calculated, and the scores that would make the inefficient banks effective were determined based on each variable.

Keywords: Banking, Efficiency, Digitalization, Digital Banking.

¹Dr., Bağımsız Araştırmacı, ayca.beyoglu@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6094-4009>

Atıf/Cite as: Beyoğlu, A.. (2025). Türk bankacılık sektöründe dijital bankacılık verimlilik analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2025, 43 (2), 232-248.

© 2025 Hacettepe Üniversitesi.

EXTENDED SUMMARY

Rapid developments in the world of technology have initiated a transformation process whose effects are reflected in almost all sectors. The banking sector is one of the sectors that is rapidly evolving and transforming itself with the developments in technology. The global financial crisis of 2008 revealed that inefficient processes and services in the banking sector, especially the cost factor, needed to be provided more effectively with new tools. This need forces the banking sector to transformation in which technological tools are used intensively. The source of this transformation is the reality of digitalization. Technology, with the basic infrastructure tools it provides and the solutions it produces, is the driving force behind the digitalization race, especially in operational processes. Digital banking, which refers to the transfer of traditional banking processes and practices to digital platforms, offers a new generation banking experience that allows customers to carry out banking transactions through web-based or mobile applications without going to the bank branches. The effects of digitalization on banking have made the relationship between customers and banks reasonably practical.

With digitalization, competition between banks is moving to a new dimension. Digital banking is associated with efficiency in many ways, by its most fundamental advantages such as financial deepening, reduction of operational errors and alternative solutions produced for customer demands, especially the solutions it produces for the increasing cost problems created by the large-scale branch network. In this way, the combination of efficiency and digitalization has come to the aid of banks under intense profitability pressure.

Efficiency means that an organization manages its resources in a way that will achieve the most effective results in order to achieve its goals. In this process, the most effective use of human and material resources increases its importance for the banking sector as well as for all sectors of economy. It is seen that the banking sector continues to change in the quest to increase efficiency, especially with the digital transformation.

In this study, the relationship between digitalization and efficiency is accepted as the main axis. It is assumed that traditional banking is inadequate in increasing efficiency, and the impact of the digital transformation observed in the banking sector on efficiency is questioned. The study in this context aims to examine the relationship between efficiency and digitalization in the context of the Turkish banking sector and to analyze the impact of banks' digitalization capabilities on efficiency. The issue of how efficiently banks use their existing resources, whose main purpose is profit-making, has been associated with digitalization.

When the contribution of the study to the literature is examined, it is evident that it differs from previous studies on digital banking in the Turkish banking sector. It is seen that previous studies generally address the current situation within the scope of the digitalization process and the adaptation of bank customers to digitalization. In contrast, this study focuses on the impact of digital transformation on efficiency in the Turkish banking sector. It was aimed to examine this effect on a bank basis as well as on a sectoral basis, and research conducted in the light of statistical information using the DEA method. The efficiency information obtained as a result of the analysis is important in terms of seeing the advantage that digitalization provides to the banks under research. The study provides a roadmap on what needs to be done so that the banking sector can use its resources most efficiently in its digital transformation journey. The findings obtained have made it possible to make an evaluation on the basis of each analyzed variable and each bank. In addition, the average efficiency of banks subject to the research was also calculated and thus an efficiency assessment of the banking sector in general could be made.

The study was carried out in two stages from a methodological perspective. In the first stage, a literature review was conducted and the theoretical part of the study was created by using basic scientific sources on the subject. In the second stage, DEA method was used. The DEA method represents an approach to measuring relative efficiency in situations involving multiple inputs and outputs that they can not be directly compared. Within the scope of the DEA method, efficiency is determined by calculating the weighted sum of outputs divided by the weighted sum of inputs (Charnes et al. 1978). In the research, the data of 11 banks for 2023 were examined, and their efficiency was measured. The ability of banks to keep up with digital transformation has been associated with the most basic inputs of the traditional banking system. In the analysis, the efficiency of banks was determined by two input variables (total number of branches and total number of employees) and three output variables (total number of customers, total number of digital customers, and asset profitability ratio). The banks' 2023 integrated annual reports and official web addresses were used as data collection sources for input and output variables. In the DEA carried out within the scope of the study, the output-oriented CCR model was used. The purpose of choosing the output-oriented model is to maximize output

values without increasing the input values (Cooper et al., 2000). The data were analyzed using the Win4deap package program.

According to the analysis results, it was concluded that the efficiency of the banks in the research in 2023 was generally low. The results reveal that relatively inefficient banks need to increase the number of new customers. In addition, they need to ensure that both their existing and new customers actively use digital channels. Along with these evaluations, the impact of digitalization on the asset profitability ratio should also be monitored. The findings help to make a general assessment about the relationship between digitalization and efficiency in the Turkish banking sector. However, it is also helpful to make evaluations on a local scale based on branches. The results obtained within the scope of the research support the positive relationship reached by previous studies between digitalization, profitability, and efficiency in the Turkish banking sector.

When the literature research and statistical analyses are interpreted together, it is seen that traditional structures and modes of operation are inadequate for banks and their customers in the digital transformation process. At this point, efficiency-oriented work becomes inevitable to achieve a transformation in both digitalization and profitability. Therefore, it is foreseen that banks will increasingly transfer their investments to digital banking in the coming periods.

GİRİŞ

Tarihsel süreçte ortaya çıkan teknolojik gelişmeler çok yönlü etkileri ile birlikte hızla ilerlemeye devam etmektedir. Günümüzde dijital devrime dayanan; yapay zekâ, makine öğrenimi ve nesnelerin interneti tarafından yönetilen dijital çağ, veri yayılımı (Demirkıran vd., 2022) ile milyarlarca insanı mobil cihazlara bağlamakta ve işlem gücü-depolama yeteneği ile sınırsız bilgi erişimi ve çok çeşitli imkânlar iç içe geçmiş şekilde yol almaktadır (Schwab, 2016).

Bilgi teknolojilerinde süregelmekte olan gelişim ve yeniliklerin kapsamı, öngörülmesi kolay olmayan biçim ve boyutuyla her alanda kendini göstermekte ve gündelik yaşantımızda pek çok işlem internet üzerinden kolaylıkla gerçekleştirilebilmektedir. Pek çok alanda görüldüğü gibi finans sektörü de dijitalleşme konusunda önemli bir ilerleme kaydetmektedir. Bu alanda en büyük etkilerden birine sahip olan bankacılık sektörü gerek çalışanları ve hissedarları gerekse de müşterileri ile olan ilişkilerinde yönetim, organizasyon, kaynak bulma ve çıktı üretme bakımından yeni bir uyarlanma sürecini yaşamaktadır (Özkan, 2003). Özellikle 2008 küresel finans krizi sonrasında verimli olmayan finansal süreç ve hizmetlerin yeni araçlar ile daha etkili bir biçimde sağlanması-sunumu konusunda ortaya çıkan değişim ihtiyacının (Konak ve Ergenoğlu, 2020) yarattığı etki ile birlikte bankacılık sektörü kâr elde etme ve müşteri memnuniyeti maksimizasyonu amacı ile yeni teknolojilerden faydalanma yoluna girmiş ve bu arayış dijital bankacılık kavramı ile sıkı sıkıya ilişkilendirilir hale gelmiştir.

Dijital bankacılık en genel ifade ile geleneksel bankacılık ürün ve hizmetlerinin müşterilere çevrimiçi kanallar aracılığıyla sunumunu sağlayan bir platform olarak ifade edilmektedir (Haralayya, 2021). Banka müşterilerinin bankacılık işlemlerini mekân ve hizmet çeşitliliğini sağlar şekilde teknoloji tabanlı dağıtım kanalları vasıtasıyla gerçekleştirebilmelerini (Kurnia vd., 2010) sağlayan dijital bankacılık, hızlı ve basit prosedürlere odaklanarak (Wirdiyanti, 2018) banka ve müşteri eksenli çözümler üretmektedir. Müşterilerin banka şubelerine gitmesine gerek kalmadan internet bankacılığı, ATM bankacılığı, mobil bankacılık ve telefon bankacılığı gibi alternatif dağıtım kanalları ekseninde hizmet alabilmelerini sağlayan bu yeni nesil bankacılık süreci elektronik ağılar vasıtasıyla günün her saatinde para transferi, yatırım, ödeme ve başvuru yapma gibi bir dizi bankacılık işleminin gerçekleştirilebildiği bir finansal sistemin sağlayıcısı (Azouzi, 2009) konumundadır. Dijital bankacılık, finansal ürün ve hizmetlerin daha kullanıcı dostu ve daha kolay erişilebilir olarak sağlanması ile maliyetlerin azaltıldığı ve yanı sıra tüm bu gelişmelerin daha stratejik kararlar doğrultusunda sağlanabilmesi gibi somut ve soyut amaçlar doğrultusunda tüm teknolojik imkânların bankacılık sektöründe kullanılmak üzere uyumlaştırılması sonucunda ortaya çıkan ürün ve hizmetlerin tamamını kapsar biçimde tanımlanmaktadır (Zengin, 2019).

Erişim kolaylığı ve kullanıcıların artan talebi ile dijitalleşme gerçeği, bankacılık sektörü açısından başta geniş ölçekli şube ağının yarattığı artan maliyet problemleri olmak üzere pek çok açıdan verimlilik ile ilişkilendirilir durumdadır. Zaman ve iş gücü tasarrufu, iş gücü kaynaklı hataların azaltılması, anlık analiz kabiliyeti, otomasyon, yenilikçi süreçler, rasyonel karar alma vb. (Karyağdı, 2022) ekseninde verimlilik ve dijitalleşme birlikteliği yoğun kârlılık ve rekabet baskısı altındaki bankaların imdadına yetişmiş gözükmemektedir (Erol vd., 2015). Verimlilik, bir organizasyonun amaçlarına ulaşabilmesi bakımından sahip olduğu kaynakların daha etkin sonuçlara ulaşacak şekilde yönetimi ile sıkı bir ilişki içerisindedir. Beşerî ve maddi kaynakların en etkili şekilde kullanımı ussal seçim temelinde değerlendirilmekte ve farklı çözüm yolları arasından daha iyi sonuç verecek olanın ya da maliyetler açısından daha avantajlı olanın seçimi bakımından verimli olarak tanımlanmaktadır (Gulick, 1937). Genel kabul gören tanımı ile verimlilik, bir üretim süreci sonucunda elde edilen çıktının bu üretimi gerçekleştirmek için kullanılan girdilere oranlanması sonucunda elde edilen değer; aynı girdiyi kullanarak daha fazla çıktı ya da aynı miktarda çıktının

daha az girdi kullanılarak elde edilmesi yolu ile çıktı artışının girdi artışından daha fazla olduğu bir sonucun ifadesidir (Kutlar ve Bakırcı, 2018). Ekonominin tüm sektörleri bakımından olduğu gibi bankacılık sektörü açısından verimlilik bir gereklilik olarak önemini arttırmakta ve özellikle yaşanan dijital dönüşüm ile birlikte sektörün yeni arayışlar içinde değişmeye devam ettiği görülmektedir. Verimlilik arayışında dijital dönüşüm müşteriler açısından hızlı, kolay ve kişiselleştirilmiş bir şekilde taleplerine yanıt bulabildikleri (Wirdiyanti, 2018) bir sistemin sağlayıcısı olmaktadır. Bankalar açısından veri analitiği ve yapay zekâ gibi teknolojiler yardımıyla müşteri hedefleme, yeni müşteri kazanımı ve operasyonel süreçleri en uygun şekle sokma yoluyla sağlanan maliyet tasarrufu sektörde görülen dijitalleşme yarışını hızlandırmış gözükmemektedir (Garzaro vd., 2020).

Günümüzde gelinen noktada bankacılık faaliyetlerinin şube kanalı vasıtasıyla gerçekleştirildiği geleneksel bankacılık deneyiminin verimlilik artışı konusunda yaşadığı yetersizlik sebebiyle bankalar, hizmetlerini dijital platformlara taşıyarak dijital müşteri kavramlaştırması altında teknolojiyi hızla kavrayan ve analitik düşünme becerilerine sahip yeni nesil müşterilerin taleplerine karşılık verebilmeye odaklanmaktadır. Değişen müşteri talep ve davranışları ile birlikte bankaların yenilikçilik-inovasyona adapte olabilme kapasitesi dijital bankacılığın gelişimi ve geleceğindeki en önemli etkidir. Tüm bu bilgiler ışığında bu çalışma, bankacılık sektöründe yaşanan dijital dönüşümün verimlilik üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Türk bankacılık sektörü ekseninde dijital bankacılık ile ilgili olarak gerçekleştirilen önceki çalışmalar genel olarak dijitalleşme süreci ve etkileri kapsamında mevcut durumu ele almakta, dijitalleşme kanalları ve örneklerine yer verilmekte ve kullanıcıların dijitalleşmeye uyumu araştırılmaktadır. Bu çalışma ise Türk bankacılık sektöründe yaşanan dijital dönüşümün verimlilik üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Çalışmada bu durum VZA yöntemi kullanılarak istatistiksel bilgiler ışığında araştırılmıştır. Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren ve araştırmaya konu edilen 11 adet bankanın dijital dönüşümüne ayak uydurabilme kabiliyeti geleneksel bankacılık sisteminin en temel girdileri olan şube ve personel sayılarının mevcut durumu temel alınarak sahip olunan toplam müşteri sayısının toplam dijital müşteri sayısına dönüşüm kabiliyeti ve aktif kârlılık oranı değişkenleri ekseninde verimlilik ölçümü gerçekleştirilerek somutlaştırılmıştır. Analiz neticesinde elde edilen verimlilik bilgisi dijitalleşmenin araştırma konusu bankalara sağladığı avantajın görülmesi açısından hem analiz edilen her bir değişken bazında ve banka özelinde hem de ilgili bankaların ortalama verimliliği bakımından sektör hakkında genel bir değerlendirme yapabilmeyi mümkün kılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın sunuş sırası kapsamında giriş bölümünü takiben ilgili yazın taranmaktadır. İkinci bölümde verimlilik ölçümünde kullanılan yöntem, değişken seçimi ve veri seti hakkında bilgi verilmektedir. Üçüncü bölümde analizde kullanılan model ve bulgular paylaşılmaktadır. Dördüncü bölüm ile çalışma sonlandırılmakta, mevcut ve gelecek çalışmalara ilişkin genel bir değerlendirmede bulunmaktadır.

1. İLGİLİ YAZIN

Dünyada süregelen ve gelişmekte olan gelişmelere paralel şekilde bankacılık sektörü ülkemizde de hızlı bir şekilde dijitalleşme eğilimindedir. Bu duruma paralel olarak bankacılık sektöründe yaşanan dijitalleşme birçok araştırmacı tarafından farklı yönleri ile ele alınmaya devam etmektedir. Dijitalleşmenin sürdürülebilirliği ve bankaların aktif kârlılığı nihai amacı kâr elde etmek olan bankaların verimliliği konusunda yönetim kararlarını etkileyen önemli bileşenleri oluşturmaktadır. Bu makalenin amacına uygun olarak literatürde yer alan çalışmalara ilişkin bazı örneklere aşağıda yer verilmektedir.

Glenn (2014), banka verimliliği üzerinde etkili olan ana belirleyicilerin gider kalemleri odaklı olduğunu ve özellikle dijital bankacılığın verimli emek kullanımı ve azalan operasyonel maliyetler ile banka kârlılığı üzerinde olumlu etkileri bulunduğunu ifade etmektedir. Erol vd. (2015), gerçekleştirdikleri ekonometrik analiz neticesinde Türkiye’de bankaların dijital bankacılık kanallarını kullanan müşteri sayısındaki artış ile birlikte bu kanallardan elde edilen komisyon gelirlerinin banka kârlılığı üzerindeki olumlu etkisini ortaya koymuştur. Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği, Samsung, Deloitte Türkiye ve Growth from Knowledge (GFK) Türkiye (2016) iş birliği ile ortaya konulan “*Dijital Değişime CEO Bakışı*” başlıklı çalışma Türkiye’deki farklı sektörlerden önde gelen üst düzey yöneticiler ile yapılan görüşmelerin neticesinde dijital dönüşüme tüm diğer sektörlerden daha önce adapte olan sektörün bankacılık sektörü olduğunu ortaya koymuş ve dijital dönüşüme teşvik eden sebeplerin rekabet avantajı (%36), verimlilik artışı (%20), müşteri odaklılık (%18) ve kârlılık (%16) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Akın (2020), dijitalleşme ile birlikte bankacılık sektöründe yaşanan dönüşümün etkilerini incelediği çalışmasında özellikle 2008 finansal krizi sonrasında bankaların düşen kârlarını arttırabilmenin çaresini operasyonel verimliliği arttırabilmekte bulunduğunu ve bu amaçla dijital dağıtım kanallarına yöneldiğini belirtmektedir. Öyle ki, bankacılık sektörünün işlem başına maliyetleri incelendiğinde geleneksel olarak şubelerde gerçekleştirilen işlem maliyeti 4.3 dolar iken internet bankacılığında 0.2 dolar ve mobil bankacılıkta ise 0.1 dolardır. Bu noktada şube bankacılığı işlem maliyetinin mobil bankacılık işlem maliyetine kıyasla 43 kat daha fazla olduğu görülmektedir. Choi (2020), dijitalleşmenin inovasyonlar ile birlikte dijital bankacılık müşterilerine hızlıca ulaştığını ve bu sayede maliyetlerin azaltılması ile banka verimliliğinin arttığını ifade etmektedir. Çelik ve Mangır (2020), Türkiye ve dünyada bankacılık sektörünün dijitalleşme durum analizini ele aldıkları çalışmada dijital bankacılık dağıtım kanallarının rekabet üstünlüğü ve kârlılığı sağlamada kilit rol oynayan bir konuma yerleştiğini belirtmektedir. Ulusoy ve Demirel (2021), Türkiye’de 2006-2020 yılları arasında dijital bankacılık kullanımındaki artışı bankaların şube ve çalışan sayıları ile ilişkileri bakımından incelemiş ve banka-çalışan sayısının dijital bankacılık müşteri sayısındaki artışın gerisinde kaldığı sonucuna ulaşmıştır. Wang vd. (2021), dijital teknolojilerin operasyonel maliyetleri düşürme, hizmet verimliliğini arttırma ve rekabet avantajı sağlayan daha çekici iş modellerinin benimsenmesi konusunda bankacılık sektörünü teşvik ettiğini belirtmektedir. Deniz (2023), bankaların sektörel rekabet şartlarında ön plana çıkabilmek için ana güç kaynağının artan kârlılık odağında maliyetlerini azaltabilmek olduğunu ifade etmekte ve bu doğrultuda dijital bankacılık uygulamalarının yaygın kullanımını sağlayabilme başarısının bankalara önemli avantajlar sunduğunu belirtmektedir.

VZA’nın bankaların verimliliğinin ölçümünde kullanıldığı çalışmalar incelendiğinde farklı kapsamlarda araştırmalar gerçekleştirildiği görülmekle birlikte bu çalışmaların ağırlıklı olarak verimliliğin sayısallaştırılmasına odaklandığı görülmektedir. Çalışmalarda kullanılan girdi ve çıktı değişkenlerinin bankaların aktif ve pasif kalemleri kullanılarak genel ölçekte ya da üretim verimliliğinin ölçümü kapsamında şube bazında gerçekleştirildiği görülmüştür. İlgili yazın taraması kapsamında VZA kullanılarak dijitalleşmenin verimlilik ile ilişkisine odaklanan çalışmaların geleneksel bankacılık bileşenlerinin dijital bankacılık bileşenleri olan mobil bankacılık, ATM bankacılığı, kartlı ödeme sistemleri, telefon bankacılığı gibi alternatif dağıtım kanalları ekseninde ele alındığı görülmüştür. Bu çalışmada amaçlanan ise dijitalleşme, bankacılık ve verimlilik ilişkisinin, araştırmaya konu edilen değişken seçimi kapsamında, geleneksel bankacılıktan dijital bankacılığa dönüşüm kabiliyetinin ölçümü ve yorumlanmasıdır.

2. YÖNTEM ve VERİ

Bu çalışmada verimlilik analizi VZA yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Verimlilik analizine ilişkin literatür tarandığında analizlerin geleneksel ve yeni yaklaşımlar olmak üzere ikili bir ayrım kapsamında gerçekleştirildiği görülmektedir. Geleneksel yaklaşımlar verimliliği çıktı/girdi oransal ilişkisi kapsamında analiz ederken verimliliğe yeni yaklaşımlar etkinlik analizi altında değerlendirmelerde bulunmaktadır (Lorcu, 2008). Etkinliğin belirlenmesinde kullanılan yöntemler oran analizi ve sınır etkinliği analizi olarak ayrışmakta iken tek çıktı ve girdinin oranlanmasına dayanan oran analizi yöntemi girdi-çıktı bileşenlerinde göze çarpan çeşitliliği yansıtamadığından günümüzde oldukça karmaşık hale dönüşen organizasyonel yapı-süreçlerin verimlilik ölçümünde sınır etkinliği analizinin tercih edildiği görülmektedir (Kutlar ve Bakırcı, 2018). Sınır etkinliği analizinde etkinlik sınırı üzerindeki en iyi performans analiz edilmekte ve etkin üretim sınırından sapmalar etkinsizlik durumunu ifade eder şekilde yorumlanmaktadır (Sarı, 2015). Bu yöntem de kendi içinde parametrik ve parametrik olmayan yöntemler olarak ikiye ayrılmaktadır. VZA parametrik olmayan bir yöntem olup parametrik yöntemlere kıyasla üretim fonksiyonunun ardında herhangi bir analitik formun varlığı öngörmemekte ve bu sayede farklı sayıda ve türde girdi-çıktının bulunduğu üretim süreçlerinde organizasyonların farklı boyutlarının aynı anda verimlilik ölçümüne tabi tutulmasına olanak sağlamaktadır (Yeşilyurt, 2018). Aynı türden girdileri kullanarak aynı türden çıktılar üreten birimlerin (Karar Verme Birimi/KVB) görece etkinliklerini hesaplamak için kullanılan VZA modelleri, ölçeğe göre sabit getiri (CCR) (Charnes vd., 1978) ve ölçeğe göre değişken getiri (BCC) (Banker vd., 1984) modelleri altında sınıflandırılmaktadır. CCR modeli, teknik etkinlik ile ölçek etkinliğinin birleşiminden oluşan toplam etkinliği (genel teknik etkinlik) ölçmekte; analiz edilen KVB'lerin etkin kabul edilebilmesi için hem teknik etkinliğe hem de ölçek etkinliğine sahip olmaları gerekmektedir (Gökgöz, 2009). BCC modeli ise, gözlemlenen tüm KVB'ler için iç bükey kombinasyonlarını üretim imkânları kümesi olarak varsaymakta ve elde edilen etkinlik değeri yerel teknik etkinlik olarak ifade edilmektedir. Her iki model kapsamında da verimlilik girdi ve çıktı yönlü olmak üzere ölçümlenebilmektedir (Kutlar ve Bakırcı, 2018).

VZA'da etkinlik en basit matematiksel ifade ile çıktıların ağırlıklı toplamının girdilerin ağırlıklı toplamına oranlanması ile belirlenmektedir (Kutlar ve Kartal, 2004). Her bir KVB için etkinlik hesaplaması yapılırken matematiksel program ayrı ayrı formüle edilmektedir. Bu kapsamda, veri setinin kendisinden üretilen değişken ağırlıklar kullanılarak her bir KVB'nin etkinlik derecesini maksimum yapacak şekilde bir hesaplama gerçekleştirilmekte; çıktı/girdi maksimizasyonunun diğer KVB'lere göre tüm veri-ağırlıkların sıfır ya da pozitif, hesaplanan çıktı/girdi değerinin 0-1 aralığında ve hedef KVB için uygulanan tüm ağırlıkların tüm diğer KVB'lere uygulanması şartları altında geçerli olduğu varsayılmaktadır (Charnes vd., 1978).

CCR modelinin formülasyonu girdi yönlü ölçümlemede (Baysal vd., 2006; Tomkins ve Green, 1988):

$$E_k = \max \sum_{r=1}^t (u_r y_{rj}) \quad (1)$$

Kısıtlar;

$$\sum_{i=1}^m (v_i x_{ik}) = 1 \quad (2)$$

$$\sum_{r=1}^t (u_r y_{rj}) - \sum_{i=1}^m (v_i x_{ij}) \leq 0 \quad (3)$$

$$u_r, v_i \geq \varepsilon \quad (4)$$

$j=1,...,n; r=1,...,t; i=1,...,m$

olarak gösterilmektedir.

Modelde;

E_k : k bankasının etkinliği

u_r : r'inci çıktının bir birimine verilen ağırlık

v_i : i'inci girdinin bir birimine verilen ağırlık

y_{rk} : k bankasının r'inci çıktı değeri

x_{ik} : k bankasının i'inci girdi değeri

y_{rj} : j bankasının r'inci çıktı değeri

x_{ij} : j bankasının i'inci girdi değeri

ϵ : yeteri kadar küçük ve pozitif bir değer

n : banka sayısı

t : çıktı sayısı

m : girdi sayısı

olarak ifade edilmektedir.

Çıktı yönlü ölçümlemede formülasyon (Baysal vd., 2006; Tomkins ve Green, 1988):

$$F_k = \min \sum_{i=1}^m (v_i \cdot x_{ik}) \quad (5)$$

$$\sum_{r=1}^t (u_r \cdot y_{rj}) - \sum_{i=1}^m (v_i \cdot x_{ij}) \leq 0 \quad (6)$$

$$\sum_{r=1}^t (u_r \cdot y_{rk}) = 1 \quad (7)$$

$$u_r, v_i \geq \varepsilon \quad (8)$$

$j=1,...,n; r=1,...,t; i=1,...,m$

olarak gösterilmektedir.

Etkinlik analizi sonucunda her bir KVB için 0-1 arasında (% cinsinden 0-100) değişen bir skor elde edilmektedir. Etkinlik skoru 1 (%100) olan KVB'ler göreceli olarak verimli tanımlanmakta ve en iyi gözlem kümesini oluşturmaktadır. Etkinlik skorunun 1'den sapma oranı göreceli etkinsizliğin ifadesini oluşturmaktadır (Charnes vd., 2000).

VZA'nın uygulanması aşamasında takip edilen adımlar KVB'lerin seçimi, girdi-çıkıtı değişkenlerinin belirlenmesi, model seçimi, etkinlik değerlerinin ölçümü, referans kümelerin belirlenmesi ve etkinlik değerlerinin yorumlanması (Golany ve Roll, 1989) şeklindedir. VZA uygulamasında etkinliğin anlamlı-güvenilir skorlar şeklinde ölçümü üretim süreci ile neden-sonuç bağı içinde olan girdi-çıkıtı değişkenlerinin seçimi (Sarı, 2015) ile birlikte KVB sayısı ile değişken sayısı

arasındaki ilişki kapsamında önem arz etmektedir. Literatürde farklı görüşler bulunmakla birlikte doğru büyüklükte bir birim kümesi oluşturmak için, girdi sayısı x ve çıktı sayısı y ile ifade edildiğinde KVB sayısının en az $x+y+1$ olması gerektiği belirtilmektedir (Boussofiane vd., 1991). Girdi-çıkıtı sayısı arttıkça, modelin boyutu büyümekte ve VZA'nın etkinliği ayırma yeteneği azalmaktadır. Bu sebeple analizlerde kullanılmak üzere seçilen girdi-çıkıtı sayısının ihtiyaç duyulan kadar çok, ancak mümkün olduğunca az olması (Tankersley ve Tankersley, 1996) önerilmektedir.

Bu çalışmada analize dahil edilen bankaların CCR modeliyle toplam etkinliklerinin hesaplanması; görece toplam etkin ve etkin olmayan birimlerin belirlenmesi ve etkinsizlik durumunun giderilmesi için potansiyel iyileştirme değerlerinin hesaplanması amaçlanmıştır.

Bu amaçlar doğrultusunda araştırmaya dâhil edilen KVB'ler; Akbank T.A.Ş., Türkiye İş Bankası A.Ş., Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., Türkiye Garanti Bankası A.Ş., Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O., Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş., Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş., Türkiye Halk Bankası A.Ş., Denizbank A.Ş., Türk Ekonomi Bankası A.Ş. ve QNB Finansbank A.Ş.'dir.

Analize dâhil edilen girdi değişkenleri olarak toplam şube sayısı ve toplam personel sayısı, çıktı değişkenleri olarak ise toplam müşteri sayısı, toplam dijital müşteri sayısı ve aktif kârlılık oranı kullanılmıştır. Banka şubelerini işler hale getiren banka çalışanları bankaların mevcut ve potansiyel müşterilerine doğrudan iletişim ile ulaşmalarına aracılık eden geleneksel dağıtım kanalları (Başar vd., 2015) olarak sistemin en temel girdi kaynağını oluşturmaktadır. Bankalar mevduat sahiplerinden fon toplayan ve toplanan bu fonları bireysel ve kurumsal ihtiyaçlar-yatırımlar için ürün ve hizmetler şeklinde finansal faaliyetlere dönüştüren kurumlardır. Bu kapsamda temel amaç daha çok müşteriye ulaşmaktır. Teknolojik gelişim ve dönüşüm sayesinde şube dışı alternatif dağıtım kanallarında görülen çeşitlilik ve sayısal artış ile dijitalleşmenin verimlilik ve sermaye birikimi bakımından kârlılığa sağladığı katkı yaygın olarak kabul görmektedir. Bu doğrultuda çalışmada bankaların dijitalleşme kabiliyetini ifade eden somut çıktı olarak ele alınan dijital müşteri sayısı dijital büyümeyi yansıtan önemli bir faktör olarak ele alınmıştır. Çıktı değişkeni olarak seçilen aktif kârlılık oranı, toplam net kârın toplam aktiflere oranlanması ile ulaşılan ve ortalama aktif varlıkların her birimi üzerinden ne oranda kâr elde edildiğini (Petersen ve Schoeman, 2008) ifade ettiğinden banka etkinliğinin göstergesi olarak ele alınmıştır. Girdi ve çıktı değişkenlerine ilişkin veri toplama kaynağı olarak bankaların 2023 yılı entegre faaliyet raporları ve resmî web adreslerinden yararlanılmıştır.

3. MODEL ve BULGULAR

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen VZA'da çıktı yönlü CCR modeli çalışılmıştır. Çıktı yönlü modelde amaç sahip olunan girdi değerlerinde artışa ihtiyaç duyulmadan çıktı değerlerinin maksimize edilmesidir (Cooper vd., 2000). Analizler Win4deap paket programı kullanılarak çözümlenmiştir. Modelin çalıştırılması neticesinde elde edilen etkinlik skorları:

Tablo 1: CCR Modeli Kapsamında KVB'lerin Çıktı Yönlü Toplam Etkinlik Değerleri

NO	KVB	ETKİNLİK SKORU	REFERANS KÜME
1	AKBANK T.A.Ş.	1.000	
2	TÜRKİYE İŞ BANKASI A.Ş.	0.787	1/4/5/6
3	YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.	0.863	1/7/9
4	TÜRKİYE GARANTİ BANKASI A.Ş.	1.000	
5	TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI T.A.O.	1.000	
6	T.C. ZİRAAT BANKASI A.Ş.	1.000	
7	KUVEYT TÜRK KATILIM BANKASI A.Ş.	1.000	
8	TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.	0.913	4/5
9	DENİZBANK A.Ş.	1.000	
10	TÜRK EKONOMİ BANKASI A.Ş.	0.923	4/7/11
11	QNB FİNANSBANK A.Ş.	1.000	
	ORTALAMA	0.953	

Kaynak: Yazar Tarafından Hesaplanmıştır.

Tablo 2: Görece Etkin Olmayan KVB'ler İçin Çıktı Bazlı Hedef Değerleri (H.D.)

KVB	Toplam Müşteri Sayısı/H.D. (milyon)	Toplam Dijital Müşteri Sayısı/H.D. (milyon)	Aktif Kârlılık Oranı/H.D. (%)
2	24.300/30.877	15.000/19.060	3.80/4.82
3	15.000/19.870	13.500/15.645	4.5/5.215
8	30.000/32.855	6.300/17.153	0.560/3.592
10	8.800/9.530	2.500/4.577	3.440/3.725

Kaynak: Yazar Tarafından Hesaplanmıştır.

CCR modeli kullanılarak gerçekleştirilen analiz sonucunda etkinlik değeri 1'e eşit olan bankalar etkin ve verimli kabul edilmektedir. Araştırmaya dâhil edilen 11 adet bankadan Akbank T.A.Ş., Türkiye Garanti Bankası A.Ş., Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O., T.C. Ziraat Bankası A.Ş., Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş., Denizbank A.Ş. ve QNB Finansbank A.Ş.'nin görece toplam etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye İş Bankası A.Ş., Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., Türkiye Halk Bankası A.Ş. ve Türk Ekonomi Bankası A.Ş.'nin ise etkinlik skorlarının 1'in altında olması sebebiyle görece toplam etkin olmadığı görülmektedir. Tablo 1'de görüldüğü üzere görece etkin olmayan bankalar arasında etkinlik skoru en düşük olan banka 0.787 değeri ile Türkiye İş Bankası A.Ş. iken; en yüksek olan banka ise 0.923 değeri ile Türk Ekonomi Bankası A.Ş.'dir. Bu doğrultuda 11 adet bankanın etkinlik ortalaması 0.953 değeri ile ölçülmüştür. Bu skor 1 değerine eşit olmadığı için ilgili bankaların 2023 yılındaki verimliliklerinin genel olarak düşük olduğu ifade edilmektedir.

Tablo 1'e göre etkinlik skoru en düşük olan Türkiye İş Bankası A.Ş.'nin referans kümesini Akbank T.A.Ş., Türkiye Garanti Bankası A.Ş., Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. ve T.C. Ziraat Bankası A.Ş. oluşturmaktadır. Türkiye İş Bankası A.Ş.'nin görece toplam etkin olabilmesi için girdi düzeyini değiştirmeden çıktı düzeyini toplam müşteri sayısı değişkeni bakımından 30.887 milyona, toplam dijital müşteri sayısı değişkeni bakımından 19.060 milyona ve aktif kârlılık oranını da %4.82 değerine çıkarması gerekmektedir. Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.'nin referans kümesi

incelendiğinde Akbank T.A.Ş., Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş. ve Denizbank A.Ş.'nin yer aldığı görülmektedir. Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.'nin görece toplam etkin olabilmesi için girdi düzeyini değiştirmeden çıktı düzeyini toplam müşteri sayısı değişkeni bakımından 19.870 milyon değerine, toplam dijital müşteri sayısı değişkeni bakımından 15.645 milyon değerine ve aktif kârlılık oranını da %5.215 değerine çıkarması gerekmektedir. Türkiye Halk Bankası A.Ş.'nin referans kümesi incelendiğinde Türkiye Garanti Bankası A.Ş. ve Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.'nun yer aldığı görülmektedir. Türkiye Halk Bankası A.Ş.'nin görece toplam etkin olabilmesi için girdi düzeyini değiştirmeden çıktı düzeyini toplam müşteri sayısı değişkeni bakımından 32.855 milyon değerine, toplam dijital müşteri sayısı değişkeni bakımından 17.153 milyon değerine ve aktif kârlılık oranını da %3.592 değerine çıkarması gerekmektedir. Görece toplam etkin olmayan diğer KVB olan Türk Ekonomi Bankası A.Ş. referans kümesi bakımından incelendiğinde Türkiye Garanti Bankası A.Ş., Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş. ve QNB Finansbank A.Ş. ile benzerlik göstermesi gerektiği görülmektedir. Bu bakımdan Türk Ekonomi Bankası A.Ş.'nin görece toplam etkin olabilmesi için girdi düzeyini değiştirmeden çıktı düzeyini toplam müşteri sayısı değişkeni bakımından 9.530 milyon değerine, toplam dijital müşteri sayısı değişkeni bakımından 4.577 milyon değerine ve aktif kârlılık oranını da %3.725 değerine çıkarması gerekmektedir. Analiz sonuçları görece toplam etkin olmayan bankalar bakımından genel olarak yorumlandığında; görece toplam etkin olan bankalara kıyasla hem daha çok müşteriye ulaşarak yeni müşteri sayılarını arttırmaları gerektiği hem de mevcut müşterileri ile birlikte yeni müşterilerini dijital kanallar ile tanıştırmaları ve bu kanalları aktif olarak kullanmalarını sağlamaları gerektiği görülmektedir. Paralel bir değerlendirme ile dijitalleşmenin aktif kârlılık oranı üzerindeki etkisi izlenmeli ve genel bir yol haritası çizilmekle birlikte yerel ölçekte şube bazlı değerlendirmelerde bulunulmalıdır.

4. SONUÇ

Teknolojik gelişmelerin günümüzde her platforma yansıyan etkileri geleneksel yöntemlerin yerini dijital alternatiflerine bıraktığı bir sistemin sağlayıcısı halini almaktadır. İnternet kullanımının yaygınlaşması ile özellikle iki binli yıllardan itibaren farklı bir boyuta bürünen teknolojik gelişmeler kapsam ve etkilerini hızla genişletmekte ve bu doğrultuda dönüşen sektörlerden biri bankacılık sektörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşanan süreç sektörü geleneksel yöntemlerden ayırtırmakta ve özellikle Covid-19 pandemi tecrübesi ile birlikte bankacılıkta dijitalleşme bir tercih olmaktan çıkarak zorunluluk halini almaktadır. Dijitalleşme rüzgârı, neredeyse her gün bir adım daha ileriye hedeflemekte; insan unsuru ile çalışan manuel süreçler dijitalleştirilmekte, otomasyon fiziki olarak sağlanan karmaşık süreç ve görevleri dijital alanlara aktarmakta ve hatta şubesi olmayan dijital bankaların varlığı göze çarpmaktadır.

Yaşanan dönüşümde geleneksel yapı ve işleyiş biçimleri hem bankalar hem de müşterileri açısından yetersiz kalmaya başlamıştır. Dahası sektörün önde gelen oyuncularının gelişmelerin gerisinde kalması imkânsızdır. Bu noktada hem değişime ayak uydurmak hem de bankaların temel amacı olan kârlılık ekseninde bir dönüşüm sağlayabilme arzusu ile verimlilik odaklı çalışma kaçınılmaz hale gelmektedir. Dijital bankacılık süreç ve uygulamaları sayesinde müşteriler işlemlerini mekân-zaman sınırı olmaksızın hızlı, kolay ve ucuz şekilde gerçekleştirmektedir. Bu durum müşteri memnuniyetini sağlamakla birlikte bankalar açısından operasyonel açıdan daha fazla hız, kontrol, analiz ve geri bildirim anlamına gelmektedir. Bu noktada dijital dönüşümün hem müşteriler hem de bankalar açısından verim odaklı olduğu ortadadır. Bu durum her iki taraf açısından da ekonomik faydayı beraberinde getirmektedir. Bu gelişmeler ekseninde Türk bankacılık sektörü de dijital dönüşüme ayak uydurmakta ve ülkemizin ulaşılması en zor noktalarına bile başta ATM cihazları aracılığıyla olmak üzere şubeye ihtiyaç duyulmadan bankacılık hizmetlerinin götürüldüğü görülmektedir. Müşteriler için günün her anında ulaşılabilir olan telefon bankacılığı,

internet bankacılığı ve mobil bankacılık hizmetleri hem alternatif dağıtım kanalları olarak işlev görmektedir hem de maliyetleri düşürücü bir etki yaratmaktadır. Öyle ki kârlı bir bankacılık sektörü, reel ekonominin kredi sağlayıcısı rolü ile yatırımların finansörüdür. Ekonomik büyümenin destekleyicisi olan kâr odaklı bankacılık faaliyetleri sektör ve ülkemiz açısından en arzulanan sonuç durumundadır. Tüm bu değerlendirmeler ışığında bankacılık sektörünün artan şekilde dijitalleşmesinin hedeflen kârlılık düzeyleri ve verimlilik üzerinde bir etki göstermekte olup olmadığı önem arz etmektedir.

Literatür incelemesinden hareketle genel bir yorumlamaya gidildiğinde, Türkiye’de bankaların verimlilik analizini gerçekleştiren çalışmalarda şube sayısı, personel sayısı, personel giderleri, faiz geliri-faiz dışı gelir, toplam aktifler-pasifler, özkaynak kârlılığı vb. değişkenlerin kullanıldığı görülmektedir. Yaşanan teknolojik gelişmelere paralel şekilde dijital dönüşümün yarattığı deneyim ve sonuçlar ile banka verimliliği arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların da arttığı görülmüştür. Bu çalışmalarda dijitalleşme göstergesi olarak kullanılan değişkenler telefon bankacılığı, mobil bankacılık ve internet bankacılığı işlem adetleri, işlem tipleri ve kullanıcı sayıları olarak göze çarpmaktadır. Sağlanan değişken çeşitliliği ile dijital bankacılığın geleneksel bankacılığa uyumu incelenir hale gelmiştir. Bu kapsamda dijital bankacılık ile banka performansı, kârlılık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ekseninde analizler gerçekleştirildiği görülmekte ve çalışmaların büyük bir bölümü elde edilen bulgular bakımından pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Gerçekleştirilen analizler açısından bir kısıtlılık olarak değerlendirilebilecek önemli husus, veri kaynağı olarak Türkiye Bankalar Birliği tarafından bankacılık sektörü için toplulaştırılmış şekilde yayımlanan verilerin kullanılıyor olması ve bu sebeple hem banka özelinde hem de bankalar arasında görece şekilde detaylı analizlerin yapılmasının güçleşmesidir. İlgili duruma kıyasla bu çalışma kapsamında elde edilen verimlilik bilgisi ise hem bankaların ortalama verimliliğini hem de banka özelinde ve analiz edilen her bir değişken bazındaki verimliliği değerlendirebilmeyi mümkün kılmıştır. Her bir bankanın kaynaklarını ne ölçüde verimli kullandığı ve gerçekleştirdiği yatırımlardan ne ölçüde kâr elde ettiğini değerlendirebilmemizi sağlayan aktif kârlılık oranı değişkeni, toplam müşteri sayısı ve toplam dijital müşteri sayısı verileri ile banka verimliliğinin yorumlanmasına yönelik üç önemli sacayağını ortaya koymuştur. Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren ve bu araştırmaya konu edilen bankalar, dijital dönüşümü gerçekleştirebilme; toplam müşteri sayılarındaki artış ve müşterilerini dijital bankacılık sistemini aktif olarak kullanma kabiliyetine kavuşturma becerisi neticesinde kârlılık kazanımlarına ulaşıldığı noktada verimli olarak tanımlanmıştır. Elde edilen kârlılığın dijitalleşme hamlesinin hem çıktısı hem de bir girdi olarak yeniden kullanım avantajına sahip olduğu ve en nihayetinde yaratılan etkinin yekûn şekilde verimliliğe katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar Türk bankacılık sektöründe dijitalleşme, kârlılık ve verimlilik arasında var olduğu sonucuna daha önceki çalışmalar ile ulaşılan pozitif ilişkiyi destekler niteliktedir.

Tüm bu değerlendirmeler saklı kalmak ile birlikte belirtilmelidir ki, bu çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar VZA’da kullanılan değişken kümesi ile sınırlıdır. Göreceli etkinliklerin VZA ile değerlendirilmesini gerçekleştiren ileri tarihli çalışmalarda dijitalleşme ve verimlilik kapsamında sektörün girdilerini-çıktılarını daha farklı açılardan açıklayabildiği düşünülen karşılaştırılabilir göstergelerin elde edilmesiyle birlikte, karar vericilere rekabet gücünü arttırılabilme yönünde faydalı olacak yeni bilgiler sağlanabilecek ve bankaların verimliliklerinin yıllar içerisinde gösterdikleri değişimler de incelenebilecektir.

Elde edilen bulgular ve gerçekleştirilen literatür taraması birlikte yorumlandığında gelecek dönemlerde bankaların yatırımlarını artan şekilde dijital bankacılığa aktaracağı ve müşterileri açısından dijital bankacılık kullanım hacmini yoğun şekilde arttırma çabasında olacağı

öngörülmektedir. Dijitalleşme kazanımını ivmelendirmek ve genele yayabilmek için hem ülkemiz genelinde hem de bankalar düzeyinde dijitalleşmeye elverişli ortamı yaratan yapısal değişiklikler ve beraberinde ekonomik düzenlemelerin gerekliliği elzem ve iç içedir. Bankacılık sektörünün dijitalleşme eksenli sürdürülebilir verimliliği sağlayabilmesi için genel bir strateji kapsamında bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımların arttırılması, bankaların iş süreç ve modellerinin dijitalleşme ile hızlı şekilde uyumu, bu sürecin siber tehditlere karşı dayanıklılığı ve sistemin koruyucusu olan yasal düzenlemelerin temini dijital bankacılık platformlarının güvenilirliği bakımından önem arz etmektedir. Beraberinde, bankaların dijital bankacılıkla ilgili olarak müşterilerini daha etkili şekilde bilgilendirmeleri ve özendirici olmaları gerekmektedir. Bu noktada, sektörel bazda ve bankalar özelinde yatırımlar içerisinde AR-GE'ye ayrılan payların arttırılması kaçınılmazdır. Bankacılıkta dijitalleşme hamlesinin özellikle maliyet avantajı etkisi sebebiyle Türk bankacılık sektöründe önemli yatırımlara gebe şekilde artmaya devam edeceği düşünülmektedir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları

Yazar çalışmayı tümüyle tek başına gerçekleştirmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbank (2024). 2023 Entegre faaliyet raporu. 21 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.akbankinvestorrelations.com/tr/yayinlar/yil-liste/faaliyet-raporlari/317/0/0> adresinden alınmıştır.
- Akbank (2024). Sayılarla Akbank. 21 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.akbankinvestorrelations.com/tr/> adresinden alınmıştır.
- Akın, F. (2020). Dijital dönüşümün bankacılık sektörü üzerindeki etkileri. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 15-27.
- Azouzi, D. (2009). The extent of adoption of electronic banking in Tunisia. *Journal of Internet Banking and Commerce*, 14(3), 8-11.
- Banker, R. D., Charnes, A., & Cooper, W. W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management Science*, 30(9), 1078-1092. <https://doi.org/10.1287/mnsc.30.9.1078>

- Başar, A., Kabak, Ö., & Topçu, İ. (2015). Banka şubeleri için uygun yer seçiminin belirlenmesine yönelik tabu arama yaklaşımı: bir Türk bankası uygulaması. *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 26(3), 2-22.
- Baysal, M. E., Alçılar, B., Çerçioğlu, B., & Toklu, B. (2006). Türkiye'deki devlet üniversitelerinin performanslarının değerlendirilmesi ve göreceli etkinliklerinin belirlenmesi, *Verimlilik Dergisi*, 2, 1-11.
- Boussofiane, A., Dyson, R.G., & Thanassoulis, E. (1991). Applied data envelopment analysis. *European Journal of Operational Research*, 52(1), 1-15. [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(91\)90331-O](https://doi.org/10.1016/0377-2217(91)90331-O)
- Charnes, A., Cooper, W.W., & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research* 2(6), 429-444. [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(78\)90138-8](https://doi.org/10.1016/0377-2217(78)90138-8)
- Charnes, A., Cooper, W. W., Lewin, A.Y., & Seiford, L.M. (2000). *DEA: Theory, methodology and applications*. Kluwer Academic Publishers, USA.
- Choi, Y. (2020). Digital banks: Lessons from Korea. World Bank Group Korea Office Innovation Technology Note Series, Number 2.
- Cooper, W.W., Seiford, L.M., & Tone, K. (2000). *Data envelopment analysis: A comprehensive text with models, applications, references and dea-solver software*. Kluwer Academic Publishers, USA.
- Çelik, S. B. & Mangır, F. (2020). Bankacılık sektörünün dijitalleşmesi: Dünyada ve Türkiye'de durum analizi. *Cyberpolitik Journal*, 5(10), 260-282.
- Demirkıran, S., Beyoğlu, A., Terzioğlu, M. K., & Yaşar, A. (2022). Sürdürülebilir kalkınma odaklı dijitalleşme belirleyicilerinin verimlilik üzerindeki etkilerinin yapay sinir ağları ile sınıflandırılması. *Verimlilik Dergisi, Dijital Dönüşüm ve Verimlilik Özel Sayısı*, 30-47. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.988286>
- Deniz, F. (2023). Dijital bankacılık hizmetlerinin banka performansına etkisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(3), 2654-2669. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.23.09.2257>
- Denizbank (2024). Faaliyet raporları. 26 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.denizbank.com/yatirimci-iliskileri/finansal-bilgi/faaliyet-raporu> adresinden alınmıştır.
- Erol, İ., Çınar, S., & Duramaz, S. (2015). Bankaların yeni gelir kaynağı: Elektronik bankacılık işlem ücretleri, Türk bankacılık sektöründe banka kârlılığı üzerindeki etkisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 1-21.
- GarantiBBVA (2024). Özel durum açıklamaları/2023 entegre faaliyet raporu. 25 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.garantibbvainvestorrelations.com/tr/haberler/detay/Garanti-Bankasi-2023-Entegre-Faaliyet-Raporu/341/9573/0> adresinden alınmıştır.
- GarantiBBVA (2024). Yatırımcı ilişkileri/finansal raporlar ve tablolar. 25 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.garantibbvainvestorrelations.com/tr/> adresinden alınmıştır.

- Garzaro, D. M., Varotto, L. F. & Pedro, S. C. (2020). Internet and mobile banking: The role of engagement and experience on satisfaction and loyalty. *International Journal of Bank Marketing*, 39(1), 1-23. <https://doi.org/10.1108/ijbm-08-2020-0457>
- Glenn, H. P. (2014). *Legal traditions of the world: sustainable diversity in law*. Oxford University Press, USA.
- Golany, B., & Roll, Y. (1989). An application procedure for dea. *International Journal of Management Science*, 17(3), 237-250. [https://doi.org/10.1016/0305-0483\(89\)90029-7](https://doi.org/10.1016/0305-0483(89)90029-7)
- Gökgöz, F. (2009). Veri zarflama analizi ve finans alanına uygulanması. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, Yayın No: 597, Ankara.
- Gulick, L. (1937). Notes on the theory of organization, papers on the science of administration, (Ed: Luther Gulick & Lyndall Urwick). New York: Institute of Public Administration Columbia University. <https://doi.org/10.4324/9780203509241>
- Halkbank (2024). Raporlar ve etkinlikler. 20 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.halkbank.com.tr/tr/bankamiz/surdurulebilirlik/surdurulebilirlik/raporlar-ve-etkinlikler.html> adresinden alınmıştır.
- Haralayya, B. (2021). How digital banking has brought innovative products and services to India. *Journal of Advanced Research in Quality Control and Management*, 6(1), 16-18.
- Karyağdı, N. G. (2022). Bankacılık sektöründe dijital dönüşümün verimliliğe olan etkileri: TRB2 bölgesinde nitel bir çalışma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 852-870. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.990218>
- Konak, F., & Ergenoğlu, S (2020). 2008 küresel finans krizi sonrası Türk bankacılık sektöründe performans değerlendirmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 242-263. <https://dx.doi.org/10.17218/hititsosbil.740785>
- Kurnia, S., Peng, F., & Liu, Y. R. (2010). Understanding the adoption of electronic banking in Chania. 43rd Hawaii International Conference on System Sciences, Honolulu, 1-10. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2010.421>
- Kutlar, A., & Kartal, M. (2004). Cumhuriyet üniversitesinin verimlilik analizi: Fakülteler düzeyinde veri zarflama yöntemiyle bir uygulama. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 49-79.
- Kutlar, A., & Bakırcı, F. (2018). *Veri zarflama analizi*. Orion Kitabevi, Ankara.
- KuveytTürk (2024). Yıllık ve ara dönem faaliyet raporları. 26 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.kuveytturk.com.tr/yatirimci-iliskileri/finansal-bilgiler/yillik-ve-ara-donem-faaliyet-raporlari> adresinden alınmıştır.
- Lorcu, F. (2008). *Veri zarflama analizi ile Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinin sağlık alanındaki etkinliklerinin değerlendirilmesi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Özkan, T. (2003). Finansal hizmetlerin ulaştığı bir uç nokta. *Öneri Dergisi*, 5(20), 73-81.
- Petersen, M.A., & Schoeman, I. (2008). Modeling of banking profit via return-on-assets and return-on-equity. *Proceedings of the World Congress on Engineering*, 2, London U.K.

- QNB Finansbank (2024). Raporlar ve politikalar. 28 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.qnbfinansbank.com/surdurulebilirlik/surdurulebilirlik-raporlar-politikalar> adresinden alınmıştır.
- Sarı, Z. (2015). *Veri zarflama analizi ve bir uygulama* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Schwab, K. (2016). *Dördüncü sanayi devrimi*. Optimist Yayıncılık, İstanbul.
- Tankersley, W. B., & Tankersley, J. E. (1996). Relative efficiency of electric cooperatives in South Carolina: an application and the dea. *Coastal Business Review*, 5, 41-48.
- Türk Ekonomi Bankası (2024). Faaliyet raporları. 30 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.teb.com.tr/teb-hakkinda/teb-faaliyet-raporlari/> adresinden alınmıştır.
- Türk Ekonomi Bankası (2024). TEB hakkında. 30 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.teb.com.tr/teb-hakkinda/> adresinden alınmıştır.
- Tomkins, C., & Green, R. H. (1988). An experiment in the use of data envelopment analysis for evaluating the efficiency of UK university departments of accounting. *Financial Accountability and Management*, 4(2), 147-164.
- Türkiye Bankalar Birliği (2024). Gruplar bazında banka ve şube sayıları. 20 Mayıs 2024 tarihinde https://www.tbb.org.tr/modules/banka-bilgileri/banka_sube_bilgileri.asp adresinden alınmıştır.
- Türkiye İş Bankası (2024). 2023 entegre faaliyet raporu. 22 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.isbank.com.tr/bankamizi-taniyin/raporlarimiz> adresinden alınmıştır.
- Türkiye İş Bankası (2024). Finansal raporlar. 22 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.isbank.com.tr/bankamizi-taniyin/finansal-bilgiler> adresinden alınmıştır.
- Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği, Samsung, Deloitte Türkiye ve GFK Türkiye (2016). Türkiye'deki dijital değişime ceo bakışı. 12 Haziran 2024 tarihinde <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/technology-media-telecommunications/turkiyedeki-dijital-degisime-CEO-bakisi.pdf> adresinden alınmıştır.
- Ulusoy, A., & Demirel, S. (2021). Bankacılık sektöründe dijital dönüşümün istihdam üzerine etkisi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(27), 256-267. <https://doi.org/10.31199/hakisderg.925143>
- Vakıfbank (2024). 2023 Entegre faaliyet raporu. 20 Mayıs 2024 tarihinde https://www.vakifbank.com.tr/interaktif_faaliyet_raporu/2024/tr/index.html adresinden alınmıştır.
- Wang, Y., Xiuping, S., & Zhang, Q. (2021). Can fintech improve the efficiency of commercial banks? –an analysis based on big data. *Research in International Business and Finance*, 55, <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2020.101338>
- Wirdiyanti, P. (2018). The role of digital technology in enhancing customer experience in banking sector. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 1-7.
- Yapı ve Kredi Bankası (2024). Entegre raporlar. 19 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.yapikredi.com.tr/yapi-kredi-hakkinda/surdurulebilirlik/raporlar-ve-oduller/entegre-raporlar> adresinden alınmıştır.

- Yeşilyurt, C. (2018). Performans ölçümünde kullanılan parametrelili parametresiz etkinlik ölçüm yöntemlerinin karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(Özel Sayı3), 2941-2953.
- Zengin, O. (2019). *Türkiye’de dijital bankacılık sistemi ve gelişimi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Ziraat Bankası (2024). Yıllık faaliyet raporları. 20 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/yatirimci-iliskileri/finansal-bilgiler/yillik-faaliyet-raporlari> adresinden alınmıştır.

Araştırma Makalesi / Research Article

Gelir Dağılımında Cinsiyet Etkili mi? Türkiye Özelinde Bir Analiz

Arınç Boz¹

Öz

Gelir dağılımı konusu çeşitli boyutlarıyla akademide üzerine mutabakata varılamayan bir konudur. Gelir dağılımının boyutlarından biri olan cinsiyetle ilişkisi araştırmanın çıkış noktasıdır. Bu bağlamda, araştırmanın amacı literatürde tartışılabilen gelir dağılımı konusunun cinsiyet ile ilişkili olup olmadığını incelemektir. Cinsiyete yönelik yapılan istatistikî çalışmalarda haneye yönelik veriler ele alınmaktadır. Ancak cinsiyetler arası gelir dağılımı konusu birey bazında verilerle inceleme yapılmasını gerekli kılar. TÜİK tarafından yayımlanan Hanehalkı Bütçe Anketleri ile Türkiye’de 2002-2022 arasında gelir dağılımının cinsiyet boyutu ele alınmıştır. Anketlerdeki mikro verilerle kadın ve erkeklerin ortalama kullanılabilir gelirleri ve Gini katsayıları hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalara ek olarak yönetici pozisyonunda istihdam edilenlerin cinsiyetleri de araştırılmıştır. Mikro veri analizi sonucuna göre 2002 ile 2022 arasında ortalama olarak erkekler kadınlardan yıllık 108\$, reel olarak ise 90\$ daha fazla gelir elde etmektedir. Gini katsayılarının erkeklerde 0,417 kadınlarda ise 0,514 olması cinsiyetler içerisindeki gelir dağılımı farklılığını göstermektedir. Yönetici pozisyonlarında çalışan her 10 kişiden sadece 1’inin kadın olduğu; yönetici pozisyonlarında çalışan erkeklerin kadınlardan ortalama 185\$, reel olarak 161\$ daha fazla kazandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgular ışığında politik karar alıcılar, cinsiyet ayrımcılığına yönelik hukuksal altyapı oluşturabilir, kadınların iş yaşamına katılmasını teşvik edici politikalar uygulayabilir, kadınların kariyerlerinin önünde engel oluşturabilecek hamilelik ve sonrasında ücretli izin günü sayısını artırabilir, kadınlara yönelik transfer politikalarıyla kadın emeğini daha değerli kılabılır ve bütçe politikalarını cinsiyete duyarlı hâle getirebilir.

Anahtar Kelimeler: Gelir Dağılımı, Cinsiyet, Mikro Veri, Türkiye.

Is Gender Effective in Income Distribution? An Analysis Specific to Türkiye

Abstract

The issue of income distribution remains a topic on which no academic consensus has been reached, particularly due to its various dimensions. One such dimension is gender, which serves as the starting point for this research. This study investigates whether the issue of income distribution, as discussed in the literature, is related to gender. Statistical studies on gender often rely on household-level data. However, analyzing income distribution between genders requires individual-level data. This research examines the gender dimension of income distribution in Türkiye between 2002 and 2022, based on data from the Household Budget Surveys published by TURKSTAT. Using microdata from these surveys, the average disposable incomes and Gini coefficients of men and women were calculated. In addition to these calculations, the gender distribution of individuals employed in managerial positions was also analyzed. According to the microdata analysis, between 2002 and 2022, men earned, on average, \$108 more annually than women, and \$90 more in real terms. The Gini coefficient was 0.417 for men and 0.514 for women, indicating a significant difference in income distribution between genders. Furthermore, only 1 in 10 individuals working in managerial positions was a woman. Men in these roles earned, on average, \$185 more than their female counterparts, and \$161 more in real terms. In light of these findings, policymakers can take several actions to address gender-based income inequality. These include establishing a legal framework to combat gender discrimination, implementing policies to encourage women’s participation in the workforce, increasing the number of maternity and postnatal leave days, enhancing the value of women’s labor through targeted transfer policies, and developing gender-responsive budget policies.

Keywords: Income Distribution, Gender, Microdata, Türkiye.

¹ Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, arincboz@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4936-1339>

Atıf/Cite as: Boz, A.. (2025). Gelir dağılımında cinsiyet etkili mi? Türkiye özelinde bir analiz, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2025, 43 (2), 249-275.

© 2025 Hacettepe Üniversitesi.

EXTENDED ABSTRACT

Income distribution remains a significant topic in academic discussions from various perspectives. It refers to the allocation of national income among individuals and is commonly examined in the context of public transfer policies, tax policies, cyclical effects, and regional disparities. Moreover, income distribution can also be analyzed in relation to employees, wage earners, workers, various professions, and social classes. Beyond these dimensions, one important aspect of income distribution is its gender-oriented dimension.

The research begins by explaining the concepts of income distribution and gender. After discussing the relationship between these concepts, a theoretical framework is provided within the scope of current debates. The third section of the study presents the research methodology and explains the numerical values related to the microdata. The subsequent section discusses the findings obtained from the microdata analysis; including individuals' average incomes, Gini coefficients, and employment status in managerial positions, which were calculated by gender. The study concludes with a general evaluation of the results and offers policy recommendations.

In the international literature, the relationship between gender and income distribution has been explored from different perspectives. Henle and Ryscavage (1980) examined this relationship in the United States between 1958 and 1977. According to the Gini coefficients, although the gap narrowed toward 1977, income inequality remained to the disadvantage of women. Pasqua (2008) investigated the impact of female labor on household income in European countries in her research covering 1994 to 2001. The results showed that in families where both partners were employed, income was more equitably distributed, particularly in cases where the man was the breadwinner in nearly every country examined. Shaikh et al. (2014) analyzed income groups in the United States by gender and race. Their findings suggested that tax policies could have a corrective effect on income inequality. In addition to these studies, there is a growing body of research across different countries that links gender and social gender to income distribution and income inequality, wage differences, labor market, and social policies (Adelman & Robinson, 1978; Alonso-Villar & Del Río, 2008; Fischer et al., 2017; Magda et al., 2024; Soroka, 1987; Sotomayor, 2009).

Although the economic status of women and men has become more comparable recently, income inequality persists due to factors such as more frequent employment in part-time positions and limitations in workforce participation. Despite various indicators on this subject, there is a gap in the literature concerning the precise measurement of the income disparity between women and men, largely due to the lack of individual-based microdata (Ponthieux & Meurs, 2015, p. 983). Amate-Fortes et al. (2021) also emphasize that the use of comprehensive variables can strengthen the issue of gender-based income distribution. The unique aspect of this research lies in its examination of income levels and distribution between women and men in Türkiye over a comprehensive 20-year period. It incorporates microdata analysis, considers gender differences in managerial roles, and offers a detailed exploration of gender-related dynamics. This approach positions the study to make a meaningful contribution to the literature.

In this study, the relationship between gender and income distribution in Türkiye was analyzed using individual-level microdata. The analysis was based on the Turkish Statistical Institute's Household Budget Surveys covering the period from 2002 to 2022. The findings reveal persistent gender-based disparities in disposable income throughout the years examined. On average, men earned an annual real income of \$5,085, while women earned \$4,995—indicating a \$90 income gap in favor of men.

As part of the research, Gini coefficients were calculated in addition to individuals' average disposable income. For the years examined, the Gini coefficient for men was calculated to be an average of 0.417, while for women it was found to be an average of 0.514. This indicates greater income inequality among women compared to men. The finding aligns with existing literature documenting gender-based disparities in income distribution (Henle & Ryscavage, 1980; Jędrzejczak & Trzcińska, 2024; Sutherland, 1997). In addition to income inequality, the research also includes calculations related to gender representation and earnings in managerial positions. According to these calculations, women face disadvantages both in terms of representation in managerial roles and in the income earned in these positions. It has been observed that on average, only 10% of individuals employed in managerial positions were women. This finding supports Robertson et al. (2011)'s conclusion that gender discrimination exists in senior management positions. Finally, when examining the OECD dataset and comparing Türkiye with OECD countries, it was observed that Türkiye ranked last in terms of the female labor force participation rate in 2021.

In addition to income calculations, the gender distribution of individuals employed in managerial positions was also analyzed. According to the microdata analysis from 2002 to 2022, men earned an average of \$108 more annually than women and \$90 more in real terms. The Gini coefficients were calculated as 0.417 for men and 0.514 for women, highlighting a significant disparity in income distribution between genders. Furthermore, the analysis revealed that only 1 in 10 individuals employed in managerial roles was a woman. Among managers, men earned an average of \$185 more annually than women and \$161 more in real terms. In light of these findings, policymakers are encouraged to establish a legal framework to combat gender discrimination, implement policies that encourage women's participation in the workforce, increase the number of sabbatical leave days for pregnancy and postpartum periods, enhance the value of women's labor through targeted transfer policies, and adopt gender-responsive budgeting practices.

One of the reasons for the income inequality between women and men is the social position of women. The dominant patriarchal social structure present worldwide also persists in Türkiye. This structure can distance women from the workforce, lead to lower wages for women compared to men for the same work, reduce their bargaining power with employers, and result in workplace discrimination. In addition to challenges in professional life, women's roles and responsibilities at home can also differ significantly. Married women or those living with partners may bear the burden of household and childcare responsibilities alone. According to Becker (1985), the more responsibilities a woman has within the family--such as childcare and housework--the less likely she is to continue working. Akerlof and Kranton (2000) argue that social norms shape individuals' economic behavior. In Türkiye, such norms contribute to persistent inequalities in women's workforce participation, limit their ability to dedicate time to their careers, and expose them to discrimination in hiring processes as well as in household roles and caregiving duties. Ultimately, these dynamics point to the patriarchal societal structure as a significant factor in gender-based disparities. Income inequality has multiple dimensions. These can be periodic--such as war, famine, unemployment, and economic crisis--or systemic, related to broader economic structures. While it is difficult to determine which economic system most effectively promotes equitable income distribution, the capitalist system, by its very nature, tends to produce inequality. Therefore, I can say that we see the impact of the capitalist system on income distribution worldwide. Future research could benefit from exploring these areas further, particularly by examining the economic effects of socioeconomic and gender-based inequalities.

GİRİŞ

Gelir dağılımı, farklı boyutlarıyla akademik tartışmalarda güncelliğini sürdüren bir konu olmaya devam etmektedir. Millî gelirin kişiler arasındaki bölüşümünü ifade eden gelir dağılımı, kamu transfer politikaları, vergi politikaları, konjonktürel etkiler ve bölgesel farklılıklar açısından incelenmektedir. Buna ek olarak gelir dağılımı konusu çalışanlar, ücret geliri elde edenler, işçiler, farklı meslek kolları ve sosyal sınıflar bağlamında da ele alınabilmektedir. Bu boyutların dışında gelir dağılımının bir boyutu da cinsiyete yöneliktir.

Günümüz toplumlarında bireyler eşit şartlara sahip değildir. Çevre, ailevi durum, eğitim haklarına erişim, teknik imkânlar gibi pek çok noktada kişiler arasında ayrım vardır. Ancak adaleti sağlamadaki düşünceleriyle tanınan John Rawls (1971)'a göre bir toplumda ancak kişilere dil, din, ırk, cinsiyet ayrımı yapılmadığı ve fırsat eşitliğinin sağlandığı durumda adaletten söz etmek mümkündür (Sen, 2000, ss. 69-70).

Pek çok ülke adil, işsizlik sorununun olmadığı, yüksek büyüme oranlarına ulaştığı, fiyat istikrarın sağlandığı, kalkınma hedeflerinin gerçekleştirildiği bir toplum yaratma gayreti içerisinde. Kalkınma hedeflerinden biri de toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasıdır. Toplumsal cinsiyet eşitliği bir ekonomide verimliliği artırır ve sonraki kuşakların önündeki fırsatları güçlendirir. Bu sebeple toplumdaki cinsiyet odaklı sorunların bilinmesi ve cinsiyet uçurumlarını düzeltmeye, hatta ortadan kaldırmaya yönelik politikaların gerçekleştirilmesi elzemdir (Dünya Bankası, 2011, s. vii).

Cinsiyete yönelik gelir istatistiklerinin çoğunda haneye ilişkin değişkenler mevcuttur. Haneye yönelik yapılan çalışmalarda da toplam gelir, hane sayısına indirildiğinden hanedeki her bir birey gelirden eş pay alıyormuş gibi görünür ve kadın ile erkek arasında gelir eşitsizliğini değerlendirmek güç olur (Ponthieux ve Meurs, 2015, s. 985). Bu sebeple cinsiyetler arası gelir dağılımı konusunun birey bazında verilerle incelenmesi gerekir.

Araştırma bu açıdan birey odaklı mikro verilerle literatürdeki bir boşluğu dolduracaktır. Nitekim literatürde gelir eşitsizliği ile cinsiyete yönelik mikro verilerle yapılan çalışmalar sınırlı düzeydedir (Cain, 1966; Gasparini vd., 2004; Maldonado, 2021; Malik ve Akram, 2024; Sutherland, 1997). Uzun dönemli mikro veri araştırması yapılması konunun genel çerçevesini gözler önüne sunması açısından dikkate değerdir. Türkiye için de konuya yönelik geniş yılları kapsayan araştırma eksikliği vardır (Acun, 2018; Değirmenci, 2019; Kaya, 2008; Köseoğulları ve Ulucan, 2022). Bu bağlamda, Türkiye özelinde ve mikro verilerle cinsiyet ile gelir dağılımına ilişkin 20 yılı kapsayan bir çalışma yapılması, araştırmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Araştırmada Türkiye’de cinsiyet ve gelir dağılımı arasındaki ilişki, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan ve bireye yönelik verilerin yer aldığı Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) veri seti tercih edilmiştir. Türkiye’de 2002-2022 arasında bireylerin kullanılabilir gelirlerindeki cinsiyet etkisi incelenmektedir. Bu doğrultuda HBA verileriyle birey bazında hesaplamalar yapılarak ve gelir dağılımı yazınında, gelir eşitsizliği ölçümünde sıklıkla kullanılan Gini katsayıları mikro verilerle analiz edilmiştir. Ayrıca cinsiyetlerine göre yönetici pozisyonunda çalışan bireyler değerlendirilmiştir.

Araştırma, gelir dağılımı ve cinsiyet kavramı açıklanarak başlamaktadır. Bu kavramların ilişkisinden bahsedildikten sonra teorik çerçeve ile güncel tartışmalara yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü kısmında araştırmanın metodolojisi ortaya konulmuş, mikro verilere ilişkin sayısal değerler açıklanmıştır. Diğer bölümde ise yapılan mikro veri analizi sonucunda elde edilen bulgular, bireylerin ortalama gelirleri, Gini katsayıları ve yönetici pozisyonunda istihdam edilme durumları

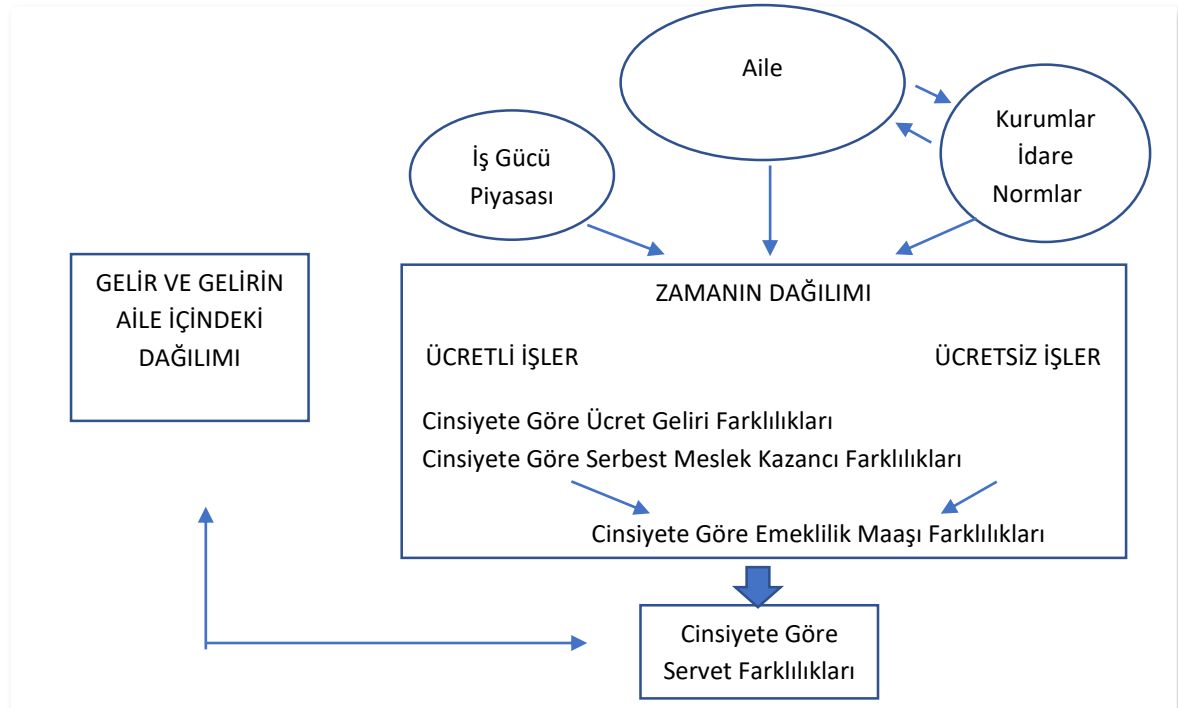
cinsiyete göre hesaplanmıştır. Araştırma, sonuç bölümüyle genel bir değerlendirme yapılarak ve politika önerileri geliştirilerek sonlandırılmıştır.

1. GELİR DAĞILIMI VE CİNSİYET

Cinsiyet (sex) ile toplumsal cinsiyet (gender) kavramları zaman zaman birbirleri yerine kullanılsa dahi ayrı kavramlardır. Cinsiyet, kadın ve erkeğe yönelik biyolojik farklılıkları ifade etmekte iken toplumların kadın ve erkeklere yükledikleri rol, sorumluluk ve davranış kalıpları toplumsal cinsiyet anlamına gelmektedir. Oakley (1972)'ye göre cinsiyet kadın ve erkek arasındaki anatomik farklılıkları ifade eden biyolojik bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet kavramı ise kadınlık ve erkekliliği ifade eden toplumsal bir sınıflandırmadır.

Günümüzde gelir, piyasada bireyler arasında çeşitli ölçütlere göre dağılmaktadır. Bu dağılımda bireylerin fiziksel durumu, çevresi, yetenek, sermaye sahibi olma, bilgi ve becerilerindeki çeşitlilikler ile sınıfsal farklılıkları rol oynamaktadır. Bu farklılıkların dışında ırk ve renk farklılığı, fiziksel bir engelle dünyaya gelme, fırsat eşitsizliği, kısıtlı eğitim imkânı gibi sebeplerle dezavantajlı konumda olan bireyler olabilmektedir. Bu dezavantajlardan biri de cinsiyete dayalıdır. Günümüzde kadınlar çeşitli sebeplerle gerek siyasi, kültürel ve sosyal gerekse de iktisadi anlamda eşitsizliklerle karşılaşmaktadır. İktisadi anlamdaki bu eşitsizliklerden biri gelir dağılımı açısından ortaya çıkmaktadır.

Şekil 1: Cinsiyete ile Gelir Dağılımı İlişkisi

Kaynak: Ponthieux, S., Meurs, D. (2015). Gender inequality. In A. B. Atkinson, F. Bourguignon (Ed.), Handbook of Income Distribution. Amsterdam: Elsevier, 983-1119.

Şekil 1’de örnek bir hanede gelirin kazanılmasında etkili olan faktörler gösterilmektedir. İlk olarak bireylerin gelir elde etmelerinde çalışıp çalışmadıkları etkilidir. Kuşkusuz iş gücüne katılan aile fertlerinin gelirleri de o denli yüksek olacaktır. İkinci olarak aile içerisinde hanenin sayısı ve hane sayısına bağlı olarak ev içerisindeki rollerin etkisi belirleyicidir. Ev içindeki rollerde de içinde bulunulan kültürel değer, normlar ve sorumluluklara göre bireylerin gelirleri farklılaşabilir. Aile içerisindeki roller ne kadar cinsiyetçi ise gelirler arası uçurum da o denli yüksek olacaktır. Ayrıca gelir kazanımında, bireylerin zamanlarının ne kadarını gelir getiren bir işe ayırdıkları veya ev işleri, çocuk bakımı gibi genellikle karşılığında para alınmayan işlere zaman ayırıp ayırmadıkları etkilidir. Cinsiyetlerin iş kollarındaki farklılıkları sonucunda da bireylerin servetleri çeşitli olabilir. Bütün bu faktörler, nihayetinde hane içerisindeki gelir dağılımını belirlemektedir.

Cinsiyete yönelik gelir dağılımındaki eşitsizliklerle ilgili düşünülmesi gereken bir nokta da kamu politikalarıdır. Devlet, cinsiyet eşitsizliğine yönelik düzenlemeler, yardım politikaları ve bireylerin farkındalığını geliştirmeye yönelik politikalar izleyebilir. Nitekim bireylerin gelir elde etmelerinde engel olabilecek annelik sorumlulukları ve gelir kayıplarının ücretsiz izinlerle düzenlenmesi, sosyal teşvik politikaları ve partnerlerin çocuk bakımı konusunda bilinçlendirilmesi cinsiyetler arası gelir eşitsizliklerinin önüne geçilmesinde gerçekleştirilebilir.

2. TEORİK ALTYAPI VE TARTIŞMALAR

Gelir dağılımının bir noktası kamunun piyasaya müdahalesinin gerekli olup olmadığı ile ilgilidir. Kamu müdahalesi ile ilgili iktisat yazınında 18. yüzyılda ortaya çıkan klasik iktisadi düşünce ve bu düşüncenin temsilcisi Adam Smith (1776), piyasa mekanizmasının serbest bırakılması ve devletin rolünün kısıtlı olması gerekliliğinden bahsetmiştir. 1929 Ekonomik Buhan’ına klasik iktisadi yapının çözüm getirememesi sebebiyle devletin piyasada aktif rol almasının gerekliliğinden bahseden Keynesyen (1936) düşünce ortaya çıkmıştır. 1950’li yıllardan itibaren ise bireylere gelir güvencesi sunan, vatandaşlarını toplumsal tehlikeler karşı koruyan, bireylere sosyal güvenlik imkânları sağlayan, vatandaşlarına sağlık, eğitim ve barınma hizmetleri sunan bir devlet yapısını ifade eden refah devleti kavramı sanayileşme ile ortaya çıkan sorunları, gelir dağılımında adalet sorunları gibi konuların devlet müdahalesi sınırları içerisinde yer alması gerekliliğinden bahseder (Briggs, 1961, s. 228).

Eşitlik ve dağılım konusunda ele alınan bir yaklaşım Amartya Sen’in ortaya attığı yapabilirlik yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, eşitliğin sağlanmasında yaş, cinsiyet, sağlık durumu, psikolojik durum vb. özellikler ile coğrafi ortam, ailenin eğitim seviyesi ve toplumsal normlar gibi kişiden kaynaklanmayan özelliklerden bahsetmektedir. Kişilerin yapabilirliklerini geliştirmek için kaynakların sağlanması ve bireysel özgürlüklerin geliştirilmesi gerekmektedir (Sen, 1985). Yapabilirlik yaklaşımı sosyal devletin sınırlarının tanımlanması, bireylerin yetenekleri ve insani yapabilirliklerinin kamu tarafından tespiti ve özgürlüklerin genişletilmesini konu edinmektedir (Alkire, 2005).

Kadın ve erkeğin karar alma süreçlerindeki etkinlikleri bakımından benzer rollere sahip olduğu avcı-toplayıcı topluluklar, cinsiyet ilişkileri değerlendirildiğinde en eşitlikçi toplum biçimiydi. Bahsedilen dönemde bu durumun sebebi avcılık ve toplayıcılık faaliyetlerinde kadın ve erkeğin rolünün ve bu rollere atfedilen önemin belirgin bir biçimde farklılaşması olarak değerlendirilmektedir (Kottak, 2016).

Cinsiyete yönelik dolayısıyla kadınlara yönelik tartışmalar Marksist teori açısından değerlendirilebilir. Marksist teorinin direkt cinsiyete yönelik bir varsayımı olmasa da kadın ve erkek arasındaki güç çatışmasını belirtmesi açısından dikkate değerdir. Bu teori üzerindeki tartışmalar

kapitalist sistemin kadınları bir yedek iş gücü olarak görmesi, kadınlara düşük maaşla çalıştırılması gereken iş gücü olarak bakılması ve işverenin kadın iş gücünün üretim fazlası yarattığını düşünmesidir. Engels ise toplum teorisi içerisinde cinsiyete yönelik düşüncelerini açıklamıştır. Ona göre cinsiyet kavramının belirlenmesinde biyolojik cinsiyetin yanında toplumsal ve kültürel etkiler de söz konusudur. Her bir toplumda cinsiyete yönelik davranışlar, ne kadar tuhaf olursa olsun, toplumsal müdahalelerle belirlenmektedir (Rubin, 1975).

Cinsiyete yönelik teorik olarak geliştirilen kavramlardan biri de sosyal tabakalaşma çerçevesince yapılan sınıflandırmalardır. Bu sınıflandırmalarda kadının sosyal pozisyonuna ilişkin açıklamalar getirilmiştir (Acker, 1973, s. 937):

- Aile tabakalaşma sisteminin birimidir.
- Ailenin sosyal konumu hane reisi olarak erkek tarafından belirlenir.
- Ailelerde yaşayan kadınların statüleri de bu bağlamda erkekler tarafından belirlenir.
- Kadının statüsü, sınıf yapısındaki pozisyonu itibarıyla erkeğinkiyle eşittir (Watson ve Barth, 1964).
- Kadınlar bir erkeğe bağlı olmadıklarında sosyal yapılarını belirler.
- Kadınlar pek çok bakımdan erkeklerle eşit değildir ve cinsiyet temelinde farklı şekilde değerlendirilirler.

Sosyal tabakalaşma varsayımlarında da görüldüğü gibi cinsiyet ile gelirin dağılımı hane veya aile içi rollerle ilişkilidir. Young (1952), evlilikte kadınların gerek annelik rolleri gerekse ev işlerinin kadınlarla eşleştirilmiş olması sebebiyle gelir elde etmelerinin kısıtlı olduğu ve erkeklerden gelecek parayla geçindiklerini belirtmiştir. Evlilik öncesinde kadının ekonomik ve sosyal statüsü ne kadar yüksekse kadınlar eşlerinden para alma konusunda o kadar zorlanmaktadır. Kadının evlilik sonrası iş hayatına devam etmesinde bu bağlamda psikolojik bir nokta vardır. Kadınların iş yaşamına katılmaması veya sınırlı katılımı gelir farklılıklarını beraberinde getirmektedir (Young, 1952, s. 305).

Kadınların sosyal yönden sınırlandırılmaları ve iş yaşamında yer alamamaları ekonomide kaynak verimliliğini düşürür ve büyümeyi olumsuz etkiler. Cinsiyetler arası eşitsizlik insani gelişmişliğe ket vurarak kadınlar üzerinde ağır iş yükünün kalmasına ve sonucunda iş gücü verimliliğinin düşmesine sebep olabilir. Ayrıca erkek ve kadın arasında ikame edilebilirliğin düşük olması ekonominin yanı sıra haneler, firmalar, hükümet içinde kaynaklara eşit olmayan erişime neden olabilir. Bu durum, iş gücü, kredi, sermaye ve hammadde piyasasında kaynak dağılımını bozarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkiler (Rao vd., 2008, s. 7-8).

Sanayileşmiş dünyada yüksek saygınlık, yüksek yetenek ve karşılığında yüksek gelir edinilen işlerin çoğu erkekler tarafından yönetilmektedir. Örneğin, Büyük Britanya'da 1966 yılında büyük firmaların yöneticilerin %87'si erkek iken %13'ü kadın idi; ustabaşı ve denetmenlerin %82'si erkek iken %18'i kadındı. Kadın avukatlar toplam avukatların Amerika'da %3, Büyük Britanya'da %4, İsveç'te yalnızca %7'sini oluşturmaktaydı. Britanya'da mühendislerin sadece %0,06'sı kadın iken Amerika'da %0,07 ve Fransa'da ise %3,7'si kadındı. Kadın ve erkek istihdamı açısından tartışılan bir konu da belirli mesleklerde yoğunlaşma konusudur. 1950 yılı Amerika'sında istihdam edilen kadınların %70'i ev işleri, büro işleri, hemşirelik, öğretmenlik ve vasıfsız fabrika işleri gibi 20 meslek grubu etrafında toplanmıştı. 1962 yılında bu veriler İsveç'te tam olarak aynıdır. Amerika ve İsveç ile birlikte Britanya, Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda ve Norveç'te çalışan kadınların %40'ı sadece 5 meslek grubunda çalışmakta idi. Cinsiyet rollerinin birbirlerinin yerine

geçebileceği düşüncesine rağmen 1950’li yıllarda istihdamda erkek egemenliğini görmek mümkündür (Oakley, 1972, s. 153-154).

Kadının konumu, iş gücüne katılımı, çalıştığı iş şartları, elde ettiği gelir konusunda özellikle son elli yılda tartışmalar artmaktadır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadının ekonomik konumunda gelişmeler yaşanmasına rağmen hâlihazırda eşitsizlikler söz konusudur. Kadınlar ortalama olarak iş hayatında erkeklerden daha düşük gelir elde etmekte, genellikle yarı zamanlı istihdam edilmekte veya hiç istihdam edilmemekte ve evde ücretsiz çalışmayı çoğunlukla üstlenmektedirler. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra kadının iş yaşamına katılımında dikkate değer bir artış olmuştur. Neredeyse bütün gelişmiş ülkelerde kadınların eğitim seviyesi yükselmiş, teknolojik gelişmelerle birlikte farklı mesleklere katılma imkânı bulmuşlardır. 1970 ve sonrasındaki bu gelişmeyi Goldin (2006) “sessiz devrim” olarak ifade etmektedir. Böylece kadınların yalnızca beklentileri, kariyerleri ve aile hayatları değişmekle kalmamış, toplumda kadının rol ve sorumluluklarına yönelik de değişimler yaşanmıştır. Günümüze gelindiğinde ise pek çok sanayileşmiş ülkede kadının ve özellikle annelerin ücretli istihdama katılımı norm kabul edilmiş, erkeğin eve ekmek getiren rolünden ev harcamalarına ortak katılımın olduğu aile yapısına geçilmiş, cinsiyet ayrımcılığıyla mücadeleyle yönelik kararlar alınmıştır (Ponthieux ve Meurs, 2015, s. 983-1006).

Kadınların gelir edimi ile ilgili yapılan tartışmaların bir boyutu da iş hayatına ilişkindir. Knudsen (1969), bir meslekte kadınların sayısı ne kadar fazla ise ortalama gelirin o kadar düştüğüne ilişkin bulgular elde etmiştir. Fuchs (1971), kadın ile erkek arasındaki gelir farklılığı ile ilgili genelde kadınların düşük gelir getiren işlerde çalıştırıldığı belirtmiştir. Kadın ve erkek arasında iş yaşamındaki bir nokta da toplumsal kalıpyargıların cinsiyete etkisidir. İş yaşamında kurumlarda kadın ve erkek üzerindeki beklentiler sebebiyle başarı daha çok erkeklere atfedilmektedir. Bu tip erkeğe atfedilen değerler, yöneticilik gibi üst yönetim pozisyonlarında cinsiyete yönelik bir ayrımcılık olmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum da kadınların daha düşük gelir elde etmesine sebep olmuştur (Robertson vd., 2011).

Kadınlar arasında gelir dağılımının bir boyutu da aile içerisinde gelirin paylaşımındaki farklılıklardır. İş gücü piyasasındaki gelişmelerin ve devletin vergi ile transfer politikaları kadınların ekonomik statüsünde yarattığı iyileşmelere rağmen, aile içerisindeki gelir paylaşımı, çalışan eşler için bile hâlâ potansiyel olarak önemli bir satın alma gücü kaynağıdır (Davies ve Joshi, 1994, s. 336). Kadın ve erkeğin gelir adaletsizliğinde aile içerisindeki kaynakların cinsiyetler arası eşitsiz dağılımının yol açtığına ilişkin düşünce, literatürde farklı çalışmalarda işlenmiştir (Daly, 1992; Findlay ve Wright, 1996; Haddar ve Kanbur, 1990; Rimmer, 1981). Pearce (1978) ise kadının aile reisi olduğu durumda nesiller arası transferden erkeklere göre daha az yardım aldığını söylemektedir.

Uluslararası yazında cinsiyet ile gelir dağılımı arasındaki ilişki farklı açılardan ele alınmıştır. Henle ve Ryscavage (1980) Amerika’da cinsiyet ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi 1958-1977 yılları arasında incelemiştir. Gini katsayılarına göre 1977’ye doğru makas daralsa da kadının dezavantajına yönelik gelir adaletsizliği olduğunu belirtmiştir. Pasqua (2008), Avrupa ülkelerini dâhil ettiği araştırmasında 1994-2001 yıllarında kadın iş gücünün hane gelirine etkisini ele almıştır. Çalışma sonucunda incelenen hemen her ülkede iki kişinin çalıştığı ailelerde, erkeğin eve ekmek getirdiği duruma göre gelirin daha adil dağıldığını gözlemlemiştir. Shaikh vd. (2014) Amerika’da belirli gelir gruplarını cinsiyet ve ırka göre incelemiştir. Araştırmaları sonucunda vergi politikalarının gelir eşitsizliğini düzeltici etkisi olabileceğine yönelik bulgular elde etmiştir. Bu çalışmaların dışında cinsiyet ile toplumsal cinsiyeti gelir dağılımı ve gelir eşitsizliği, ücret farklılıkları, iş gücü piyasası, sosyal politikalar ile ilişkilendiren farklı ülkeleri kapsayan araştırmalar mevcuttur (Adelman ve

Robinson, 1978; Alonso-Villar ve Del Río, 2008; Fischer vd., 2017; Magda vd., 2024; Soroka, 1987; Sotomayor, 2009).

Cinsiyete yönelik yapılan çalışmaların bir boyutu da birey ve hane verilerinin analiz edildiği mikro verilerdir. Literatürde mikro verilere ilişkin araştırmaların 1960'lı yıllara dayandığı bilinmektedir. Çeşitli alanlarda başvurulmuş mikro veriler cinsiyet açısından ilk olarak kadınların iş gücüne katılımının değerlendirilmesinde kullanılmıştır (Cain, 1966; Cohen, 1969). Sutherland (1997), 1991 yılı Aile Harcama Anketini 1995-96 yıllarına uyarlayarak Birleşik Krallık için mikro veri analizi gerçekleştirmiştir. İncelemesi sonucunda kadınların kişisel gelir ortalamalarının erkeklerden düşük olmasının yanı sıra dağılımda eşitsizlik olduğuna yönelik bulgular elde etmiştir. Gini katsayıları erkeklerde 0,38; kadınlarda ise 0,44 olarak bulunmuştur. Bu durum, kadınların düşük gelir ortalamasına sahip olmasının dışında cinsiyet içerisinde gelirin de adil dağılmadığını göstermektedir. Fritzell (1999), 1991 yılı İsveç Gelir ve Yaşam Anketi mikro bulgularıyla yaptığı analizde kadın ve erkek arasında gelir eşitsizliğine yönelik bulgular elde etmiştir. Gasparini vd. (2004), 1993-2002 yıllarında Bolivya Hanehalkı Anketleri ile ücretlilere yönelik bir mikro veri analizi yapmıştır. Kadınların erkeklere göre daha düşük gelir elde ettiği ve cinsiyetler arası ücret uçurumunun azalmasının gelir eşitsizliğini belirli bir seviyeye kadar da olsa düşüreceğine yönelik bulgular elde etmişlerdir. Maldonado (2021), cinsiyeti sektörler açısından ele almıştır. 1985-2015 yılları arasında Venezuela Hanehalkı Anketleri mikro veri setini kullandığı araştırmada kadınların erkeklere oranla %21 daha az kazandığına yönelik bulgular elde etmiştir. Malik ve Akram (2024) Pakistan özelinde İş Gücü Anketi kullanarak 2020 ve 2021 yıllarında mikro veri analizi gerçekleştirmiştir. Pakistan'da kadınların erkeklere kıyasla daha düşük ücret geliri elde ettiği ve kadın ve erkek arasındaki gelir uçurumunun kadınların dezavantajına olacak şekilde arttığını gözlemlemiştir.

Tekli analizlerinin yanı sıra birden fazla ülkeyi ele alan cinsiyete yönelik mikro verilere dayalı araştırmalar da yapılmaktadır. Harkness (2010), 17 OECD ülkesini ele alan çalışmada mikro veri seti kullanmıştır. Araştırma kapsamında değerlendirilen bütün ülkelerde kadın istihdamını artırmanın ve kadınların çalışmalarına yönelik gelir eşitsizliklerinin çözümüne ilişkin uygulanan politikaların gelir dağılımında adaleti artırıcı olduğu bulgusu edinilmiştir. Jędrzejczak ve Trzcińska (2024) Lüksemburg Gelir Araştırması mikro veri setini kullanarak orta Avrupa ülkeleri Polonya, Slovakya, Çekya ve Macaristan'ı kapsayan bir çalışma gerçekleştirmiştir. Erkeklerin ekonomik avantajlarının Gini katsayılarına ek olarak gelir seviyelerinde de kendini gösterdiğini gözlemlemişlerdir. Bu araştırmaların dışında gelir dağılımı ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik mikro veri analizini kullanan çalışmalar mevcuttur (Bobilev vd., 2020; Chevan ve Stokes, 2000; Del Boca ve Pasqua, 2003; Murillo Huertas ve Raymond, 2024; Núñez Hernández vd., 2024; Park, 2016; Zandvakili, 1990).

Ulusal yazında da gelir dağılımı ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi inceleyen çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Alkan, 1995; Bardakçı ve Oğlak, 2022; Mayda ve Vurkun, 2018; Özdemir ve Altay, 2021; Tansel, 1994). Ancak konuyu mikro veriler düzeyinde inceleyen çalışmaların geçtiğimiz 21. Yüzyılla birlikte gelişmeye başladığı söylenebilir. Kaya (2008) yılındaki çalışmada gelir dağılımı ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi 2005 yılı TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketlerini kullanarak ele almıştır. Gini katsayılarıyla yapılan analiz sonucunda kadın ve erkek arasında kullanılabilir gelirin ve ücret dışı gelirin bölüşümündeki eşitsizlik, ücret gelirindeki etkisine göre daha baskın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Acun (2018) TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketini kullanarak 2015 yılı için ücret geliri elde edenlerin gelir eşitsizliğine etkisini analiz etmiştir. Yapılan analiz sonucunda kadın olmanın ücreti negatif yönlü etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrımcı ücret politikaları yerine emek piyasasında kadın erkek eşitliğini önceleyen politikaların uygulanması gerekliliğini vurgulamıştır. Başka bir

ulusal araştırmada Değirmenci (2019) TÜİK tarafından yayımlanan Gelir ve Yaşam Koşulları Anketlerini kullanarak 2007 ile 2011 yıllarını kapsayan mikro veri analizi gerçekleştirmiştir. Özellikle düşük gelirli hanelerde kadınların iş gücüne katılımı gelir dağılımını düzeltici bir etkiye sahiptir. Ayrıca kadın ile erkekler arasında iş gücüne katılımındaki farkların ortadan kaldırılmasının Türkiye’de hem cinsiyetler arası eşitsizliği hem de gelir eşitsizliğini azaltacağına yönelik bulgular edinilmiştir. Köseoğulları ve Ulucan (2022) ise 2017 yılı TÜİK Hanehalkı İş Gücü mikro veri setini kullanarak eğitim seviyesi ile gelir dağılımı ilişkisini ele almıştır. Kadınların eğitim seviyelerinin artırılması gelirin daha adil dağılmasında bir yol olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Gerek uluslararası gerekse ulusal yazında geride kalan yıllarda cinsiyet ile gelir dağılımı arasındaki ilişkinin varlığı kabul görmüş bir konudur. Cinsiyetler arası ayrımcılık azaldıkça ve kadınlar iş yaşamına katıldıkça, gelir dağılımında olumlu gelişmeler olacağını söylemek mümkündür. Ulusal yazında ise uluslararası yazına kıyasla çalışmaların son yıllarda arttığı söylenebilir. Ayrıca mikro veri düzeyinde analizlerin varlığına rağmen uzun yılları kapsayan araştırmaların eksikliği gözlemlenmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE VERİ SETİ

Günümüzde hâlihazırda kadın ve erkeğin ekonomik statüleri birbirlerine yakın olsa da kadınların erkeklerden daha düşük maaş elde etmeleri, genellikle yarı zamanlı işlerde çalışmaya zorlanmaları ve iş yaşamına katılımlarının kısıtlanması gibi nedenlerle gelir eşitsizliği söz konusudur. Bu konuda çeşitli ipuçları olmasına rağmen kadın ile erkek arasındaki gelir farkının ölçülmesi konusunda bireye dayalı mikro veri yetersizliği sebebiyle literatürde bir boşluk bulunmaktadır (Ponthieux ve Meurs, 2015, s. 983). Nitekim Amate-Fortes vd. (2021) de kapsamlı değişkenlerin kullanılmasının toplumsal cinsiyete dayalı gelir dağılımı konusunu güçlendireceğini vurgulamaktadır. Araştırmanın özgün noktası, Türkiye’de kadın ve erkeklerin gelirlerini ve gelir dağılımını incelemesi, 20 yıllık kapsamlı bir dönemi ele alması, mikro veri analizi yapması, yöneticileri cinsiyetlerine göre ele alması ve toplumsal cinsiyet konusunu detaylandırması olarak belirtilebilir. Bu durum, araştırmanın literatüre özgün bir katkısının olacağını göstermektedir. Bu bağlamda bu araştırmada Türkiye’de 2002 ile 2022 yılları arasında TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketleri fert mikro veri setleri kullanılarak gelir dağılımı ile cinsiyet ilişkisi ele alınmıştır. Araştırmada Microsoft Excel programı kullanılarak gelir hesaplamaları yapılmış ve mikro veri analizinde STATA programı kullanılmıştır.

Mikro veriler, ülkelerin bu konuda yetkilendirilen resmî istatistik ofisleri tarafından üretilmektedir. Hanehalkının ve fertlerin sosyal ve ekonomik durumlarına ilişkin bilgiler sunmaktadır. 2000’li yıllardan sonra nüfus yapısı, iş gücü, gelir dağılımı, ticaret gibi farklı konulardaki mikro verilerin sayısı ve dolayısıyla araştırmalar artış göstermiştir (Fuest vd., 2009, s. 1).

Cinsiyet ile gelir dağılımındaki adaletsizliğin ilk boyutu hane içerisindeki dağılımdır (Jenkins, 1991). Gelir dağılımı araştırmalarında ölçüm birimi olarak haneler ele alındığında, gelirin hane içerisindeki dağılımındaki eşitsizlikler ve cinsiyetler arasındaki farklılıklar göz ardı edilebilmektedir. Bu sebeple birey bazında gelirler araştırma kapsamında incelenmiştir. Cinsiyet bireysel bir sınıflama olduğundan literatürde, gelir ile ilişkisi birey olarak değerlendirilmiştir (Meulders ve O’Dorchai, 2010; Sutherland, 1997). Hane gelirlerinden birey gelirlerine geçiş kişilerin kazandığı gelir bileşenleri ve kişilere yapılan transferleri de içerdiğinden gelir araştırmalarını bir üst ve daha sistematik boyuta taşımıştır (Ponthieux ve Meurs, 2015, s. 1000). Bu sebeple de bu çalışmada fert mikro veri setinde bireylerin kullanılabilir (harcanabilir) gelirleri incelenmiştir. Birey kullanılabilir gelirleri gelir eşitsizliği ölçüm yöntemlerinden Gini katsayıları hesaplanarak değerlendirilmiştir.

Kullanılabilir gelir hanenin ve bireylerin harcama veya tasarruf yapabileceği gelirdir. Belirli bir dönemde edinilen gelirlerin toplamını ifade etmektedir. Araştırma kapsamında bireylerin elde ettiği toplam kullanılabilir gelir analiz edilmiştir. Anketlerde kullanılabilir gelir bireylerin elde ettiği nakdî ve aynı gelirlerin toplamı olarak yer almaktadır.

HBA’da yer alan ve araştırma kapsamında incelenen fert kullanılabilir gelirine ilişkin nakdî gelirler:

- Ücret, maaş ve yevmiye gelirleri
- Tarım dışı müteşebbis gelirleri,
- Tarım gelirleri,
- Gayrimenkul kira gelirleri,
- Menkul gelirleri,
- Transfer gelirleri,

şeklinde sıralanmaktadır. Bu değişkenlerin toplamı kullanılabilir geliri vermektedir.

Bireylerin elde ettiği transfer gelirleri:

- Emekli maaş geliri,
- Yaşlılık maaşı,
- Sosyal yardım fonu ve aile yardımı,
- Öğrenci burs geliri,
- Dul, yetim, öksüz maaşı,
- Gazilik ve malullük maaşı,
- İşsizlik maaşı,
- Doğrudan destek ve akaryakıt ödemesi,
- Hastalık yardımı,
- Devletten ve yurt dışından elde edilen aynı gelir,

olarak sıralanmaktadır.

Araştırmada fertlerin ekonomik durumları ve cinsiyete ilişkin verilerin birlikte yer alması sebebiyle HBA tercih edilmiştir. HBA, TÜİK tarafından 2002 yılından itibaren düzenli bir şekilde oluşturulmaktadır. Buna ek olarak 1994 yılında da bulunmaktadır. 1994 yılında verilerin açıklamalarına ilişkin kısıtlı bilgi bulunduğundan bu yıl incelenememiştir. HBA 2020 ve 2021 için üretilmemiştir. Araştırma, en güncel veri olan 2022 yılına kadar gerçekleştirilmiştir. Veri seçimi yapılırken Türkiye ile ilgili yıllar itibarıyla bir değerlendirme yapmak için bütün yıllar seçilmiştir.

Çalışma kapsamında incelenen fert mikro veri setinde değişkenlerin mikro veri analizine uygun hâle getirilmesi için belirli yolların izlenip, varsayımların yapılması gerekmektedir. Mikro veri analizi için anket ayında çalıştığını beyan eden bireyler hesaplamaya dâhil edilmiştir. HBA’da bahsedilen “çalışma” ile kastedilen, anket ayının son haftasında bir saat olsa dahi ücret veya kâr geliri elde etmek için bir işle ilgilenmeyi ifade etmektedir. Kendi küçük boyuttaki tarlalarında

yalnızca kendi tüketimleri için üretim yapan ve ürün satışı yapmayan kişiler; “çalışıyor” olarak kabul edilmiştir. Kendi hesabına çiftçilikle uğraşan ancak anket ayının son haftasında çalışmayan bireyler, işi ile bağlantısı olması sebebi ile “çalışıyor” olarak değerlendirilmiştir. Ücretsiz aile işçileri ve yevmiyeliler anket ayının son haftasında çalışmamışlar ise mevsimlik çalışıyor olarak kabul edilmiştir. Anket ayının son haftasında doğum izni, işten uzaklaştırma, iş yavaşlatılması, tatil, izin vb. nedenlerle çalışmayan ancak işi ile ilgisi ve bağı devam eden fertler de “çalışıyor” olarak kabul edilmiştir.

Türkiye, Küresel Cinsiyet Ayrımı Raporu’na göre cinsiyet eşitsizliği açısından 146 ülke arasından 129’uncudur (World Economic Forum, 2023, s. 11). Cinsiyete göre gelir dağılımında ele alınması gereken konulardan biri de yönetici kadrosunda istihdam edilme meselesidir. Yönetici pozisyonunda işe alınması kalifiye ve yüksek ücretli kişilerin istihdam edilmesi anlamına gelmektedir. Ancak kadınların işe alım ve terfi sürecinde bir ayrımcılıkla yüzleşmektedir (Çolak ve Ardor, 2001, s. 94). Türkiye’de kamu hizmetlerinde yönetici pozisyonlarındaki kadın oranı geride kalan yıllarda hâlâ düşüktür (Avrupa Birliği Komisyonu, 2023, s. 5). Bu bağlamda araştırma kapsamında yöneticiler arası gelir dağılımı da hesaplanmıştır. HBA’da 2002 ile 2012 yılları arasında kanun yapıcılar, üst düzey yöneticiler ve müdürler olarak açıklanmakta iken (Uluslararası Standart Meslek Sınıflaması-ISCO 88); 2013 ve 2022 yılları arasında yöneticiler olarak sınıflandırılmıştır (Uluslararası Standart Meslek Sınıflaması-ISCO 08). Bu isim değişikliği, ilk sınıflandırmayı kapsamaktadır: Bu değişiklik bir önceki sınıflandırmada yaşanan sorunu önlemesi ve daha uluslararası standartta farklı ülkelerde ortak bir sınıflandırma gerçekleştirilmesi amacıyla yapılmıştır (International Labour Office [ILO], 2012: 21-66). HBA’da bu yeni sınıflandırma sonrasında yöneticiler örnekleminde minimal bir değişiklik olmuştur.

Tablo 1: HBA’da Yer Alan Fert Veri Setine İlişkin Bilgiler

Yıllar	Hanehalkı Sayısı	Fert Sayısı	Ortalama Hane Büyüklüğü	Cevapsızlık Oranı (%)
2002	800	40.675	4,25	-
2003	2.160	100.888	4,17	-
2004	8.640	33.174	4,13	-
2005	8.640	33.280	4,14	-
2006	8.640	32.756	4,07	-
2007	8.640	32.448	4,04	-
2008	12.600	31.207	3,90	-
2009	12.600	38.453	3,82	20,3
2010	13.248	38.206	3,78	23,9
2011	13.248	37.121	3,74	25,1
2012	13.248	36.343	3,63	24,6
2013	13.248	36.812	3,65	24,1
2014	13.248	36.844	3,63	23,6
2015	15.264	40.956	3,56	24,7
2016	15.552	42.625	3,52	22,2
2017	15.552	42.255	3,47	21,8
2018	15.552	40.688	3,44	23,9
2019	15.552	38.744	3,36	25,9
2022	15.552	39.188	3,28	23,3
Toplam	221.984	772.663		
Ortalama	11.683	40.666	3,77	

Kaynak: HBA’dan yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de araştırma kapsamında incelenen fert mikro veri setine ilişkin sayısal bilgiler gösterilmektedir. 2002 ile 2022 yılı arasında hanehalkı örnekleminde artış olduğu gözlemlenmektedir. HBA’da yer alan fert sayısında yıllar içerisinde dalgalanmalar meydana gelmiş ve 2022’de 39.188 ferdin ankette yer aldığı görülmektedir. Araştırmada incelenen veriler toplamda 221.984 hanehalkına ve 772.663 ferde uygulanan anketler sonucunda elde edilen TÜİK verileridir. İncelenen yıllarda ortalama hane büyüklüğündeki düşüş dikkat çekmektedir. 2002 yılında 4,25 olan hane büyüklüğü 2022 yılına gelindiğinde 3,28’e kadar gerilemiştir. Bu durum Türkiye’de doğurganlıktaki değişikliğe işaret etmektedir. HBA bireylerin gönüllü katılımına dayandığından ankete cevap vermek istemeyen bireyler 2009-2022 yılları arasında gösterilmektedir.

4. ARAŞTIRMA SONUCUNDA EDİNİLEN BULGULAR

Araştırmada yapılan varsayımlar sonucunda mikro verilerle birey kullanılabilir gelirleri 2002 ile 2022 yılları arasında hesaplanmıştır. TÜİK HBA’da yapılan hesaplamalardaki rakamsal yoğunluğu azaltmak, okuma kolaylığı sağlamak ve 1 Ocak 2005’te TL’den altı sıfır atılması sonucundaki parasal farklılıkları bertaraf etmek için kullanılabilir gelir hesaplamaları Amerikan Doları’na (\$) çevrilerek sunulmaktadır. Bireylerin yıllık kullanılabilir gelirlerinin incelenmesinin yanı sıra gelir eşitsizliği ölçümünde Corrado Gini (1912) tarafından geliştirilen Gini katsayılarıyla bir analiz gerçekleştirilmiştir. Gini katsayıları 0 ve 1 arasında değer alır ve 0’a yakın bir değer daha adil bir gelir dağılımının göstergesi iken değerlerin 1’e yaklaşması gelir dağılımında bozulma olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 2’de bireylerin reel kullanılabilir gelirlerine ilişkin yapılan hesaplamalar 2002-2022 arasında sunulmaktadır. Kullanılabilir gelirler ortalama Amerikan Doları (\$) cinsinden yer almaktadır. Tablo 2 incelendiğinde ilk olarak 2002 yılından 2022’ye doğru dalgalanmalar olmasına rağmen birey gelirlerinde bir artış olduğu gözlemlenmektedir. 2012’de birey kullanılabilir gelirleri 6.686\$ ile en yüksek düzeyine ulaşırken 2022 yılında 2.326\$’a gerilemiştir.

Tablo 2: Bireylerin Cinsiyetlerine Göre Relleştirilmiş Yıllık Ortalama Gelirleri (\$)

Yıllar	Kullanılabilir Gelir	Kullanılabilir Gelir Erkek	Ortalamadan Fark (Erkek)	Kullanılabilir Gelir Kadın	Ortalamadan Fark (Kadın)
2002	2.812	2.813	1	2.718	-94
2003	4.247	4.247	0	4.197	-50
2004	4.994	4.996	2	4.908	-86
2005	5.391	5.374	-17	5.401	10
2006	5.535	5.556	21	5.307	-228
2007	6.725	6.738	13	6.549	-176
2008	5.715	5.715	0	5.566	-149
2009	6.201	6.205	4	5.993	-208
2010	6.271	6.279	8	6.159	-112
2011	5.728	5.730	2	5.619	-109
2012	6.686	6.689	3	6.612	-74
2013	5.876	5.880	4	5.766	-110
2014	5.864	5.864	0	5.797	-67
2015	5.038	5.039	1	5.038	0
2016	4.629	4.632	3	4.629	0
2017	4.727	4.736	9	4.654	-73
2018	3.912	3.913	1	3.912	0
2019	3.872	3.874	2	3.829	-43
2022	2.326	2.329	3	2.256	-70
Ortalama	5.082	5.085	3	4.995	-87

Kaynak: HBA’dan yazar tarafından oluşturulmuştur.

Erkeklerin yıllar itibarıyla kullanılabilir gelirleri incelendiğinde 2002 ve 2022 arasındaki dalgalanmalara rağmen genel itibarıyla ortalamadan daha yüksek bir gelir elde ettiği söylenebilir. Erkekler ortalama olarak kadınlardan yıllık 90\$ daha fazla gelir elde ettiği görülmektedir. Kullanılabilir gelir ortalamasından ise 3\$ daha fazla gelir elde etmektedirler.

Kadınların kullanılabilir gelirlerinin hem ortalamadan hem de erkeklerden daha az olduğu gözlemlenmektedir. 2012 yılında 6.612\$ düzeyine ulaşsa dahi kadınlar konjonktüre uygun olarak 2022’de yıllık 2.329\$ gelir elde etmiştir. Bu değer en düşük reel değer olarak dikkat çekmektedir. Kadınların yıllar itibarıyla kullanılabilir gelirleri ortalamadan fark açısından değerlendirildiğinde 2005 yılı haricinde genel olarak ortalamadan düşük gelir elde ettiği gözlemlenmektedir. 2005 yılındaki bu durumun ortaya çıkmasında kadınlara yönelik kamu politikalarının etkili olduğu düşünülmektedir. 2006-2014 arasında ortalama gelirin artması kadın ile erkek arasındaki makasın da açılmasını beraberinde getirmiştir. Bu makasın en açık olduğu yıllar 2006 ve 2009 yıllarıdır. 2006’da kadınların ortalamadan yıllık 249\$ ve 2009’da 212\$ daha az reel gelir elde ettiği görülmektedir. Bu farkın ortaya çıkmasında ortalama gelir artışının kadının dezavantajına yönelik arttığı ve 2008 küresel krizinin etkisi olduğu düşünülebilir.

Türkiye, 2001 yılından itibaren yaşadığı siyasal ve ekonomik dönüşüm ile enflasyon, ödemeler dengesi, işsizlik, sürdürülebilir ekonomik büyüme gibi hedefler belirlemiş ve bu hedeflere yönelik politikalar geliştirmiştir. Geliştirilen politikalarla bireylerin kullanılabilir gelirlerinde dikkate değer bir artış yaşanmıştır. Ancak bu artış ile 2008 krizinin de etkisiyle cinsiyetler arasında gelir bölüşümünde farklılıklar olmuştur. Günümüze doğru farklı yıllardaki gelir dalgalanmalarına rağmen gelir erkek ve kadın arasında gelir farklılıkları var olmaya devam etmektedir.

Tablo 3’te HBA mikro verileri kullanılarak 2002-2022 yılları arasında birey kullanılabilir gelirleriyle hesaplanan Gini katsayıları cinsiyetlere göre yer almaktadır. Bireylerin kullanılabilir gelirlerine göre gelir dağılımında incelenen yıllarda Gini katsayılarında bir azalış olduğu gözlemlenmektedir. 2002 yılında 0,495 olan Gini katsayısı yıllar içerisindeki dalgalanmalara rağmen 2022’de 0,407 olarak bulunmuştur. Bu durum, gelir dağılımının yıllar itibarıyla daha adil bir konuma geldiğini göstermektedir. 2008 küresel krizinin etkisiyle bozulma olan gelir dağılımı 2016’dan sonra 0,400-0,413 arasında farklılık göstermektedir. İncelenen yıllarda Gini katsayı ortalama 0,445’tir. Bu durum Türkiye için dikkate değer olarak görünse de Covid-19 salgını, finansal istikrarsızlıklar, ülkeler arasındaki siyasal gerilimler vb. sebepler gelir dağılımı üzerinde baskı oluşturmaya devam etmektedir.

Tablo 3: Bireylerin Cinsiyetlerine Göre Gini Katsayıları

Yıllar	Kullanılabilir Gelir	Kullanılabilir Gelir Erkek	Kullanılabilir Gelir Kadın	Kadın Erkek Farkı
2002	0,495	0,474	0,558	0,084
2003	0,462	0,442	0,526	0,084
2004	0,460	0,437	0,538	0,101
2005	0,455	0,427	0,540	0,113
2006	0,452	0,422	0,536	0,114
2007	0,445	0,416	0,521	0,105
2008	0,463	0,430	0,540	0,110
2009	0,474	0,440	0,550	0,110
2010	0,459	0,425	0,541	0,116
2011	0,460	0,429	0,531	0,102
2012	0,454	0,435	0,522	0,087
2013	0,447	0,417	0,509	0,092
2014	0,441	0,405	0,525	0,120
2015	0,439	0,410	0,500	0,090
2016	0,413	0,408	0,514	0,106
2017	0,413	0,386	0,464	0,078
2018	0,415	0,385	0,481	0,096
2019	0,400	0,375	0,450	0,075
2022	0,407	0,391	0,427	0,036
Ortalama	0,445	0,417	0,514	0,095

Kaynak: HBA'dan yazar tarafından oluşturulmuştur.

Gelirin cinsiyetlerle ilişkisi değerlendirilen 2002 ile 2022 arasında incelenen bütün yıllarda erkekler arasında gelir, kadınlara göre daha adil dağılmaktadır. Erkeklerde Gini katsayıları ortalama olarak 0,417 iken kadınlarda bu katsayı 0,514'tür. Bu fark iki cinsiyet arasındaki gelir adaletsizliğine işaret etmektedir. Yıllar itibarıyla ortaya çıkan değişime göre gelir bölüşümünde adaletin artması cinsiyetler arasındaki farkı azaltmasına rağmen cinsiyetler arası dağılım sorununun var olduğu şeklinde yorumlanabilir. Cinsiyetler arası gelir eşitsizliğinin en çok olduğu yıllar 2014 ve 2010'dur. Bu durum, küresel krizin gelir dağılımını bozucu etkisi olarak değerlendirilebilir. 2022 yılına doğru erkeklerde 0,391 olan Gini, kadınlarda 0,427'dir. Son yıllarda cinsiyete ve toplumsal cinsiyete yönelik farkındalığın artması ve konu üzerine tartışmalar yapılması bu farkın azalmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Tablo 3'teki bulguların genel özeti şunu göstermektedir ki gelir dağılımında adaletin sağlanmasında cinsiyete göre gelir adaletinin sağlanması önemli ve gereklidir.

Tablo 4: Cinsiyete Göre Yönetici Pozisyonunda Çalışanlar

Yıllar	Ortalama Kullanılabilir Gelir Reel (\$)	Ortalama Kullanılabilir Gelir Erkek Reel (\$)	Ortalama Kullanılabilir Gelir Kadın Reel (\$)	Erkek (%)	Kadın (%)	Gelir Dağılımı (Gini)	Gelir Dağılımı Erkek (Gini)	Gelir Dağılımı Kadın (Gini)
2002	2.828	2.828	2.852	95,23	4,77	0,478	0,475	0,512
2003	4.280	4.301	4.230	94,84	5,16	0,451	0,451	0,446
2004	4.972	5.466	4.794	96,17	3,83	0,443	0,443	0,435
2005	5.445	5.595	5.321	94,45	5,55	0,425	0,421	0,490
2006	5.536	5.716	5.308	95,05	4,95	0,431	0,429	0,450
2007	7.181	7.289	6.975	93,91	6,09	0,417	0,418	0,390
2008	5.761	5.761	5.727	92,06	7,94	0,445	0,442	0,457
2009	6.243	6.246	6.018	89,45	10,55	0,469	0,470	0,450
2010	6.382	6.382	6.248	90,26	9,74	0,448	0,442	0,488
2011	5.808	5.808	5.720	88,30	11,70	0,455	0,450	0,480
2012	6.699	6.699	6.671	88,47	11,53	0,430	0,423	0,488
2013	5.872	5.949	5.779	89,20	10,80	0,429	0,427	0,439
2014	6.123	6.123	6.144	86,72	13,28	0,430	0,432	0,412
2015	5.029	5.540	4.966	87,02	12,98	0,454	0,453	0,462
2016	4.657	5.147	4.583	83,31	16,69	0,414	0,413	0,397
2017	5.264	5.264	5.346	87,93	12,07	0,428	0,431	0,358
2018	4.022	4.022	4.184	80,41	19,59	0,449	0,455	0,411
2019	3.903	3.903	3.987	85,30	14,70	0,372	0,373	0,352
2022	2.428	2.418	2.546	83,25	16,75	0,401	0,398	0,406
Ortalama	5.181	5.287	5.126	89,54	10,46	0,435	0,434	0,438

Kaynak: HBA'dan yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4'te erkek ve kadınların yönetici pozisyonlarında çalışma, ortalama gelirleri ve yönetici pozisyonundaki gelirin dağılımına ilişkin yapılan hesaplamalar 2002 ile 2022 arasında yer almaktadır. Bireylerin yıllık kullanılabilir gelirleri incelendiğinde yönetici erkeklerin yönetici kadınlardan 161\$ daha fazla reel gelir elde ettiği gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda yönetici kadınların, erkeklerden daha fazla gelir elde ettiği yıllar olmasına rağmen, ortalamada aynı pozisyonda daha düşük gelir elde ettiği sonucu çıkarılabilir.

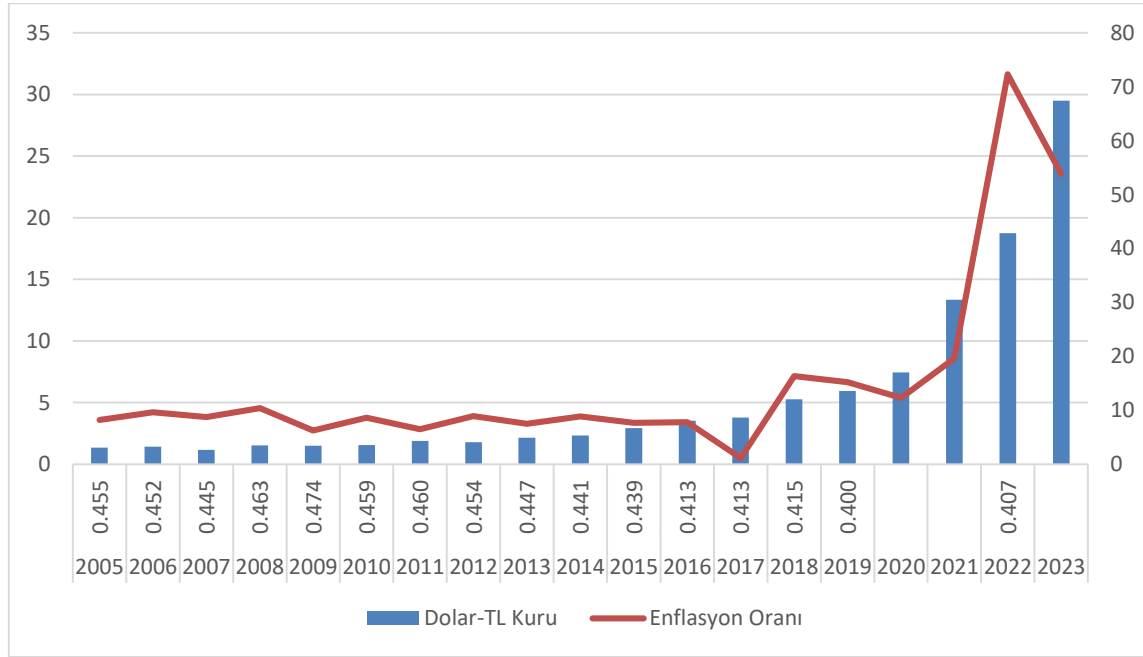
Kadın ve erkeğin yönetici pozisyonunda istihdam edilmelerine bakıldığında ise ortalama olarak sadece 10 pozisyondan 1 tanesinde kadınların tercih edildiği görülmektedir. Nitekim 2002 ve sonrasında sadece yönetici pozisyonunda %5 kadın çalışmakta iken 2010'dan sonra %10'un üzerinde yönetici kadınlar vardır. 2022 yılına gelindiğinde ise toplam yöneticilerin %16,75'i kadındır. Yıllar itibarıyla kadınların yönetici pozisyonundaki artışına rağmen, görüldüğü gibi bu pozisyonda cinsiyete yönelik bir ayrımın varlığı anlaşılmaktadır.

Gelir dağılımına Gini katsayılarıyla bakıldığında Tablo 3'teki gibi kadınlarda gelir erkeklerle göre daha eşitsiz dağıldığı bulgusu edinilmiştir. Ancak Tablo 3'teki kadar bir katsayı farkı olmadığı

gözlemlenmektedir. Yıllar itibarıyla yaşanan dalgalanmalara rağmen erkekler arasında 0,434 olan Gini katsayısı kadınlarda 0,438 olarak gerçekleşmektedir.

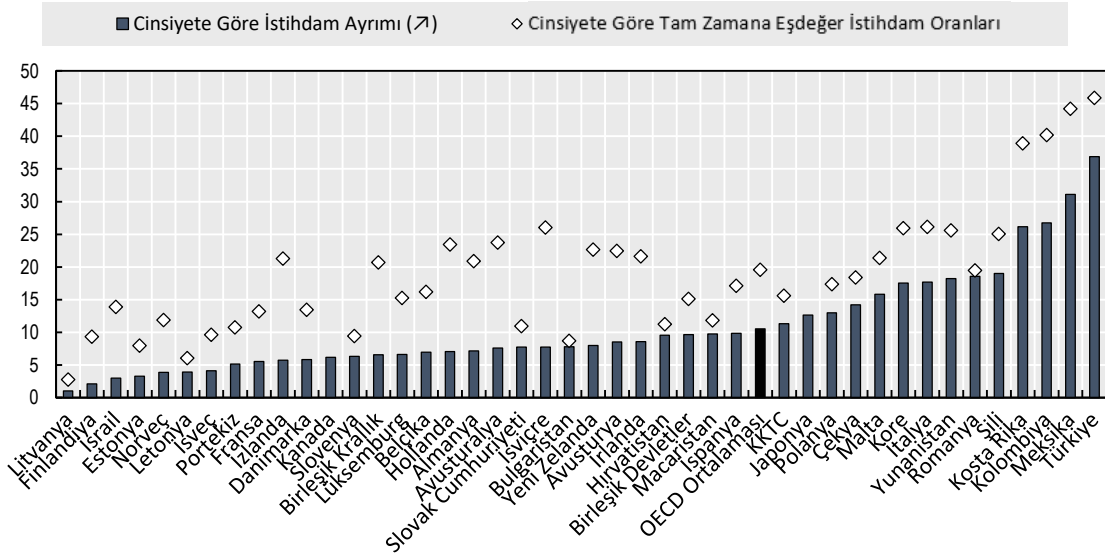
Yönetici pozisyonundaki hem istihdam hem de gelire yönelik farklılıkların ortaya çıkmasında dikkate alınması gereken noktalardan biri kadının konumuna ilişkindir. Günümüz toplumlarında kadınlar ataerkil yapı sebebiyle çalışamamakta, çalışsa da eşitsiz koşullarla yüzleşmektedir. Her ne kadar gerek ekonomik koşulların zorlaşması gerekse bireysel farkındalığın artması kadının istihdamını artırsa da günümüzde hâlâ cinsiyetler arasındaki eşitsizlik devam etmektedir. Yönetici, tekniker, makine operatörü, şoför gibi meslek gruplarının erkekler tarafından icra edilmesi konusundaki toplumsal kabul cinsiyetler arası eşitsizliğin nedenlerinden biri olarak gösterilebilir (Sar, 2021, s. 29).

Şekil 2: Türkiye’de Gelir Dağılımı ve Makroekonomik Değişimler

Kaynak: HBA verileri, TCMB, Trading Economics.

Şekil 2’de Türkiye’de 2005-2023 yılları arasında gelir dağılımı göstergelerinden Gini katsayıları, Amerikan Doları ve Türk Lirası arasındaki dalgalanmalar ve enflasyon oranı gösterilmektedir. Şekil 2’deki sol eksen dolar-TL döviz kurunu göstermekte iken sağ eksenindeki değer enflasyon oranını göstermektedir. Yatay eksen ise yıllar ve Gini katsayıları yer almaktadır. Gini katsayıları HBA’dan hesaplandığından ve HBA mikro verileri 2020 ve 2021 yılları arasında üretilmediğinden bahsedilen yıllarda, Gini hesaplaması yapılamamıştır. Gelir dağılımı incelendiğinde 2020 sonrasında TL’nin yaşadığı sürekli değer kayıpları ile Gini katsayısı, 0,400’tan 0,407’e yükselmiştir. Her ne kadar enflasyon ile gelir dağılımı ilişkisi literatürde mutabakata varılamamış bir konu olsa da (Akbulut, 2021; Dilber ve Hatipoğlu, 2022; Miçoğulları, 2023), makroekonomik istikrarsızlıklar ve döviz kurundaki dalgalanmaların Türkiye’de 2005 yılında 0,455 olan Gini katsayılarını 2019’da 0,400 düşmesi çabalarının boşa çıkmasına sebep olmuş olabilir.

Şekil 3: OECD Ülkelerinde Cinsiyete Göre İstihdam, 2021 (Yüzde Puan)

Kaynak: OECD (2021) Aile Veri Tabanı

Not: İstihdama yönelik cinsiyet ayrımı oranı 15-64 yaş arasındaki bireyleri kapsamaktadır ve erkek ile kadın istihdam oranı arasındaki farkın sayısal değeridir. Cinsiyete göre tam zamana eşdeğer istihdam oranları değişkeni ise tam zamanlı olarak istihdam edilenlerin haftalık çalışma saati ile çarpılıp 40'a bölünmesiyle elde edilmektedir. Bu değişken, istihdam edilenlerin hepsinin haftada 40 saat tam zamanlı çalışması durumunda istihdam edilecek nüfusun oranı olarak yorumlanabilir. Cinsiyet ayrımı erkek ve kadın arasındaki yüzde puanlık fark olarak hesaplanmıştır.

Şekil 3'te OECD ülkelerinde cinsiyete göre istihdam değişkenleri 2021 yılı için incelenmektedir. Araştırma yapılırken en güncel veri 2021 yılına ait olduğundan bu yıl tercih edilmiştir. Cinsiyete göre istihdam ayrımı değişkeni yükseldikçe eşitsizliğin arttığı düşünüldüğünde incelenen ülkelerde Türkiye kadın istihdamının en düşük olduğu ülke olarak dikkati çekmektedir. Tam zamanlı işte çalışan bireyler ele alındığında OECD veri tabanı tarafından oluşturulan cinsiyete göre tam zamana eşdeğer istihdam oranında yine en yüksek değerin Türkiye'de ortaya çıkması bu konuda da en başarısız ülkenin Türkiye olduğunu gözler önüne sermektedir. Erkek ve kadınların istihdam oranları OECD ortalaması %75,12 erkek, %64,58 kadındır. Türkiye'de %68,6 ile erkekler %31,7 ile de kadınların istihdam edildiği görülmektedir. İstihdamın cinsiyeti konusunda en eşitlikçi ülke ise Litvanya'dır. Litvanya'da istihdam oranı erkeklerde %72,9 iken bu oran kadınlarda %71,9'dur.

Türkiye'de kadın ile erkek istihdamındaki bu farklılık çeşitli sebeplere bağlanabilir. Kayıt dışılık ve ücretsiz emek, kadın istihdamını olumsuz etkilemektedir. Daha çok kadınlarla birlikte düşünülen ev işleri, tekstil çalışanları gibi sektörlerde kayıt dışı çalışan kadınlar yer almaktadır. Türkiye Avrupa Birliği ülkeleri içerisinde ve OECD ülkelerinde kayıt dışı ekonomi açısından, son sıralarda yer almaktadır (Schneider, 2016; Schneider, 2021). Türkiye hâlihazırda toplumsal cinsiyet normlarının baskın olduğu ve kadınların ekonomik açıdan zorluklar yaşadığı bir ülkedir. Bu zorlukların bir noktası, iş gücü piyasasında kendini belli etmektedir. Kadın istihdamının artması, salt ekonomik özgürlük açısından değil, aynı zamanda içerisinde toplumsal ve sosyal etkileri barındırması açısından da dikkate değerdir. İş hayatındaki cinsiyet kalıplarının değişimi, başta Türkiye olmak üzere ülkelerin kalkınma süreçlerini olumlu etkileyebilmektedir.

Araştırma çerçevesinde 2002-2022 yılları arasında yapılan hesaplamalar sonucunda elde edilen bulgularda erkeklerde 0,417 kadınlarda 0,514 olarak bulunan ortalama Gini katsayıları literatürde farklı çalışmalarda gözlemlenmektedir. Henle ve Ryscavage (1980)'nin gerçekleştirdiği çalışmada 1958-1977 arasında erkeklerin ortalama Gini katsayısı 0,418 kadınlar ise 0,470 olarak bulunmuştur. Sutherland (1997) ise 1991 yılı için yaptığı mikro veri hesaplamaları ışığında Gini katsayılarını erkekler için 0,380; kadınlar için ise 0,440 olarak bulmuştur. Costa (2019)'ya göre toplumsal cinsiyet ayrımı, 1993 yılında gelir eşitsizliğinin %31'ini açıklamaktadır. Jędrzejczak ve Trzcińska (2024)'nin gerçekleştirdiği mikro veri çalışmasına göre Çekya ve Macaristan'da kadınlar ve erkekler arasında kadınların dezavantajına gelir dağılımında dikkate değer farklılıkların olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgulardan biri de yönetici pozisyonunda çalışanların cinsiyetine yöneliktir. İncelenen yıllarda yönetici pozisyonunda çalışanlarda, on kişiden sadece birini kadınların oluşturduğu görülmüştür. Bu durum, Bakan vd. (2022) tarafından kadınların yönetici olarak erkekler kadar başarılı olabileceği ve yönetici istihdamında cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını gerekliliğinden bahseden bulgusuyla aynı doğrultudadır. Limon ve Paçacı (2022) ise kadınların günümüzde yönetici pozisyonunda temsiliyetinin düşük olduğunu ve 2020'de kadınların orta ve üst düzey yönetimde çalışma oranının %19,2 olduğunu belirtmiştir. TÜİK (2023)'in 2022 yılı orta ve üst düzey yönetici pozisyonunda çalışan kadın verisi %19,6 olarak belirtilmekte iken, bu araştırmada aynı yılda kadın yönetici oranı %16,7 olarak bulunmuştur.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada Türkiye'de cinsiyet ile gelir dağılımı arasındaki ilişki mikro verilerle analiz edilmiştir. Analizi gerçekleştirmek için TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketleri 2002-2022 arasında ele alınmıştır. Araştırma sonucunda incelenen yıllarda kullanılabilir gelir açısından cinsiyete yönelik eşitsizliklerin olduğu bulgusu elde edilmiştir. İncelenen bütün yıllarda erkekler ortalama yıllık reel olarak 5.085\$ gelir elde etmekte iken kadınlar 4.995\$ gelir elde etmektedir. Kadın ve erkeğin arasında erkeğin avantajına olacak şekilde 90\$'lık bir gelir farklılığı vardır.

Araştırma kapsamında bireylerin ortalama kullanılabilir gelirinin dışında Gini katsayıları hesaplanmıştır. Erkeklerde incelenen yıllarda ortalama 0,417 olarak hesaplanan Gini katsayısı kadınlarda ortalama 0,514 olarak bulunmuştur. Bu durum, cinsiyetler arasında gelir dağılımındaki eşitsizliklerin göstergesidir. Bu bulgu, literatürde kadın ve erkek arasında gelir dağılımında adaletsizliğin olduğunu açıklayan çalışmalarla benzer doğrultudadır (Henle ve Ryscavage, 1980; Jędrzejczak ve Trzcińska, 2024; Sutherland, 1997). Bu bulgunun dışında kadın ve erkeğin yönetici pozisyonuna ilişkin hesaplamalar yapılmıştır. Bu hesaplamalara göre hem yönetici istihdamında hem de yöneticilerin elde ettiği gelirlerde kadınların dezavantajına eşitsizlikler vardır. Yönetici pozisyonunda istihdam edilenlerin sadece ortalama %10'unun kadın olduğu görülmüştür. Bu bulgu Robertson vd. (2011)'in üst yönetim pozisyonlarında cinsiyete yönelik bir ayrımcılığın olduğu bulgusunu desteklemektedir. Son olarak OECD veri seti incelenerek Türkiye ile OECD ülkeleri karşılaştırıldığında Türkiye'nin kadın iş gücü oranında 2021'de son sırada olduğu gözlemlenmiştir.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular Türkiye için, farklı akademik çalışmalarda ise ülkelerin geneli için, gelir dağılımının cinsiyetle ilişkili bir boyutu olduğu söylenebilir (Amate-Fortes vd., 2021). Nitekim Gasparini vd. (2004) cinsiyetler arası uçurumun azalmasının gelir eşitsizliğini belirli bir düzeye kadar da olsa düşüreceğine yönelik bulgular elde etmiştir. Bu doğrultuda, cinsiyet ve dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik uygulamaların gelir eşitsizliğini azaltacağını söylemek mümkündür. Bu sebeple kadın ve erkeğin gelir eşitliğini sağlamaya yönelik uygulamaların yıllardır tartışılmalı gelirin dağılım sorununa çözüm getirebileceği dikkate değerdir.

Kadın ve erkek arasındaki gelir eşitsizliğinin nedenlerinden biri kadının toplumsal konumuna ilişkindir. Dünya genelindeki hâkim erkek egemen toplumsal yapı Türkiye’de de varlığını sürdürmektedir. Bu yapı kadınları iş yaşamından uzaklaştırabilmekte, kadınların erkeklerle aynı işi yapmalarına rağmen düşük ücret elde etmesine sebep olabilmekte, işverenle pazarlık gücünü düşürebilmekte, iş yerinde ayrımcılığa uğramasına sebep olabilmektedir. İş hayatındaki sorunların yanı sıra kadınların evdeki rol ve sorumlulukları farklılaşabilmektedir. Evli veya partnerleriyle birlikte yaşayan kadınlar, ev ve çocuğun bakımı ile ilgili sorumluluklarla tek başına yüzleşebilmektedir. Becker (1985)’e göre kadının aile içerisindeki sorumlulukları, çocuk bakımı, ev işleri vb., ne kadar fazla ise iş yerinde çalışmaya devamlılığı o kadar azdır. Akerlof ve Kranton (2000)’un açıklaması ise ekonomik davranışlarımızda sosyal normların etkili olduğuna ilişkindir. Türkiye’de de bu doğrultuda hem kadınların iş yaşamına katılımı, kariyerlerine vakit ayırabilme özgürlükleri, işe alım sürecinde ayrımcılıkla yüzleşmeleri gibi noktalarda hem de ev işleri ve çocuk bakımına yönelik sorumluluklarında hâlihazırda eşitsizlikler devam etmektedir. Son tahlilde, dağılım sorununun bir noktasının ataerkil toplum yapısı olduğu söylenebilir.

Gelir dağılımı üzerinde ekonomik, siyasi, sosyal vb. pek çok faktör etkili olmaktadır. Bu doğrultuda cinsiyetler arası eşitsizlikleri önlemede politik karar alıcıların rolü yadsınmaz. Politik karar alıcılar:

- Cinsiyet ayrımcılığına yönelik kararlar alarak bu kararların hukuksal altyapısını oluşturabilir.
- Hem özel hem de kamu sektörlerinde kadınların iş yaşamına katılmasını teşvik edici politikalar, kadınlara özel kontenjanlar koyabilir. Böylece kadınların istihdam oranını artırabilir.
- Kadınların kariyerlerinin önünde engel oluşturabilecek hamilelik ve sonrasında ücretli izin günü sayısını artırabilir. Ayrıca babalık izni gününü de artırarak erkeklerin çocuk bakımında daha aktif bir rol oynamasını sağlayabilir.
- Çocuk bakımına yönelik nakdî teşvikler ve aile dostu kamu politikalar geliştirebilir.
- Kadınlara yönelik transfer politikalarıyla kadın emeğini daha değerli kılabilir.
- Bütçe politikalarını cinsiyete duyarlı hâle getirebilir.
- Eğitim ve seminer programlarıyla bireylerin toplumsal cinsiyete yönelik farkındalıklarını artırmayı hedefleyebilir. Bu şekilde toplumda bireyler cinsiyet farkındalığı kazanabilir.

Bahsedilen bu politika önerilerinin uygulanabilirliği, mevcut siyasi konjonktüre, bireylerin toplumsal cinsiyet konusundaki algısına, sivil toplum kuruluşlarının, çıkar ve baskı gruplarının tutumuna bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Türkiye’de mevcut geleneksel toplum yapısı ve ataerkil düzen, kadınların dezavantajlı konumunun iyileştirilmesinde bir engeldir. Mevcut siyasi konjonktür, geleneksel toplum yapısının bir yansıması olduğundan toplumsal cinsiyet konusunda köklü değişimlerin yapılması kolay görünmemektedir. Her ne kadar dünyada toplumsal cinsiyete yönelik farkındalık artışı yaşansa da Türkiye açısından yolun uzun olduğu söylenebilir. Bu duruma ek olarak küresel finansal istikrarsızlıklar, olağanüstü afetler ve savaşlar bu tip politikalara kaynak aktarımını sınırlandıran etmenlerdir.

Türkiye için bahsedilmesi gereken bir nokta yapısal eşitsizliklerdir. Gerek gelir gerekse toplumsal cinsiyete yönelik eşitsizliklerin azaltılmasında hukuk, eğitim, sağlık gibi alanlarda reformların yapılması, mevcut kurumsal yapıda adaletsizliklerin önüne geçilmesi elzemdir. Ayrıca kalkınmacı hamlelerle beşeri sermayeye yatırım artırılmalıdır. Nitekim genç nüfusunu kaybetme yolunda olan Türkiye’yi ilerleyen çeyrek yüzyıllarda farklı sorunlar beklediği unutulmamalıdır.

Hiçbir değişimin sancısız gerçekleşmeyeceği düşünüldüğünde, toplumun cinsiyet kalıpyargılarına yönelik, algılarının, günlük, akademik ve siyasi dilde kullanımının ve sonunda bireylerin fikirlerinin değişmesi de zaman ve çaba isteyen bir süreçtir. Değişimin hızlı yaşandığı bilgi ve teknoloji çağı ile cinsiyete yönelik tutumların değişmesinin daha huzurlu ve saygılı coğrafyalar yaratabileceği unutulmamalıdır.

Gelir dağılımındaki eşitsizliğin pek çok boyutu vardır. Bu boyut savaş, kıtlık, işsizlik, ekonomik kriz gibi dönemsel olabileceği gibi ekonomik sistemlerle ilgili de olabilir. Kuşkusuz gelir dağılımı açısından en uygun ekonomik sistemin tahlili güçtür. Ancak kapitalist düzen doğası gereği eşitsizlik yaratma eğilimindedir. Bu sebeple, dünya genelinde kapitalist sistemin dağılıma etkisini gördüğümüzü söyleyebiliriz. Gelir eşitsizliklerinin yanı sıra ücret ve servet farklılıkları da eşitsizliklerin bir boyutudur. Gelecekte planlanan araştırmalarda bu konuların çalışılması sosyoekonomik eşitsizlikler ve cinsiyet eşitsizliği gibi alanların ekonomik etkilerinin değerlendirilmesi, konunun farklı boyutlarının ele alınmasını sağlayabilecektir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları

Bu araştırma tek yazarlı bir çalışmadır.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Acker, J. (1973). Women and social stratification: A case of intellectual sexism. *American Journal of Sociology*, 78(4), 936-945. <https://www.jstor.org/stable/2776612>
- Acun, S. (2018). Türkiye'de ücret eşitsizliğinin analizi. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 3(4), 237-260. <https://doi.org/10.25229/beta.482918>
- Adelman, I., & Robinson, S. (1978). Income distribution policy in developing countries: A case study of Korea. Washington, D.C.: World Bank Group. 24.04.2024 tarihinde <http://documents.worldbank.org/curated/en/788551468773416261/Income-distribution-policy-in-developing-countries-a-case-study-of-Korea> adresinden alınmıştır.
- Akbulut, E. (2021). Türkiye'de enflasyon, faiz, vergiler ve gelir dağılımı ilişkisi: Ampirik analiz. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(1), 147-169.
- Akerlof, G.A., & Kranton, R.E. (2000). Economics and identity. *The Quarterly Journal of Economics*, 115(3), 715–753. <https://doi.org/10.1162/003355300554881>

- Alkan, F. D. (1995). *Türkiye’de kadının istihdamı ve cinsiyete göre gelir dağılımı*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alkire, S. (2005). Why the capability approach? *Journal of Human Development and Capabilities*, 6(1), 115-135. <https://doi.org/10.1080/146498805200034275>
- Alonso-Villar, O., & Del Río, C. (2008). Geographical concentration of unemployment: A male–female comparison in Spain. *Regional Studies*, 42(3), 401-412. <https://doi.org/10.1080/00343400701291559>
- Amate-Fortes, I., Guarnido-Rueda, A., Martínez-Navarro, D., & Oliver-Marquez, F. (2021). Measuring inequality in income distribution between men and women: What causes gender inequality in Europe?. *Quality & Quantity*, 55, 395–418. <https://doi.org/10.1007/s11135-020-01009-2>
- Avrupa Birliği Komisyonu (2023). *2023 Türkiye Raporu*. 23.01.2024 tarihinde <https://www.ab.gov.tr/siteimages/resimler/2023%20T%C3%BCrkiye%20Raporu.pdf> adresinden alınmıştır.
- Bakan, İ., Erşahan, B., & Kiraz, E. (2022). Yönetici olarak kadınlara karşı tutum. *Uluslararası Stratejik Boyut Dergisi*, 2(2), 124-140.
- Bardakçı, Ş., & Oğlak, S. (2022). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi ve Türkiye. *Toplumsal Politika Dergisi*, 3(1), 71-90.
- Becker, G. S. (1985). Human capital, effort, and the sexual division of labor. *Journal of Labor Economics*, 3(1), 33-58. <https://www.jstor.org/stable/2534997>
- Bobilev, R., Boschini, A., & Roine, J. (2020). Women in the top of the income distribution: What can we learn from LIS-data?. *Italian Economic Journal*, 6, 63-107. <https://doi.org/10.1007/s40797-019-00108-w>
- Briggs, A. (1961). The welfare state in historical perspective. *European Journal of Sociology*, 2(2), 221-258. <https://www.jstor.org/stable/23987939>
- Cain, G. G. (1966). *Married woman in the labor force: An economic analysis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Chevan, A., & Stokes, R. (2000). Growth in family income inequality, 1970–1990: Industrial restructuring and demographic change. *Demography*, 37(3), 365-380. <https://doi.org/10.2307/2648048>
- Cohen, M. S. (1969). Married women in the labor force: an analysis of participation rates. *Monthly Labor Review*, 92(10), 31-35. <https://www.jstor.org/stable/41837477>
- Costa, M. (2019). The evaluation of gender income inequality by means of the Gini index decomposition. *Quaderni Working Paper DSE*, No. 1130, 1-24. <https://doi.org/10.6092/unibo/amsacta/6192>
- Çolak, Ö. F., & Ardor, H. N. (2001). İşgücü piyasasında ayrımcılık: Türkiye ve seçilmiş ülke örnekleri. *Ekonomik Yaklaşım Association*, 12(40), 89-112.
- Daly, M. W. (1992). Europe’s poor women? Gender in research on poverty. *European Sociological Review*, 8(1), 1-12. <https://www.jstor.org/stable/522314>

- Davies, H., & Joshi, H. (1994). Sex, sharing and the distribution of income. *Journal of Social Policy*, 23(3), 301-340. <https://doi.org/10.1017/S0047279400021887>
- Değirmenci, S. (2019). Female labor force participation and income inequality: The case of Turkey. In L. Marković, D. D. Çevik (ed.), *IJOPEC Society Culture National Identity & Immigration*. IJOPEC Publication Limited: London, 105-114.
- Del Boca, D., & Pasqua, S. (2003). Employment patterns of husbands and wives and family income distribution in Italy (1977–98). *Review of Income and Wealth*, 49(2), 221-245. <https://doi.org/10.1111/1475-4991.00084>
- Dilber, C., & Hatipoğlu, M. (2022). Enflasyon ve gelir dağılımı arasındaki nedensellik ilişkisi: Gelişmekte olan OECD ülkeleri üzerine bir araştırma. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 342-347. <https://doi.org/10.29106/fesa.1092827>
- Dünya Bankası (2011). *Dünya Kalkınma Raporu 2012: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma*. Washington DC, 01.05.2024 tarihinde <https://documents1.worldbank.org/curated/en/753081468338506032/pdf/646650V10WDR0B0URKISH00Overview02012.pdf> adresinden alınmıştır.
- Findlay, J. & Wright, R.E. (1996). Gender, poverty and the intra-household distribution of resources. *Review of Income and Wealth*, 42(3), 335-351. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4991.1996.tb00186.x>
- Fischer, G., Gramzow, A., & Laizer, A. (2017). Gender, vegetable value chains, income distribution and access to resources: Insights from surveys in Tanzania. *European Journal of Horticultural Science*, 82(6), 319-327. <https://doi.org/10.17660/eJHS.2017/82.6.7>
- Fritzell, J. (1999). Incorporating gender inequality into income distribution research. *International Journal of Social Welfare*, 8(1), 56-66. <https://doi.org/10.1111/1468-2397.00062>
- Fuchs, V. (1971). Differences in hourly earnings between men and women. *Monthly Labor Review*, 94(5), 9-15. <https://www.jstor.org/stable/41838273>
- Fuest, C., Niehues, J. & Peichl, A. (2009). The redistributive effects of tax benefit systems in enlarged EU. *IZA Discussion Paper*, No. 4520, 1-31. <https://www.iza.org/publications/dp/4520/the-redistributive-effects-of-tax-benefit-systems-in-the-enlarged-eu>
- Gasparini, L., Marchionni, M., & Gutiérrez, F. (2004). Simulating income distribution changes in Bolivia: A microeconomic approach. *Documento de Trabajo*, 12. <https://hdl.handle.net/10419/189567>
- Gini, C. (1912). *Variabilità e Mutuabilità: Contributo allo Studio delle Distribuzioni e delle Relazioni Statistiche*, Bologna: Tipografia Di Paolo Cuppini.
- Goldin, C. (2006). The quiet revolution that transformed women's employment, education, and family. *American Economic Review*, 96 (2), 1–21. <https://doi.org/10.1257/000282806777212350>
- Haddar, S.P., & Kanbur, R. (1990). How serious is the neglect of intra-household inequality. *The Economic Journal*, 100(402), 866-881. <https://doi.org/10.2307/2233663>

- Harkness, S. (2010). The contribution of women's employment and earnings to household income inequality: A cross-country analysis. *Luxemburg Income Study Databases Working Paper Series*, 531, 1-46.
- Henle, P., & Ryscavage, P. (1980). The distribution of earned income among men and women, 1958-77. *Monthly Labor Review*, 103(4), 3-10. <https://www.jstor.org/stable/41841215>
- International Labour Office [ILO]. (2012). International Standard Classification of Occupations: Structure, Group Definitions and Correspondence Tables. Geneva: International Labour Organization: 19.12.2024 tarihinde <https://www.ilo.org/publications/international-standard-classification-occupations-2008-isco-08-structure> adresinden alınmıştır.
- Jędrzejczak, A., & Trzcińska, K. (2024). Analysis of the Gender Gap in the Visegrád Group Countries Based on Luxembourg Income Study. *Comparative Economic Research Central and Eastern Europe*, 26(4), 45-64. <https://doi.org/10.18778/1508-2008.26.30>
- Jenkins, S. P. (1991). Poverty measurement and the within-household distribution: Agenda for action. *Journal of Social Policy*, 20(4), 457-483. <https://doi.org/10.1017/S0047279400019760>
- Kaya, E. (2008). *Türkiye’de gelir bölüşümü eşitsizliğine cinsiyet ayrımının katkısı*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. London: Macmillan.
- Knudsen, D. D. (1969). The declining status of women: Popular myths and the failure of functionalist thought. *Social Forces*, 48(2), 183-193. <https://doi.org/10.2307/2575259>
- Kottak, C. P. (2016). *Antropoloji: İnsan çeşitliliğinin önemi*. İ. Duyar, O. Özler, U. İçen, D. Atamtürk (çev.), De Ki Basım Yayım, Ankara.
- Köseoğulları, B., & Ulucan, H. (2022). Education, income distribution and gender pay gap: The case of Turkey. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (49), 229-244. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1054966>
- Limon, S., & Paçacı, M. (2022). Kadın hekimlerin gözünden kadın yöneticiliğinin röntgeni: Kadın olmak güzel, yönetici olmak zor. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (56), 202-220.
- Magda, I., Cukrowska-Torzewska, E., & Palczyńska, M. (2024). What if she earns more? Gender norms, income inequality, and the division of housework. *Journal of Family and Economic Issues*, 45(1), 1-20. <https://doi.org/10.1007/s10834-023-09893-0>
- Maldonado, L. J. (2021). Decomposing the gender pay gap in the formal sector in Venezuela: A microdata analysis 1985–2015. *Applied Economics Letters*, 28(14), 1145-1151. <https://doi.org/10.1080/13504851.2020.1784830>
- Malik, A.I., & Akram, N. (2024). Determinants of the gender wage gap in Pakistan. *SN Business & Economics*, 4(26). <https://doi.org/10.1007/s43546-024-00623-8>
- Mayda, F. A., & Vurkun, S. (2018). Gelir dağılımı eşitsizliğinin toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirilmesi. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 4(2), 214-228.
- Meulders, D., & O’Dorchai, S. (2010). Revisiting poverty measures towards individualisation. *ULB-Dulbea Working Paper*, (10-03), 1-34.

- Miçooğulları, S. A. (2023). Relationship between inflation and income distribution: An analysis for Turkey using ARDL approach. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 78-87.
- Murillo Huertas, I. P., & Raymond, J. L. (2024). Age dynamics of the gender wage gap: An analysis with matched employer-employee microdata for Spain. *Journal of Industrial Relations*, 66(2), 186-214. <https://doi.org/10.1177/00221856241229132>
- Núñez Hernández, F., Usabiaga, C., & Álvarez de Toledo, P. (2024). Labour market segmentation and the gender wage gap in Spain. *International Journal of Manpower*, 1(1), 16-41. <https://doi.org/10.1108/IJM-10-2023-0601>
- Oakley, A. (1972). *Sex, gender and society*. Maurice Temple Smith: England.
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD] (2021). Family Database. 10.06.2024 tarihinde <https://www.oecd.org/social/family/database.htm> adresinden alınmıştır.
- Özdemir, E. A., & Altay, A. (2021). Toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekonomik kalkınma ilişkisi: OECD ülkeleri analizi. *İzmir İktisat Dergisi*, 36(3), 601-665. <https://doi.org/10.24988/ije.202136307>
- Park, Y. (2016). A Microdata Analysis of the Gender Pay Gap in South Korea: How do social norms and gender role attitudes affect the labor force participation of Korean women? Senior Projects Spring, 329. 01.05.2024 tarihinde https://digitalcommons.bard.edu/senproj_s2016 adresinden alınmıştır.
- Pasqua, S. B. (2008). Wives' work and income distribution in the European countries. *The European Journal of Comparative Economics*, 5(2), 197-226. <https://hdl.handle.net/2318/57659>
- Pearce, D. (1978). The feminization of poverty: Women, work, and welfare. *The Urban & Social Change Review*, 11(1-2), 28-36.
- Ponthieux, S., Meurs, D. (2015). Gender inequality. In A. B. Atkinson, F. Bourguignon (ed.), *Handbook of Income Distribution*. Amsterdam: Elsevier, 983-1119.
- Rao, M. G., Chakraborty, L. S., & Bagchi, A. (2008). *Fiscal decentralisation and gender budgeting*. New Delhi: National Institute of Public Finance and Policy.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Cambridge & Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rimmer, L. (1981) *The intra family distribution of income*. Study commission on the Family. London.
- Robertson, L. N., Brummel, B. J., & Salvaggio, A. N. (2011). Gender perceptions of managerial positions: Implications for work-related outcomes. *The Psychologist-Manager Journal*, 14(1), 1–28. <https://doi.org/10.1080/10887156.2011.546171>
- Rubin, G. (1975). The traffic in women: Notes on the 'political economy' of sex. In R. R. Reiter (Ed.), *Toward an Anthropology of Women*. New York & Londra: Monthly Review Press, 157-210.
- Sar, E. (2021). Çalışma hayatında kadın istihdamı ve Türkiye'de yansımaları. *Safran Kültür Ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 20-40.
- Sen, A. (1985). Well-being agency and freedom: The dewey lectures 1984. *Journal of Philosophy*, 82(4), 169-221. <https://doi.org/10.2307/2026184>

- Sen, A. (2000). Social justice and the distribution of income. In A. B. Atkinson, F. Bourguignon (ed.), *Handbook of Income Distribution*. Amsterdam: Elsevier, 59-85.
- Schneider, F. (2016). Estimating the size of the shadow economies of highly-developed Countries: Selected new results, *CESifo DICE Research Report*, 14(4), 44-53. <https://www.econstor.eu/handle/10419/167285>
- Schneider, F. (2021). Development of the shadow economy of 36 OECD Countries over 2003-2021: Due to the Corona Pandemic a strong increase in 2020 and a modest decline in 2021. *African Journal of Political Science*, 15(2), 1-5.
- Shaikh, A., Papanikolaou, N., & Wiener, N. (2014). Race, gender and the econophysics of income distribution in the USA. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 415, 54-60. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2014.07.043>
- Smith, A. (1776). *An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. Londra.
- Soroka, L. A. (1987). Male/female income distributions, city size and urban characteristics: Canada, 1970-1980. *Urban Studies*, 24(5), 417-426. <https://www.jstor.org/stable/43192219>
- Sotomayor, O. J. (2009). Changes in the distribution of household income in Brazil: The role of male and female earnings. *World Development*, 37(10), 1706-1715. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2009.03.003>
- Sutherland, H. (1997). Women, men and the redistribution of income. *Fiscal Studies*, 18(1), 1-22. <https://www.jstor.org/stable/24437935>
- Tansel, A. (1994). Wage employment, earnings and returns to schooling for men and women in Turkey. *Economics of Education Review*, 13(4), 305-320. [https://doi.org/10.1016/S0272-7757\(05\)80054-8](https://doi.org/10.1016/S0272-7757(05)80054-8)
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası [TCMB] (2005-2023). Gösterge Niteliğindeki Merkez Bankası Kurları. 30.08.2024 tarihinde https://www.tcmb.gov.tr/kurlar/kurlar_tr.html adresinden elde edilmiştir.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] (2002-2022). Hanehalkı Bütçe Anketleri. 12.01.2023 tarihinde https://www.tuik.gov.tr/Kurumsal/Mikro_Veri adresinden alınmıştır.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] (2023). İstatistiklerle Kadın. 24.04.2024 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2023-53675> adresinden alınmıştır.
- Trading Economics (2005-2023). Turkey-Inflation, Consumer Price Index. 22.12.2024 tarihinde <https://tradingeconomics.com/turkey/inflation-consumer-prices-annual-percent-wb-data.html> adresinden alınmıştır.
- Watson, W. B., & Barth, E. A. (1964). Questionable assumptions in the theory of social stratification. *Pacific Sociological Review*, 7(1), 10-16. <https://doi.org/10.2307/1388461>
- World Economic Forum (2023). *Global Gender Gap Report 2023*. 31.05.2024 tarihinde https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf adresinden alınmıştır.
- Young, M. (1952). Distribution of income within the family. *The British Journal of Sociology*, 3(4), 305-321. <https://doi.org/10.2307/586906>
- Zandvakili, S. (1990). International comparison of household inequalities based on microdata with decompositions. In D. B. Papadimitriou (ed.), *Aspects of Distribution of Wealth and Income*. (pp. 80-105). London: Palgrave Macmillan UK, 59-85.

Araştırma Makalesi / Research Article

İdari Reformdan Akademik Kuruma TODAİE'nin Dönüşümünün Tarihsel Dinamikleri*

Vefa Can Kaya¹

Öz

Bu çalışma Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nün (TODAİE) dönüşümünü ele almaktadır. Kuruluşundaki rapor ve çalışmalara bakıldığında TODAİE'nin idari reform ortamının oluşmasına zemin hazırlamak ve üniversite ile idare arasında köprü kurmak amacına matuf olarak kurulduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada öncelikle İkinci Dünya Savaşı sonrası bürokrasinin reform gündemi ele alınmaktadır. İdari reform sürecinin ardında nasıl bir kuramsal temelin söz konusu olduğu ve ilgili paradigmanın bürokrasinin yeniden yapılandırılmasında nasıl bir rol oynadığı tartışılmaktadır. İdari reform bağlamında TODAİE'nin sürecin hem yürütücü aktörü hem de sürecin nesnesi olarak nasıl bir konumda yer aldığı tarihsel bağlamda ele alınmaktadır. Nihayetinde TODAİE'nin kuruluş misyonunu niçin gerçekleştiremediği yasal ve örgütsel, sahip olduğu paradigma ve bilimsel yaklaşımlar ile bürokrasi-siyaset ilişkileri açılarından tartışılmaktadır. Nihayetinde ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik olarak krize girdiği 1970'li yıllarda idari reform tasarılarının gündemden düşmesi, TODAİE'nin kuruluş misyonundan uzaklaşarak akademik bir kuruma dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Bu çalışmanın, TODAİE'nin dönüşüm dinamiklerini anlamaya ve açıklamaya çalışarak Türk kamu yönetimi tarihine ilişkin eleştirel bir sorgulamayı mümkün kılmayı hedeflediği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İdari Reform, TODAİE, Türk Bürokrasisi, Türk Kamu Yönetimi Tarihi.

The Historical Dynamics of TODAİE's Transformation from Administrative Reform To Academic Institution

Abstract

This study examines the transformation of the Public Administration Institute for Turkey and the Middle East (PAITME). When the reports and studies at its establishment are examined, it is seen that PAITME was established with the aim of preparing the ground for the establishment of an administrative reform environment and building a bridge between the university and the administration. In this context, the study first examines the reform agenda of the bureaucracy after the Second World War. It discusses the theoretical basis behind the administrative reform process and the role that the relevant paradigm played in the restructuring of the bureaucracy. In the context of administrative reform, the historical context in which PAITME was positioned as both the executive actor and the object of the process is discussed. Finally, the reason why PAITME could not realize its founding mission is discussed in terms of legal and organizational aspects, its paradigm and scientific approaches, and bureaucracy-politics relations. Ultimately, when the country entered a political, social and economic crisis in the 1970s, the administrative reform proposals fell off the agenda, paving the way for PAITME to move away from its founding mission and transform into an academic institution. It can be said that this study aims to enable a critical inquiry into the history of Turkish public administration by trying to understand and explain the transformation dynamics of PAITME.

Keywords: Administrative Reform, PAITME, Turkish Bureaucracy, Turkish Public Administration History.

*Bu makale, Prof. Dr. Ramazan Yelken danışmanlığında, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Bürokrasisi ve TODAİE ilişkisi" başlığıyla Vefa Can KAYA tarafından Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda tamamlanarak 18/11/2022 tarihinde savunulan Doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, vefa.kaya@samsun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8059-3058>

Atıf/Cite as: Kaya, V. C. (2025). İdari reformdan akademik kuruma TODAİE'nin dönüşümünün tarihsel dinamikleri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2025, 43 (2), 276-298.

© 2025 Hacettepe Üniversitesi.

EXTENDED SUMMARY

This study examines the process of PAITME's transformation from an administrative reform institution to a distinctive academic institute. In order to explain PAITME's transformation, objective historical conditions and internal dynamics are focused on. PAITME's founding mission can be understood within the international context that emerged after World War II. The prediction that bureaucracies would play a leading and executive role in the economic and political development processes in countries that were considered underdeveloped after the war and the establishment of administrative reform agendas in parallel with technical assistance in this context demonstrate the mission of PAITME undertook in transforming the Turkish bureaucracy. The study first examines the administrative reform agenda after World War II, which gave rise to PAITME. Secondly, it discusses the theoretical basis underlying the administrative reform proposals. In this context, it examines how PAITME occupies a position both as an executive actor and as an object of the administrative reform process. PAITME's failure to achieve its mission since its establishment is discussed in a historical context and in the context of objective conditions and internal institutional dynamics. Finally, the basic dynamics of PAITME's transformation into a distinctive academic institution since the 1970s are discussed.

After World War II, the agenda of administrative reform emerged in the Turkish bureaucracy. However, administrative reform could not be carried out in the 1950s due to the power struggle between politics and bureaucracy. On the other hand, the establishment of Public Administration Department in Mülkiye and PAITME with technical assistance at institutional and academic levels in the 1950s and the preparation of numerous foreign reports on Turkish administration, mentioned above, upon the request of the government, show that the relevant years were evaluated as a preparatory phase and research period necessary for a comprehensive administrative reform. In the 1960s in Turkey, the idea of a comprehensive reform in the administration, including a modern personnel regime, became the most important agenda item regarding the Turkish bureaucracy. Three important developments stand out in this context. The first of these was the establishment of the State Planning Organization (DPT) on September 30, 1960, immediately after the coup, and the official transition to planned years. The second was the establishment of the State Personnel Department (DPD) on December 17, 1960, which was the implementation of the idea of establishing a central personnel department, which had been suggested in foreign reports and Western studies throughout the 1950s to determine a common personnel policy and to transition to a modern personnel regime. The third important development was the enactment of the Civil Servants Law No. 657 in 1965, instead of the Civil Servants Law of 1926, which had been suggested to be abolished in foreign reports and studies prepared after World War II regarding personnel reform. In the chaotic period of the 1970s, administrative reform fell off the agenda as politics and the economy entered a crisis.

PAITME is both the subject and the object of the administrative reform process. It is the subject because PAITME, as an institutional actor, played a central role in the administrative reform process after May 27 and emerged as a respected institute to which the reform institutions of the period, especially the military administration, such as the SPO and DPD, requested research and assistance. PAITME is also the object of the administrative reform process. Because PAITME being the object of the process means that the Institute is seeking a status and position for itself in the administrative reform process.

The Institute's failure to reach the desired position in the relevant period can be explained by three fundamental reasons that complement each other. First, the traditional public administration approach that guides the Institute's curriculum and research practice seems to have an unfavorable potential in terms of creating a deep and comprehensive research agenda for the Turkish bureaucracy, which has prevented the formation of a productive intellectual ground between theory and practice in the field of public administration. Second, the fact that it was quickly understood that the autonomous position of the bureaucracy during the planned development period was quite limited indicates that the conditions were not sufficiently favorable for an Institute established to train high-level managers. Third, the Institute's organizational problems stemming from the organizational law and its dependence on the SBF for its teaching staff and management indicate that it does not have a strong institutional infrastructure to be effective within the bureaucracy. With the impact of all these developments and the prominence of the Institute's academic staff in the internal conflict, it can be seen that PAITME began to have a strategic orientation towards transforming into an academic institution in order to strengthen its institutional identity and eliminate the uncertainty in its status, starting from the late 1960s. The determining factor in this transformation was the idea that the academic and professional interests and status concerns of the expert staff working in the Institute could be met by transforming the Institute into an academic institution. As a result of this situation, it can be said that the experts and assistants within the Institute continued their struggle for institutional autonomy for a long time. It can be seen that this struggle finally reached its goal at the end of

the 1980s and PAITME transformed into a self-sufficient, unique academic institution. However, the autonomous academic institution identity it gained did not lead to it becoming an institution that trained middle and senior managers like the ENA in France.

In this study, the transformation of PAITME is discussed within the framework of external objective conditions and internal institutional dynamics. The institutional history of PAITME and the transformation it has undergone indicate an important historical accumulation and field of study for researchers who want to address the process of transferring the discipline of public administration to Turkey and accepting it as a legitimate field of science. As a result, the issue that emerged in the context of PAITME as a product of the conditions after World War II is the fact that an institution cannot be effective in bureaucracy without directly contacting Turkey's historical state experience and bureaucratic heritage and without integrating into the modernization process. In fact, it can be said that PAITME's well-educated expert staff has transformed PAITME into a unique academic institution by correctly evaluating the process for themselves and the Institute.

GİRİŞ

Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), kurulduğu 24 Mart 1953 tarihinden 703 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kapatıldığı 9 Temmuz 2018 tarihine kadar altmış beş yıllık tarihinde öğretim-yetistirme, araştırma-yardım ve derleme-yayın faaliyetleriyle Türk kamu yönetimi tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. TODAİE'nin diğer tüm etkinlikleri paranteze alınacak olsa dahi, Türkiye'de kamu yönetimi öğretiminin ilk yapıldığı yer olması, planlı kalkınma döneminde idari reform tartışmalarının merkezinde bir kurum olarak başta Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP) olmak üzere kamu bürokrasisine yönelik kapsamlı raporların hazırlanmasındaki öncü rolü ve uhdesinde Türk kamu yönetimi alanının nabzını tutan, akademik süreli yayınlar içerisinde saygın bir yere sahip olan ve Türkiye'de sosyal bilimler alanında SSCI indeksinde taranan ilk dergi olma özelliği taşıyan Amme İdaresi Dergisi'nin yayınlanması gibi olgular bile tek başına TODAİE'nin Türk kamu yönetimine hem kuramsal hem de uygulama açısından damga vurduğunu göstermektedir.

TODAİE'nin bu önemine karşın, Enstitü tarihini ele alan çalışma sayısı sınırlıdır. Bu bağlamda TODAİE'yi örgüt kuramları çerçevesinde Türk kamu yönetimi bağlamında inceleyen Yılmaz'ın doktora tezi (1990) ile TODAİE'nin kurumsal tarihine ilişkin ilk kapsamlı tarih araştırması olarak Tural'ın çalışması (2014) öne çıkmaktadır. Bu çalışmada ise TODAİE'nin idari reform kurumundan kendine özgü akademik bir enstitüye dönüşüm süreci ele alınmaktadır. TODAİE'nin dönüşümünü açıklayabilmek için nesnel tarihsel koşullara ve kurum-içi dinamiklere odaklanılmaktadır.

TODAİE'nin kuruluş misyonu, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası bağlam çerçevesinde anlaşılabilir. Savaş sonrasında az gelişmiş olarak nitelendirilen ülkelerde bürokrasilerin ekonomik kalkınma ve siyasal gelişme süreçlerinde öncü ve yönetici bir rol oynayacaklarının öngörülmesi ve bu bağlamda teknik yardıma paralel olarak idari reform gündemlerinin oluşturulması, Türk bürokrasisinin dönüştürülmesinde TODAİE'nin yüklendiği misyonu göstermektedir. Çalışmada ilk olarak TODAİE'yi ortaya çıkaran İkinci Dünya Savaşı sonrası idari reform gündemi ele alınmaktadır. İkinci olarak idari reform tasarılarının arka planında nasıl bir kuramsal temel söz konusu olduğu tartışılmaktadır. İlgili bağlamda TODAİE'nin idari reform sürecinin hem yürütücü aktörü hem de sürecin nesnesi olarak nasıl bir konuma sahip olduğu ele alınmaktadır. TODAİE'nin kuruluşundan itibaren sahip olduğu kuruluş misyonunu gerçekleştirememesi tarihsel çerçevede tartışılarak nesnel koşullar ve kurum-içi dinamikler bağlamında tartışılmaktadır. Son olarak TODAİE'nin 1970'li yıllardan itibaren kendine özgü akademik bir kuruma dönüşüm sürecinin temel dinamikleri ele alınmaktadır.

TODAİE'nin kuruluşundan 1980'li yıllara uzanan serüvenine odaklanan bu makalede, TODAİE'nin 2000 sonrası dönemi ve kapatılma sürecindeki tartışmalar çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu çalışmanın, TODAİE'nin kurumsal dönüşümünü odağına alarak Türk kamu yönetimi disiplini tarihine eleştirel bir katkı sunmayı hedeflediği söylenebilir.

1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI BÜROKRASİNİN REFORM GÜNDEMİ

Türkiye'nin iki asırlık modernleşme tecrübesi, genellikle idari reformlar tarihi olarak değerlendirilir. Bu durum, temelde merkezîyetçi yapının güçlendirilmesini hedefleyen modernleşme politikalarının devlet ve idare merkezli bir süreç olarak işlevselleşmesinin bir sonucudur. Bu açıdan idari reform tartışmalarının, kavramın kendisi görece yeni olsa da muhtevası itibarıyla Osmanlı-Türk bürokrasisinin aşına olduğu uzun bir geçmişe sahip olduğu söylenebilir. Cumhuriyet döneminde ise, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yabancı raporların ve Batılı araştırmaların etkisiyle Türk bürokrasisinin kapsamlı bir idari reformla ihtiyaç duyduğu tartışılmaya başlanmıştır.

İktidar değişiminin yaşandığı 1950'li yıllarda siyaset ile bürokrasi arasında yaşanan iktidar ve güç mücadelesinin bir sonucu olarak idari reform tartışmaları hayata geçirilememiştir. Bu dönemde

siyasi iktidarın memurlar ile ilgili radikal düzenlemeler yapması, memur güvencesi meselesinin idari gündemin merkezine yerleşmesine neden olmuştur. Memurların hizmet süresinin 25 yıla indirilmesi ve emekliliğe sevk kararına itiraz hakkının ortadan kaldırılması, sonraki yasal düzenlemede ise, herhangi bir yargı denetiminin dışında memurun çalışma süresine bakılmaksızın işten atılabilmesi hükmü memur güvencesi probleminin ilgili dönemde en önemli idari konu olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. 1950’li yıllarda tartışılan ikinci önemli idari mesele, personel sistemi reformu konusudur. Bu dönemde hazırlanan çok sayıda yabancı raporda idarede kapsamlı bir personel reformu yapılması gerektiği ifade edilmiştir (Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, 1951; Thornburg, 1950). Ancak ilgili dönemde personel reformu konusunun memur maaşları ve promosyonlardan duyulan memnuniyetsizlik dolayımında gündeme gelebildiği görülmektedir (Dodd, 1965-a). Bu durumu da memur güvencesi sorununa koşturarak, 1950’li yıllarda akut bir problem haline gelen memurların sosyoekonomik durumlarında yaşadıkları gerilemenin bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir. Demokrat Parti iktidarları döneminde gündeme gelen üçüncü idari konu ise koordinasyon sorunudur. Yabancı uzman raporlarında Türk idaresinin aşırı merkezîyetçi olmasına karşın bakanlıklar ve kurumlar arasında koordinasyon ve iletişimin eksik olduğu tespit edilmiştir (Devlet Personel Dairesi, 1963; Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, 1951; Thornburg, 1950). Bu bağlamda, 1958 yılında ekonomik konularda eşgüdüm, iş birliği ve iletişimi güçlendirmek amacıyla Koordinasyon Bakanlığı kurulmuştur. Bu bakanlığın görevlerinin 27 Mayıs darbesi sonrası kurulan Devlet Planlama Teşkilatına devredilmesi, koordinasyon meselesi gibi idarenin teknik işlevine ve ekonomik kalkınmaya ilişkin idari problemlerin 1960 sonrasında önem kazandığını göstermektedir. Genel olarak bakıldığında, 1950’li yıllarda gerek kurumsal ve akademik düzeyde teknik yardım desteğiyle SBF’de amme idaresi kürsüsü ile SBF bünyesinde TODAİE’nin kuruluşu gerekse hükümetin talebi üzerine Türk idaresine ilişkin yukarıda ismi belirtilen çok sayıda yabancı raporun hazırlanması, ilgili yılların kapsamlı bir idari reform için gerekli olan bir hazırlık aşaması ve araştırma dönemi olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Türkiye’nin 1960’lı yıllarına gelindiğinde çağdaş bir personel rejimini de içeren idarede kapsamlı bir reform yapılması düşüncesi, Türk bürokrasisi ile ilgili en önemli gündem maddesi haline gelmiştir. İlk kez 1958 yılında alınan istikrar tedbirleriyle hayata geçen ve 27 Mayıs darbesi sonrası bir devlet politikası haline gelen planlı kalkınma, aynı zamanda kalkınmaya uygun bir bürokrasi modelinin inşasını gerektirdiği için idarede reform yapılması bir ihtiyaç olarak değerlendirilmiştir. Türk siyasi tarihinde askeri darbelerin ardından bürokraside kapsamlı bir reform yapılması tartışmaları ilk olarak 27 Mayıs darbesi ile başlamış, ardından 12 Mart muhtırası ve 12 Eylül darbesi ile bir gelenek haline almıştır. Ancak 27 Mayıs darbesi sonrası idari reformun bürokraside başlıca gündem haline gelmesini planlı kalkınma hedefiyle birlikte düşünmek gerekir. Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın planlı bir yöntem içerisinde gerçekleştirilmesi gerektiğine yönelik yönetsel karar, planların hazırlanması ve uygulanmasında en önemli araç olan idarenin aksaklıkları ve eksikliklerine yönelik kapsamlı bir reform gündeminin oluşmasına ve idari reforma özel bir önem verilmesine yol açmıştır (Sürgit, 1972, s.81). O halde ilgili dönemde planlı kalkınma hedefi ile idari reform talebi, birbirinden ayrılmaz bir bütünü temsil eder. Bu bağlamda, 27 Mayıs sonrası inşa edilen siyasal sistemin önemli bir özelliği, idari reform önerilerinin hayata geçirilebilmesi için Türk idare tarihi açısından kritik yasal ve kurumsal düzenlemelerin bu dönemde yapılmış olmasıdır.

Bu kapsamda üç önemli gelişmenin yaşandığı göze çarpmaktadır. Bunların ilki, darbeden hemen sonra 30 Eylül 1960 tarihinde Devlet Planlama Teşkilâtı (DPT) kurularak resmi olarak planlı yıllara geçilmesidir. İkincisi 17 Aralık 1960 tarihinde, 1950’li yıllar boyunca yabancı raporlarda ve Batılı araştırmalarda ortak bir personel politikası belirlenmesi ve çağdaş personel rejimine geçilmesi için önerilen merkezi bir personel dairesi kurulması düşüncesinin hayata geçirilerek, Devlet Personel Dairesi’nin (DPD) kurulması olmuştur.¹ Kuruluş kanununa göre, “kurumların personel rejimini memleketin iktisadi, mali ve sosyal şartlarına ve hukuki esaslara uygun bir şekilde düzenlemek; bu

düzeni değişen şartlara göre ayarlamak ve idame ettirmek” amacıyla kurulan DPD, memuriyet ve hizmetlerin gruplandırılması suretiyle eşit işe eşit ücret ilkesini hayata geçirmek, çalışma metotlarının rasyonel hale getirilmesi için gerekli usul ve esasları tayin etmek, personel alımında gerekli ehliyet şartıyla ilgili genel esasları tespit etmek, kadroları kurumların ihtiyaçlarına uygun hale getirmek ve personelin yetiştirilmesi için uygun usul ve vasıtaları tespit etmek görevleriyle donatılmıştır. Kısaca idari reform amacına matuf olarak kurulan DPD, bu çerçevede ilk olarak personel rejimini ele alarak yeni personel kanununun hazırlanmasıyla görevlendirilmiştir (Keskin, 2017, s. 877-878). Üçüncü önemli gelişme ise, İkinci Dünya Savaşı sonrası hazırlanan yabancı raporlarda ve araştırmalarda² personel reformu ile ilgili kaldırılması önerilen 1926 tarihli Memurin Kanunu yerine, 1965 yılında 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun yasalaşmasıdır. Çağdaş bir personel rejimi oluşturmakla görevli olan DPD’nin, söz konusu yasanın hazırlanmasında önemli bir rolü olmuştur. Nihayetinde söz konusu gelişmeler, kapsamlı bir idari reform yapılabilmesi için kurumsal ve yasal bir temel oluşturma gayretini göstermektedir.

Bu gelişmelerin yanı sıra, planlı kalkınmaya geçişle birlikte ilgili dönemde 1950’li yıllara göre yabancı raporların nicel olarak azaldığı, buna karşın kapsamlı yerli raporların öne çıktığı görülmektedir. Bu dönemde idareyi bir bütün olarak ele alma iddiası taşıyan makro raporlar olarak İdari Reform ve Reorganizasyon Hakkında Ön Rapor (1961) ile MEHTAP (Merkezi Hükümet Teşkilâtı Araştırma Projesi) Raporu (1963), dönemin idari reform ruhunu açık bir biçimde göstermektedir. Bu raporların yanı sıra, TODAİE bünyesinde gerçekleşen “Türkiye’de İdari Reform Çalışmaları” başlıklı kapsamlı çalışma, çok sayıda alt rapor biçiminde 1961 ve 1962 yıllarında yayınlanmıştır: Türkiye’nin İdari Taksimatı, Planlama Teşkilatı İncelemeleri, Planlama ve Türkiye’de Uygulanması, Devlet Personel Teşkilatı İncelemeleri, Türkiye’de Toprak Reformu, Mukayeseli Toprak Reformu (Keskin, 2017, s. 880). İlgili dönemde idari reforma ilişkin neredeyse tüm raporlarda TODAİE’nin isminin yer alması, idari reform sürecinde TODAİE’nin öncü konumunu göstermesi açısından önemlidir. Bu raporların ve araştırma projelerinin bürokrasinin dönüştürülmesinde önemli bir işleve sahip olduğunu vurgulamak gerekir.

İdari reforma ilişkin projeler ve raporların, 1970’li yıllara gelindiğinde gündemden düştüğünü gözlemlemek mümkündür. Bu dönemde ithal ikameciliğe dayalı birikim modeli ve ulusal kalkınma stratejisinin krize girmesinin yanı sıra, 1973 genel seçimleri sonrasında yaşanan koalisyonlar döneminde bürokrasinin 27 Mayıs sonrası inşa edilen görece özerk konumu fiili olarak sona ermiştir (Özbudun, 1995, s.1-42). Bu bağlamda üst düzey bürokratların atama, görevden el çekme ve terfiler yoluyla etkisizleştiği, koalisyona ortak olan siyasal partilerin kendi partililerini istihdam etmek amacıyla bürokraside memur sayısının aşırı biçimde arttığı ve siyasal çatışmanın zirveye ulaştığı kaotik bir atmosferde idari reform tasarılarının hükümetlerin gündeminden tamamen düşmüş olması şaşırtıcı olmasa gerektir. Tüm bu gelişmelerin bir sonucu olarak, ilgili dönemde en önemli idari gündem konusu olarak siyasi kayırmacılık, kadrolaşma ve partizan uygulamalar tartışma konusu olmuştur (Tutum, 1976). Modern bürokrasinin, tarihinin her evresinde, kaynaklandığı toplumu yansıtan bir ayna işlevine sahip olduğu gerçeğinden hareketle (Dreyfus, 2014, s.20-26) Türk bürokrasisinin içine düştüğü bunalımın, Türkiye’nin siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısının krizinden ayrı düşünülmemeyeceği vurgulanmalıdır. Böyle bir atmosferde sivil bürokrasinin önemini kaybetmesiyle birlikte, 12 Mart muhtırasından itibaren askeri bürokrasinin kendisini ayrıştırarak yönetimde önem kazanmaya başladığı ifade edilebilir.

2. İDARİ REFORM ZİHNİYETİ: İDAREYİ TEKNİK CİHAZ OLARAK ALGILAMAK

İdari reformun ardındaki zihniyeti anlayabilmek için ilgili dönemde öne çıkan iki rapora bakmak yeterli olacaktır. Bunların ilki İdari Reform ve Reorganizasyon Hakkında Ön Rapor’dur (1961).

Rapor'un DPT'nin idari reform konusunda harekete geçilmesi gerektiği önerisi üzerine TODAİE tarafından Türkiye'de girilecek bir idari reformun sınırlarını çizmek ve ortak bir görüşe varmak amacıyla hazırlandığı görülmüştür. Toplam 24 sayfadan oluşan ön rapor, çok kısa bir metin olmasına karşın, idari reform felsefesini ortaya koyması ve daha sonra gerçekleşecek idari reform çalışmalarının ardındaki zihniyeti temsil kabiliyeti açısından oldukça önemli bir çalışmadır. İdari reform meselesi, raporda siyasetin dışında bir teknik konu olarak ele alınmakta ve şöyle ifade edilmektedir: "idari reformda, siyasi tercih konusu olabilecek meselelere dokunulmamalı, mesela devletin iktisadi hayata müdahalesinin derecesi gibi siyasi karakterdeki meseleler idari reform organlarının inceleme sahaları dışında bırakılmalıdır" (Ön Rapor, 1961, s.9). Buna paralel olarak raporda, idari reform konusunda dikkatlerin genelde büyük meselelere yönlendirildiği ve ikinci derecedeki meselelerin önemsiz görülerek incelenmediği ifade edilmekte, hâlbuki idarenin aksaklıklarından pek çoğunun ikincil meselelerden kaynaklandığı vurgulanmaktadır. İkinci derecedeki meseleler için Batı ülkelerinde bakanlık ve dairelerde idari islahat merkezleri kurulduğu, bu merkezlerin O ve M çalışmaları yaptığı belirtilmektedir. Böylece söz konusu ön rapor, idari reformu siyasetin dışında teknik bir konu ve idari verimlilik ile etkinliğin sağlanabilmesi için gerekli araç ve yöntemler bütününe indirgemektedir.

İdari reformun dayandığı felsefe, açık bir şekilde geleneksel kamu yönetimi yaklaşımından ilham almaktadır. Bu açıdan yabancı raporlar ile aynı anlayışa sahip olduğu söylenebilir. Türkiye'nin mevcut idari sorunlarına ilişkin aşırı merkeziyetçilik, yetki devri ve adem-i merkeziyetçiliğin olmaması, bakanlıklar ve kurumlar arasında iletişim ve koordinasyon problemi, görev ve yetkilerin rasyonel bir şekilde dağıtılmamış olması gibi daha önce yabancı raporlarda ifade edilmiş olan problemlerin zikredilmiş olması, 1950'li yıllarda hazırlanmış olan yabancı raporlar ile arasındaki sürekliliği göstermektedir. Raporda geçmişteki yabancı raporlara ilişkin tek eleştiri, Türkiye'de memur sayısının gerekenden fazla olduğu ve acil olarak bunların sayısının azaltılması gerektiğine ilişkin değerlendirmelerin yüzeysel olduğu vurgusudur. Ön raporda, yabancı raporların tezlerinin aksine, mevcut memur sayısının ihtiyaca göre yetersiz olduğu ifade edilmektedir.

Ön raporun, bu alandaki ikinci önemli rapor olan, kısaca MEHTAP adıyla anılan ve yerli araştırmacılar tarafından Türk idaresini bir bütün olarak ele alan ilk makro rapora zemin hazırladığı ifade edilebilir. Buna göre MEHTAP raporunun temel amacı, merkezi hükümet teşkilatına bağlı bakanlık, daire ve kurumlar arasında merkezi hükümet görevlerinin dağılışı tarzını ortaya koymak ve bu dağılışı kamu hizmetlerinin en verimli şekilde gerçekleşmesine imkân sağlayıp sağlamadığı incelenerek bu doğrultuda teklif ve tavsiyelerde bulunmaktır. Raporun temel hedefi, ön raporun idari reform felsefesiyle uyum içindedir. Heper ve Berkman'ın da ifade ettiği gibi, rapor araştırmasında metodolojik bir tercih olarak kuramsal tartışmalardan ve tanımlardan kaçınıldığı, araştırmacıların aşırı pratik bir yaklaşım benimseyerek kendilerini işlevlerin fiili performanslarının eksikliklerinin tespitiyle sınırladığı görülmektedir. Böylece geleneksel kamu yönetimi ilkelerinin aktarıldığı, reform araştırmasına rehberlik eden değerler olarak kontrol, etkinlik ve verimlilik kavramlarının öne çıktığı vurgulanmaktadır (Heper ve Berkman, 1980,). MEHTAP raporunda Türk idare yapısı ve bürokrasi tarihsel, siyasal ve sosyoekonomik bağlamından soyutlanarak ele alınmaktadır. Hatta bunun da ötesinde, raporda idari reforma ilişkin kuramsal veya tarihsel herhangi bir tartışma yapılmamaktadır. MEHTAP'a zemin hazırlayan ön raporun idari reformu siyasal alanı dışarıda bırakarak teknik bir hadise olarak sınırlandırması, idari reform çalışmalarının bakış açısını ortaya koymaktadır. Siyasal alanın da ötesinde idari reform metinlerinin tarihsel bağlamdan yalıtılarak ve kuramsal tartışmalardan kaçınarak yazılması, oluşturulan idari reform gündeminin evrensel ilkelerin izinde günün modası olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

MEHTAP'ın doğuş koşullarına ilişkin ilk metni Amerikalı uzman Dodd'un yazmış olması (1965-b), kamu yönetimi yazınında tamamı yerli uzmanlar tarafından hazırlandığı için övülen bir rapor

açısından ilginç bir talihtir. Bu bağlamda, Amerikalıların rolüne dikkat çeken ve MEHTAP'ı övgüyle karşılayan Dodd, rapordaki önerileri Türk bürokrasisinin uygulamaya aktarabilmesi için memurların bilgi ve yetenekleri ile problem çözme kapasitelerini geliştirebilecekleri bir reform ortamı oluşturmak gerektiğini ifade etmektedir. Dodd'un idari reformu tartışan metni iki açıdan önemlidir. İlk olarak, Dodd'un MEHTAP üzerinden meseleyi memurların eğitime getirmesi esasında MEHTAP'ın bakış açısıyla uyumludur. Gerçekten de rapora dikkatlice bakıldığında, Türk idaresindeki sorunların genellikle üst düzey yöneticilerden kaynaklandığına ilişkin bir bakış açısının var olduğu görülmektedir. İkincisi, Dodd'un idari reforma ilişkin raporların başarılı olabilmesi için uygun bir ortam oluşturmak gerektiğine ilişkin yaklaşımı, idari reformların kamuoyunu harekete geçirici ve ortam hazırlayıcı işlevini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Güler'in aşağıda ifade ettiği gibi, reform metinlerindeki önerilerin ne kadarının uygulandığından ziyade söz konusu misyoner işlevine odaklanmak gerekir:

"1945 sonrası idari reformlarında "araştırma projeleri" ve "raporlar", reform uygulamalarından daha fazla ön plandadır. Araştırmalara ayrılan zaman, emek ve kaynağa koşut olarak yalnızca bürokrasi değil, genel olarak kamuoyu değişmeye hazırlanmıştır. Yaratılan genel değişme atmosferi sayesinde, ülkede başlıca iktidar odağı konumunda olan bürokrasinin, kendisi için kilit konu olan devlet personel rejiminin değişmesine direnmek bir yana kısmen katılması sağlanmıştır. Bürokrasinin kapalı ve yer yer katılaşmış içe dönük işleyişi, araştırmalar sayesinde "bilinbilir" kılınmıştır. Böylece kurumlar parçalanabilmiş, birleştirilebilmiş, kimileri ortadan kaldırılabilmiştir. 1945 sonrası idari reformlarında proje ve raporlar, kısaca yolu açan keşif kolu ya da misyoner araçlar olarak tanımlanabilir. Araştırmaların başarısı, öngördükleri değişikliklerin yaşama geçip geçmediğinden çok, bu nitelik ve işlev bakımından sorgulanmalıdır." (Güler, 1996, s. 33)

Kamu yönetimi yazınında idari reform araştırmaları, amaçlar ve makro değişim açısından değerlendirilmediği için dönemin idari reform çalışmalarının başarısız olduğu ve yapılan araştırmaların tozlu raflarda kalmış olduğu düşüncesi hâkim olmaktadır. Böylece idari reform dönemindeki bütün bir değişme süreci "analiz edilmeye değmez bir başarısızlık öyküsü" olarak anlatılmaktadır. Ancak Güler'in ifade ettiği gibi, idari reform seferberliklerinin nihai amaçları olan dış yardım ve kredi akışının yürütülmesi, Batı tipi bürokratik aygıt yaratılması ve bürokrasinin konumunun ve rolünün sorgulanması nedenlerinden ötürü idari reform araştırmalarını başarılı kabul etmek gerekir (Güler, 1996, s.41). Üstelik ilgili dönemin idari reform sürecini yürüten kurumları olarak öne çıkan TODAİE, DPD ve DPT'nin her biri ayrı bir misyona sahip olmakla birlikte, bu kurumların ortak özellikleri olarak yabancı uzmanların telkin, tavsiye, destek ve yönlendirmeleriyle kuruldukları bir gerçektir. Benzer şekilde 1965 tarihli 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun hazırlanışında da, yabancı uzmanların personel reformu çalışmalarının etkin bir şekilde sürece yön verdiği yazında tartışılmaktadır.³ Bu bağlamda Barker Raporu çerçevesinde ABD'ye kamu yönetimi eğitimi almak için gönderilen ilk kuşaktan olan, Türkiye'nin ilk kamu yönetimi profesörü ve aynı zamanda TODAİE'de 1965-1968 yıllarında Genel Müdürlük yapmış olan Cemal Mihçioğlu'nun, Devlet Personel Dairesi'nin kuruluş yıllarını tartışırken kendi kariyerini de özeleştiriye tabi kılan şu sorgulaması oldukça anlamlıdır:

"Aradan otuz yılı aşkın bir süre geçtikten sonra, yabancılardan oluşan küçük bir kurulun ortaya koyduğu, ana konusu da yönetim olmayan bir yazanakta yer alan bir iki önerinin yazarın da aralarında bulunduğu birçok kişinin uğraşsal yazgısına yön verdiğini, birtakım kurumların ortaya çıkmasını sağlayarak bir ülke için önemli gelişmelerle sorunlara yol açtığını görmek oldukça düşündürücü oldu. Burada Dünya Bankası gibi görünüşte uluslararası bir kuruluşu da kolaylıkla araç olarak kullanabilen Birleşik Amerika'nın büyük etkisi olmuştur. Amerikalıların kendi yönetsel kurumlarıyla uygulamalarını üçüncü ülkelere, uygulanabilirliği konusunda eleştireci bir tutuma girmeden, bir "inançyayar" çabacılığıyla benimsetmeye, akçal destekle başka türlü olanaklar da sağlayarak bunu gerçekleştirmeye çalışmaları burada da bütün açıklığıyla kendini göstermiştir." (Mihçioğlu, 1987, s.98)

Bu bağlamda Mıhçıoğlu'nun 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun utandırıcı, kaba bir öykünmeciliğin izlerini taşıdığını vurgulaması ve buna örnek olarak birbiriyle çelişen Amerikan sınıflandırma sistemiyle geleneksel barem düzenine özgü öğelerin yan yana yer aldıklarını ifade etmesi, ilgili dönemde yabancı uzmanlara ve hazırladıkları raporlara odaklanmak gerektiğini göstermektedir.

Planlı döneme geçişle birlikte yerli uzman raporlarının öne çıktığı ifade edilse de, ilgili dönemde Mook (1962), Fisher (1962) ve Podol (1963) raporlarıyla yabancı uzmanların başta personel reformu konusu olmak üzere memurların işe alımı, hizmet-içi eğitim ve yönetici sınıfın oluşturulması meselelerinde etkili önerilerde bulundukları söylenebilir. 1950'li yıllar boyunca Amerikalı uzmanlar tarafından dile getirilen merkezi bir personel dairesi kurulması ve Anglo-Amerikan personel sınıflandırma sisteminden ilham alan çağdaş bir personel rejiminin inşa edilmesi gerektiğine ilişkin önerilerin, bu dönemde personel reformu çabalarıyla hayata geçirildiği görülmektedir. Bu çerçevede darbeden hemen sonra kurulan Devlet Personel Dairesi'ne verilen ilk görev, çağdaş bir personel kanunu hazırlamak olmuştur. Söz konusu görev çerçevesinde DPD'nin yabancı uzmanların danışmanlığına başvurduğu görülmektedir. OECD ve AID (Uluslararası Kalkınma Ajansı) ile yapılan anlaşmalar neticesinde, iki uzman olan Hollandalı Van Mook ve Amerikalı John Fisher 1962 yılında Ankara'ya gelerek Devlet Personel Dairesi'nde danışman olarak çalışmışlardır. OECD tarafından gönderilen Mook, personel reformu konusunda hazırladığı dört raporu DPD'ye sunmuştur (Yayman, 2005).

Mook'un hazırladığı personel reformuna ilişkin raporların, kaldırılması planlanan 1926 tarihli 788 Sayılı Memur Kanunu'nun ardından hazırlanacak yeni personel kanunu için temel ilkelerin geliştirilmesine yardımcı olmak suretiyle kamu politikalarını yönlendirme misyonu taşıdığı açıktır. Bu çerçevede Mook, 1950'li yıllar boyunca yabancı uzmanlar tarafından yapılan önerilere koşut olarak yürürlükteki barem rejiminin kaldırılarak rasyonel bir sınıflandırma yapılmasını, hizmet-içi eğitimin geliştirilmesini, işe alım sürecinin tespit edilmiş standartlara bağlanarak açık sınav sisteminin benimsenmesini ve yeterli bir maaş sisteminin geliştirilmesini önerir. Personel reformu konusu içerisinde yönetici sınıfın yetiştirilmesini de ele alan Mook, memur adayları için kursların tek yerde toplanması gerektiğini, bunun için en uygun kurumun ise TODAİE olduğunu belirtir. Fransa'daki Ulusal Yöneticilik Okulu'nun (ENA) örnek alınabileceğini ifade eden Mook, yüksek idareci yetiştirmenin akademik bir nitelik taşımaması gerektiğini belirterek TODAİE'ye "İdare Akademisi" ismini önerir (Mook, 1962, s.37-59).

Aynı dönemde Ankara'da bulunan diğer uzman, AID tarafından gönderilen California Devlet Personel Dairesi Müdürü John Fisher'dır. Fisher da Türkiye'de kaldığı iki aylık sürede Mook gibi DPD Başkanı Hasan Şükrü Adal'a üç rapor sunmuştur. Mook'a paralel olarak Fisher, genel idare problemlerinden ayrı olarak doğrudan personel reformu konusuna odaklanarak benzer önerilerde bulunmuştur. Fisher ve Mook'un raporları, DPD bünyesinde hazırlanacak olan 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun altyapısını oluşturmuştur (Yayman, 2005, s.248).

Kısaca toparlamak gerekirse, idari reform sürecinin ardında bürokrasiyi salt bir araç olarak değerlendiren geleneksel kamu yönetimi yaklaşımının olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımın bürokrasinin verimliliğini ve etkinliğini ön plana çıkardığı, tarihsel derinlikten yoksun olduğu ve kuramsal soyutlamalardan kaçındığı söylenebilir. Öte yandan idari reform sürecini hazırlanan raporların uygulamaya aktarılıp aktarılmadığı meselesi üzerinden değerlendirmek yerine, dış yardım ve kredi akışının sürdürülmesi için Batı tipi bürokratik aygıt yaratılması süreci açısından düşünmek gerekir. Bu açıdan idari reform sürecinin bütünsel ve amaç-odaklı olarak değerlendirildiğinde hedefine ulaştığını, en azından 1960'lı yıllardan itibaren kurumsal ve yasal temellerin atıldığını ve buna koşut olarak ekonomik kalkınmaya endeksli yeni bir bürokratik kültür ile özel sektör ve yabancı

sermayeyle uyumlu yeni bir bürokrat tipinin serpilip geliştiğini söylemek mümkündür. İlgili dönemde bürokrasideki değişime odaklanan ampirik araştırmalar (Roos ve Roos, 1968) ve bazı Türk bürokratlarının anıları (Bener, 1998-a; Bener, 1998-b), söz konusu dönüşümü gözler önüne sermektedir.

3. İDARİ REFORM SÜRECİNİN ÖZNESİ VE NESNESİ OLARAK TODAİE: STATÜ BELİRSİZLİĞİYLE BAŞA ÇIKMAK

TODAİE, idari reform sürecinin hem öznesi hem de nesnesidir. Öznesidir çünkü TODAİE'nin kurumsal bir aktör olarak 27 Mayıs sonrası idari reform sürecinde merkezi bir rol oynadığı ve askeri yönetim başta olmak üzere, DPT ve DPD gibi dönemin reform kurumlarının da araştırma ve yardım talebinde bulunduğu saygın bir enstitü olarak öne çıktığı görülmektedir. TODAİE'nin 27 Mayıs sonrası siyasal rejimde idari reform çalışmalarının tartışıldığı, geliştirildiği ve yürütüldüğü önemli bir merkez haline geldiği ifade edilebilir (Sürgit, 1972, s.80). Nitekim TODAİE'nin son yıllarda yaptığı araştırmalara kuşbakışıyla bakıldığında dahi, 1960'lı yıllara gelindiğinde idarede gerçekleştirilmesi planlanan kapsamlı bir idari reform için gerekli hazırlıkların yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Enstitü bünyesinde gerçekleştirilen "Türkiye'de Devlet Personeli Hakkında Bir Araştırma" başlıklı üç ciltten oluşan eser, personel rejimi üzerine o güne kadar yapılmış en önemli araştırma olarak öne çıkar.⁴ Benzer şekilde DPD kurulmadan önce TODAİE bünyesinde "Devlet Personel Teşkilatı İncelemeleri" adıyla rapor mantığında kısa bir çalışmanın yayınlanması ve DPT kurulmadan önce TODAİE'de bir planlama teşkilatı önerisinin hazırlanması (Türkcan, 2010), TODAİE'nin idari reform sürecinde araştırmacı bir kurum olarak öncü rol oynayacağını habercisi olarak değerlendirilebilir.⁵

TODAİE aynı zamanda idari reform sürecinin nesnesi durumundadır. Çünkü TODAİE'nin sürecin nesnesi olması, idari reform sürecinde Enstitü'nün kendisine bir statü ve konum arayışında olması anlamına gelir. İlk bakışta, 1950'li yıllarda BM üzerinden uluslararası meşruiyete ve dış yardım desteğine sahip olan ve aynı zamanda Türk bürokrasisi ile ilişkisinde özel bir konumu bulunan Mülkiye geleneğinin bir parçası olarak ortaya çıkan TODAİE için 1960'lı yıllarda şartların elverişli olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Enstitü'ye yakından bakıldığında, esasen BM Yardım Anlaşmasıyla 1952 yılında kurulması sonrasında, 1958 yılı kuruluş yasasından kaynaklanan kurumsal özerklik sorununun olduğu görülmektedir.⁶ Bu durumun temel nedeni, yasanın TODAİE'yi bilimsel, mali ve idari açıdan özerk bir tüzel kişilik olarak tanımlamasına karşın, söz konusu özerkliği fiilen imkânsız hale getirecek yasal düzenlemelerin varlığıdır.⁷ Zira yasada, TODAİE'nin kendi akademik kadrosu için asistanlıkla başlayıp öğretim ve araştırma uzmanlığıyla biten kendine özgü bir kariyer silsilesi öngörülmüştür (Tural, 2014, s.158). Bu durumun kaçınılmaz sonucu, kadrosu üniversitede bulunan ve ek görevlendirmeye TODAİE'de görev alan profesör ve doçentlerin Enstitü yönetiminde esas güç olmasıdır. Böylece yasaya göre, idare heyeti üyeleri arasında üniversite mensubu olan 6 kişinin yarısının Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi profesörlerinden olması ve genel müdürün de İdare Heyeti tarafından üniversite profesörleri arasından seçilmesi, SBF bünyesinde kurulan TODAİE'nin SBF'ye bağımlı konumunu sürdürmesi anlamına gelmektedir. Nitekim Enstitü'nün kırk yılı aşkın süre boyunca genel müdürlerinin SBF veya Ankara Hukuk menşeli olması dikkat çekicidir. Enstitü'de Genel Müdürlük görevi ifa etmiş olan Kemal Fikret Arık (1956-1965), Cemal Mihçioğlu (1965- 1968), Fahir Armaoğlu (1968-1969), Akif Erginay (1969-1971), Şeref Gözübüyük (1971-1984) ve Nuri Tortop'un (1984-1996) Siyasal Bilgiler Fakültesinden ve Ankara Hukuk Fakültesinden mezun oldukları veya bu kurumlarda görev yaptıkları görülmektedir. Tüm bu gelişmeler, TODAİE'nin kuruluş yasasından kaynaklanan bir statü sorunu yaşamasına yol açmıştır.

Diğer taraftan TODAİE'nin BM uzmanlarının öngördüğü şekilde bürokrasinin içinde, Fransa'daki ENA gibi orta ve üst düzey yönetici yetiştiren bir kurum olarak tasarlanmadığı söylenebilir.

Çünkü yasa da aynı zamanda TODAİE'nin kendine yetebilen bir akademik kurum olmasının önüne geçilmiştir. Böylece statü sorunu ortaya çıkan Enstitü'nün uzman personeli için çıkış yolu olarak akademik statüye kavuşma ve SBF'den bağımsızlaşma meselesinin kuruluş yasasından sonra gündeme gelmiş olması şaşırtıcı değildir. İkinci olarak söz konusu özerklik ve statü sorunu aynı zamanda örgüt içi çatışmalara yol açmıştır. Cemal Mihçioğlu'nun 1965-1968 yılları arasındaki genel müdürlüğü dönemine dair tanıklığı, kurum içinde üniversitelerdeki gibi bir kariyer silsilesi olması gerektiğini talep eden uzman kadro ile mevcut durumun varlığını savunan Mülkiyeli genel müdür arasında oluşan çatışma ortamını açık bir biçimde göstermektedir (Mihçioğlu, 1986, s.148-168). Üçüncü olarak, TODAİE'nin öncüsü olduğu raporlar ve öğretim ile araştırma faaliyetlerine damgasını vuran yaklaşımın geleneksel kamu yönetimi yaklaşımı olması, TODAİE'nin Türk bürokrasisini verimlilik ve etkinlik ölçütü çerçevesinde tarihsel ve siyasal bağlamdan soyutlayarak ele almasına yol açmıştır. İlgili dönemde TODAİE'nin markası haline gelen Organizasyon ve Metot çalışmalarının bürokraside işlerin basitleştirilmesi, kayıt ve kırtasiyeciliği azaltma açısından geleneksel kamu yönetimi yaklaşımını yansıttığı söylenebilir (Sürgit, 1979, s.27-53). Bu durumun bir sonucu olarak, TODAİE'de Türk bürokrasisine kuramsal ve tarihsel açıdan nüfuz edebilecek bir araştırma kültürü gelişmemiştir. Nitekim, Heper ve Berkman'ın, Türkiye'de kamu yönetimi öğretimine ilişkin yaptıkları ampirik araştırmada, Türkiye'de kamu yönetimi öğretiminin Türk bürokrasisinden kopuk bir seyir izlediğine ilişkin sorgulamanın SBF ve ODTÜ'den ziyade TODAİE'de görev yapan öğretim üyeleri tarafından yapılmış olması dikkat çekicidir. İlgili araştırmada, üniversite öğretim üyelerinin kamu kuruluşlarının somut ve günlük sorunlarına genellikle ilgisiz kaldıklarına, idarede üst kademe yönetici pozisyonunda olan bürokratların ise hizmet-içi eğitim programlarını önemsemediği ve bu programlara sürgüne yollamak istedikleri kamu personelini gönderdiklerine işaret edilmektedir. Bu durumun TODAİE'ye bakan yönü, uygulanan müfredatın Türk bürokrasisinin güncel ihtiyaçlarına yönelik hazırlanıp hazırlanmadığı sorundur. Bu açıdan TODAİE'de uygulanan müfredatın uzman yönetici yetiştirmekten ziyade genel yönetici eğitime ağırlık verdiği ve bu tür bir eğitimin hangi kamu kuruluşundan gelirse gelsin tüm hizmet-içi eğitim gören personele uygulandığı ortaya konmaktadır (Heper ve Berkman, 1979). Böylece TODAİE'nin üniversite ile idare arasında köprü olma işlevini tam olarak yerine getiremediği söylenebilir.

TODAİE'nin idari reform sürecinin bir nesnesi olarak durumu Enstitü'nün kendisine bakarak yasal, kurumsal, örgütsel ve akademik olarak ele alınabilir. Ancak söz konusu kurum-içi faktörlerin ötesinde idari reform bağlamında TODAİE'ye nasıl bir rol verilmek istendiği meselesi, siyaset-bürokrasi ilişkilerinden bağımsız düşünülemez. Yukarıda ifade edildiği gibi, 1960'lı yıllar, Türk bürokrasisinin yeniden düzenlendiği ve bu kapsamda yasal ve kurumsal düzenlemeler yapıldığı bir dönemdir. Bu dönemde, TODAİE'nin teşkilat yasasından itibaren başlayan statü ve konumu meselesinin yeniden gündeme gelmesi şaşırtıcı değildir. Nitekim 1960'lı yılların ortalarında Enstitü'nün statüsüne ilişkin önemli tartışmaların yaşandığı görülmektedir. Bu bağlamda 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun kabulünün ardından 1966 yılında Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın yardımıyla Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde yeni personel rejiminin üzerinde durduğu kamu personeli eğitimi ile ilgili konferans, TODAİE'nin tartışmalı konumunu açıkça göstermektedir. Konferansın son günü hizmet içi eğitim kurumları ile üniversite arasındaki ilişkinin ele alındığı yedinci oturum, soru-cevap faslıyla birlikte TODAİE'nin statüsüne ilişkin bir tartışmaya dönüşmüştür. Devlet Personel Dairesi'nde uzman olarak çalışan Hayrettin Kalkandelen ile TODAİE'de öğretim ve araştırma uzmanı olan Vedat Erkin'in sunumları, DPD ile TODAİE arasında memurların hizmet içi eğitim konusundaki ihtilafı göstermektedir. DPD uzmanı Kalkandelen'in raporunda TODAİE, kurumlararası nitelikte bir hizmetiçi kuruluşu yerine "öteki kuruluşlar" başlığı altında değerlendirilmekte ve Enstitü'den neredeyse hiç bahsedilmemektedir (Kalkandelen, 1967, s. 373-409). TODAİE uzmanı Erkin'in raporu ise merkezine TODAİE'nin faaliyetlerini koymakta ve

Enstitü'yü memurların hizmet içi eğitiminde esas sorumlu kurum olarak ilan etmektedir. Yönetici sınıfın eğitimi konusunu da ele alan Erkin, yönetici sınıfın eğitimini gerekli bilgi, donanım ve tecrübeye sahip olan TODAİE'nin üstlenebileceğini, ancak Enstitü'ye böyle bir görev verilmesi halinde İdare Heyeti'nde bürokrasiye daha fazla yaklaşımaya imkân verecek bazı değişiklikler yapılması gerektiğini ifade etmektedir (Erkin, 1967, s. 432-434). Bu sunumların ardından ilk sözü alan Seha Meray, Vedat Erkin'in konuşmasında yönetici sınıfın eğitimi konusunda zikrettiği Staff College ve ENA gibi kurumların bizde hangi kuruma karşılık geleceği meselesinin TODAİE'nin ilk kuruluş yıllarında da konuşulduğunu ifade ederek hayretle şöyle sormaktadır:

"Enstitüde hâlâ mı bu konular tartışılıyor? Enstitüde 13-14 yıl önce tartışılan bazı temel konuların, istikametlerin artık çoktan karara bağlanmış, rayına oturmuş olmasını isterdim. Belki öyledir de ben bilmiyorum öyle olduğunu. Anlamadığım bir husus da hizmet içi eğitimi hangi kurumun yapacağı: TODAİE mi, yoksa Personel Dairesi mi? Her iki kurul da aynı işi yapar olmamaları ve doğabilecek meseleleri doğrudan çözebilmeleri için, aralarında şimdiden bir iş birliği ve iş bölümü yapmaları gerekli görünüyor bana." (Kamu Personelinin Eğitimi Konferansı: Raporlar ve Tartışmalar, 1967, s. 439-440)

Bu tartışma içerisinde en sert çıkış, kuruluş yıllarından itibaren TODAİE'de bulunan Ankara Hukuk profesörü Bahri Savcı'dan gelmiştir. TODAİE'nin konumunu Batı'daki muadil kurumlarla kıyaslayarak yöneticileri özeleştiriyi yapmaya davet eden ve çağrısının sonuçsuz kalması üzerine 1964 yılında İdare Heyeti üyeliğinden istifa eden (Tural, 2014, s.149) Bahri Savcı, söz alarak TODAİE'nin mevcut durumunu sorgulamıştır. TODAİE'nin elverişsiz bir kanunla kurulduğunu ve kanunun Enstitü yerine müdürün özerkliği sağladığını, Enstitü'nün idareyi etkileyemediğini, idarede orta ve üst kademe yönetici ile bürokrat yetiştirilemediğini ifade etmiştir. Bu durumun neticesinde 657 Sayılı Kanun'un hizmet öncesi ve hizmet-içi eğitim ile orta ve üst kademe yönetici yetiştirme konularında TODAİE'ye özel bir yetki verilmemiştir (Kamu Personelinin Eğitimi Konferansı: Raporlar ve Tartışmalar, 1967).

Yukarıda özetlenen tartışmada görüldüğü gibi TODAİE'nin mevcut durumunun 1960'lı yılların ortasında tartışılması, kapsamlı bir personel kanunu ile bürokrasinin yeniden yapılandırılması süreciyle yakından ilgilidir. Bu süreçte Enstitü'ye verilmesi muhtemel rol ve geçmişin muhasebesinin bir arada tartışıldığı görülmektedir. Geçmişin muhasebesi açısından TODAİE'nin üst kademe yönetici yetiştirme hedefi başta olmak üzere bürokrasi ile ilişkisinin güçlü bir şekilde tesis edilememiş olması problemi öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Sürgit, Dinçer ve Köksal'ın TODAİE mezunlarına ilişkin araştırması (1968), Enstitü'nün on beş yıllık süreçte bir muhasebesini yapma anlamı taşımaktadır. Araştırmanın sonuç bölümünde Enstitü'nün temel problemleri ortaya konmaktadır. Enstitü'nün temel amacı olan üst düzey yönetici adaylarını yetiştirme hedefinden saptığı ifade edilmektedir. Bu durumun Türk idaresi ve Enstitü ile ilgili olarak iki yönlü olduğu belirtilmektedir. Türk idaresinin üst düzey yöneticilerin eğitimi konusunda açık ve belirli bir politika geliştiremediği ve DPD'nin bu konuda kendisinden beklenen liderlik görevini yapamadığı ifade edilmektedir. TODAİE'nin ise temel problemi olarak Enstitü'nün gelişen potansiyeli ile teşkilat kanununun çatıştığı vurgulanmaktadır. Teşkilat kanununda akademik kariyer imkânının engellenmesinin bir sonucu olarak çok sayıda uzmanın Enstitü'den ayrıldığı ifade edilmektedir. Böylece kanunun Enstitü'yü üniversiteye, özellikle SBF'ye bağımlı bir kurum haline getirdiği için Enstitü'nün güçlü ve kendine yeter bir kurum olamadığı vurgulanmaktadır (Sürgit, vd., 1968).

TODAİE'nin kuruluşundan 1970'li yılların sonuna uzanan gelişimine bir bütün olarak bakıldığında, Türk idari gündemi ile ilişkisi bağlamında Enstitü ile ilgili genel birtakım sonuçlara ulaşmak mümkündür. Enstitü'nün kurulduğu 1950'li yıllarda temsil ettiği geleneksel kamu yönetimi yaklaşımının, geleneksel yönetici sınıf olarak bürokrasinin hâkimiyetini paylaşmak zorunda olduğu

çok partili siyasal rejimin çatışmalı ortamında etkili olamadığı söylenebilir. Öte yandan bu dönemde Batılı bölge araştırmacıları ile yabancı uzmanların hazırladıkları rapor ve araştırmalar vasıtasıyla Türk bürokrasisini belirli bir model etrafında dönüştürme çabaları, 1960'lı yıllarda gündeme gelen idari reform sürecinin düşünsel zeminini hazırlamıştır. Webergil bürokrasi modelinin Amerikan kamu yönetimi yaklaşımıyla tadil edilmiş güncel halini savaş sonrası dönemin bürokrasileri için evrensel bir model olarak sunan yabancı uzmanlar, az gelişmiş ülkelerin bürokrasilerine yönelik özgücü bir tutumla ekonomik kalkınma amacını da içererek Türk bürokrasisini söz konusu kuramsal çerçeve içerisinde dönüştürmeyi hedeflemişlerdir. Bu açıdan Enstitü'nün kuruluşundan itibaren bürokrasi için model transferi bağlamında etkili bir kanal olarak işlevselleştiği söylenebilir. Türk bürokrasisinin planlı kalkınma çerçevesinde görece özerk bir konum elde ettiği ve bürokrasi ile siyaset arasındaki ilişkilerin uyuma evrildiği 1960 sonrası dönemde, TODAİE'nin bürokrasi içerisindeki tanınırlığının ve etkinliğinin artması şaşırtıcı değildir. Nitekim ilgili dönemde idari reform gündemiyle birlikte TODAİE, reform sürecinin yürütüldüğü, tartışıldığı ve reform metinlerinin hazırlandığı bir merkez olarak önem kazanmıştır. O ve M kurslarının bürokraside yaygınlaştırılması, kırtasiyecilikle mücadele kapsamında siyasetin ve kamuoyunun desteğini kazanan bir projenin hayata geçmesi, idareyi verimlilik ve etkinlik ölçütleri çerçevesinde dönüştürmeyi amaçlayan geleneksel kamu yönetimi yaklaşımının Enstitü tarafından uygulamaya aktarıldığını göstermektedir. Ancak tüm bu çabalara karşın TODAİE'nin Türk bürokrasisi içerisinde merkezi ve etkin bir kuruma dönüşemediği görülmektedir.

Enstitü'nün ilgili dönemde arzu edilen konuma ulaşamaması, birbirini tamamlayan üç temel nedenle açıklanabilir. İlk olarak Enstitü'nün müfredatını ve araştırma pratiğini yönlendiren geleneksel kamu yönetimi yaklaşımının Türk bürokrasisine yönelik derinlikli ve kapsamlı bir araştırma gündemi oluşturmak bakımından elverişsiz bir potansiyel içermesi, kamu yönetimi alanında teori ile pratik arasında verimli bir entelektüel zemin oluşmasını engellemiş görülmektedir. Karşılaştırmalı yönetime dayanan, tarihsel ve kültürel bağlamı ihmal etmeyen, evrensel hazır reçeteleri sorgulayan yaklaşımların 1970'li yıllara kadar ortaya çıkmadığını söylemek mümkündür.

İkinci olarak bürokrasinin planlı kalkınma dönemindeki özerk konumunun oldukça sınırlı bir niteliğe sahip olduğunun kısa sürede anlaşılmış olması, üst düzey yönetici yetiştirmek üzere kurulmuş bir Enstitü için şartların yeterince elverişli olmadığını göstermektedir. Bürokrasinin özerk bir konuma sahip olması, Enstitü'nün işlevi bağlamında üst düzey yönetici atamalarında siyasetin belirleyici etkisinin dışında bir konuma sahip olması açısından anlamlıdır. Ancak bu özerkliğin, DPT örneğinden hareketle, 1960'lı yılların ortalarından itibaren özel sermaye ve siyaset lehine oldukça sınırlandırılmış bir konuma işaret ettiği kısa sürede anlaşılmıştır (Keskin, 2017; Özcan, 2017). Gencay Şaylan'ın ifadesiyle, 1960 sonrası dönemde kamusal yaşam, bir bütün olarak bürokrasinin etkinliğini arttırdığını, bağımsızlık oranını yükselttiğini gösteren herhangi bir bulguyu ortaya koymamaktadır (Şaylan, 1983, s.305-306). Bu bağlamda siyasetçilerin tutum ve davranışları da önem kazanmaktadır. 1960'lı yıllara damgasını vuran Adalet Partisi'nin, geleneksel merkez sağ siyaset refleksiyle bürokrasi ile ilişkisinde kuralları çiğneyen veya olabildiğince esneten bir tavırla egemenlik kurma çabası ve üst düzey yönetici pozisyonlarına kendi kadrolarını yerleştiren uygulamaları, bürokrasiyi siyasal iktidarı için bir rakip olarak algıladığına işaret etmektedir (Demirel, 2017). Böyle bir atmosfer içerisinde siyasetin, bürokrasi içerisinde bir yönetici sınıf oluşması ve bu sınıfın merkezi bir kurumda eğitim almasını zorunlu hale getiren bir yasal düzenlemeye kendi iktidarını tehlikeli bir biçimde sınırlandırabileceği düşüncesinden hareketle olumsuz yaklaşması beklenebilir bir husustur. Nitekim TODAİE'nin bürokraside "kırtasiyecilikle savaş" başlığı altında toplanabilecek faaliyetlerinin dönemin siyasi çevrelerinde destek görmesi, Enstitü'nün ENA benzeri bir kurum olarak değerlendirilmediğini göstermektedir.⁸

Üçüncü olarak Enstitü'nün teşkilat kanunundan kaynaklanan örgüt içi problemleri ve öğretim kadrosu ile yönetiminde SBF'ye bağımlı kılınması, bürokrasi içerisinde etkin olabilmesi için güçlü bir kurumsal altyapıya sahip olamadığına işaret etmektedir. Bu faktörlerin etkisiyle birlikte bürokrasinin yeniden yapılandırıldığı idari reform sürecinde yeni personel kanununun memurların hizmet içi eğitimi görevini TODAİE yerine DPD'ye vermiş olması, Enstitü'nün meşruiyeti ve bürokrasi ile ilişkisi bağlamındaki problemi daha fazla derinleştirdiği söylenebilir. Tüm bu gelişmelerin etkisi ve örgüt içi çekişmede Enstitü öğretim kadrosunun öne çıkmasıyla birlikte 1960'lı yılların sonundan itibaren TODAİE'nin kurumsal kimliğini güçlendirmek ve statüsündeki belirsizliği gidermek amacıyla akademik bir kuruma dönüşme yolunda stratejik bir yönelime sahip olmaya başladığı görülmektedir. Bu dönüşümde belirleyici olan unsur, Enstitü kadrosunda çalışan uzman personelin akademik ve mesleki çıkarları ile statü endişelerinin Enstitü'nün akademik bir kuruma dönüştürülmesiyle sağlanabileceği düşüncesidir. Nitekim bürokrasinin sınırlı özerkliğinin de tamamen ortadan kalktığı 1973 yılı sonrasında TODAİE'nin fiilen nev-i şahsına münhasır bir akademik kuruma dönüştürülmesi, akademik personelin mesleki çıkarları ile Enstitü'nün statü belirsizliğini aşmak için ortak bir zeminde hareket ettiğinde işaret etmektedir.

4. TODAİE'NİN AKADEMİK BİR KURUMA DÖNÜŞÜMÜ: KURUMSAL ÖZERKLİĞİN SAĞLANMASI

TODAİE'nin kendine özgü akademik bir kuruma dönüşümünün 1970'li yıllarda başladığı söylenebilir. Bu dönüşümü mümkün kılan faktörlere bakıldığında, dışsal koşul olarak siyasal sistemin kriziyle irtibatlı olarak idari reformun gündemden düşmüş olması ve bürokrasinin içinde bulunduğu durum, kurum içi aktörler olarak ise Cemal Mıhçıoğlu'nun genel müdürlüğünün sona ermesinin ardından SBF'nin Enstitü yönetimindeki etkisinin kurumda azalmasına koşut olarak TODAİE uzman kadrosunun Enstitü'nün gelişiminde giderek daha etkin bir konuma kavuşması ve TODAİE'de 1970'li yıllarda göreve başlayan yurt dışında doktora yapmış yeni asistanların vizyoner katkılarıdır.

Enstitü, kuruluşunu sağlayan Etüd Grubu Raporu'ndan itibaren öğretim-yetiştirme, araştırma-yardım ve derleme-yayın faaliyetleri olmak üzere üç temel etkinliğe sahip olmuştur. Bu etkinlikler arasında araştırma-yardım işlevi, TODAİE'nin idari reform sürecindeki etkinliğini göstermektedir. TODAİE, ilgili dönemde gerek hazırladığı raporlarla gerekse Organizasyon ve Metod faaliyetlerini yürütmesiyle merkezi bir konumda olmuştur. İlk kez 1959 yılında verilmeye başlanan Organizasyon ve Metod kursları, 1960'lı ve 1970'li yıllarda hızla yaygınlaşarak faaliyet adı adeta TODAİE ile özdeş hale gelmiştir. 27 Mayıs darbesinin ardından 5 Ağustos 1960 tarihli başbakanlık genelgesiyle merkezi bir nitelik kazanan Organizasyon ve Metod birimi, kurumların O ve M birimleri arasında iş birliği ve yardım sağlamak, O ve M birimlerine yol göstermek, O ve M konusunda araştırma ve yardım faaliyetlerinde bulunmak üzere kurulmuştur. Türk idaresinde 1960-1980 yılları arasındaki dönemde popüler hale gelen Organizasyon ve Metod hizmeti, bürokraside kırtasiyeciliğin azaltılmasına yönelik katkıları ve Enstitü'nün geleneksel kamu yönetimi yaklaşımını yansıtmaması açısından TODAİE için sembolik öneme sahip bir çalışma alanı olarak nitelendirilebilir. Ancak 1980 sonrasında Türk kamu yönetiminde O ve M birimleri kaldırılarak yerine Araştırma Planlama ve Koordinasyon birimleri kurulmuştur (Yılmaz, 1990). Enstitü'nün O ve M birimi, TODAİE'nin Türk bürokrasisi ile ilişkisinde en çok yatırım yaptığı, etkinlikleriyle öne çıkarak tanınırlığını sağlayan alanların başında gelmektedir. Bu nedenle Enstitü'nün idare ile ilişkisinde önemli bir yere sahip olan O ve M faaliyetleri aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrası idari reform uygulamalarının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. İdarede O ve M birimlerinin kaldırılması bu açıdan Türk bürokrasisinin 1980 sonrası dönüşümünde geçmişin idari reform uygulama ve yöntemlerinin artık demode olarak görüldüğü yeni bir sürece girildiğini göstermektedir.

İdari reform sürecinin sonuna gelindiğini gösteren bir başka önemli gelişme, TODAİE'nin Türk bürokrasisine yönelik makro raporlarının sonuncusu olan Kamu Yönetimi Araştırma Projesi'dir. Kısaca KAYA adıyla bilinen ve 1988-1990 yılları arasında hazırlanan rapor projesi (1991), Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusunda bulunan Türkiye'nin tam katılmaya kadar geçecek süre içinde AT'ye yönetsel uyumunun sağlanması ihtiyacından doğmuştur. Böylece projenin DPT'nin talebiyle Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı ve AT'ye yönetsel uyum için hazırlandığı ifade edilebilir (Ergun, 1991). KAYA projesi, raporun gerek içeriği gerekse biçimsel açıdan idari reform döneminin tüm özelliklerini taşımaktadır. KAYA'nın geçmişteki idari reform çalışmalarından yalnızca iki hususta farklılaştığı söylenebilir. İlki, KAYA raporunda yazılış gerekçesine uygun olarak Avrupa Topluluklarına yönetsel uyum ile ilgili bir bölümün yer almasıdır. İkincisi, daha önceki reform projeleri Başbakanlığın talebi üzerine yapılmışken KAYA raporu DPT'nin isteği üzerine yapılmıştır. Bu iki istisnai durum dışında KAYA raporu, idari reform döneminin tipik projesi olarak değerlendirilebilir.

KAYA raporu, idari reform projelerinin siyaset dışı tutumunu sürdürerek 1980'li yıllardan itibaren küreselleşme süreciyle birlikte devletin anlamı, yapısı ve işlevleri üzerinde doğrudan etkiler oluşturan bir döneme dair herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Önceki idari reform projelerinin bu siyaset dışı tutumlarının, mevcut uluslararası sistemin 1945-1980 yılları arası dönemdeki siyasasının bir ürünü oldukları için iç tutarlılığa sahip olduğu ifade edilebilir. Ancak Güler'in ifade ettiği gibi, 1980'li yıllarda yeni bir uluslararası düzene geçilmiş olmasıyla birlikte idari reform döneminin de sona ermiş olması, KAYA projesinin anakronik nitelik taşımasına neden olmuştur (Güler, 1996,). İdari reform projeleri devletin ekonomide meşru aktör olarak kabul edildiği ve ulusal kalkınmacı projenin desteklendiği bir uluslararası sistem için hızlı, etkili, verimli bir idari aygıt inşa etmek amacıyla örgüt geliştirme yöntemlerini benimsemiştir. Ancak 1980 sonrasında uluslararası sistemde piyasanın baskısı sonucu devletin ekonomideki rolü yeniden tanımlandığı için bürokrasiye yönelik tasarılar da radikal biçimde değişmiştir.

KAYA projesinin anakronik niteliği, TODAİE'nin 1980 sonrası Türk bürokrasisi ile ilişkisine dair çok önemli bir hususa işaret etmektedir. Bir idari reform kurumu olarak kurulan TODAİE'nin bürokrasi ile ilişkisini mümkün kılan ortam, 1945-1980 arası dönemin idari reform ortamıdır. Enstitü'nün idari reform süreci boyunca idarenin bir bütün olarak yeniden düzenlendiği ara rejim dönemlerinde idareye yönelik geniş çaplı araştırma faaliyetleri yürüttüğü, normal dönemlerde ise geleneksel örgüt yaklaşımına bağlı kalarak O ve M tipi araştırmalarla verimlilik ve etkinlik kriterleri çerçevesinde kamu yönetiminin işleyişine yön vermeye çalıştığı görülmektedir. Ancak 1980 sonrası yeni dönemde, idari reform dönemine ait yöntem, kuram ve yaklaşımlar demode hale gelmiştir. Böylece hem Enstitü'nün O ve M birimi kapatılmış, hem de KAYA projesi örneğinde ortaya konduğu üzere Enstitü'nün araştırma ve yardım işlevi üzerinden Türk bürokrasisi ile kurduğu geleneksel ilişki biçimi ortadan kalkmıştır.

TODAİE'nin kurulduğu günden beri en sürekli ve önemli faaliyeti, öğretim-yetiştirme işlevi olmuştur. Sürgit, Dinçer ve Köksal'ın TODAİE mezunlarına ilişkin araştırmasında (1968) Enstitü'nün üst düzey yönetici yetiştirme hedefinin uzağına düştüğü ifade edilmişti. TODAİE'nin öğrenci profili problemi kuruluş yıllarından beri olumlu anlamda değişim göstermemiştir. Bu bağlamda 1998-2003 yılları arasında Enstitü'de eğitim gören 422 katılımcının yalnızca 71'inin (%16) yönetim görev ve sorumluluğu taşıması, Enstitü'nün üst düzey yönetici yetiştirme hedefinden çok uzak kaldığını ortaya koymaktadır (Günay, 2004, s.165). Enstitü'nün öğretim-yetiştirme faaliyetlerinde yaşanan dönüşüm TODAİE'nin kendine özgü bir akademik kuruma dönüşmesine yol açmıştır. Enstitü'nün akademik bir kurum olabilmesi için lisans veya lisansüstü programa sahip olması ve akademik bir kadroya sahip olması gerekir. TODAİE'nin gelişiminde Mihçioğlu'nun genel müdürlüğünün (1965-1968)

ardından 1970’li yıllar boyunca giderek artan bir şekilde uzman personelin söz sahibi olduğu görülmektedir.

Enstitü uzman kadrosunun yönetim üzerindeki etkisinin artmasıyla birlikte TODAİE akademik bir kuruma dönüşmeye başlamıştır. Bu dönüşüm temelde dört gelişmeyle ilişkili olarak düşünülebilir. İlk gelişme, uzman ve asistanların akademik kariyer imkânlarına kavuşmasıdır. Bu doğrultuda 1972 ve 1976 yılında yapılan düzenlemelerle birlikte Enstitü’deki asistanların üniversitedeki asistanlara eşit imkânlarla kavuşması ve doktorasını bitiren uzmanların doçent olmalarının önü açılmıştır (Tural, 2014, s.204). Bu düzenlemelerin bir sonucu olarak 1971 yılından itibaren yurt dışında doktora yapmış asistanların Enstitü’de istihdam edilmesiyle birlikte akademik yapılanmaya yönelik başlamıştır. Bu genç kadroların akademik hiyerarşi içerisinde yükselmeleriyle, Enstitü 1979 yılında ilk kadrolu doçentine kavuşmuştur (Bozkurt, 2001, s.28). Ömer Bozkurt, Enstitü bünyesinde asistanlık kadrosundan gelerek yönetim kuruluna giren ilk akademisyen olmuştur. Daha sonraki süreçte 1980’ler boyunca sırasıyla Turgay Ergun, Mesut Gülmez, Kenan Sürgit, Meral Tecer, Doğan Canman, Yücel Ertekin, Birkân Uysal-Sezer ve Oya Çitçi doçentlik kadrolarına geçmeye hak kazanmıştır. Nihayet 1986 yılında akademik personel yönetmeliğine eklenen bir madde ile Enstitü öğretim üyelerine profesörlük yolu da açılmıştır. Böylece 1988 yılına gelindiğinde Turgay Ergun, Ömer Bozkurt ve Mesut Gülmez profesör olarak atanmışlardır (Tural, 2014, s.204-243).

İkinci önemli gelişme, Enstitü bünyesindeki uzman kadronun kurumsal ifadesi olarak düşünülebilecek olan akademik kurulun inşasıdır. Enstitü öğretim kadrosunun talebi doğrultusunda akademik kurul, hukuki metinlerde yer almamakla birlikte Enstitü yönetim sistemi içerisinde kurularak kendine yer edinmiştir. Enstitü’nün akademik etkinlikleri konusunda bir danışma organı hüviyetinde olan akademik kurul, genel müdür veya yardımcısının başkanlığında Enstitü öğretim üyeleri ve asistan temsilcilerinden oluşur. 1970’li yıllarda Enstitü’de verilen eğitimle ilgili hazırlanan yönetmeliklerde akademik kurulun giderek etkinlik kazandığı görülmektedir. Bu doğrultuda Enstitü’nün yüksek lisans eğitimi programına alınacak öğrenci sayısında, Enstitü’ye giriş sınavlarını yapmak ve sonuçlarını değerlendirmek üzere kurulan sınav kurulunda, akademik takvimin belirlenmesinde, ders verecek öğretim üyelerinin tespitinde, programda okutulacak zorunlu ve seçmeli derslerin belirlenmesinde akademik kurulun görüşünün alınması zorunlu hale getirilmiştir. Kısaca akademik kurulun Enstitü’nün faaliyetlerinin düzenlenmesinde giderek önem kazandığı ifade edilebilir. Akademik kurulun öne çıkması, Enstitü’nün başta üniversite ve bürokrasi olmak üzere çevre güçlerinin üyelerinden oluşan yönetim kurulu ve yönetim alanına karşı Enstitü’nün kendi öz organlarının giderek daha etkin bir duruma geçtiğini göstermektedir (Yılmaz, 1990, s. 150-154).

Üçüncü önemli gelişme, 1974 yılında Sevk ve İdare Yüksek Okulu’nun (SiYO) kurulmuş olmasıdır. Enstitü bünyesinde bir lisans programının açılmış olması, Enstitü’nün SBF’den bağımsızlaşarak kendine yetebilen, saygın bir akademik kurum olması yolunda geliştirilmiş bir strateji olarak değerlendirilebilir. Kamu ve özel sektörün çağdaş yönetici ihtiyacını karşılamak üzere kurulan SiYO ile TODAİE’nin hizmet içi eğitimin yanı sıra hizmet öncesi eğitim de vermeye başladığı söylenebilir. Okul 1974-1975 öğretim döneminde iki yıllık ön lisans programı ile ilk öğrencilerini almış, 1975-1976 öğretim döneminde 135 kişi ön lisans programından mezun olmuştur. Ön lisansı bitiren öğrencilerin sınavla lisans programına kayıt yaptırabileceği hükme bağlanarak 1976-1977 öğretim döneminden itibaren dört yıllık lisans programı açılmıştır (Ergun, 1976, s.3-4).

Dördüncü gelişme, TODAİE’nin kuruluş yıllarından itibaren “Genel Öğretim ve Yetiştirme Programı” adıyla devam eden öğretim programının lisansüstü bir programa dönüştürülmesidir. Üniversite müfredatına paralel olarak öğretim programı 1970’li yıllara değiştirilmiştir. Ayrıca kamuoyunda Enstitü’de verilen öğretimin lisans düzeyinde olduğu algısını değiştirmek için programın

ismi “Kamu Yönetimi Lisans Üstü Uzmanlık Programı” olarak değiştirilmiştir. Böylece orta ve üst düzey yönetici yetiştirme programı, lisansüstü eğitime dönüştürülerek süresi yeniden iki yıla çıkarılmıştır. Bu yönetmeliğin, Enstitü 2018 yılında kapatılana kadar lisansüstü programların işleyişini sağlayan temel metin olduğu ifade edilebilir (Tural, 2014, s.190-192).

Enstitü’nün bu gelişmeler ışığında, idari reform sürecinin ve kendi kuruluş dinamiklerinin ortadan kalktığı 1980 sonrası yeni durumda akademik bir kuruma dönüşerek kendisine bir zemin oluşturduğu söylenebilir. TODAİE’nin kuruluş dinamikleri, İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD merkezli olarak kurulan uluslararası sistem ile bu sistemin sosyal bilimlerdeki kuramsal temeli olarak modernleşme paradigmasına, ulusal kalkınma stratejileri ile az gelişmiş olarak kabul edilen ülkelerde savaş sonrası bürokrasilerin artan önemine, dış yardım programları ile yardımların yönetilmesi ve kalkınma idaresi ihtiyacına dayanır. Uluslararası sistemin 1970’li yıllarda krize girmesi ve 1980’lerde yeni bir ekonomi-politik çerçeve içerisinde yapılandırılması, Enstitü’nün kuruluş dinamiklerinin ortadan kalktığı bir sürece işaret eder. Aynı dönemlerde Enstitü’nün kendi kendine yetebilen, güçlü ve gelişmeye açık bir kurum olmasını engelleyen teşkilat kanunundan kaynaklanan problemleri ve statüsüne ilişkin belirsizliği aşmak için kendi uzmanlık kadrosunun inisiyatifleriyle akademik bir kurum olma yolunda ilerlemesi tesadüf değildir. Nitekim 12 Eylül darbesi sonrası TODAİE’nin kapatılması düşüncesi (Tortop, 1985, s.109-110) ile 1970’li yılların sonunda Mustafa Necdet Uğur’un Milli Eğitim Bakanlığı döneminde TODAİE’nin bir üniversiteye bağlanması tasarısı (Sencer, Milliyet, 18 Mayıs 1981), TODAİE’nin içinde bulunduğu durumu göstermektedir. Nihayetinde TODAİE, kendi uzman kadrosunun çabalarıyla akademik bir kuruma dönüşerek varlığını sürdürebilmiştir. Bu süreci yürüten öncü isimlerden biri olan Prof. Dr. Ömer Bozkurt’un TODAİE’nin değişimine ilişkin tanıklığı, Enstitü’nün akademik bir kuruma dönüşüm sürecini açık bir biçimde ortaya koymaktadır:

“Amme İdaresi Enstitü, benim içinde bulunduğum 1972 ile 2005 yılları arasında çok büyük değişimler geçirdi. Biz TODAİE’de 1970’lerin ilk yarısında göreve başladığımızda orada farklı bir statü vardı. TODAİE akademik bir kurum değildi. Zaten o amaçla kurulmamıştır. Kurulma amacı Türkiye’de doğrudan doğruya kamu yönetimine yönelik pratik çalışmalar yapmak ve tatbikatı iyileştirmekti. (...) Bu kurumda akademik hiyerarşiyi biz kurduk. Tabii 7163 Sayılı Yasa buna imkân veriyor muydu vermiyor muydu belli değil. Biraz zorladık o yasayı. Ama unvanları kendimiz veremiyorduk kurum içinde. Unvanlarımızı üniversiteden alarak bu hiyerarşiyi kurduk. (...) Nuri Tortop’tan sonra ilk defa kendi içimizden birisini, Turgay Ergun’u genel müdür seçtik. Yani TODAİE büyük bir değişim geçirdi. Bir ne idare ne üniversite ne yükseköğretim kurumu olmayan bir yapıdan kesinlikle akademik bir yapıya kavuştu.” (Bozkurt, Kamu Yönetimi Sözlü Tarih-8, <https://www.youtube.com/watch?v=FadglhxoBlc>).

Böylece Enstitü güçlü bir akademik kadroya sahip, lisans ve lisansüstü programları olan, öğrencilerinin memurlardan oluştuğu kendine özgü bir akademik kurum olma yoluna girmiştir. TODAİE’nin daha sonra Uluslararası Yönetim Okulları ve Enstitüleri Birliği’ne (UYOEB) üye olarak kabul edilmesi ve Uluslararası Yönetim Bilimleri Enstitüsü’nün (UYBE) Türkiye Ulusal Seksiyonu olarak görevlendirilmiş olması, Enstitü’nün uluslararası akademik camiya entegre olduğunu göstermektedir (Bozkurt, 2001, s.25-33). Böylece 2000’li yıllara gelindiğinde gerek ulusal gerek uluslararası iş birlikleri ve akademik faaliyetler açısından başarılı bir akademik kurum olmayı başarmıştır. Nitekim Enstitü, kamu yönetimi alanında öncü yayıncılık faaliyetlerini, Amme İdaresi Dergisi örneğinde görüldüğü gibi elli yılı aşkın süre boyunca kesintisiz yayınlanan ve akademik saygınlığı yüksek dergiler aracılığıyla sürdürmüştür. Ancak Türk kamu yönetimine belirli bir dönem etkin araştırma katkılarına ve orta ile üst düzey yönetici yetiştirme çabalarına karşın TODAİE, Devlet Personel Başkanlığı’nı da kapsayan bir hukuki düzenleme sonucunda 2018 yılında kapatılmıştır.⁹

5. SONUÇ

TODAİE'nin idari reform sürecindeki konumu ve süreç içerisinde akademik bir kuruma evrilmesi, Türk idare tarihi açısından önemli bir tartışma zemini sunmaktadır. TODAİE, idari reform sürecine MEHTAP gibi öncülük ettiği makro raporlar ile bürokrasi içerisinde yaygınlaştırdığı O ve M tipi araştırmalar üzerinden önemli katkılar sağlamıştır. Bu katkının çerçevesini ve sınırlarını oluşturan, geleneksel kamu yönetimi yaklaşımıdır. Türk idaresi, siyasetin ve kamuoyunun desteğiyle savaş sonrası refah devleti anlayışına uygun olarak verimlilik ve etkinlik kriterleri ışığında reform sürecine tabi tutulmuştur. Bu süreçte TODAİE'nin önemli bir rol oynamasına karşın, 1960'lı yıllarda Türk bürokrasisi içinde merkezi ve etkin bir kuruma dönüşemediği görülmektedir.

Enstitü'nün ilgili dönemde arzu edilen konuma ulaşamaması, birbirini tamamlayan üç temel nedenle açıklanabilir. Bunların ilki Enstitü'nün müfredatını ve araştırma pratiğini yönlendiren geleneksel kamu yönetimi yaklaşımının, Türk bürokrasisine yönelik derinlikli ve kapsamlı bir araştırma gündemi oluşturmak bakımından elverişsiz bir potansiyel içermesidir. İkinci olarak, planlı kalkınma döneminde bürokrasinin özerk konumunun oldukça sınırlı bir niteliğe sahip olması ve siyaset ile bürokrasi arasında değişen dengeler, bürokraside orta ve üst düzey yönetici yetiştirme amacına matuf olan TODAİE'nin öne çıkmasını engellemiş görülmektedir. Son olarak, TODAİE'nin teşkilat kanunundan kaynaklanan örgüt içi problemleri ve öğretim kadrosu ile yönetiminde SBF'ye bağımlı kılınması, bürokrasi içerisinde etkin olabilmesi için güçlü bir kurumsal altyapıya sahip olmadığına işaret etmektedir. Bu durumun neticesinde, Enstitü bünyesindeki uzmanların ve asistanların uzun süre boyunca kurumsal özerklik mücadelesi sürdürdükleri söylenebilir. Bu mücadelenin nihayet 1980'li yılların sonunda hedefine ulaştığı ve TODAİE'nin kendi kendine yetebilen, kendine özgü bir akademik kuruma dönüştüğü görülmektedir. Ancak kazanılan özerk akademik kurum hüviyeti, Fransa'daki ENA gibi orta ve üst düzey yönetici yetiştiren bir kurum olmasına yol açmamıştır. 1970'li yılların ortalarından itibaren ise, idari reform gündeminin sona ermesiyle birlikte bürokrasideki eski konumunu ve etkinliğini kaybetmesinin yanı sıra, bürokrasi ve siyaset ilişkilerinin bürokratik özerklik aleyhine radikal bir biçimde dönüşmesi, TODAİE'nin bürokrasi ile ilişkisinde misyonunu tamamladığını göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası koşulların bir ürünü olarak TODAİE örneğinde ortaya çıkan husus, Türkiye'nin devlet tecrübesine ve bürokratik mirasına doğrudan temas etmeden, modernleşme sürecine entegre olmadan bir kurumun bürokraside etkin olamayacağı gerçeğidir. Nitekim TODAİE'nin iyi yetişmiş uzman kadrosunun, yaşanan süreci kendileri ve Enstitü için doğru şekilde değerlendirerek TODAİE'yi kendine özgü bir akademik kuruma dönüştürdükleri ifade edilebilir.

Bu çalışmada TODAİE'nin dönüşümü dışsal nesnel koşullar ve kurum-içi dinamikler çerçevesinde ele alınmıştır. TODAİE'nin kurumsal tarihi ve geçirdiği dönüşüm, kamu yönetimi disiplininin Türkiye'ye aktarılması ve meşru bir bilim alanı olarak kabul edilmesi sürecini ele almak isteyen araştırmacılar için önemli bir tarihsel birikime ve inceleme alanına işaret eder. TODAİE'nin etkinlikleri incelenerek Anglosakson ekolü ile Kıta Avrupası ekolü arasındaki farklılaşma, dönem içerisinde değişen kuramsal yaklaşımlar ve İkinci Dünya Savaşı sonrası idari reform ortamı ile 1980 sonrası bürokrasinin azaltılmasına yönelik uygulamalar gibi Türk kamu yönetimi tarihine ilişkin çeşitli meseleler derinlemesine araştırılabilir. Ancak bu araştırmaların yapılabilmesi için TODAİE arşivinin yeniden araştırmacılara açık olması gerekir.¹⁰ Türk kamu yönetimi tarihine mal olmuş bir kurumun arşivi yeni araştırmalar için zengin başvuru kaynağı olmaya devam etmelidir.

NOTLAR

¹İlgili dönemde hazırlanan Thornburg Raporu (1950), Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası tarafından hazırlanan Barker Kurulu Raporu (1951), Martin ve Cush Raporu (1951) ile Leimgruber Raporu'nda (1951) ortak bir personel politikası belirlenmesi için merkezi bir personel dairesi kurulması önerilmektedir. Martin ve Cush Raporu ile Leimgruber raporu için bkz. Devlet Personel Dairesi (1963). *Hükümete sunulan yabancı uzman raporları (1949-1959 yılları arasında)*. Ankara: Yay. No:7. Merkezi personel daire kurulmasını öneren Batılı araştırmalara örnek olarak bkz. Joseph Kingsbury ve Tahir Aktan (1955). *The Public Service in Turkey: Organization, Recruitment and Training*. Brussel: International Institute of Administrative Sciences. Lynton Caldwell (1957). *Turkish Administration and The Politics of Expediency. Toward the Comparative Study of Public Administration* içinde, ed. William J. Siffin, Indiana University: Bloomington.

²Yukarıda zikredilen raporlar ve araştırmalarda, çağdaş personel rejimine geçiş için yeni bir personel kanunu hazırlanması gereği ifade edilmektedir. Bir başka deyişle, merkezi bir personel dairesi kurulması ile çağdaş personel rejimi önerileri bir bütün olarak personel reformu sürecinin unsurları olarak görülmektedir.

³Örneğin yabancı uzman raporları bağlamında idari reform siyasetini inceleyen bir çalışmada, Mook (1962) ve Fisher (1962) raporlarının DPD bünyesinde hazırlanacak olan 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun altyapısını oluşturduğu ifade edilmektedir (Yayman, 2005, s. 248). Nitekim hem mezkûr raporlar hem de 1950'li yıllarda hazırlanmış olan raporlar incelendiğinde, öneriler ile hazırlanan kanun arasında benzerlikler göze çarpmaktadır.

⁴İlgili eser için bkz. TODAİE (1959). *Türkiye'de Devlet Personeli Hakkında Bir Araştırma* (3 Cilt). Ankara: TODAİE Yayınları.

⁵İlgili eser için bkz. TODAİE (1961). *Devlet Personel Teşkilatı İncelemeleri*. Ankara: TODAİE Yayınları.

⁶TODAİE ile ilgili kurumsal özerklik sorununa işaret eden metinler için bkz. Aytekin Yılmaz (1990). *Türk Kamu Yönetiminde Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (Kuruluş ve İşleyişi)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erkan Tural (2014). *Türkiye'de Kamu Yönetimi Eğitiminin TODAİE Tarihi 1940-1990*. Ankara: TODAİE Yayınları.

⁷TODAİE Teşkilat Kanunu için bkz. 7163 sayılı Türkiye ve Orta-Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Teşkilât Kanunu, T.C. Resmî Gazete, Sayı: 9947, 5 Temmuz 1958.

⁸TODAİE, Demirel Hükümeti'nin "kırtasiyecilikle savaş" kampanyasında yetkili olarak görevlendirilmiş ve bu kapsamda Başbakan Demirel'in katılımıyla 31 Ocak 1967 tarihinde İdari Danışma Merkezi kurulmuştur. İlgili dönemde genel müdür olarak görev yapan Cemal Mıçcıoğlu, İdari Danışma Merkezi'nin kuruluş sürecini, faaliyetlerini ve bürokrasideki etkisini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır: Cemal Mıçcıoğlu (1986). *Bir Yönetim Deneyi – İdari Danışma Merkezi Kırtasiyecilikle Savaş*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları.

⁹İlgili KHK için bkz. Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, T.C. Resmî Gazete, KHK/703, 2 Temmuz 2018.

¹⁰YÖK Genel Kurulu'nun 12 Temmuz 2018 tarihli 455 sayılı kararıyla TODAİE'nin her türlü araç, gereç, taşınır, taşınmaz, yayın hakları, kurumsal belge ve arşiviyle birlikte yeni kurulan Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesine devredilmesi sonrası TODAİE arşivi henüz tasniflendirme yapılmadığı için araştırmacılara kapalı tutulmaktadır.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları

Yazar çalışmayı tek başına gerçekleştirmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Bener, E. (1998-a). *Bürokratlar I: Gezgin bürokratlar, kalem efendileri, bürokrat yurt dışında*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Bener, E. (1998-b). *Bürokratlar II: Masanın öteki yanında*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Bent, F. T. (1969). The Turkish bureaucracy as an agent of change. *Journal of Comparative Administration*, 1(1), 47-64. <https://doi.org/10.1177/009539976900100104>
- Bozkurt, Ö. (2001). TODAİE tarihine katkı: Uluslararası Yönetim Bilimleri Enstitüsü – Türkiye ilişkileri. *Amme İdaresi Dergisi*, 34(3), 23-36.
- Bozkurt, Ö. *Kamu yönetimi sözlü tarih-8*. Kamu Yönetimi Akademisi. 01.05.2022 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=FadglhxoBlc> adresinden alınmıştır.
- Caldwell, L. K. (1957). Turkish administration and the politics of expediency. *Toward the comparative study of public administration* içinde (117-144), ed. Siffin, W.J. Indiana University: Bloomington.
- Demirel, T. (2017). *Adalet partisi: İdeoloji ve politika*. İstanbul: İletişim.
- Devlet Personel Dairesi (1963). *Hükümete sunulan yabancı uzman raporları (1949-1959 yılları arasında)*. Ankara: Yay. No:7.
- Dodd, C. H. (1965-a). The social and educational background of Turkish officials. *Middle Eastern Studies*, 1 (3), 268-276. <https://doi.org/10.1080/00263206508700016>
- Dodd, C. H. (1965-b). Administrative reform in Turkey. *Public Administration*, 43(1), 71-84. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.1965.tb01644.x>
- Dreyfus, F. (2014). *Bürokrasinin icadı: Fransa, Büyük Britanya ve ABD’de devlete hizmet etmek (18-20. Yüzyıl)*. İstanbul: İletişim.
- Ergun, T. (1976). TODAİE ve akademik gelişme olanakları. *Amme İdaresi Dergisi*, 9(4), 3-7.

- Ergun, T. (1991). Yönetimin yeniden düzenlenmesi gereksinmesi ve kamu yönetimi araştırma projesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 24(4), 11-23.
- Ergun, T. (1996). Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü: bir örgütsel gelişme örnekölayı. *Amme İdaresi Dergisi*, 29(2), 3-18.
- Erkin, V. (1967). Hizmet içi eğitim kurumları ve üniversite. *Kamu personelinin eğitimi konferansı: raporlar ve tartışmalar içinde* (411-438), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Fisher, J. (1963). Türk hükümeti personel idaresinin ana hatlarına taalluk eden politika ve tatbikatına dair rapor. *Hükûmete sunulan yabancı uzman raporları (1949-1959 yılları arasında)* içinde, Ankara: Başbakanlık Devlet Personel Dairesi.
- Güler, B. A. (1996). *Yeni sağ ve devletin değişimi: yapısal uyarlama politikaları*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Heper, M., Berkman Ü.A. (1979). Türkiye’de kamu yönetimi araştırma ve eğitiminde kavramsal kuram ve yönetim sorunları. *Amme İdaresi Dergisi*, 12, 3-18.
- Heper, M., Berkman Ü.A. (1980). *Development administration in Turkey: Conceptual theory and methodology*. İstanbul: Boğaziçi University Press.
- Kalkandelen, H. (1967). Devlet memurlarının eğitimi, hizmet-içi eğitim kuruluşları ve üniversite. *Kamu personelinin eğitimi konferansı: raporlar ve tartışmalar içinde* (373-409), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (1967). *Kamu personelinin eğitimi konferansı: raporlar ve tartışmalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kaya, V. C. (2022). *İkinci Dünya Savaşı sonrası Türk bürokrasisi ve TODAİE ilişkisi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Kingsbury, J. & Aktan, T. (1955). *The public service in Turkey: Organization, recruitment and training*. Brussel: International Institute of Administrative Sciences
- Keskin, N. (2017). Altmışlı yıllarda kamu yönetimi. *Türkiye’nin 1960’lı yılları içinde* (865-893), ed. Kaynar, M. K. İstanbul: İletişim.
- Mihçioğlu, C. (1986). *Bir yönetim deneyi – idari danışma merkezi kırtasiyecilikle savaş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları.
- Mihçioğlu, C. (1987). Devlet Personel Dairesinin kuruluş yılları: Anımsamalar, düşünceler. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 42 (1), 75-114.
- Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası (1951). *Türkiye ekonomisi kalkınma programı için tahlil ve tavsiyeler – Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının Türkiye Hükûmetile biliştirak finanse ettiği hey’etin raporu*. Ankara: Akın Matbaası.
- Mook, V. (1962). *Türkiye’de memuriyet rejimi alanında reform*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Personel Dairesi.
- Mook, V. (1962). *Türkiye’de personel idaresinde yapılacak reformun prensipleri ve gayeleri*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Personel Dairesi.
- Mook, V. (1962). *OECD uzmanı Mr. Van Mook’un teknik yardım programı hakkında Devlet Personel Dairesi Başkanına verdiği muhtıra*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Personel Dairesi.

- Mook, V. (1962). *İdareci sınıf için memur alma ve yetiştirme*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Personel Dairesi.
- Özbudun, E. (1995). Türkiye’de devlet seçkinleri ve demokratik siyasal kültür. *Türkiye’de demokratik siyasal kültür içinde* (1-42). Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Özcan, F. C. (2017). Altmışlı yıllarda Türkiye ekonomisi. *Türkiye’nin 1960’lı yılları içinde* (179-204), ed. Kaynar, M. K. İstanbul: İletişim.
- Presthus, R. V. (1959). The social bases of bureaucratic organization. *Social Forces*, 38 (2) 2, 103-109. <https://doi.org/10.2307/2573927>
- Presthus, R. V. (1961). Weberian v. welfare bureaucracy in traditional society. *Administrative Science Quarterly*, 6(1), 1-24.
- Roos, L. L. & Roos, N. P. (1968). Changing patterns of Turkish public administration. *Middle Eastern Studies*, 4 (3), 270-295. <https://doi.org/10.1080/00263206808700104>
- Sencer, M. (1981). Kamu görevlilerinin eğitimi ve TODAİE. *Milliyet Gazetesi*, 18 Mayıs 1981.
- Sürgit, K., Dinçer, N. ve Köksal, Ü. (1968). *Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü mezunları hakkında bir araştırma*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Sürgit, K. (1972). *Türkiye’de idari reform*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Sürgit, K. (1979). Kuruluşundan günümüze dek (1952-1974) Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsünün organizasyon ve metod etkinlikleri. *Amme İdaresi Dergisi*, 12 (1), 27-53.
- Şaylan, G. (1983). Cumhuriyet bürokrasisi. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi içinde* (c.2, 298-308). İstanbul: İletişim Yayınları.
- T.C. Resmî Gazete (1958). 7163 sayılı Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Teşkilât Kanunu. Sayı: 9947.
- T.C. Resmî Gazete. (2018). Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. Sayı: 703.
- Thornburg, M. W. (1950). *Türkiye’nin bugünkü ekonomik durumunun tenkidi*. Ankara: T.C. Ziraat Bankası Matbaası.
- TODAİE (1959). *Türkiye’de Devlet personeli hakkında bir araştırma (3 cilt)*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- TODAİE (1961). *Devlet personel teşkilatı incelemeleri*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- TODAİE (1961). *İdari reform ve reorganizasyon hakkında ön rapor*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- TODAİE (1966). *Merkezi hükümet teşkilâtı araştırma projesi yönetim kurulu raporu (MEHTAP)*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Tortop, N. (2005). *İşte benim hayatım ve anılarım*. Ankara: Yargı Yayınları.
- Tural, E. (2014). *Türkiye’de kamu yönetimi eğitiminin TODAİE tarihi 1940-1990*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Türkcan, E. (2010). Devlet Planlama Teşkilatı’nın kuruluş süreci. *Attila Sönmez’e armağan: Türkiye’de planlamanın yükselişi ve çöküşü 1960-1980 içinde* (245-259), ed. Türkcan, E. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Tutum, C. (1976). Yönetimin siyasallaşması ve partizanlık. *Amme İdaresi Dergisi*, 9(4), 9-32.
- Yayman, H. (2005). *Türkiye'nin idari reform politiğı*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Yılmaz, A. (1990). *Türk kamu yönetiminde Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (kuruluş ve işleyişi)*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Araştırma Makalesi / Research Article

Panel Dinamik Görünüşte İlişkisiz Regresyon Yaklaşımıyla Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yeni Sanayileşen Ülkeler Örneği*

Ecem Özkan¹, Özer Arabacı²

Öz

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin, ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği ve sosyal refahın artırılması açısından kritik öneme sahip olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede, ekonomik politikaların etkinliği ve kamu kaynaklarının verimli kullanımı önemli bir rol oynamaktadır. Çalışma, yeni sanayileşen ülkelerde, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Keynes ve Wagner teorileri perspektifinde inceleyerek ülkelerin farklı ekonomik dinamiklerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu anlamda çalışmada, 1988 - 2022 dönemine ait yıllık veriler kullanılmış; heterojen panellerde yatay kesit bağımlılığı ve eşbütünlük ilişkisi göz önünde bulundurularak, Mark vd. (2005) tarafından önerilen Dinamik Görünüşte İlişkisiz Regresyon (DSUR) tekniği uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, ekonomik büyümenin kamu harcamaları üzerinde belirgin bir etki yarattığını ve bu etkinin, Wagner Kanunu perspektifiyle uyumlu olarak ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bulgular, yeni sanayileşen ülkelerde altyapı yatırımları, eğitim ve sağlık hizmetlerine yönelik harcamaların artırılması, kamu-özel iş birliklerinin teşviki ile Ar-Ge ve inovasyona yönelik politikaların güçlendirilmesi hususunda stratejik önerilerin geliştirilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dinamik Görünüşte İlişkisiz Regresyon, Keynes Hipotezi, Wagner Kanunu, Yeni Sanayileşen Ülkeler, Kamu Harcamaları, Ekonomik Büyüme.

Abstract

The Relationship Between Public Expenditures and Economic Growth with the Panel Dynamic Seemingly Unrelated Regression Approach: The Case of Newly Industrialized Countries

The relationship between public expenditures and economic growth is known to be critically important for the sustainability of economic development and the enhancement of social welfare. In this context, the effectiveness of economic policies and the efficient use of public resources play significant roles. The study aims to reveal the different economic dynamics of countries by examining the relationship between public expenditures and economic growth in newly industrialized countries from the perspective of Keynes and Wagner theories. In this sense, annual data for the period 1988 - 2022 were used in the study; considering the cross-sectional dependency and cointegration relationship in heterogeneous panels, the Dynamic Seemingly Unrelated Regression (DSUR) technique proposed by Mark et al. (2005) was applied. The results indicate that economic growth has a significant effect on public expenditures and that this effect is directed from economic growth toward public expenditures in line with the Wagner hypothesis. The results underscore the importance of developing strategic recommendations to enhance expenditures on infrastructure investments, education, and health services, as well as to promote public-private partnerships and strengthen policies aimed at R&D and innovation in newly industrialized countries.

Keywords: Dynamic Seemingly Unrelated Regression, Keynes Hypothesis, Wagner's Law, Newly Industrialized Countries, Public Expenditures, Economic Growth.

*Bu çalışma Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Özer Arabacı danışmanlığında Ecem Özkan tarafından "Yeni Sanayileşen Ülkelerde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Dinamik Görünüşte İlişkisiz Regresyon" başlığı ile tamamlanarak 26.02.2024 tarihinde savunulan doktora tezinden türetilmiştir.

¹Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri ABD, ecemozkan@uludag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6455-3534>

²Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, Ekonometri ABD, ozerarabaci@uludag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5434-2458>

Atıf/Cite as: Özkan, E., Arabacı, Ö. (2025). Panel dinamik görünüşte ilişkisiz regresyon yaklaşımıyla kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Yeni sanayileşen ülkeler örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2025, 43 (2), 299-324.

© 2025 Hacettepe Üniversitesi.

EXTENDED ABSTRACT

Considering the unique structures, dynamic changes, and competitive positions in global markets of newly industrialized countries, determining the relationship and the direction of causality between public expenditure and economic growth is of great importance for policymakers. This study aims to examine the relationship between public expenditure and economic growth in newly industrialized countries with significant shares in the global economy from the perspectives of Keynes and Wagner theories, by employing the Dynamic Seemingly Unrelated Regression (DSUR) method. The research question is: “How do analyses performed using the DSUR method, in the presence of cross-sectional correlation among units in cointegrated panels, explain the relationship between public expenditure and economic growth in newly industrialized countries?”. The study utilizes the DSUR method proposed by Mark et al. (2005), which is regarded as providing more effective results compared to other techniques in heterogeneous panels with cointegration under cross-sectional dependence. The analysis is carried out on a balanced panel dataset comprising 315 observations over a 35-year period (1988-2022) for 9 newly industrialized countries—Brazil, India, Indonesia, Malaysia, Mexico, the Philippines, South Africa, Thailand, and Turkey. The data were obtained comprehensively from the World Bank and the respective statistical offices of the countries.

The economic literature features numerous studies investigating the relationship between public expenditure and economic growth. The theoretical framework in this area is generally built around two main approaches: The Wagner Law and the Keynes Hypothesis. In this context, the relationship between the two variables is based on this theoretical framework. Both theories aim to understand the impact of public expenditure on economic growth but offer different perspectives. The difference between the Keynes and Wagner views lies in the direction of causality: Wagner’s Law posits that public expenditure is an endogenous factor influenced by a country’s economic growth (i.e., causality runs from economic growth to public expenditure), whereas the Keynes Hypothesis suggests that public expenditure is an independent external policy tool capable of affecting economic growth (i.e., causality runs from public expenditure to economic growth). In newly industrialized countries, this relationship is complex. These countries adopt a strategic approach to achieve their economic growth objectives; they pursue active policies to support growth by increasing trade and investment, and they implement various policy measures to secure competitive advantages and attain sustainable development goals. As these countries are largely dependent on external factors, their economies are vulnerable to unforeseen events and external shocks. In this context, state intervention is crucial to support the economic development process, build resilience against external shocks, and maintain economic stability. Strategic industrial policies such as promoting technological development, investing in education and human resources, maintaining balanced fiscal policies, and developing infrastructure play an essential role in enhancing competitive advantages and strengthening resistance to external shocks. A balanced state intervention can support the economic development of newly industrialized countries, thereby contributing to sustainable growth. Furthermore, when fiscal policies are strategically directed toward areas such as public expenditure, infrastructure development, education, health services, and research and development, they can reinforce the fundamental pillars of the economy, boost productivity, and provide competitive advantages. Public expenditure can also serve as an effective tool in combating economic fluctuations and addressing issues like unemployment. However, for effective outcomes, it is crucial that public expenditure is managed efficiently. In this respect, evaluating the relationship between public expenditure and economic growth and determining the perspective under which this relationship should be considered is critical for understanding the economic development processes of these countries and for forming effective policies.

Keynes and Wagner theories, which defend different views on the relationship between public expenditures and economic growth, have been the subject of various studies in the literature. Numerous economists have supported either view and provided empirical evidence for its validity. However, Wagner’s perspective on the relationship between public expenditures and economic growth has been a subject of debate among some researchers and has led to different views. This debate touches upon the measurement of economic variables, the functional form of the relationship between the primary variables, and the nature of the limits to government expansion. Accordingly, in the second half of the 20th century, Wagner’s Law was extended in various versions, with empirical evidence increasingly supporting its validity. Researchers such as Peacock and Wiseman (1961), Gupta (1967), Goffman (1968), Musgrave (1969), and Mann (1980) have empirically validated the validity of Wagner’s Law by utilizing new econometric techniques and the benefits of long-term observations. They also advanced the approach to examining public expenditure and economic growth. For instance, Peacock and Wiseman (1961) focused on the relationship between total public expenditure and total GDP; Gupta (1967) on the relationship between per capita public expenditure and per capita GDP; Goffman (1968) on the relationship between total public expenditure and per capita GDP; Musgrave (1969) on the relationship between the

share of public expenditure in GDP and per capita GDP; and Mann (1980) on the relationship between the share of public expenditure in GDP and total GDP. In this study, a total of six models are employed Keynes' model along with five models supporting Wagner's Law to evaluate the relationship between public expenditure and economic growth in newly industrialized countries.

It is evident from the literature that the relationship between public expenditure and economic growth has long been studied for different country groups from both Keynes and Wagner perspectives. One aspect that must not be overlooked is the influence of unobservable common factors affecting all units in panel data analyses. In this case, a critical point in panel data analysis is determining the appropriate panel estimation technique that accounts for the cross-sectional correlation arising from common shocks and unobserved components that are part of the error term in each unit-specific model. An important consideration and a noteworthy critique directed at the literature is that this issue has not been addressed within the econometric framework of Dynamic Seemingly Unrelated Equations. In other words, the error terms of the equations to be estimated for public expenditure are correlated with one another. Based on the literature review, it has been observed that the estimation strategy for Dynamic Seemingly Unrelated Regression equations under cross-sectional dependence in balanced panels, when applied to the cointegration relationship, does not aim to obtain asymptotically efficient estimators. Technically, Mark et al. (2005) stated that the DSUR estimation method yields more effective results than other methods for balanced panels where the number of cointegrating regression equations (N) is smaller than the number of time-series observations (T). In this sense, the present study aims to fill this gap in the literature.

The results indicate that economic growth has a significant effect on public expenditures and that this effect is directed from economic growth toward public expenditures in line with the Wagner hypothesis. These results can serve as an important guide in shaping public policies and economic development strategies. The results reveal the importance of developing strategic recommendations regarding infrastructure investments, increasing expenditures on education and health services, encouraging public-private partnerships and strengthening policies for R&D and innovation in order to achieve sustainable development goals in newly industrialized countries.

GİRİŞ

Modern ekonomik literatür, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi anlamak ve analiz etmek adına geniş bir perspektife sahiptir. Bu alandaki teorik çerçeve genellikle iki ana yaklaşım etrafında şekillenmektedir: Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi. Wagner Kanunu, kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi teşvik eden bir faktör olduğunu savunurken, Keynes Hipotezi ise ekonomik durgunluk dönemlerinde kamu harcamalarının artırılmasının ekonomik canlanmaya neden olacağını savunur. Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi temel alan bu iki teorik yaklaşım ekonomi literatüründe uzun zamandır tartışılan bir konudur. Bu iki değişken arasındaki ilişki, ekonomik politikaların etkinliği ve kamu kaynaklarının kullanımı açısından büyük öneme sahiptir. Yeni sanayileşen ülkelerde ise bu ilişki daha da karmaşık hale gelmektedir. Yeni sanayileşen ülkeler, genellikle ekonomik büyüme ve kalkınma açısından büyük potansiyele sahip olmalarına rağmen, kamu harcamalarının bu büyümeye etkisi üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bu ülkeler karmaşık ekonomik yapıları ve dinamik değişimleri ile öne çıkan ekonomilerdir. Bu ülkelerdeki ekonomik performansın, küresel ekonomideki değişimlere paralel olarak anlaşılması ve değerlendirilmesi, günümüzde büyük bir öneme sahiptir. Bu anlamda bu ülkelerdeki kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi hem teorik hem de ampirik açıdan incelenmeye değer bir konudur. Bu değişkenler arasındaki ilişkiyi anlamak açısından Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi iki temel teorik çerçeve sunmaktadır.

Bu çalışmanın metodolojik çerçevesini Panel Dinamik Görünüşte İlişkisiz Eşbütünleşik Regresyon (DSUR) tekniği oluşturmaktadır. Bu teknik, yatay kesit birimlerinin ortak şoklardan ve gözlemlenemeyen etkilerin varlığından kaynaklanan birimler arası korelasyonu ve birimler arası heterojenliği dikkate alarak ekonometrik bir yaklaşım sunmaktadır. Mark vd. (2005) tarafından yapılan çalışma, dengeli panellerde kesit sayısının zaman boyutuna göre küçük olduğu durumlar ($N < T$) ve eşbütünleşme vektörünün denklemler arasında homojenlik veya heterojenlik gösterdiği durumlar için DSUR tekniğinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Mark vd. (2005) DSUR tekniğinin, heterojen regresör kümeleri regresyonlara girdiğinde ve denge hataları eşbütünleşen regresyonlar arasında ilişkilendirildiğinde, Dinamik Sıradan En Küçük Kareler (DOLS) gibi sistem dışı yöntemlere göre daha etkin sonuçlar verdiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, DSUR tekniği, panel verilerdeki heterojenlik ve birimler arası korelasyonu etkin biçimde ele alması bakımından önemli avantajlar sunmaktadır. Özellikle yeni sanayileşen ülkelerde, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin etkin tahmincilerinin elde edilmesi hususunda bu metodoloji güçlü bir araç olarak öne çıkmaktadır.

1988-2022 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak, yeni sanayileşen ülkelerde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Keynes ve Wagner teorileri perspektifiyle inceleyip, ülkelerin farklı ekonomik dinamiklerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada “eşbütünleşik panellerde birimler arası korelasyonun varlığında DSUR yöntemi kullanılarak yapılan analizler, yeni sanayileşen ülkelerde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi nasıl açıklar?” sorusunun cevaplanması temel problem olarak ele alınmıştır. Literatürde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin, Keynes ve Wagner perspektiflerinden farklı ülke grupları için uzun yıllardır çalışmalara konu olduğu görülmektedir. Burada göz ardı edilmemesi gereken şey gerçekleştirilen panel veri analizlerinde tüm birimlerde ortak olan ve her birini etkileyen, gözlemlenemeyen bazı ortak faktörlerin etkisidir. Bu durumda panel veri analizinde kritik nokta; birimlere ait modellerde hata teriminin bir parçası haline gelen ortak şokların ve gözlemlenemeyen bileşenlerin varlığından kaynaklanabilecek hatalar arası korelasyonun göz önüne alınarak kullanılacak olan etkin panel tahmin tekniğini belirlemektir. Bu konu ile ilgili olarak dikkate alınması gereken önemli bir husus ve aynı zamanda da literatüre yoneltilebilecek anlamlı

bir eleştiri bu durumun ekonometrik anlamda Dinamik Görünüşte İlişkisiz Denklemler mantığında ele alınmamış olmasıdır. Bir başka ifade ile kamu harcamalarına ilişkin tahmin edilecek denklemlerin hata terimleri birbirleriyle korelasyonludur. Bu bağlamda literatür taraması sonucunda dengeli paneller için yatay kesit bağımlılığı altında Görünüşte İlişkisiz Regresyon denklemlerine ilişkin tahmin stratejisi, eşbütünleşme ilişkisine uygulanarak asimptotik anlamda etkin tahmincilerin elde edilmesinin amaçlanmadığı gözlemlenmiştir. Teknik olarak Mark vd. (2005) yatay kesit bağımlılığı altında, eşbütünleşen regresyon denklemlerinin sayısının (N), zaman serisi gözlemlerinin sayısından (T) daha küçük olduğu dengeli paneller için Dinamik Görünüşte İlişkisiz Regresyon (DSUR) tahmin yönteminin diğer yöntemlere göre daha etkin sonuçlar verdiğini ifade etmiştir.

Çalışmada ilk olarak, temel analitik çerçeve olarak kullanılan DSUR tekniği ile kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisine dair Keynes ve Wagner perspektiflerine dayalı teorik ve kavramsal çerçeve sunulmuştur. Takip eden bölümde, bu teoriler ilgili literatürle desteklenerek tartışılmış ve konuya ilişkin farklı panel veri analizi teknikleri kullanılarak yapılmış teorik ve ampirik çalışmalar değerlendirilmiştir. Metodoloji ve ampirik bulgular kısmında ise, DSUR analizi öncesinde gerçekleştirilmesi gereken ilgili analizlere ait teorik bilgiler ve elde edilen analiz bulgularına yer verilmiş; sonuç olarak, yeni sanayileşen ülkeler özelinde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi DSUR tekniği yardımıyla tahmin edilmiş ve elde edilen sonuçlar ayrıntılı biçimde yorumlanmıştır. Sonuç bölümünde, temel bulgular özetlenmiş; ayrıca, çalışma kapsamında ortaya çıkan kısıtlar ve sınırlılıklar değerlendirilerek, politika önerileri ve geleceğe yönelik araştırma önerileri sunulmuştur.

1. TEORİK ve KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ekonomi literatüründe kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen iki temel teori Adolph Wagner tarafından ortaya atılan Wagner Kanunu (Wagner, 1883) ve John Maynard Keynes'in geliştirdiği Keynes Hipotezi (Keynes, 1936)'dir. Her iki teori de kamu harcamalarının ekonomik büyümeye olan etkisini anlamaya çalışır ancak farklı perspektifler sunar. Ekonomik kalkınma düzeyleri ile hükümetin kapsamı arasındaki tek yönlü ilişkiyi tanımlayan ilk bilim adamı Alman iktisatçı Adolph Wagner'dir. Wagner bu anlamda 1883'te Kamu Faaliyetlerini Artırma Kanunu'nu ortaya koymuştur (Wahyudi, 2020). Wagner (1883)'in kamu faaliyetlerini artırma kanunu, reel gelir arttıkça, kamu harcamalarının milli gelire göre payının artma yönünde uzun dönemli bir eğilimi olduğunu varsaymaktadır. Wagner, hem devlet düzenleme faaliyetlerinin (ekonomiye devlet müdahalelerinin) hem de harcamalarının iktisadi ve sosyal gelişme ile birlikte arttığını iddia etmiştir. Her ne kadar Wagner'in iddiası, kamu harcamalarındaki artışın niteliği (mutlak olarak ya da milli gelirin bir payı olarak) ve onu etkileyen sebepler hakkında bir kesinlik taşımıyorsa da kamu harcamaları artışı eğilimine genellikle Wagner Kanunu denmiştir (Bulutoglu, 1988). Wagner, devlet kavramı geliştikçe, halk daha yüksek medeniyet ve kültür düzeyine ulaştıkça ve sonuç olarak devlete yöneltilen talep arttıkça devletin faaliyet alanının daha da genişlediğini gözlemlemiştir. Bu aynı zamanda devlet gelirlerinde sürekli bir artışa yol açmaktadır. Gelirdeki bu artış genellikle devlet faaliyetlerinin ve kamu sektörünün kapsamının artışına göre daha yüksektir (Forte ve Magazzino, 2018). Gelirle birlikte ekonomik büyümenin artması hükümetin rolünün de artacağı anlamına gelmektedir. Bu durum, artan ekonomik zenginlik düzeyini sürdürmek için gerekli olan düzenleyici ve koruyucu işlevlere olan talebin artmasıyla açıklanmaktadır. Ayrıca ülkeler zenginleştikçe eğitim, sağlık ve kültürel hizmetler gibi kamu mallarına olan talep de artmaktadır. Bir ülkenin ekonomik büyümesi ve bununla birlikte sanayileşmesiyle, devletin sağladığı mal ve hizmetlere olan ihtiyacın arttığı teorisi şu üç nedenden kaynaklanmaktadır (Lahirushan ve Gunasekara, 2015, s.3153): "Ekonomi büyüdükçe; i) daha önce özel sektörün yerine

getirdiği idari ve koruyucu işlevleri kamu sektörü devralacak, ii) sosyal ve kültürel mal ve hizmetlere olan ihtiyaç da artacak, iii) doğal tekelleri yönetmek ve finanse etmek ve piyasa güçlerinin iyi işleyişini sürdürmek için daha fazla hükümet müdahalesine ihtiyaç duyulacaktır.” Wagner kamu sektörünün rolünün büyük ölçüde bir bölgenin ekonomik performansı tarafından belirlendiğini düşünmektedir (Wahyudi, 2020). Ekonomik büyüme ilerledikçe mevcut faaliyetlerin yoğunlaşması ve yeni faaliyetlerin genişlemesi nedeniyle ekonominin kamu sektöründeki payının artacağını öne sürmektedir. Wagner’e göre, toplumsal ilerleme, devlet faaliyetinin artmasına ve dolayısıyla kamu harcamalarının artmasına yol açmaktadır. Uzun dönemli bir eğilimle, ekonomik büyümenin bir sonucu olarak kamu harcamaları yoluyla kamu faaliyetleri de artacaktır. Wagner, kişi başına düşen gelir yükseldikçe, kamu harcamalarının ulusal gelire oranında bir artış öngörmektedir. Bu, daha karmaşık hukuki ve ekonomik ilişkilere, artan kentselleşmeye, yükselen kültür ve refah harcamalarına cevap olarak hükümetin büyüyen idari ve koruyucu faaliyetlerinin bir sonucudur. Wagner Kanunu, kamu harcamalarının bir ülkenin ekonomik büyümesinden etkilenen içsel bir faktör olduğunu öne sürer. Bu, bir ülkenin kamu harcamalarına neden olan şeyin ekonomik büyüme olduğu anlamına gelir. Wagner bu iki değişken arasındaki ilişkiyi matematiksel olarak aşağıdaki şekilde ifade etmiştir (Olanrewaju ve Funlayo, 2021):

$$G_t = f(Y_t) \quad (1)$$

Burada G kamu harcamalarını, Y ekonomik büyümeyi, t ise zamanı ifade etmektedir. Wagner Kanunu, ulusun kişi başına düşen reel geliri arttıkça kamu harcamalarının toplam harcamalar içindeki payının da arttığını öne sürmektedir. Dolayısıyla “kamu sektörünün göreceli büyüklüğündeki genişlemeyi ortaya çıkaran ekonomik ilerleme veya kalkınmadır” (Wagner ve Weber, 1977, s.62). Bu nedenle bu teori, temel olarak “nedenselliğin ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru ilerlediğini” belirtmektedir (Gatsi vd., 2019). Wagner Kanunu, kamu harcamalarının ekonomik büyümeden daha hızlı arttığını belirtir. Kanuna göre kamu sektörünün ekonomi üzerinde artan bir etkiye sahip olması ekonominin verimliliğinin ve ekonomik büyümenin azalmasına neden olacaktır. Ancak ve ancak ekonomik büyüme kamu harcamaları üzerinde artan bir etkiye neden olabilir. (Popescu ve Diaconu, 2021) Wagner’in bu görüşünün bazı analistler tarafından basit olarak görülse de dile getirildiği dönemin dönüşümlerini sentezleme gücüne sahip olduğunu ifade etmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya’nın diğer Batı Avrupa ülkeleri gibi yoğun bir sanayileşme süreci yaşıyor olması devletin toplumsal alanda artan rolü ve nitelikleri üzerinde baskı oluşturmuştur. Marksizmin bilinmeye başladığı dönemde Alman Tarih Okulu’nu daha çok takip eden Wagner, giderek aktifleşen ekonominin taleplerini karşılayabilmek için hükümetlerin koruyucu ve idari faaliyetlerini artırması gerektiğini savunmuştur. Wagner’e göre ekonomi geliştikçe kültür ve refah harcamalarının, özellikle de sağlık ve eğitimle ilgili harcamaların artması gerekmektedir. Adam Smith’in Ulusların Zenginliği (1776) eserinde bahsettiği gibi Wagner, özel girişimlerin ilgilenmediği durumlarda hükümetlerin bazen müdahale etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak aynı dönemde Keynes (1936), Wagner Kanunu ile çelişen bir hipotez ortaya atmıştır. Keynes ve Wagner teorilerinin zıtlığı nedenselliğin yönüdür. Bu anlamda Keynes, kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi teşvik etmek için aktif bir araç olarak kullanılabileceğini savunmuş ve serbest piyasanın başarısızlıklarının kamu politikası araçlarıyla düzeltilebileceği fikrinden yola çıkarak, kamu harcamalarının efektif talebi ve ekonomik büyümeyi artırmadaki rolüne vurgu yapmıştır (Popescu ve Diaconu, 2021). Keynes, ekonomik büyümenin artan kamu sektörü harcamalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığını savunmuştur. Bu bağlamda, “kamu harcamaları ekonomik büyümeyi etkileyebilecek bağımsız dışsal bir politika aracı olarak ele alınmaktadır” (Lahirushan ve Gunasekara, 2015, s.3153). Ayrıca kamu harcamaları “kısa dönem dalgalanmaları düzeltmek için tasarlanmış bir politika aracıdır” (Selen ve Eryiğit, 2009, s.178). Keynes kısa dönemde artan kamu harcamaları gibi aktif bir maliye politikasının talep üzerinde etkisi

olduğunu, çarpan ve hızlandıran etkiler aracılığıyla bir ülkedeki gelirin veya ekonomik faaliyetlerin iyileşmesine yol açtığını ifade etmiştir (Sedrakyan ve Varela-Candamio, 2019). Keynes bu iki değişken arasındaki ilişkiyi matematiksel olarak aşağıdaki şekilde ifade etmiştir (Olanrewaju ve Funlayo, 2021):

$$Y_t = f(G_t) \quad (2)$$

Burada Y ekonomik büyümeyi, G kamu harcamalarını, t ise zamanı göstermektedir. Keynes değişkenler arasındaki nedensel ilişkinin kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru olduğunu savunur. Bu anlamda ekonomik büyüme sürecinde, özel ve toplumsal çıkarlar arasındaki çatışmayı uyumlaştırmada ve kalkınma için toplumsal açıdan optimum yönü sağlamada hükümetin önemli bir rolü olduğunu ileri sürer.

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine farklı perspektiften ortaya konan bu teoriler literatürde çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Literatür taraması bölümünde ele alındığı gibi her iki görüşü savunan ve görüşün geçerliliğini kanıtlayan iktisatçılar vardır. Ancak Wagner'in kamu sektörü büyüklüğünün ekonomik büyümenin bir fonksiyonu olduğu fikri, hipotezinin temel unsurları, kanunun kesin formülasyonu ve tahmin edilecek uygun denklem konusu araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuş ve farklı görüşlere yol açmıştır. Bu tartışma, hipotezdeki ekonomik değişkenlerin ölçümü, temel değişkenler arasındaki ilişkinin işlevsel biçimi ve hükümet büyümesine yönelik sınırların doğasıdır. Mann (1980, s.189) Wagner'e ait harcama modelinin açık olmayan doğası göz önüne alındığında, "ekonomik ilerleme" ile "devlet faaliyetinin büyümesi" arasındaki ilişkinin ampirik biçimini tam olarak tanımlamanın zor olduğunu ve bu anlamda kanununu test etmek için farklı versiyonların öne sürüldüğünü ifade etmiştir. Bu anlamda 20. yüzyılın ikinci yarısında Wagner Kanunu farklı versiyonları ile genişletilmiş ve kanunun geçerliliği güçlendirilmiştir. Yeni ekonometri tekniklerinden ve uzun dönemli gözlemlerin varlığından yararlanan Goffman (1968), Gupta (1967), Mann (1980), Musgrave (1969), Peacock ve Wiseman (1961) gibi araştırmacılar Wagner Kanunu'nun geçerliliğini ampirik olarak kanıtladıkları çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Aynı zamanda bu kanun kamu harcamaları ve ekonomik büyümenin ele alınışı bakımından da geliştirilmiştir. Bu çalışmada, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin teorik temeli, Keynes ve Wagner teorileri çerçevesinde ele alınmıştır. Wagner Kanunu'nun farklı versiyonlarını içeren modeller kapsamında, ilgili değişkenler arasındaki ilişkiye metodoloji bölümünde ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinde ortaya konan iki temel teori uzun yıllardır iktisatçılar tarafından tartışma konusu olmuş, Keynes ve Wagner teorileri etrafında gerçekleştirilen çeşitli analizler literatürde geniş bir yer bulmuştur. İki ana iktisadi ekolün birbiriyle çelişen teorik yaklaşımlarının yanı sıra, yapılan ampirik çalışmalarda ele alınan ülke ya da ülke grupları, analize konu olan kamu harcaması türü ve dönem farklılıkları nedeniyle elde edilen sonuçlar bakımından büyük farklılıklar göze çarpmaktadır. Literatürde Wagner veya Keynes teorilerinin geçerliliğini test etme amacını taşıyan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Tek bir ülke ele alınarak gerçekleştirilen çalışmalar olduğu gibi ülkeler grubunun incelendiği ve panel veri analizlerinin uygulandığı çalışmalar da mevcuttur. Panel veri analizi çalışırken dikkat edilmesi gereken önemli bir husus her bir birim için kurulan eşbütünleşme veya hata düzeltme modelinin kalıntıları arasında korelasyonun (yatay kesit bağımlılığının) varlığıdır. Panel verilerde genellikle modele dahil edilmeyen, gözlemlenemeyen değişkenlerin yarattığı etki veya birimler arası ortak faktörlerin etkileri birimler arası yatay kesit bağımlılığına yol açar. Bu anlamda yatay kesit bağımlılığı altında kullanılacak olan analiz teknikleri önemlidir. Literatürde yatay kesit bağımlılığı altında homojen/heterojen paneller

için gerçekleştirilen analizlerde birbirinden farklı analiz teknikleri kullanılarak kamu harcaması ve ekonomik büyüme ilişkisi için etkin sonuçlar tahmin edilmeye çalışılmıştır. Çeşitli ülke grupları ele alınarak kurulan dengeli paneller için gerçekleştirilen analizlerde, yatay kesit bağımlılığı altında ve zaman boyutunun birim boyutundan büyük olduğu durumlar için gerçekleştirilen çalışmalarda farklı ekonometrik tekniklerin kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Lamartina ve Zaghini (2011) 1970-2006 dönemini kapsayan çalışmasında, kamu harcamaları ile kişi başına düşen GSYİH verilerini kullanarak Wagner Kanunu'nun geçerliliğini 23 OECD ülkesi için incelemişlerdir. Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) tahmin yöntemiyle gerçekleştirdikleri analiz sonucunda, kamu harcamaları ile kişi başına düşen GSYİH arasında yapısal pozitif bir ilişkinin olduğunu ve kişi başına düşen GSYİH'nın düşük olduğu ülkelerde Wagner Kanunu'nun daha etkili olduğunu sonucuna ulaşmışlardır. Jaen-Garcia (2011) 1984-2003 döneminde 17 İspanyol Özerk bölgesi için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Çalışmada kullanılan modeller Wagner Kanunu'nun Goffman (1968) ve Gupta (1967) versiyonlarıdır. Değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin varlığını panel eşbütünleşme testleriyle analiz ettikten sonra Tam Değiştirilmiş Sıradan En Küçük Kareler (FMOLS) ve Dinamik Sıradan En Küçük Kareler (DOLS) tahmin yöntemlerini kullanarak değişkenler arasındaki ilişkinin uzun vadede ampirik bir tahmini gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, 17 Özerk İspanya bölgesi için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ekonomik ilişki olduğuna işaret eden Wagner Kanunu'nun geçerli olduğunu göstermektedir.

Nirola ve Sahu (2020) kamu harcaması bileşenleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1991 liberalleşme döneminden sonra, Hindistan'ın 15 eyaletinde geçerli olup olmadığını 1992-2013 yılları için incelemişlerdir. Yatay kesit bağımlılığının varlığı göz önüne alınarak kurulan model, Pedroni (2001) tarafından önerilen Panel Dinamik En Küçük Kareler (PDOLS) tekniğini kullanılarak tahmin edilmiştir. Analiz sonuçları, Wagner Kanunu'nun tüm kamu harcaması kategorileri (toplam kamu harcamaları, kalkınma harcamaları ve kalkınma dışı harcamalar) açısından Hindistan'ın 15 eyaletinde geçerli olduğunu göstermektedir.

Balaban ve Zivkov (2021) durağan olmayan panel tahmincileri kullanarak geçiş ülkelerinde Wagner Kanunu'nun geçerliliğini Wagner'in altı versiyonu ile test etmiştir. Çalışmada kullanılan panel, geçiş sürecindeki 16 ekonomiye ilişkin 1990'dan 2017'ye kadar olan dönemi kapsayan yıllık zaman serisi verilerini içermektedir. Ele alınan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tahmin edilmesi amacıyla Pedroni (2000) tarafından geliştirilen Tam Değiştirilmiş Sıradan En Küçük Kareler (FMOLS) ve Mark & Sul (2003) tarafından önerilen Panel Dinamik En Küçük Kareler (PDOLS) tahmin yöntemleri kullanılmıştır. Tüm tahmin ediciler bir dereceye kadar yatay kesit bağımlılığını hesaba katmaktadır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tahmin etmek için kullanılan PDOLS sonuçlarına göre kamu harcamaları milli gelirdeki artışın içsel bir faktördür ve geçiş sürecinde gözlemlenen ekonomilerde hükümetin nihai tüketim harcamalarının kişi başına reel GSYİH büyüme oranından daha düşük bir oranda azaldığını görülmektedir. Yani kişi başına düşen GSYİH devletin nihai tüketim harcamaları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir ancak katsayının işareti Wagner Kanunu ile uyumlu değildir. Arpaia ve Turrini (2008) 1970-2003 döneminde AB-15 ülkelerindeki kamu harcamaları ile GSYİH arasındaki hem uzun hem de kısa dönemli ilişki incelemiştir. İki değişken arasındaki dinamik ilişki Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) tahmincisi aracılığıyla tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları, AB ülkelerinde ortalama olarak kamu harcamaları ve GSYİH'nın uzun dönemli bir ilişkiyle bağlantılı olduğu ve kamu harcamalarının GSYİH ile orantılı olarak arttığını göstermektedir.

Mishra ve Mohanty (2021) üretim fonksiyonu yaklaşımını kullanarak 1980-2014 dönemi için Hindistan'daki 14 alt ulusal hükümetin kamu harcamalarının, kurumsal kredilerin ve ticari elektrik

tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki kurulduktan sonra, hem Dinamik Sıradan En Küçük Kareler (DOLS) hem de Tam Değiştirilmiş Sıradan En Küçük Kareler (FMOLS) yöntemleri kullanılarak panel uzun dönem tahminleri yapılmıştır. Her iki yöntemden elde edilen sonuçlar, kamu harcamalarının, kurumsal kredilerin ve ticari elektrik tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Üç değişken arasında ekonomik büyüme üzerinde en büyük etkiye sahip değişken kamu büyüklüğü olarak bulunurken; en düşük etkiye sahip değişkenin ise elektrik tüketimi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Magazzino (2012) AB-27 ülke grubu için 1970-2009 dönemini kapsayan Wagner Kanunu'nun geçerliliğini hem Wagner modelinin orijinal haliyle hem de geliştirilmiş versiyonları olan Goffman (1968), Gupta (1967), Mann (1980), Musgrave (1969), Peacock ve Wiseman (1961) ve Pryor (1968) modellerini kullanarak incelemiştir. Çalışmasında panel eşbütünleşme ve nedensellik analizi ile panel Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) tahmin yöntemlerini kullanmıştır. Çalışmada, ülkeler AB üyeliğine göre zengin ve yoksul olarak kategorilendirilmiştir. Bulgular, Wagner Kanunu'nun zenginlere göre yoksullar için geçerliliğini gösterme eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Saez, Alvarez-Garcia ve Rodriguez (2017) 1994-2012 döneminde 15 Avrupa Birliği ülkesi için kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Tesadüfi etkiler tahmin yöntemine dayalı olarak elde edilen sonuçlar, 1994-2012 döneminde Avrupa Birliği ülkelerinde kamu harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkili olmadığını göstermektedir. Mose vd. (2014) 1980-2010 yılları arasında Doğu Afrika ülkeleri için kamu harcamaları bileşenlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelediği bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Panel tahmin tekniğinin dengeli Sabit Etkiler Modeli kullandığı çalışmada bulgular, yatırım harcamalarının ekonomik büyümeyi teşvik ettiği, tüketim harcamalarının ekonomik büyümeyi yavaşlattığı ve beşerî sermaye harcamalarının da ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin, Keynes ve Wagner perspektiflerinden farklı ülke grupları için uzun yıllardır çalışmalara konu olduğu görülmektedir. Burada göz ardı edilmemesi gereken şey gerçekleştirilen panel veri analizlerinde tüm birimlerde ortak olan ve her birini etkileyen, gözlemlenemeyen bazı ortak faktörlerin etkisidir. Bu durumda panel veri analizinde kritik nokta; birimlere ait modellerde hata teriminin bir parçası haline gelen ortak şokların ve gözlemlenemeyen bileşenlerin varlığından kaynaklanabilecek hatalar arası korelasyonun göz önüne alınarak kullanılacak olan etkin panel tahmin tekniğini belirlemektir. Bu konu ile ilgili olarak dikkate alınması gereken önemli bir husus ve aynı zamanda da literatüre yöneltilebilecek anlamlı bir eleştiri bu durumun ekonometrik anlamda Dinamik Görünüşte İlişkisiz Denklemler mantığında ele alınmamış olmasıdır. Bir başka ifade ile kamu harcamalarına ilişkin tahmin edilecek denklemlerin hata terimleri birbirleriyle korelasyonludur. Bu bağlamda literatür taraması sonucunda dengeli paneller için yatay kesit bağımlılığı altında Dinamik Görünüşte İlişkisiz Regresyon denklemlerine ilişkin tahmin stratejisi, eşbütünleşme ilişkisine uygulanarak asimptotik anlamda etkin tahmincilerin elde edilmesinin amaçlanmadığı gözlemlenmiştir. Teknik olarak Mark vd. (2005) yatay kesit bağımlılığı altında, eşbütünleşen regresyon denklemlerinin sayısının (N), zaman serisi gözlemlerinin sayısından (T) daha küçük olduğu dengeli paneller için Dinamik Görünüşte İlişkisiz Regresyon (DSUR) tahmin yönteminin diğer yöntemlere göre daha etkin sonuçlar verdiğini ifade etmiştir. Bu anlamda bu çalışma ile literatürdeki bu boşluğun tamamlanması amaçlanmaktadır.

3. METODOLOJİ ve AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada panel veri analizinde yatay kesit hatalarının bir parçası haline gelen ortak şokların varlığı göz önünde bulundurularak heterojen panellerde etkin tahminçileri elde etmek için kullanılabilecek en uygun tekniğin Mark vd. (2005) tarafından önerilen Dinamik Görünüşte İlişkisiz Eşbütünleşik Regresyon (DSUR) olduğu teorisine dayanarak, yeni sanayileşen ülkelerde (NICs) kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, Keynes ve Wagner teorileri çerçevesinde DSUR yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında, 1988-2022 dönemine ait olan ve 9 yeni sanayileşen ülkeye (Brezilya, Hindistan, Endonezya, Malezya, Meksika, Filipinler, Güney Afrika, Tayland, Türkiye) ait 35 yıllık veri setleri kullanılmıştır. Çin, ekonomik büyüklüğü sebebiyle analizlere dahil edilmemiştir. Veriler, Dünya Bankası ve ilgili ülkelerin istatistik ofislerinden elde edilmiştir.

Çalışmada analiz için toplam altı farklı model kullanılmıştır. Bunlar; Keynes'in kamu harcamaları modeli ile Wagner Kanunu'nun farklı versiyonlarını içeren Goffman (1968), Gupta (1967), Mann (1980), Musgrave (1969) ve Peacock ve Wiseman (1961) modelleridir. Bu bağlamda analizde kullanılan değişkenler ise reel kamu harcamaları (G), reel GSYİH (Y), kişi başına reel kamu harcamaları (GP), kişi başına reel GSYİH (YP) ve reel kamu harcamalarının reel GSYİH içindeki payı (GY) olarak belirlenmiştir.

Her bir model için değişkenler arasındaki ilişki ve çalışmanın metodolojik çerçevesini yansıtan Tablo 1'de detaylı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 1: Değişkenler Arasındaki Fonksiyonel İlişki

Fonksiyonel İlişki	Kaynak
$LY=f(LG)$	Keynes (1936)
$LG=f(LY)$	Peacock ve Wiseman (1961)
$LGP=f(LYP)$	Gupta (1967)
$LG=f(LYP)$	Goffman (1968)
$LGY=f(LYP)$	Musgrave (1969)
$LGY=f(LY)$	Mann (1980)

Not :L değişkenlere ait serilerin doğal logaritmasının alındığını ifade etmektedir.

Çalışmadaki tüm analizler Eviews, Stata ve Gauss programları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Her bir yaklaşım için kullanılacak olan uygun panel veri modeli tesadüfi etkiler modelidir.

Tablo 2: Uygun Panel Veri Modelleri

Yaklaşım	Model	İktisadi Beklenti
Keynes	$LY_{it} = \beta_{0i} + \beta_i LG_{it} + u_{it}$	$\beta_i > 0$
Peacock-Wiseman	$LG_{it} = \alpha_{0i} + \alpha_i LY_{it} + u_{it}$	$\alpha_i > 1$
Gupta	$LGP_{it} = \psi_{0i} + \psi_i LYP_{it} + u_{it}$	$\psi_i > 1$
Goffman	$LG_{it} = \lambda_{0i} + \lambda_i LYP_{it} + u_{it}$	$\lambda_i > 1$
Musgrave	$LG Y_{it} = \theta_{0i} + \theta_i LYP_{it} + u_{it}$	$\theta_i > 0$
Mann	$LG Y_{it} = \gamma_{0i} + \gamma_i LY_{it} + u_{it}$	$\gamma_i > 0$

Not: G reel toplam kamu harcamaları, Y reel GSYİH, P nüfus, GY reel kamu harcamalarının reel GSYİH içindeki payı, YP kişi başına reel GSYİH, GP kişi başına reel kamu harcamalarını ifade etmektedir. L bu değişkenlere ait serilerin doğal logaritmasının alındığını ifade eder.

Her bir model için $i=1,2,...,9$ yeni sanayileşen ülkeleri temsil ederken, $t=1988,1989,...,2022$ zaman boyutunu ifade etmektedir. Analizde kullanılan panel veri setindeki her bir birimin hangi ülkeyi temsil ettiğini belirten numaralandırma şöyledir; 1: Brezilya, 2: Hindistan, 3: Endonezya, 4: Malezya, 5: Meksika, 6: Filipinler, 7: Güney Afrika, 8: Tayland, 9: Türkiye.

3.1. Swamy's Homojenlik Testi

Panel veri analizinde, sabit ve eğim parametreleri, birimler arasında homojen ya da heterojen bir yapı sergileyip sergilemediği önemli bir konudur. Bu durum, gerçekleştirilecek olan eşbütünleşme testleri ve doğru tahmin yönteminin seçilmesi konusunda belirleyici olacaktır. Birimin zaman boyutuna göre küçük olduğu durumlarda ($N < T$), homojenliği test etmek, birimler arasındaki potansiyel farklılıkları değerlendirmek ve analiz etmek için Pesaran ve Yamagata (2007) tarafından önerilen Swamy's Testi kullanılmaktadır. Swamy (1970) eğim homojenliği testini, uygun bir havuzlanmış tahminciden elde edilen bireysel eğim tahminlerinin dağılımına dayandırmaktadır. Eğim katsayılarına uygulanan Swamy istatistiği şu şekilde yazılabilir (Pesaran ve Yamagata, 2007):

$$\hat{S} = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \hat{\beta}_{WFE})' \frac{X_i' M_T X_i}{\hat{\sigma}_i^2} (\hat{\beta}_i - \hat{\beta}_{WFE}) \quad (3)$$

Bu testin sıfır hipotezi $H_0: \beta_i = \beta$ şeklinde kurulmakta ve sabit ve/veya eğim parametrelerinin birimlere göre homojen olduğunu ifade etmektedir. Swamy's homojenlik testi bulguları aşağıdaki gibidir:

Tablo 3: Swamy's Homojenlik Testi

Model	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Keynes	27983.76	0.00
Peacock-Wiseman	20770.40	0.00
Gupta	16229.15	0.00
Goffman	61231.52	0.00
Musgrave	16229.15	0.00
Mann	20770.40	0.00

Anlamlılık düzeyi 0.05 olarak alınmıştır. $K(N-1)=2(9-1)=16$ $\chi^2_{(16)}:26.29623$

Her bir modele ait Swamy's test istatistikleri ve olasılık değerlerinin yer aldığı yukarıdaki tabloda test istatistikleri her bir model için $K(N-1)=2(9-1)=16$ serbestlik dereceli χ^2 dağılımına uyar. Analiz sonuçlarına göre, olasılık değerleri anlamlılık düzeyi olan 0.05'ten küçük bulunmuştur, bu da sıfır hipotezinin reddedildiğini ve her bir model için parametrelerin heterojen olduğu göstermektedir. Parametrelerin heterojen olması, incelenen değişkenin yeni sanayileşen ülkeler arasında farklılık gösterdiği anlamına gelmektedir.

3.2. Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı (LM) Birimler Arası Korelasyon (Yatay Kesit Bağımlılığı) Testi

Panel veriler, aynı kesitteki tüm birimlerin ilişkilendirildiği yaygın kesitsel bağımlılık içerebilir. Bu durum genellikle tüm birimlerde ortak olan ve her birini etkileyen, gözlemlenemeyen bazı ortak faktörlerin etkisidir (Tsionas, 2019). Modellerde hata teriminin bir parçası haline gelen ortak şokların ve gözlemlenemeyen bileşenlerin varlığından kaynaklanabilecek hatalarda önemli düzeyde yatay kesit bağımlılığı söz konusu olmaktadır (Hoyos ve Sarafidis, 2006). Zaman boyutunun (T) birim sayısından (N) büyük olduğu panelde yatay kesit bağımlılığının varlığı Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı (LM) Testi ile sınanır ve test istatistiği aşağıdaki gibidir (Pesaran, 2004):

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (4)$$

Bu test ile kalıntıların birimler arası korelasyonlu olmadığını ifade eden sıfır hipotezi $H_0: cov(u_{it}, u_{jt}) = \rho_{ij} = 0$ hipotezi sınanmaktadır. Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı (LM) test sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 4: Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı (LM) Testi

Model Bazında Yatay Kesit Bağımlılığı		
Model	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Keynes	102.3	0.00
Peacock-Wiseman	111.2	0.00
Gupta	95.8	0.00
Goffman	157.6	0.00
Musgrave	95.8	0.00
Mann	111.2	0.00
Değişken Bazında Yatay Kesit Bağımlılığı		
Değişken	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
LY	1130.808	0.00
LG	997.2734	0.00
LGP	719.0622	0.00
LYP	908.9659	0.00
LGY	220.7912	0.00

Anlamlılık düzeyi 0.05 olarak alınmıştır.

Her bir model ve değişken bazında yatay kesit bağımlılığı sonuçlarını gösteren Tablo 4'te LM test istatistikleri ve olasılık değerleri yer almaktadır. Modeller ve değişkenler için olasılık değerlerinin anlamlılık düzeyi olan 0.05'ten küçük olduğu görülmektedir. Bu durumda kalıntıların birimler arası korelasyonlu olmadığını ifade eden sıfır hipotezi $H_0: cov(u_{it}, u_{jt}) = \rho_{ij} = 0$ reddedilmektedir. Bu bağlamda hem modeller hem de değişkenler bazında hata terimlerinde birimler arası korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Panel veri analizi yaparken Breusch Pagan Lagrange Çarpanı (LM) testi kritiktir. Çünkü model tahminine geçmeden önce, yatay kesit bağımlılığı altında etkin tahmincilerin elde edilmesi için uygun tahmin tekniğinin seçilmesini konusunda belirleyici olacaktır.

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Keynes ve Wagner teorileri çerçevesinde değerlendirildiği ve tahmin edildiği analizlere geçmeden önce, analizlerde kullanılan değişkenlere ait serilerin birim kök içerip içermediği kontrol edilmelidir. Bu aşamada birinci veya ikinci kuşak birim kök testleri arasında tercih yapmak gerekir. Bu bağlamda LM testi sonucunda bulunan her bir modeldeki yatay kesit bağımlılığının varlığı, serilerin durağanlığını araştırmak için ikinci kuşak panel birim kök testlerinin kullanılmasını gerekli kılmaktadır.

3.3. Fisher Genişletilmiş Dickey Fuller (Fisher ADF) ve Yatay Kesit Genişletilmiş Im, Pesaran ve Shin (CIPS) Panel Birim Kök Testleri

Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001) panel verilerde birim kökü test etmek amacıyla her bir yatay kesit birimindeki birim kök için test istatistiklerinin olasılık değerlerinin kombinasyonuna dayalı parametrik olmayan bir Fisher tipi (ADF) testinin kullanılmasını önermişlerdir. Bu testin panel veriye uyarlanması ilk kez Maddala ve Wu (1999) tarafından gerçekleştirilmiştir. Maddala ve Wu (1999)'nun önerdiği Fisher ADF birim kök test istatistiği aşağıdaki gibidir (Choi, 2001):

$$P = -2 \sum_{i=1}^N \ln(p_i) \quad (5)$$

Bu test ile tüm zaman serilerinin birim kök içerdiğini ve durağan olmadığını belirten sıfır hipotezi H_0 sınanmaktadır (Choi, 2001).

Pesaran (2003) ise birimler arası korelasyona sahip panellerdeki birim kökleri test etmek için farklı bir prosedür sunmaktadır. Bu yaklaşımda, Y_{it} gözlemlerinin basit dinamik doğrusal heterojen panel veri modeline göre üretilmesi varsayılmaktadır. Pesaran (2003) birim kök testlerini tahmin edilen ortak faktörlerden sapmalara dayandırmak yerine, Kesitsel Olarak Genişletilmiş DF (Cross-sectionally Augmented DF) regresyonunda standart birim kök istatistiklerine dayalı bir test önermektedir. Bu, bireysel serilerin gecikmeli seviyelerinin yatay kesit ortalamaları ve birinci farkları ile artırılan bir DF (veya ADF) regresyonudur. CIPS test istatistiği aşağıdaki gibidir (Barbieri, 2006):

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (6)$$

Pesaran ve Shin'in (CIPS) testinde tüm zaman serilerinin birim kök içerdiğini ve durağan olmadığını belirten sıfır hipotezi H_0 sınanmaktadır (Pesaran, 2003). Bu durumda gerçekleştirilen birim kök testlerine ait bulgular aşağıdaki gibidir:

Tablo 5: İkinci Kuşak Panel Birim Kök Testleri – Düzey Değerleri

Değişken	Fisher ADF	CIPS
LY	6.229 (0.995)	0.444 (0.672)
LG	8.211 (0.975)	0.380 (0.648)
LGP	6.379 (0.994)	0.275 (0.608)
LYP	4.817 (0.999)	0.343 (0.634)
LGY	19.035 (0.390)	0.543 (0.706)

Anlamlılık düzeyi 0.05 ve 0.10 olarak alınmıştır. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir. AIC bilgi kriterine göre uygun gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir.

Tablo 5'te Maddala ve Wu (1999) Fisher Genişletilmiş Dickey Fuller (Fisher ADF) ve Yatay Kesit Genişletilmiş Im, Pesaran ve Shin (CIPS) panel birim kök test sonuçları ve olasılık değerleri yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre tüm değişkenlere ait serilerin düzey değerlerinde kesmeli ve trendsiz model için olasılık değerlerinin anlamlılık düzeyi olan 0.10'dan büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda tüm değişkenlere ait seriler için sıfır hipotezi reddedilemez ve seriler düzey değerlerinde birim kök içerir, durağan değildir. Serilerin birinci farkları I(1) alınırsa sonuçlar Tablo 6'daki gibi elde edilir:

Tablo 6: İkinci Kuşak Panel Birim Kök Testleri – Birinci Fark Değerleri

Değişken	Fisher ADF	CIPS
ΔLY	65.326* (0.000)	-0.874 (0.191)
ΔLG	60.557* (0.000)	-2.068* (0.019)
ΔLGP	62.046* (0.000)	-2.273* (0.012)
ΔLYP	62.959* (0.000)	-1.336** (0.091)
ΔLGY	73.815* (0.000)	-2.539* (0.006)

* ve ** 0.05 ve 0.10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir. AIC bilgi kriterine göre uygun gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir. Δ , birinci fark operatörünü belirtir.

Yukarıdaki tabloda yer alan I(1) sonuçları değerlendirildiğinde Fisher ADF test sonuçlarına göre; ΔLY , ΔLG , ΔLGP , ΔLYP , ΔLGY serilerinin kesmeli ve trendsiz model için birim kök hipotezi 0.05 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Bu durumda seriler durağandır.

CIPS test sonuçlarına göre ise ΔLY serisinin kesmeli ve trendsiz ve model için birim kök hipotezi 0.05 anlamlılık düzeyinde reddedilememekte ve serinin durağan olmadığı görülmektedir. Öte yandan ΔLG , ΔLGP , ΔLGY serilerinin birim kök hipotezi 0.05 anlamlılık düzeyinde ΔLYP serisinin birim kök hipotezi ise 0.10 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir ve seriler durağandır.

Düzeyde durağan olmayan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını değerlendirmek için sabit ve eğim parametrelerinin birimlere göre heterojen olduğu panelde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci kuşak panel eşbütünleşme testinden yararlanılmaktadır. Swamy's testi ile ortaya konan heterojen yapı ve Breusch-Pagan LM testi ile ortaya konan yatay kesit bağımlılığı dikkate alındığında kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisini değerlendirirken heterojenliğe ve yatay kesit bağımlılığına izin veren Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi'nden yararlanılır.

3.4. İkinci Kuşak Heterojen Tahminciler için Panel Eşbütünleşme

Westerlund (2007) birimler arası korelasyonun varlığına ve heterojenliğe izin veren hata düzeltme tabanlı (ECM) eşbütünleşme testini önermiştir. $N < T$ durumunda kullanılan bu test kesit birimlerini etkileyen ortak faktörlerin varlığını güçlü bir şekilde gösterdiğinden, test istatistikleri için dirençli kritik değerleri bootstrap süreci sonucunda sunar. Persyn ve Westerlund (2008) tarafından belirtildiği gibi, bu test hem uzun vadeli eş bütünleşme ilişkisinde hem de kısa vadeli dinamiklerde heterojenliğe ve yatay kesit birimlerinin kendi içinde ve arasında bağımlılığa izin veren bir yapıya sahiptir.

Literatürde panel eşbütünleşme analizi için önerilen çeşitli testler mevcuttur. Kao ve Chen (1995b), eşbütünleşme analizi için kalıntı tabanlı testler önermiştir ve bu testler, belirli kısıtlı varsayımlar altında uygulanmaktadır (Kao, 1999). Kalıntı tabanlı testlerle ilgili bir diğer önemli çalışma ise Pedroni (2004) tarafından gerçekleştirilmiştir. Westerlund (2007), Pedroni (2004) tarafından geliştirilen kalıntı tabanlı testlerle karşılaştırıldığında, sunduğu testin daha iyi boyut doğruluğu ve daha yüksek güç sergilediğini ortaya koymuştur. Ayrıca, bu güç farkının temel nedeninin, kalıntı tabanlı testlerin geçersiz ortak faktör kısıtlamaları uygulayarak, potansiyel olarak önemli bilgileri göz ardı etmelerinden kaynaklandığını vurgulamıştır. Westerlund eşbütünleşme testinin denklemini aşağıdaki gibidir (Westerlund, 2007):

$$\Delta Y_{it} = \delta'_i d_t + \alpha_i (Y_{i,t-1} - \beta'_i X_{i,t-1}) + \sum_{j=1}^{p_i} \alpha_{ij} \Delta Y_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \gamma_{ij} \Delta X_{i,t-j} + e_{it} \quad (7)$$

$$i, j = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T$$

Hata düzeltmeye dayalı eşbütünleşme testlerinde Westerlund iki ortalama grup testi (Gt ve Ga) ve tüm panele ait bilgileri kullanan iki panel testi (Pt ve Pa) olmak üzere dört istatistik sunar. Grup ortalama istatistikleri Gt ve Ga paneldeki birimlerin eşit olmasını gerektirmezken, panel istatistikleri Pt ve Pa paneldeki birimlerin eşit olmasını gerektirir. Bu durumda Pt ve Pa istatistikleri homojen paneller için kullanılmaktadır (Persyn ve Westerlund, 2008). Heterojen paneller için kullanılabilen Gt ve Ga ortalama grup test istatistiklerinde kurgulanan hipotez çiftinde H_0 hipotezi değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ortaya koyarken, H_1 alternatif hipotezi değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu iddia etmektedir (Jahanger vd., 2023). Bu durumda bulgular aşağıdaki gibidir:

Tablo7: Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi – Keynes Modeli

LY=f(LG)				
İstatistik	İstatistik Değeri	z İstatistiği	p-Olasılık Değeri	Dirençli p-Olasılık Değeri
Gt	-1.987	-0.656	0.256	0.380
Ga	-12.393*	-2.874	0.002	0.010

* 0.05 anlamlılık düzeyini göstermektedir. AIC kriterine göre belirlenen gecikme uzunluğu 1 ve öncül değer uzunluğu 0'dır.

Keynes modeli için, Ga istatistiği dirençli olasılık değeri anlamlılık düzeyi olan 0.05'ten küçük olduğu için sıfır hipotezi reddedilmiş ve ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasında eşbütünleşme ilişkisine rastlanmıştır. Ancak Gt istatistiğine göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmamaktadır.

Tablo 8: Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi – Peacock-Wiseman Modeli

LG=f(LY)				
İstatistik	İstatistik Değeri	z İstatistiği	p-Olasılık Değeri	Dirençli p-Olasılık Değeri
Gt	-3.574*	-6.010	0.000	0.000
Ga	-19.659*	-6.896	0.000	0.000

* 0.05 anlamlılık düzeyini göstermektedir. AIC kriterine göre belirlenen gecikme uzunluğu 1 ve öncül değer uzunluğu 0'dır.

Peacock-Wiseman modeli çerçevesinde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşmenin varlığını belirlemek için yapılan analizde, Gt ve Ga istatistikleri dirençli olasılık değerleri anlamlılık düzeyi olan 0.05'ten küçük olduğu için sıfır hipotezi reddedilmiş ve kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur.

Tablo 9: Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi – Gupta Modeli

LGP=F(LYP)				
İstatistik	İstatistik Değeri	z İstatistiği	p-Olasılık Değeri	Dirençli p-Olasılık Değeri
Gt	-3.393*	-5.399	0.000	0.000
Ga	-16.797*	-5.312	0.000	0.000

* ve **, 0.05 ve 0.01 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. AIC kriterine göre belirlenen gecikme uzunluğu 1 ve öncül değer uzunluğu 0'dır.

Gupta modeli için, Gt ve Ga istatistikleri dirençli olasılık değerleri anlamlılık düzeyi olan 0.05'ten küçük olduğu için sıfır hipotezi reddedilmiş; kişi başına kamu harcamaları ve kişi başına GSYİH değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 10: Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi – Goffman Modeli

LG=F(LYP)				
İstatistik	İstatistik Değeri	z İstatistiği	p-Olasılık Değeri	Dirençli p-Olasılık Değeri
Gt	-2.494	-2.366	0.009	0.100
Ga	-11.469*	-2.363	0.009	0.040

* 0.05 anlamlılık düzeyini göstermektedir. AIC kriterine göre belirlenen gecikme uzunluğu 1 ve öncül değer uzunluğu 0'dır.

Goffman modeli için, Gt istatistiği dirençli olasılık değeri anlamlılık düzeyi olan 0.05'ten büyük bulunurken; Ga istatistiği için bu değer 0.05'ten küçük bulunmuştur. Bu durumda Ga istatistiğine göre sıfır hipotezi reddedilmiş; kamu harcamaları ve kişi başına GSYİH değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur.

Tablo 11: Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi – Musgrave Modeli

LGY=F(LYP)				
İstatistik	İstatistik Değeri	z İstatistiği	p-Olasılık Değeri	Dirençli p-Olasılık Değeri
Gt	-3.393*	-5.399	0.000	0.000
Ga	-11.810*	-2.551	0.005	0.010

* ve **, 0.05 ve 0.01 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. AIC kriterine göre belirlenen gecikme uzunluğu 1 ve öncül değer uzunluğu 0'dır.

Musgrave modeli için, Gt ve Ga istatistikleri dirençli olasılık değerleri anlamlılık düzeyi olan 0.05'ten küçük bulunmuştur. Bu durumda sıfır hipotezi reddedilmiş; kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı ve kişi başına GSYİH değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 12: Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi – Mann Modeli

LGY=F(LY)				
İstatistik	İstatistik Değeri	z İstatistiği	p-Olasılık Değeri	Dirençli p-Olasılık Değeri
Gt	-3.574*	-6.010	0.000	0.000
Ga	-12.012*	-2.663	0.004	0.010

* 0.05 anlamlılık düzeyini göstermektedir. AIC kriterine göre belirlenen gecikme uzunluğu 1 ve öncül değer uzunluğu 0'dır.

Mann modeli için, Gt ve Ga istatistikleri dirençli olasılık değerleri anlamlılık düzeyi olan 0.05'ten küçüktür. Bu durumda sıfır hipotezi reddedilmiş ve kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı ile reel GSYİH değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında Westerlund Panel Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre hem Keynes modelinde hem de kamu harcamalarının ele alınışı bakımından farklılık gösteren Wagner versiyonlarını temsil eden beş modelde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisine

rastlanmıştır. Bu durum, modellerde yer alan ilgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını işaret etmektedir. Bu bağlamda, kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi etkilediği veya ekonomik büyümenin kamu harcamalarını etkilediğini söylenebilir. Bu etkinin yönünü tespit etmek önemlidir. Keynes ve Wagner'in perspektifleri tam da bu noktada ayrılmaktadır. Yukarıda açıklandığı gibi Wagner ekonomik büyümenin kamu harcamalarını etkilediğini öne sürerken, Keynes ise kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi etkilediğini iddia etmektedir. Bu anlamda gerçekleştirilecek olan model tahmini yeni sanayileşen ülkelerde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi anlamak ve bu ilişkinin yönünü belirlemek için önemlidir.

3.5. Dinamik Görünüşte İlişkisiz Regresyon (DSUR) Tahmini

Zellner (1962), birden fazla regresyon modelinin bulunduğu ve bu modellerin hata terimlerinin birbiriyle ilişkili olduğu durumlarda model tahmini için Görünüşte İlişkisiz Regresyon (SUR) tahmin sistemini önermiştir. "SUR tahmin sisteminin kullanımının temel amacı, farklı denklemlerdeki bilgileri birleştirerek daha etkin ve tutarlı tahminler elde etmek olduğu gibi, aynı zamanda farklı denklemlerdeki parametreleri içeren kısıtlamaları dikkate alarak test etmeye imkan tanımasıdır" (Moon ve Perron, 2006, s.2). Mark vd. (2003) hataların kesit birimleri arasında ilişki olduğu durumda SUR sisteminin asimptotik olarak etkin tahmin ediciler elde etmek için eşbütünleşmeli regresyonlara uygulanabildiğini ifade etmiştir. Daha önce de görünüşte ilişkisiz eşbütünleşme regresyonları için parametrik olmayan yöntemler Park ve Ogaki (1991) ve Moon (1999) tarafından önerilmiştir. Ancak Mark vd. (2003), bu durumda SUR tahmin yönteminin dezavantajları olduğunu ve parametrik olmayan dönüşümün spesifik formunun, SUR denklemlerindeki ortak regresörlerin sayısına bağlı olmasının tahmin edicilerin problemli bir özelliği olarak belirtmiştir. Bu durumda Mark vd. (2005), uzun dönemli bireysel eşbütünleşme katsayılarını tahmin etmek için Dinamik Görünüşte İlişkisiz Regresyon (DSUR) tahmin yöntemini önermiştir. Mark vd. (2005) bu yöntemin, dengeli panellerde kesit sayısının zaman boyutuna göre küçük olduğu ($N < T$) ve eşbütünleşme vektörünün denklemler arasında homojenlik veya heterojenlik gösterdiği ortamlarda panel eşbütünleşme tahmini için geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. "DSUR tekniği, denge hataları yatay kesit bağımlılığı gösterdiğinde de asimptotik olarak verimlidir" (Mark, Ogaki ve Sul, 2005, s.798). Mark vd. (2005) her birim için veri üretme sürecinin aşağıdaki gibi olduğunu ifade etmiştir:

$$Y_{it} = x'_{it}\beta_i + u_{it}^* \quad (8)$$

$$x'_{it}\beta_i = \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} \quad (9)$$

$$\Delta x_{it} = e_{it} \quad (10)$$

İçsellik sorunu, i. denge hatası u_{it}^* ile $\Delta x_{it} = e_{it}$, ($i, j = 1, 2, \dots, N$) sistemindeki tüm denklemlerden birinci farkı alınmış açıklayıcı değişkenlerin sonsuz sayıdaki öncülleri ve gecikmeleri (lead-lag) arasındaki korelasyon olarak ortaya çıkar. İçsellliği kontrol etmek için bu değişkenlerin öncüllerini ve gecikmelerini regresyona dahil etmek gerekir. Bununla birlikte, herhangi bir uygulanabilir parametrik tahmin stratejisi, ayrı bir kesme hatasına neden olan yalnızca sonlu sayıda p öncü ve gecikme içerebilir. Burada kesme hatası aşağıdaki şekilde kontrol altına alınır (Mark, Ogaki ve Sul, 2005):

$$z'_{pit} = (\Delta x'_{it-p}, \dots, \Delta x'_{it+p}) \quad (11)$$

$$z'_{pt} = (z'_{p1t}, \dots, z'_{pNt}) \quad (12)$$

$$\delta_{p1} = (\delta'_{11,-p}, \dots, \delta'_{11,p}, \dots, \delta'_{1N,-p}, \dots, \delta'_{1N,p}) \quad (13)$$

$$\delta_{pN} = (\delta'_{N1,-p}, \dots, \delta'_{N1,p}, \dots, \delta'_{NN,-p}, \dots, \delta'_{NN,p}) \quad (14)$$

Burada $\delta_{ij,p}$ katsayı vektörüdür ve denge hatası aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$u_{it}^* = z_{pt}'\delta_{pi} + v_{pit} + u_{it} \quad (15)$$

Burada,

$$v_{pit} = \sum_{j>|p|} \delta_{i1,j}' \Delta x_{it-j} + \dots + \sum_{j>|p|} \delta_{iN,j}' \Delta x_{N,t-j} \quad (16)$$

Denklem (15), (8)'de yerine yazılır ve kesme hatası göz ardı edilirse aşağıdaki denklem elde edilir:

$$Y_{it} = x_{it}'\beta_i + z_{pt}'\delta_{pi} + u_{it} \quad (17)$$

Burada;

$$Y_t = (Y_{1t}, \dots, Y_{Nt})' \quad u_t = (u_{1t}, \dots, u_{Nt})' \quad \beta = (\beta_1, \dots, \beta_N)' \quad \delta_p = (\delta_{p1}, \dots, \delta_{pN})'$$

$$Z_{pt} = (I_N \otimes z_{pt})' \quad X_t = \text{diag}(x_{1t}, \dots, x_{Nt})' \quad W_t = (X_t', Z_{pt}')'$$

Daha sonra denklemler aşağıdaki gibi bir sistemde bir araya getirilebilir:

$$Y_t = (\beta', \delta_p')W_t + u_t \quad (18)$$

u_t 'nin uzun dönem kovaryansı Ω_{uu} olarak tanımlanırsa Dinamik Görünüşte İlişkisiz Regresyon (DSUR) tahmincisi aşağıdaki gibidir:

$$\begin{bmatrix} \hat{\beta}_{dsur} \\ \hat{\delta}_{p,dsur} \end{bmatrix} = (\sum_{t=p+1}^{T-p} W_t \Omega_{uu}^{-1} W_t')^{-1} (\sum_{t=p+1}^{T-p} W_t \Omega_{uu}^{-1} Y_t) \quad (19)$$

Mark vd. (2005) DSUR tahmincisinin asimptotik normal olduğunu göstermiştir.

Model tahmini aşamasına kadar gerçekleştirilen analizlerin sonucunda; birim boyutunun zaman boyutundan küçük olduğu ($N < T$) dengeli panel yapısına sahip altı model için de elde edilen tüm bulgular, yatay kesit bağımlılığı altında, eşbütünleşme ilişkisinin olduğu heterojen panel için uygun tahmin tekniğinin Dinamik Görünüşte İlişkisiz Eşbütünleşik Regresyon (DSUR) olduğunu göstermektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, Mark vd. (2005) DSUR yönteminin, dengeli panellerde kesit sayısının zaman boyutuna göre küçük olduğu ($N < T$) ve eşbütünleşme vektörünün denklemler arasında homojenlik veya heterojenlik gösterdiği ortamlarda panel eşbütünleşme tahmini için etkin tahmin tekniğinin DSUR olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda her bir modelin tahmini için gerçekleştirilen DSUR analizinin sonuçları Tablo 13'teki gibidir:

Tablo 13: Dinamik Görünüşte İlişkisiz Eşbütünleşik Regresyon (DSUR) Tahmini

Model	Katsayı			Olasılık Değeri
	LY	LG	LYP	
Keynes	--	0.839	--	0.060
Peacock-Wiseman	1.025*	--	--	0.026
Gupta	--	--	1.012*	0.038
Goffman	--	--	1.399	0.125
Musgrave	--	--	0.012*	0.038
Mann	0.025*	--	--	0.026

*Anlamlılık düzeyi 0.05 olarak alınmıştır.

Tablo 13'te DSUR tahmini ile elde edilmiş, altı modele ait panel katsayıları ve bunlara ilişkin olasılık değerleri yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre, Keynes ve Goffman modelleri, yeni sanayileşen ülkelerde ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasında ve kamu harcamaları ile kişi başına GSYİH arasında istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki olduğunu göstermektedir. Wagner teorisi versiyonları olan Peacock-Wiseman, Gupta, Musgrave ve Mann modelleri ise yeni sanayileşen ülkelerde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya koymaktadır. Bu modellerde ampirik sonuçlar, iktisadi beklentilerle uyumludur.

Keynes'in modeli ve Wagner Kanunu'nun alternatif modelleri üzerinden DSUR tekniği ile yapılan analizler, Wagner Kanunu'nu yeni sanayileşen ülkeler için desteklemektedir. Bu ülkelerde ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru bir nedensellik söz konusudur ve ekonomik büyüme kamu harcamaları üzerinde artan bir etkiye sahiptir. Modeller özelinde, kamu harcamalarının GSYİH'ya olan duyarlılığı farklı çıkmaktadır. Ancak, elastikiyet katsayıları farklı çıkmakla birlikte, tüm modeller için GSYİH'dan kamu harcamalarına doğru işleyen pozitif yönlü bir etkileşim söz konusudur. Bu anlamda modeller için elde edilen bulgular değerlendirildiğinde; Peacock-Wiseman modeli sonuçlarına göre, ekonomik büyümede meydana gelen %1'lik artışın kamu harcamalarını %1.025 oranında artırdığı görülmektedir. Gupta modeli, kişi başına GSYİH'daki %1'lik artışın kişi başına kamu harcamalarını %1.012 oranında artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Musgrave modeline göre ise kişi başına GSYİH'daki %1'lik artış, kamu harcamalarının GSYİH içindeki payını %0.012 oranında artırmaktadır. Mann modeli sonuçlarına göre ise de GSYİH'da meydana gelen %1'lik artış, kamu harcamalarının GSYİH içindeki payını %0.025 oranında artırmaktadır. Bu modeller için bulguların iktisadi beklentileri karşıladığı görülmektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada 1988-2022 dönemi kapsamında yeni sanayileşen ülkelerde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Söz konusu ilişki, ekonomi literatüründe uzun süredir tartışılmakta olup, bu alanda hem teorik hem de ampirik birçok çalışma bulunmaktadır. Literatürde bu ilişkinin teorik temeli, genel olarak Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi olmak üzere iki temel yaklaşım çerçevesinde şekillenmektedir. Bu doğrultuda, çalışmada kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, belirtilen teorik yaklaşımlar esas alınarak analiz edilmiştir. Analiz gerçekleştirilirken Mark vd. (2005) tarafından önerilen, yatay kesit bağımlılığı altında, eşbütünleşme ilişkisinin olduğu heterojen paneller için diğer tekniklerden daha etkin sonuçlar verdiği kabul edilen Dinamik Görünüşte İlişkisiz Regresyon (DSUR) tekniği kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan panel veri seti, yatay kesitte Brezilya, Hindistan, Endonezya, Malezya, Meksika, Filipinler, Güney Afrika, Tayland ve Türkiye olmak üzere 9 yeni sanayileşen ülkeyi; zaman boyutunda ise 1988-2022 yıllarını kapsayan 35 yıllık dönemi içermektedir. Böylece analizlerde $N(9) \times T(35)$ olmak üzere toplam 315 gözlem kullanılmıştır. Veriler, Dünya Bankası veri tabanı ile ilgili ülkelerin resmi istatistik kurumlarından eksiksiz şekilde temin edilerek dengeli panel veri yapısı oluşturulmuştur. Panel veri analizleri, Gauss, Stata ve Eviews programları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisine farklı perspektifler sunan Keynes ve Wagner teorilerinin temel farkı iki değişken arasındaki ilişkinin nedenselliğinin yönü konusundaki bakış açılarıdır. Yeni sanayileşen ülkelerde bu ilişki karmaşık bir yapıdadır. Bu ülkeler ekonomik büyüme hedeflerine ulaşma amacıyla stratejik bir yaklaşım benimsemekte; ticaret ve yatırımın artırılması yoluyla ekonomik büyümeyi desteklemek için aktif bir politika izlemekte ve bu kapsamda çeşitli politika önlemlerini hayata geçirmektedir. Bu çabalar, rekabet avantajlarının elde edilmesi ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması konusundaki çeşitli zorluklarla mücadele etmek

içindir. Dışa bağımlı olan bu ülkeler ekonomiyi olumsuz etkileyen beklenmedik olaylara ve dışsal şoklara karşı kırılgan yapıdadır. Bu noktada devlet müdahalesi, ekonomik kalkınma sürecini destekleme, dışsal şoklara karşı direnç oluşturma ve ekonomik istikrarı sürdürme amacıyla kritik bir öneme sahiptir. Stratejik endüstriyel politikalar, teknolojik gelişmeyi teşvik etme, eğitim ve insan kaynakları gelişimi, mali politikayı dengede tutma ve altyapı yatırımları gibi müdahaleler, rekabet avantajlarını artırmak ve dışsal şoklara karşı direnci güçlendirmek açısından önemli bir rol oynamaktadır. Dengeli bir devlet müdahalesi, yeni sanayileşen ülkelerin ekonomik kalkınmasını destekleyerek sürdürülebilir büyümeye katkı sağlayabilir. Ayrıca devletin uygulayacağı maliye politikaları, stratejik bir şekilde yönlendirilen kamu harcamaları, altyapı geliştirme, eğitim, sağlık hizmetleri, araştırma ve geliştirme gibi alanlarda yapıldığında, ekonominin temel direklerini güçlendirerek üretkenliği artırabilir ve rekabet avantajı sağlayabilir. Aynı zamanda, kamu harcamaları ekonomik dalgalanmalara karşı direnç oluşturabilir ve işsizlik gibi sorunlara karşı mücadelede etkili bir araç olarak kullanılabilir. Ancak, etkili sonuçlar elde edebilmek için kamu harcamalarının etkili bir şekilde yönetilmesi önemlidir. Bu anlamda yeni sanayileşen ülkelerde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi ve bu ilişkinin hangi perspektifte değerlendirileceği, ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerini anlamada ve etkili politika yapımında kritik bir rol oynar. Bu anlamda çalışma kapsamında yeni sanayileşen ülkelerde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini değerlendirirken kullanılacak olan model tahmin yöntemini belirlerken gerçekleştirilen tüm analizlerden elde edilen tüm bulgular değerlendirildiğinde; birim boyutunun zaman boyutundan küçük olduğu ($N < T$), dengeli panelde, yatay kesit bağımlılığına izin veren, eşbütünleşme ilişkisinin olduğu, heterojen panelin model tahmini için tercih edilecek olan uygun tekniğin Dinamik Görünüşte İlişkisiz Regresyon (DSUR) olduğuna karar verilmiştir. Mark vd. (2005) DSUR yönteminin, dengeli panellerde kesit sayısının zaman boyutuna göre küçük olduğu ($N < T$) ve eşbütünleşme vektörünün denklemler arasında homojenlik veya heterojenlik gösterdiği ortamlarda panel eşbütünleşme tahmini için etkin tahmin tekniğinin DSUR olduğunu ifade etmiştir. Literatürde yatay kesit bağımlılığı altında homojen/heterojen paneller için gerçekleştirilen analizlerde birbirinden farklı analiz teknikleri kullanılarak kamu harcaması ve ekonomik büyüme ilişkisi için etkin sonuçlar tahmin edilmeye çalışılmıştır. Çeşitli ülke grupları ele alınarak kurulan dengeli paneller için gerçekleştirilen analizlerde, yatay kesit bağımlılığı altında ve zaman boyutunun birim boyutundan büyük olduğu durumlar için gerçekleştirilen çalışmalarda farklı ekonometrik tekniklerin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Ancak burada literatüre yöneltilebilecek anlamlı bir eleştiri bu durumun ekonometrik anlamda Dinamik Görünüşte İlişkisiz Denklemler mantığında ele alınmamış olmasıdır. Bu çalışma ile literatürdeki bu boşluğun tamamlanması amaçlanmıştır.

Keynes modeli ve Wagner Kanunu'nun alternatif modelleri üzerinden DSUR tekniği ile yapılan analizler sonucunda yeni sanayileşen ülkelerde ekonomik büyümenin kamu harcamaları üzerinde artan bir etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu anlamda Wagner Kanunu bu ülke grubu için desteklenmektedir ve ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru bir nedensellik söz konusudur. Bu çalışmada Dinamik Görünüşte İlişkisiz Eşbütünleşik Regresyon (DSUR) yöntemi ile elde edilen bulgular, literatürde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen birçok çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir. Özellikle Wagner Kanunu'nun farklı versiyonları kapsamında tespit edilen pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler, Jaen-Garcia (2011), Lamartina ve Zaghini (2011), Magazzino (2012) ile Nirola ve Sahu (2020) gibi çalışmaların bulgularını destekler niteliktedir. Bununla birlikte, Keynes modeli kapsamında elde edilen istatistiksel olarak anlamsız sonuçlar, Arpaia ve Turrini (2008) ile Mishra ve Mohanty (2021) gibi çalışmaların bulgularından farklılaşmaktadır. Ayrıca, Mose vd. (2014) ve Saez vd. (2017) gibi bazı çalışmalarda kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken, bu çalışmada Wagner Kanunu'nun yeni sanayileşen ülkeler özelinde geçerliliği ortaya konmuştur. Elde edilen

bulgular, literatürde yer alan metodolojik farklılıklar ve ülke grubu bazlı yaklaşımlar dikkate alındığında, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisine dair teorik beklentilerle büyük ölçüde uyumlu sonuçlar sunmaktadır.

Bu çalışmada Wagner Kanunu'nu destekleyen yeni sanayileşen ülke grubu için elde edilen bulgular; yeni sanayileşen ülkelerin ekonomik büyümesinin kamu harcamaları üzerinde artan bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, kamu politikalarının ve ekonomik kalkınma stratejilerinin belirlenmesinde önemli bir yol gösterici olabilir. Elde edilen bulgular ışığında yeni sanayileşen ülkeler için sunulacak olan politika önerileri şunlardır: Ekonomik büyümeyle birlikte artan altyapı talebini karşılamak amacıyla, devletin kamu harcamalarını büyük ölçekli altyapı projelerine yönlendirmesi; nitelikli iş gücüne olan artan talep göz önüne alınarak eğitim ve sağlık hizmetlerine yönelik yatırımların artırılması; nüfusun refahı ve yaşam standartlarının iyileşmesiyle sağlık hizmetlerine duyulan ihtiyacı karşılamak üzere hastanelerin modernizasyonu, sağlık personelinin eğitimi ve tıbbi ekipman yatırımlarının desteklenmesi; rekabet gücünün korunması ve artırılması hedefiyle, devlet destekli Ar-Ge projeleri, vergi indirimleri, teşvikler ve üniversite iş birlikleri gibi mekanizmalarla yeni ürün ve teknolojilerin geliştirilmesinin sağlanması; ve son olarak, kamu ile özel sektör arasındaki iş birliklerini güçlendirmek amacıyla, vergi indirimleri, hibe programları, serbest ticaret bölgeleri gibi teşviklerin uygulanması öngörülmektedir. Bu politika önerileri, yeni sanayileşen ülkeler için önemlidir çünkü ekonomik büyümeyi desteklerken sosyal refahı artırır, rekabet gücünü artırır ve uzun dönemli sürdürülebilir kalkınmayı sağlar. Ancak bu öneriler uygulanırken her bir ülkenin özgün koşulları ve ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalıdır.

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinde; tek başına ekonomik büyüme kamu harcamalarını açıklamak için yeterli olmayabileceği gibi, ekonomik büyümeyi açıklamak için de tek başına kamu harcamaları yetersiz kalabilir. Bu durum, modele dahil edilmemiş değişkenlerin spesifikasyon hatalarına neden olarak etkili sonuçların elde edilmesini engelleyebileceğini göstermektedir, bu durum çalışmanın kısıtlarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, gelecekteki çalışmalar için öneriler şunlardır: Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi etkileyebilecek diğer faktörler (örneğin, vergi politikaları, enflasyon oranları, dış ticaret dengesi...) gibi kontrol değişkenlerinin modele dahil edilmesi ve modellerin tekrar tahmin edilerek elde edilen sonuçların güçlendirilmesi; nedensellik testlerinin gerçekleştirilmesi, dirençli sonuçların elde edilmesi ve böylece yeni sanayileşen ülkelerde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünün daha net şekilde ortaya konmasıdır.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları

Ecem Özkan: Katkı Oranı %50

Özer Arabacı: Katkı Oranı %50

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Alshammary, M. D., Khalid, N., Karim, Z. A. & Ahmad, R. (2022). Government expenditures and economic growth in the MENA region: A dynamic heterogeneous panel estimation. *International Journal of Finance & Economics*, 27(3), 3287-3299. <https://doi.org/10.1002/ijfe.232>
- Arpaia, A., & Turrini, A. (2008). Government expenditure and economic growth in the EU: Long-run tendencies and short-term adjustment. *European Economy - Economic Papers 2008 – 2015*, Directorate General Economic and Financial Affairs (DG ECFIN). European Commission. <https://doi.org/10.2765/22776>
- Balaban, S., & Zivkov, D. (2021). Validity of Wagner's Law in Transition Economies: A Multivariate Approach. *Review of Public Economics*, 236(1), 105-131. <https://dx.doi.org/10.7866/HPE-RPE.21.1.4>
- Barbieri, L. (2006). *Panel unit root tests: A review. Serie Rossa: Economia*. Università Cattolica del Sacro Cuore.
- Bulutoğlu, K. (1988). *Kamu Ekonomisine Giriş*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data. *Journal of International Money and Finance*, 20(2), 249-272. [https://doi.org/10.1016/S0261-5606\(00\)00048-6](https://doi.org/10.1016/S0261-5606(00)00048-6)
- Forte, F., & Magazzino, C. (2018). Wagner's Law, government size and economic growth: An empirical test and theoretical explanations for Italy 1861-2008. J. Backhaus, G. Chaloupek, & H. A. Frambach içinde, Gustav von Schmoller and Adolph Wagner. *Legacy and Lessons for Civil Society and the State* (s. 129-151). Heidelberg: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-78993-4_10
- Gatsi, J. G., Appiah, M. O., & Gyan, J. A. (2019). A test of Wagner's hypothesis for the Ghanaian economy. *Cogent Business & Management*, 6(1), 1-12. <https://doi.org/10.1080/23311975.2019.1647773>
- Goffman, I. J. (1968). On the Empirical Testing of Wagner's Law: A Technical Note. *Public Finance*, 23, 359-364.
- Gumus, E., & Mammadov, R. (2019). Real government expenditure and economic growth in the Southern Caucasus countries: A panel data analysis. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 22(2), 20-34. <http://doi.org/10.5782/2223-2621.2019.22.2.20>
- Gupta, S. P. (1967). Public expenditure and economic growth: A time series analysis. *Public Finance*, 22, 423-461.
- Hoyos, R. E., & Sarafidis, V. (2006). Testing for cross-sectional dependence in panel-data models. *The Stata Journal*, 6(4), 482-496. <http://doi.org/10.1177/1536867X0600600403>
- Jaen-Garcia, M. (2011). Empirical analysis of Wagner's Law for the Spain's regions. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 1(1), 1-21. <http://doi.org/10.6007/IJARAFMS%20/v1-i1/9802>
- Jahanger, A., Ozturk, I., Onwe, J. C., Joseph, T. E., & Hossain, M. R. (2023). Do technology and renewable energy contribute to energy efficiency and carbon neutrality? Evidence from top ten manufacturing countries. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 56, 103084, 2213-1388. <https://doi.org/10.1016/j.seta.2023.103084>

- Kao, C., Chen, B. (1995b). *Residual-based tests for cointegration in panel data when the cross-section and time-series dimensions are comparable*. Unpublished manuscript. Department of Economics, Syracuse University.
- Kao, C. (1999). Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data. *Journal of Econometrics*, 90, 1-44. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(98\)00023-2](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00023-2)
- Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. New York: Macmillan Cambridge University Press.
- Lahirushan, K. P., & Gunasekara, W. G. (2015). The impact of government expenditure on economic growth: A study of Asian countries. *World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Humanities and Social Sciences*, 9(9), 3152-3160.
- Lamartina, S., & Zaghini, A. (2011). Increasing public expenditure: Wagner's Law in OECD countries. *German Economic Review*, 12(2), 149-164. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0475.2010.00517.x>
- Maddala, G. S., & Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 631-652. <https://doi.org/10.1111/1468-0084.0610s1631>
- Magazzino, C. (2012). Wagner's Law and Augmented Wagner's Law in EU-27. A time-series analysis on stationarity, cointegration and causality. *International Research Journal of Finance and Economics*, 89, ISSN 1450-2887, 205-220.
- Mann, A. J. (1980). Wagner's law: An econometric test for Mexico 1925-1976. *National Tax Journal*, 33, 189-201. <http://doi.org/10.1086/NTJ41862301>
- Mark, N., Ogaki, M., & Sul, D. (2003). *Dynamic seemingly unrelated cointegrating regression*. New Zealand: Economics Department, The University of Auckland.
- Mark, N. C., Ogaki, M., & Sul, D. (2005). Dynamic seemingly unrelated cointegrating regressions. *Review of Economic Studies*(72), 797-820. <https://doi.org/10.1111/j.1467-937X.2005.00352.x>
- Mishra, B. R., & Mohanty, A. R. (2021). Nexus between government expenditure and economic growth: Evidence from sub-national governments in India. *The Journal of Developing Areas*, 55(2). <https://doi.org/10.1353/jda.2021.0045>
- Moon, H. R. (1999). A note on fully-modified estimation of seemingly unrelated regressions models with integrated regressors. *Economics Letters*, 65, 25-31.
- Moon, H. R., & Perron, B. (2006). Seemingly Unrelated Regressions. *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 1-6. https://doi.org/10.1057/978-1-349-95121-5_2296-1
- Mose, N., Kalio, A., Kiprop, S., Kibet, L., & Babu, J. (2014). Effect of government expenditure on economic growth in East Africa: Panel data analysis. *Journal of International Academic Research for Multidisciplinary*, 2(4), ISSN: 2320-5083, 428-444.
- Musgrave, R. (1969). *Fiscal Systems*. New Haven: Yale University Press.
- Nirola, N., & Sahu, S. (2020). Revisiting the Wagner's law for Indian States using second generation panel cointegration. *Economic Change and Restructuring*, 53(2), 241-263. <http://doi.org/10.1007/s10644-018-9237-6>

- Olanrewaju, S. M., & Funlayo, A. K. (2021). Public expenditure and economic growth: A test of Wagner's and Keynes hypotheses in Nigeria and Angola economies. *European Journal of Humanities and Social Sciences*, 1(3), 1-6. <http://dx.doi.org/10.24018/ejsocial.2021.1.3.31>
- Park, J. Y., & Ogaki, M. (1991). *Seemingly unrelated canonical cointegrating regressions*. Working Paper No.280, Rochester Center for Economic Research.
- Peacock, A. T., & Wiseman, J. (1961). *The growth of public expenditure in the United Kingdom*. Princeton: Princeton University Press.
- Pedroni, P. (2000). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels-in nonstationary panels, panel cointegration, and dynamic panels. *Advances in Econometrics*, 93-130. [https://doi.org/10.1016/S0731-9053\(00\)15004-2](https://doi.org/10.1016/S0731-9053(00)15004-2)
- Pedroni, P. (2001). Purchasing power parity tests in cointegrated panels. *The Review of Economics and Statistics*, 83(4), 727-731. <http://doi.org/10.1162/003465301753237803>
- Persyn, D., & Westerlund, J. (2008). Error correction based cointegration tests for panel data. *The Stata Journal*, 8(2), 232-241. <http://doi.org/10.1177/1536867X0800800205>
- Pesaran, M. H. (2003). *A simple panel unit root test in the presence of cross section dependence*. Faculty of Economics, University of Cambridge: Cambridge Working Papers in Economics. <http://doi.org/10.2139/ssrn.457280>
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics*(0435), 1-39. <http://doi.org/10.2139/ssrn.572504>
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2007). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Popescu, C. C., & Diaconu, L. (2021). Government spending and economic growth: A cointegration analysis on Romania. *Sustainability*, 13(12), 1-16. <https://doi.org/10.3390/su13126575>
- Pryor, F. L. (1968). *Public expenditures in communist and capitalist nations*. London: George Allen and Unwin.
- Sáez, M. P., Álvarez-García, S., & Rodríguez, D. C. (2017). Government expenditure and economic growth in the European Union countries: New evidence. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series* (36), 127-133. <http://doi.org/10.1515/bog-2017-0020>
- Sedrakyan, G. S., & Varela-Candamio, L. (2019). Wagner's law vs. Keynes' hypothesis in very different countries (Armenia and Spain). *Journal of Policy Modeling*, 41(4), 747-762. <http://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2019.02.011>
- Selen, U., & Eryiğit, K. (2009). Yapısal kırılmaların varlığında, Wagner Kanunu Türkiye için geçerli mi? *Maliye Dergisi*, (156), 117-198.
- Smith, A. (1776). *The wealth of nations*. London: W. Strahan and T. Cadell.
- Tsionas, M. (2019). *Panel data econometrics: Theory 1st edition*. Academic Press. <http://doi.org/10.1016/C2017-0-01562-8>
- Wagner, A. (1883). *Finanzwissenschaft*. Leipzig: C. F. Winter.
- Wagner, R. E., & Weber, W. E. (1977). Wagner's law, fiscal institutions, and the growth of government. *National Tax Journal*, 30(1), 59-68. <https://doi.org/10.1086/NTJ41862113>

- Wahyudi. (2020). The relationship between government spending and economic growth Revisited. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 10(6), 84-88. <http://doi.org/10.32479/ijefi.10614>
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709-748. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2007.00477.x>
- Zellner, A. (1962). An efficient method of estimating seemingly unrelated regression equations and tests for aggregation bias. *Journal of the American Statistical Association*, 57(298), 348-368. <https://doi.org/10.1080/01621459.1962.10480664>

Araştırma Makalesi / Research Article

Kentleşme Politika ve Uygulamaları Bağlamında Kentsel Saçaklanma*

İlker Şahinoğlu¹, Zeynep Arslan Taç²

Öz

Kentsel saçaklanma, kent merkezlerinin plansız ve hızlı bir şekilde sıçrayarak büyümesiyle ortaya çıkmaktadır. Yerel yönetimler nazım ve uygulama imar planı yapma yetki ve sorumluluklarıyla kentlerin gelişimine yön verebilmektedir. Yerel yönetim mevzuatında yapılan değişikliklerle belediyenin tanımının, sınırlarının değiştirilmesi, yeni belediyelerin kurulması gibi idari teşkilata ilişkin değişiklikler kentsel alan gelişimini etkilemektedir. Türkiye’de bu alanda en son değişiklik 6360 sayılı yasa ile gerçekleşmiştir. Bu kanunla büyükşehir belediye sınırı, il sınırıyla eşitlenmiş ve büyükşehirlerde il özel idarelerinin, belde belediyelerinin ve köylerin tüzel kişilikleri kaldırılmıştır. Hem köylerin tüzel kişiliklerinin kaldırılmış olması hem de büyükşehir belediye sınırının il sınırına genişletilmiş olması sebebiyle, kırsal bilhassa tarımsal alanlar potansiyel kentsel arsalarla dönüşmüştür. 6360 sayılı kanunla yaşanan kentsel bütünleşme, kentsel saçaklanmada olduğu gibi kentsel alanın hızlı ve plansız bir şekilde büyümesine yol açmış, kentsel alan kırsal alana baskın gelmiştir. Bu çalışmanın amacı kentsel alanda meydana gelen değişiklikler ile yerel yönetim mevzuatındaki değişiklikler arasındaki ilişkiyi tartışmaya açmaktır. Planlama çalışmasının diğer kentlere göre erken başlaması, kent gelişiminin haritalar üzerinden takip edilmesinin mümkün olmasına ek olarak son yıllarda ilçelerinin tarım arazilerini hızla kaybederek yoğun olarak kentleşmesi sebepleriyle Samsun çalışma alanı olarak tercih edilmiştir. Çalışmada, ulusal ve yerel planlama politikaları ile yerel yönetim mevzuatındaki değişimlerin Samsun ilindeki saçaklanmaya etkisi ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, Kentsel Saçaklanma, Kentleşme Politikaları, Büyükşehir Belediyesi.

Urban Sprawl in the Context of Urbanization Policies and Practices

Abstract

Urban sprawl is defined as the unplanned and rapid growth of city centers. Local governments have the authority and responsibility to direct the development of cities through the master and implementation zoning plans. Administrative organization, including changes in the definition and boundaries of municipalities and the establishment of new municipalities through amendments to local government legislation, can also affect the development of urban areas. The most recent change in this area in Turkey was the enactment of Law No. 6360. This law equalized the metropolitan municipality boundary with the provincial boundary and abolished the legal entities of special provincial administrations, town municipalities, and villages in metropolitan areas. The abolition of the legal entities of villages and the extension of the metropolitan municipality boundary to the provincial border have transformed rural and especially agricultural areas into potential urban land plots. The enactment of Law No. 6360 has precipitated a rapid and unplanned expansion of the urban area, with the urban area now dominating the rural area. This study aims to examine the relationship between changes in urban areas and changes in local administration legislation. Samsun was selected as the study area since the planning process commenced earlier than in other cities, enabling the city's evolution to be traced on maps. Furthermore, its districts have rapidly lost agricultural lands and become densely urbanized in recent years. The study examines the impact of national and local planning policies and changes in local government legislation on the fringing in Samsun.

Keywords: Urbanization, Urban Sprawl, Urbanization Policies, Metropolitan Municipality.

* Bu çalışma 19-20 Mayıs 2023’te Samsun’da düzenlenen Zaman Sempozyumu’nda sunulan ve özet olarak yayınlanan “Mekâna Politik Zaman Üzerinden Bir Bakış Denemesi: Kentleşme Politika ve Uygulamaları Doğrultusunda Samsun İlinde Kentsel Saçaklanma” başlıklı bildiri geliştirilerek hazırlanmıştır.

¹ Arş. Gör. Dr., Ordu Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ilkersahinoglu@odu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1519-789X>

² Arş. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, zeynep.arslan@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5260-0054>

Atıf/Cite as: Şahinoğlu, İ., Arslan Taç, Z. (2025). Kentleşme politika ve uygulamaları bağlamında kentsel saçaklanma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2025, 43 (2), 325-349.

© 2025 Hacettepe Üniversitesi.

EXTENDED ABSTRACT

Urban development has been driven by globalization, resulting in a significant increase in urban areas and populations. As cities become the focal point of the global economy, development and progress have increasingly centered around them. In this process, the actors affecting the development processes of cities have diversified, and different actors have created different dynamics that need to be analyzed. Consequently, national and local authorities have adopted policies and practices that encourage urban sprawl. Urban sprawl refers to unplanned and rapid expansion of urban areas into peripheral rural lands, often driven by changes in urban planning policies, economic factors, and governance structures. Urban sprawl has unique dynamics in each city. However, land on the outskirts, which is relatively cheaper than land in the city center, can be seen as a key factor facilitating sprawl. Urban sprawl has been extensively studied through various theoretical lenses, including urban regime theory and the growth machine theory. Urban regime theory examines the coalitions between political and economic actors that drive urban development, emphasizing the role of governance in shaping urban landscapes. Growth machine theory, proposed by Molotch (1976), suggests that urban development is driven by economic interests that prioritize land value appreciation and infrastructural expansion. This type of development plays an important role in shaping the urban area and urban sprawl.

In the Turkish context, these theoretical perspectives help to explain how policy changes, particularly through legislative amendments, influence urban growth patterns. Previous studies highlight that rapid urbanization in Turkey has often resulted in unsustainable land use practices, loss of agricultural land, and increased socio-spatial inequalities. Studies on the impact of Law No. 6360 indicate that while it aimed to improve service delivery and governance efficiency, it also accelerated urban sprawl by enabling municipalities to rezone rural land for urban development. Furthermore, the centralization of planning authority under metropolitan municipalities has led to concerns regarding local participation and equitable urban development. In Turkey, significant legislative amendments have shaped urban development, with the enactment of Law No. 6360 being a notable example. This law expanded the jurisdiction of metropolitan municipalities to align with provincial borders, effectively dissolving special provincial administrations, town municipalities, and village entities. Consequently, this shift has facilitated the conversion of rural and agricultural lands into urban development zones, leading to uncontrolled and fragmented urban expansion.

The extension of metropolitan municipality boundaries has facilitated large-scale rezoning of rural land for urban use, leading to speculative land development and real estate-driven growth. The dissolution of village administrations has reduced local governance capacities, limiting community participation in urban planning decisions. Municipal authorities have gained increased control over zoning and infrastructure projects, often prioritizing economic growth over environmental sustainability. The increase in rent potential in the urban periphery and the associated speculative development expectations have been a long-standing phenomenon in Turkey's urbanization dynamics. Reforms to local governance, under the name of local government reform, have had structural impacts on the urban planning process, with changes to the spatial planning system typically achieved through the expansion of the existing urban landscape or the growth of surrounding communities. The rapid loss of agricultural land has raised concerns about food security and rural livelihoods. The conversion of farmlands into residential and commercial developments has disrupted local agricultural economies. Infrastructure development has struggled to keep pace with population growth, leading to inadequate public services, and environmental degradation. Socio-spatial inequalities have widened, with higher-income groups concentrating in newly developed coastal areas, while lower-income populations face displacement and reduced access to affordable housing.

Samsun, which is the largest and the most developed city of the Black Sea region, provides an important case study for analyzing the impact of urban policies on urban sprawl. Therefore, the city was selected as the study area due to the early initiation of the planning process compared to other cities, the availability of maps documenting the city's development, and the rapid urbanization of its districts through the loss of agricultural lands in recent years. The city has undergone rapid urbanization, particularly in its districts, leading to significant transformations in land use, infrastructure, and spatial planning. This study explores the relationship between legislative changes in local governance and urban expansion in Samsun, shedding light on the broader implications of urban sprawl and policy-driven urban transformation. Samsun has experienced significant urban expansion, particularly in the Atakum and Tekkeköy districts, which have seen high levels of construction activity and population growth. Between 2012 and 2022, Samsun's urban land area increased by over 50%, corresponding to a decline in agricultural land. Land use statistics reveal that the city's urban footprint has expanded into previously rural and ecologically sensitive areas. The rise of high-density residential complexes, coupled with infrastructure investments, has reshaped the city's spatial configuration. The Experience in Samsun mirrors trends

observed in other metropolitan cities affected by Law No. 6360, where governance challenges and spatial fragmentation have accompanied rapid urban expansion. However, Samsun's geographical constraints, including its coastal location and reliance on agricultural industries, distinguish its urban sprawl patterns from those of inland metropolitan regions.

The findings suggest that legislative reforms, while intended to streamline governance and service delivery, have inadvertently exacerbated urban sprawl in Samsun. The expansion of metropolitan boundaries has enabled rapid land conversion, often prioritizing economic gains over sustainable urban planning. The lack of appropriate urban plans or planning strategies and local governments' policies can lead to aesthetic and spatial inconsistency that causes visual confusion for urban dwellers, the risk of social segregation and infrastructure inefficiency. To mitigate the negative effects of urban sprawl, policymakers should consider strengthening local governance, implementing sustainable land use policies, enhancing regional planning coordination, and investing in public transport and infrastructure.

This study contributes to the broader discourse on urban governance and planning in Turkey, emphasizing the need for policies that balance urban planning with economic growth in alliance with environmental and social sustainability. This study examines the impact of changes in national and local planning policies, as well as local government legislation, on the urban sprawl in Samsun. The case of Samsun underscores the complex interplay between legislation, urban expansion, and governance structures, providing valuable insights for future urban policy reforms.

GİRİŞ

Mekânın biçimlendirilmesi eylemi, mekâna yönelik müdahale, süreç ve aktörlerin davranışlarını, önceliklerini, tercihlerini kapsamaktadır ve biçimlendirilmiş mekân öncekinden farklılaşmış bir üründür (Ünlü, 2017). Harvey (1996), 19.yy. öncesinde kentlerin gelişimlerinin önünde kaynaklarıyla konulmuş doğal bir sınır bulunduğunu, mekânsal ve zamansal olan bu sınırın ise gelişen teknolojik imkânlarla ortadan kalktığını belirtir. Bu sınırların kalkması Elias (2000)'in insanın doğanın göbeğinde yarattığı sosyal adacıkların kapladığı alanı genişletmesi olarak betimlediği eylemler arasında yer alan kentleşme hareketlerini hızlandırmıştır. Küreselleşmeyle bu gelişme daha da tetiklenmiş, kentsel alan ve kentsel nüfus önemli bir artış göstermiştir. Bu süreçte kentler küresel ekonominin de merkezi haline gelirken, gelişme ve kalkınma kentlere dayalı bir hal almış; ulusal ve yerel otoriteler kentsel gelişmeye yönelik politika ve uygulamalara yönelmiştir. Bu yönelim aynı zamanda sermayenin kentlerde etkili bir aktör olması yönünde bir etkiye sebep olmuştur. Dolayısıyla kentlerin gelişim süreçlerine etki eden aktörler çeşitlenmiş, farklı aktörler analiz edilmesi gereken farklı dinamikler ortaya çıkarmıştır. Kentlerin yönetiminde belirli aktörlerin ve grupların nasıl bir araya geldiğini, nasıl iş birliği yaptığını ve bu süreçte nasıl güç dinamikleri oluşturduğunu inceleyen kentsel rejim kuramı, kentlerin ekonomik, sosyal ve politik dinamiklerini anlamak için çeşitli tipolojiler geliştirmiştir. Kentsel rejim kuramı kentsel büyüme ve saçaklanma süreçlerini anlamak için önemli bir çerçeve sunar. Örneğin Hamilton (2002), kentsel rejimlerin genellikle belirli bir ekonomik çıkar grubunun veya siyasi liderliğin etkisi altında şekillendiğini ve bunun kentlerin gelişiminde belirleyici bir faktör olduğunu vurgular.

Araştırmalar, hızlı kentleşme ve nüfus artışının Türkiye'de kentsel alanların ve metropol bölgelerin genişlemesine yol açtığını göstermektedir (Ustaoglu ve Aydinoglu, 2019). İnşaat faaliyetleri ve kentsel yayılma birbirinin sebebi ve sonucu gibi davranmakta, bu ilişki sonucunda zeytinlikler ve tarım arazilerinde kayıplar yaşanırken çevre de olumsuz etkilenmektedir (Balaban, 2012; Doygun, 2008). Bu karşılıklı ilişkinin, özellikle merkezi ve yerel yönetimlerin kentleşme süreçlerindeki rol ve sorumluluklarını daha da önemli hale getirdiği söylenebilir. Bu anlamda Türkiye'de kentlerin mekânsal gelişim ve değişimi irdelendiğinde merkezi ve yerel yönetimler arasındaki ilişkinin izdüşümünü görmek mümkündür. Kentsel yayılmanın ele alınmasında yerel yönetim mevzuatının rolü, kentsel planlama ve yönetişimin kritik bir yönünü oluşturur. Esas olarak belediyeler tarafından kentsel arsa ve arazi kullanımının mikro dönüşümleri yoluyla gerçekleştirilen yerel planlama uygulamaları, kentsel yayılmanın metropoliten karakterinin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Kentsel rantı da doğuran bu uygulamalar, inşaat sektörünü ekonominin lokomotifleri olarak konumlandıran iktisadi politikalarla da yakından ilişkilidir.

Oktay (2016), 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de büyük kentlerin yönetimi genel olarak değerlendirildiğinde iki ana yaklaşımın olduğunu söyler. Bunlardan ilki, büyükşehir belediyelerinin sınırlarını genişleterek, yeni gelişen ve saçaklanma bölgesi olması sebebiyle gelişme potansiyeli olan alanların büyükşehir sistemi içine alınmasıdır. Diğeri ise söz konusu illerde büyük ölçekli belediyeler oluşturarak yerel hizmetlerdeki problemlere çözüm üretmektir. Yerel yönetimler mevzuatı haricinde, bu ilişki imar mevzuatı üzerinden de okunabilir. İmar mevzuatını oluşturan kanunlar bir süreklilik arz etmekten ziyade, dönemsel farklılıklar göstermektedir. Ek olarak, her sektör ve alana göre özel imar düzenlemeleri de yapılmıştır. Belediyelerin imar planı yapma zorunluluğunda zaman içinde değişiklikler olmuş, her belediye her zaman imar planı yapmakla zorunlu tutulmamıştır (Keleş, 2010). Bu anlamda imar kanunları, yerelleşmenin etkilerini göstermesi açısından önemlidir. İmar planları, planlanan yerleşim yerinin plan yapıldığı tarihte ne durumda olduğunu sorun, imkân ve olanaklarıyla ortaya koymaktadır. Çünkü planların ilgili yerleşim yerinin ekonomik, tarihi, ticari, kültürel ve sosyal kimliğini, bu kimliklerin potansiyel olanaklarını ortaya çıkarabilmeleri için, en

gerçekçi ve en iyi çözüm yollarının yapılan araştırma ve incelemelerin neticesine göre belirlenmesi gerekmektedir. İmar planlarıyla, yerleşim yerinin plan döneminde nasıl gelişeceği, arazi kullanım biçimlerinin nasıl olacağı, ulaşım ve altyapı sistemleri, hangi fonksiyonun hangi alanlarda nasıl bir yoğunlukta bulunacağı ile bu fonksiyonların yapılaşma koşulları belirlenir. Belediyeler imar planlarının yürürlüğe girmesinden itibaren en geç üç ay içinde, imar planını uygulamak için beş yıllık imar programlarını hazırlarlar. Yürürlükte olan mevzuata göre imar; kentsel altyapı, çevre, zabıta, konut ve kentsel dönüşüm gibi belediyelerin öncelikli hizmetler grubunda yer alır. İmar planları özellikle, planın tüm paydaşları açısından bağlayıcıdır ve doğurduğu tüzel sonuçlar itibarıyla (Keleş ve Mengi, 2014) önemlidir.

Bu noktada imar yetkilerini düzenleyen mevzuatın gelişimine odaklanmak gerekmektedir. Özdemir Sönmez (2017)'e göre Türkiye'nin planlama sistemini doğrudan etkileyen yasal düzenlemelerin tarihsel gelişimini, merkezi ve yerel yönetimlerin mekânsal planlamadaki yetki ve sorumlulukları çerçevesinde üç ana dönemde incelemek mümkündür. İlk dönem Cumhuriyetin kurulmasından, 1985 yılında 3194 sayılı kanunun yürürlüğe girmesine kadar olan dönemi kapar. Bu dönemde İller Bankası tarafından hazırlanan imar planları merkezi yönetimin ilgili bakanlığı tarafından onaylanıyor; belediyelerin rolü ise uygulayıcı kuruluş olmakla sınırlı kalıyordu. Bu dönemde belediyelere plan yapma zorunluluğu getiren ve yetkilendiren birçok düzenleme bulunmaktadır. 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu tüm belediyelerin plan yapmasını zorunlu kılmış, aynı yıl çıkarılan 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu zorunluluk kapsamını nüfusu 20 binden fazla olan belediyelerle sınırlandırırken, imar planlarının yapılması için üç yıllık süre tanımıştır. 1933 yılında çıkarılan 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu ise beş yıl içinde tüm belediyelerin imar planı yapmasını zorunlu hale getirmiştir (Ersoy, 2013; Keleş, 2016).

1985'te çıkarılan İmar Kanunu'na kadar bu zorunluluk ve yetkinin, belediyeleri asli planlayıcı birimler haline getirmediğini belirtmek gerekmektedir. 3194 sayılı yasa ile planlama yetkisi, merkezi yönetimden yerel yönetimlere devredilmiştir. Mekânsal planlama ise önceki yasal düzenlemelerin aksine bölge düzeyine çıkarılmıştır. Bu yasa ile mekânsal planların yapımında ve onanmasında belediye ve mücavir sınırlar içinde belediyeler, bu alanların dışındaki il sınırında ise il özel idareleri yetkilendirilmiştir.

Türkiye'de büyükşehir belediyelerinin, 1/100.000 ölçekli il çevre düzeni planını, 1/5.000 ile 1/25.000 ölçekli il nazım imar planını yapmak, ilçe belediyelerinin imar planlarını aynen ya da değiştirerek onaylamak, ilçe belediyelerinin imar planlarını denetlemek, imarlı ve altyapılı arsalar üretmek gibi görevleri vardır. İlçe belediyeleri ise 1/1.000 ölçekli uygulama imar planı ve parselasyon planı yapmakla görevlendirilmiştir. Bununla birlikte 2000'li yıllarda çıkarılan kimi yasalarla merkezi yönetim düzeyinde birçok kuruma imar planı yapma yetkisi verilmiştir. Dolayısıyla yerel düzeyde yetki merkezleştirilirken, planlama açısından parçalı yapı devam etmektedir. 2011 yılında çıkarılan 644 sayılı KHK ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇŞB) kurulmuş ve üst ölçekli mekânsal planlama yetkileri bu bakanlıkta toplanmıştır. Özdemir Sönmez (2017)'e göre politika belirleme, strateji geliştirme, yerel yönetimleri yönlendirme ve denetleme yetkisi ile donatılan ÇŞB, mekânsal planlamada merkezi kurum olarak konumlandırılmış ve mekânsal planlama pratiğinde yeni bir döneme girilmiştir. 2012 yılında kabul edilen 6360 sayılı yasa ise, büyükşehir belediyelerinin yetki sınırlarını il sınırlarına genişletirken, il özel idarelerinin mekânsal planlama konusundaki yetki ve sorumluluklarını büyükşehir belediyelerine devretmiştir. Bu düzenleme kentsel alanlarda önemli bir dönüşümü başlatmıştır. Bu dönüşüme yönelik eleştiriler olmakla birlikte, il genelinde merkezi planlamanın katkı sağlayacağına ilişkin görüşler de bulunmaktadır (Ersoy, 2013).

Tüm bu düzenlemeler, yerel yönetimleri geliştirme ve kentsel gelişimle ilgili sorunları ele alma çabası olarak yorumlanabilir. Her ne kadar yerel idare sisteminin ve yönetiminin iyileştirilmesi

ve kentsel yayılmanın etkili bir biçimde yönetilmesi amaçlanmış olsa da sonuçları bakımından kentsel arsa ve arazi kullanımında mikro dönüşümlere yol açmış, konut inşası ve kentsel dönüşüm projelerine sunulan destekle birlikte kentsel yayılmayı beraberinde getirmiştir. Ek olarak, ülke çapında desteklenen inşaat faaliyetleri ve kentsel dönüşüm projeleri, devlet destekli kurumlar ve belediyeler aracılığıyla devletin konut sunumundaki değişen rolü de kentsel gelişim dinamiklerini etkilemiştir. Bu düzenlemeleri, kentsel büyüme makinesi kuramı perspektifinden değerlendirecek olursak, kentleşme sürecindeki ekonomik ve politik çıkarların yerel yönetimlerin ve devletin kent politikalarını nasıl şekillendirdiğini görmek olasıdır. Her ne kadar kent siyaseti, ekonomileri veya yönetim biçimlerini düzenleyen başka etmenler de bulunmakla birlikte, kentsel büyüme tutkusu, *büyüme makinesi* tezine göre en etkili politik güç olarak kabul edilmektedir (Molotch, 1976). Bu tez arazi ve binaların devlet veya başka bir ortak kuruluş yerine özel piyasa koşulları içinde faaliyet gösterdiği ülkelerde büyüme çıkarlarının baskın olduğunu savunur ve büyüme çabasını işgücü istihdamı, sermaye harcamaları veya inşaat faaliyetlerindeki artış olarak tanımlar (Logan ve Molotch, 1976). Bu doğrultuda imar ve kamu altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi için ilgili düzenlemeler yapılarak gerekli mali destek sağlanır ya da kaynak yaratımı gerçekleştirilir.

Bu tip bir gelişim kentsel alanın şekillenmesinde ve kentsel saçaklanma üzerinde önemli rol oynamaktadır. Türkiye'deki kentsel yayılma süreçlerinde devletin artan rolü, kentsel alanları bir yatırım ve gelir üretme aracı olarak gören büyüme makinesi kuramının temel tezini doğrular niteliktedir. Devletin ve yerel yönetimlerin, arsa değerini artırmak ve inşaat sektörü aracılığıyla ekonomik büyümeyi devam ettirmek amacıyla kentsel dönüşüm inşaat faaliyetlerine yoğunlaşması, kentsel büyüme makinesinin çıkar odaklı yapılaşma sürecine paralel bir yönelimi işaret etmektedir. Böylece, kentsel alanlarda meydana gelen mikro dönüşümler, yalnızca fiziksel bir yeniden yapılanmanın ötesinde, ekonomik çıkarların öncelendiği bir kentsel gelişim paradigmasının ifadesi haline gelmektedir. Yerel yönetimler de sürece kent planlaması ve imarıyla ilgili ellerinde bulundurdıkları yetkilerle ortak olmaktadır. Bu bağlamda, kentsel büyüme makinesi kuramı, Türkiye'deki kentleşme politikalarının temel dinamiklerini anlamada önemli bir çerçeve sunmakta, özellikle kentlerin ekonomik çıkarlar etrafında şekillendiği bir yapıyı gözler önüne sermektedir. Bu süreç, yerel yönetimlerin geliştirme amaçlı düzenlemelerinin sadece mekânsal sonuçlar doğurmakla kalmadığını, aynı zamanda ekonomik ve politik çıkar gruplarının kent üzerindeki etkisini pekiştirdiğini göstermektedir.

Kentsel saçaklanma ve kentsel yayılma kavramları kentsel coğrafyada tam olarak aynı anlamı ifade etmiyor olsa da çoğu zaman hem birbiri yerine hem de birbirini tanımlamak için kullanılabilir. Kentsel yayılma, kentsel alanların çevredeki kırsal alanlara doğru kontrolsüzce büyümesi olarak tanımlanır ve genellikle kentlerin dışa doğru büyümesi ile karakterize edilir. Kentsel saçaklanma ise kentsel ve kırsal alanlar arasındaki geçiş bölgesini ifade eder. Kentsel gelişimin kırsal arazi kullanımıyla buluştuğu bu alanlar konut faaliyetleri, ticari ve tarımsal faaliyetlerin iç içe geçmesiyle karakterize edilir. Diğer bir ifade ile kentsel saçaklanma, kentin sınırının dışına taşarak kent çeperinde ve kırsal alanlara doğru hızlı büyümesidir (Görer Tamer, 2012). Bu kavramsal temelde, makalede kentsel saçaklanmanın planlama kararları ve belediyelerin genişleyen sınırlarıyla bağlantılı olduğu öne sürülmektedir. Ayrıca kavram kentlerin farklı büyüme biçimlerini içeren çok yönlü bir olgu olarak kabul edilmekte, kentsel saçaklanmanın sıçramalı bir kentsel büyüme ile kentsel alanın etkin kullanılamamasını ifade ettiği savunulmaktadır. Saçaklanmanın, her kente özgü dinamikleri bulunmaktadır. Ancak kent merkezindeki arsalarla göre daha ucuz olan çeperdeki araziler saçaklanmayı kolaylaştırıcı etmenlerden biri olarak yorumlanabilmektedir. Keleş (1998) de kentsel saçaklanmayı, kentsel boşalma, yayılma terimleriyle eş anlamlı olarak kullanmakta ve (kentin) aşırı ölçüde kalabalıklaşması, toprak değerlerinin yükselmesi ve işlevlerini gereği gibi yerine getirememesi sonucunda kentteki insanların ve işleyim

kuruluşlarının, özel taşıtların ve toplu taşıma araçlarının varlığından da yararlanarak, yörekentlere göçme süreci, yayılma olarak tanımlamaktadır. Bu bakımdan çalışma kapsamında saçaklanma kavramı, tek bir kentsel formu ifade etmek yerine kentin büyüme dinamikleri içinde plana bağlı kalmadan, daha dağınık bir biçimde kentin her yanına, çevresine doğru büyümesini kapsayan evreye referans vererek kullanılmaktadır.

Şüphesiz ki kent çeperindeki rant potansiyelinin artışı ve buna bağlı spekülative imar beklentileri, uzun yıllardır süregelen bir olgu olarak Türkiye'nin kentleşme dinamiklerinde yer bulmuştur. Yerel yönetimler reformu adı altında gerçekleştirilen mülki idare değişikliklerinin kent planlama sürecine yapısal etkileri olmakta ve mekânsal planlama sistemindeki değişiklikler genel olarak mevcut kentsel makro formun genişlemesi ya da yakındaki başka yerleşimlerin büyümesi yoluyla gerçekleşmektedir (Şahin, 2017). Makale, kentlerin tarihsel gelişimini reddetmemekle birlikte, en güncel yasal düzenleme olarak kabul edilebilecek olan 6360 sayılı yasanın etkilerine odaklanmaktadır. Dolayısıyla makalede 6360 sayılı kanunun kentsel saçaklanma ile ilişkisi, bu kanunun kent çeperinde artan potansiyel rant ve çevresindeki tarım arazilerinde ortaya çıkan spekülative imar beklentisinin kendini gerçekleştirmesini olanaklı kılmasıyla ilişkilendirilmektedir. 6360 sayılı yasa ile kentlerin kontrollü büyümesini sağlayan kentsel politika ile mekânsal strateji ve planlar göz ardı edilmiş, kırdaki bu dönüşüm, arazi kullanımının değişimine yol açmıştır. Yasanın yürürlüğe girmesi üzerinden geçen on yıllık süre içerisinde ortaya konan uygulamalar birçok ilde kırsal alanların kentleşmesi sonucunu doğurmuştur. Bu çerçevede çalışmada öncelikle kırsal-kentsel alan tartışmaları doğrultusunda 6360 sayılı yasa ve etkileri tartışılacak, devamında ise Samsun ili örneğinde kentsel saçaklanmanın izi sürülecektir.

1. KENT-KIR TARTIŞMALARI EKSENİNDE 6360 SAYILI KANUN VE ETKİLERİ

Kentlerin büyümesinin hangi noktadan sonra yararsız ya da zararlı sayılacağına ilişkin nesnel bir ölçüt bulmak kolay olmamakla birlikte (Keleş, 2010), yerel yönetimlerde optimum ölçek tartışmasının farklı boyutları bulunmaktadır (Arıkboğa, 2007). Kentlerin optimal büyüklüğünün ve yerel yönetimlere uygun büyüklüğün ne olduğuna ilişkin fikir birliğinin olmaması, belediye ölçeğinin ne olması gerektiğine dair tartışmaları ve belediye ölçeğiyle ilgili yasal düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Arıkboğa (2007), 1960-1970'li yıllarda Avrupa'da bilinçli birleştirmeler yapıldığını, buna nazaran Türkiye'de 1950-1992 yılları arasında belediye sayısının %261 arttığını ifade etmektedir. Bunun nedenini ise mevcut belediyelerin bölünmesi değil bir yerleşim biriminin sahip olduğu yerel yönetimin nitelik değiştirmesi, köylerden bazılarının belediyeye dönüşmesi olarak açıklamaktadır. Ona göre küçük belediye sorunu, çözüm bekleyen önemli bir gündem maddesi olarak durmaktadır.

6360 sayılı yasanın küçük ölçekli yerel yönetim birimleri sorununa, merkezi yönetim eliyle birleştirme yöntemiyle çözüm getirmeyi amaçladığı söylenebilir. Bu yasayla yerel yönetimlerin büyüklüğü ile yerel yönetimler tarafından sunulan kentsel kamusal hizmetlerin etkinliğine ilişkin soruna bir çözüm getirilmesi amaçlanmıştır. Kanunun ilgili komisyon raporunda yasa ile yapılan değişikliklerin ölçek ekonomileri açısından olumlu sonuçlar doğuracağı, belediyelerin personel, mali kaynak, gelişmiş teknolojilere erişim ve bu kaynakların adil dağılımı gibi noktalarda iyileşmeler sağlayacağı varsayılmıştır. Ayrıca il düzeyinde uyumlu imar planları gerçekleştirileceği savunulmuştur. Bununla birlikte komisyon toplantılarında İstanbul ve Kocaeli'de uygulanan bu pilot düzenlemenin diğer iller için uygun olmayacağı, kırsal bölgelerde kentsel bölgelere uygun belediye tipi yönetimin ihtiyaçlar ve sosyoekonomik niteliklerdeki farklılıklara bağlı olarak başarılı olamayacağı gibi olumsuz görüşlere de yer verilmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 24. Dönem 338 Sayılı Komisyon Raporu).

Yasanın temel etkilerinden biri mekânsal planlama alanında olmuştur. Kent planlarının, çağdaş kamu yönetiminin planlama işlevinin bir ürünü olduğu (Keleş ve Mengi, 2014) göz önünde bulundurulduğunda, 6360 sayılı yasa aracılığıyla yerel yönetimlerin yetkilerinde yapılan düzenlemenin mekânsal genişleme ile sınırlı olduğunu ve merkezi-yerel yönetimler arasındaki ilişkiyi değiştirmedikçe söylemek mümkün değildir. Mekânsal planlama açısından bakıldığında, 6360 sayılı yasa ile belde belediyeleri ve köyler kapatılmış, planlama yetkisi tek bir elde toplanmış, mekânsal alan yönetimine geçilmiştir. Bu yasayla birlikte merkezden yerele güçlü bir müdahalede bulunulmuştur. Bu müdahale sonucunda idari yapı değiştirilmiş, devam eden süreçte gerçekleşmesi muhtemel mekânsal dönüşümler de tetiklenmiştir. Kırsal alanların tarım, hayvancılık, ormancılık gibi farklı sektörlerin üretim sahaları olmaları sebebiyle bu bölgelerin korunması, üretimlerinin desteklenmesi gerekmektedir. Ancak idari yapıdaki değişimin yol açabileceği saçaklanma; kentsel alanın, çevresindeki köyleri, kasabaları ve kırsal tüm alanları içine almasına, bu alanların hızla azalmasına sebep olmaktadır. Böylelikle de kırsal karakter yüzey alanı olarak bozulurken, kırsal kimlik de bozulmaktadır (Ayten, 2014).

6360 sayılı yasanın kır-kent karşıtlığının doğasını ihmal ettiğinin altı çizilmelidir. İdari yapıdaki değişikliklerle kırsal alanın kente dönüştürülmesiyle, kırsal alanda yaşayanların bir anda “kentli” oluşunun vurgulanması gereklidir. Yasa, *bütünşehirlerde* somut gerçekliklerini korumalarına rağmen kırsal yerleşimlerin tüzel varlığına son verirken, kır-kent ayrımının da ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Kırsal yerleşim alanlarının bir kanunla kentsel alan olması, kent çalışmaları içinde de kavramsal bir çelişki yaratmaktadır. Oysa “kentlilik” mekânsal bir alanda yaşamının ötesinde, sosyolojik bir değişim sürecini de içinde barındırmaktadır. Yasa aynı zamanda, alan niteliğindeki ve kullanımındaki değişiklik sebebiyle bir anda olmasa bile yürürlüğe girdiği illerdeki “kırsal kimliğin” aşınmasına yol açma riskini de beraberinde getirmektedir. Zira kırsal yaşamın ayrı ihtiyaç ve gereklilikleri bulunmaktadır. Örneğin Şanlıurfa gibi aşiretler ve cemaatlerin güçlü olduğu bir ilde herkesin bir anda kentli olması sorunları artırıcı niteliktedir (Karasu, 2013). Karasu (2023)’ya göre kent kimliğinden çok aşiret, klan ya da aile kimliğinin ön plana çıktığı, kadının sosyal hayat yerine ev yaşamında yer aldığı, ataeril toplum yapısının getirdiği yaygın ve etkin bir sosyal denetimin var olduğu Şanlıurfa’da kentleşme konusunda önemli zorluklar bulunmaktadır. Köy yaşamının sekteye uğraması, geçimini tarım ve hayvancılıktan karşılayan insanların kültürel değerlerinin aşınması ve uzun vadede kaybolması, tarımsal destek ve altyapı yatırımlarının azalması, tarlalarının arsa olarak kullanılabilirliği gibi riskleri de barındırmaktadır. Keleş (2014), köyler açısından kimlik ve aidiyet duygusunun kaybolacağını, taşınır ve taşınmaz mallarının köylülerin elinden alınması, içme ve kullanma suları için ödenecek ücretler gibi etmenler nedeniyle tarımsal etkinliğin sekteye uğrayabileceğini savunmaktadır. Ayrıca artan vergilerin ve harçların kırsal alanlarda yaşamı güçleştirebileceğine dikkat çekmektedir. Kentleşme, literatürde çoğunlukla kırdan kente göçler sonucunda karşılaşılan bir sonuç olarak ele alınmakla birlikte Ünal ve Tanrıvermiş (2018) idari düzenlemelerin de kentleşmeye neden olabileceğini, bu kentleşmenin ise zorunlu bir kentleşme olarak ifade edilebileceğini belirtmektedirler. Çünkü bu süreç ilgili yörelerde yaşayanların iradeleri dışında gerçekleşmekte, bu kişiler ve mekânlar birçok farklı boyutta ele alınabilecek şekilde bir kentleşme sürecine tabii hale gelmektedirler. Zira bir kentte yaşamak, kentli olmak anlamına gelmemektedir. Kent ve kır ayrımını ortadan kaldıran bu yasa büyükşehirlerdeki kırsal nüfusa dair istatistiksel bilgilerin tutulmamasına yol açmış, bu yönüyle de oldukça eleştirilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] 2023 yılında, kent-kır sınıflamasının daha doğru yapılabilmesi amacıyla kent-kır tanımını mahalle-köy düzeyini de kapsayacak şekilde “yoğun kent”, “orta yoğun kent”, “kır” ayrımından oluşan üç yeni sınıflama tanımı yapmıştır. Bu yeni sınıflandırmaya göre önce grid derecesinde kentleşme düzeyi tespit edilmiştir. Yoğun kent her yerleşim merkezinde yer alan nüfusun en az %50’sinin kent merkezi gridlerinde bulunduğu, kır ise nüfusun %50’sinden

fazlasının kırsal gridlerde bulunduğunu ifade etmektedir. Bu koşulu sağlamayan yerleşim yerleri ise orta yoğun kent olarak sınıflandırılmaktadır (TÜİK, 2023a). Bu yeni sınıflandırmayla beraber büyükşehir kent nüfuslarını, daha da önemlisi büyükşehirlerdeki kır nüfusunu bilmek olanaklı hale gelmiştir.

6360 sayılı kanuna getirilen eleştirilerden bir diğeri hizmet sunumu açısından yaşanabilecek sorunlara yöneliktir. Önceki dönemlerde yapılan büyükşehir düzenlemelerinde yarıçap gibi kriterler belirlenmiş, büyükşehir ilan edilecek alanlarda bir standart sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu yasayla tüm kriterler kaldırılmış ve 750 bin nüfus sınırı büyükşehir olmanın tek koşulu olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla yüzölçümü, nüfus, sosyoekonomik yapı gibi birçok farklı niteliğe sahip olan 30 kent tek bir yönetim sistemine geçmiştir. Bu farklı özelliklere sahip 30 ilin tek bir yasayla yönetilmeye başlanması ile İstanbul ve Kocaeli illerindeki pilot uygulamanın bu illerde de başarılı olacağı varsayımı temel eleştiri noktalarından birini oluşturmaktadır (Sadioğlu vd., 2017).

6360 sayılı yasayla, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununa “büyükşehir ve ilçe belediyeleri tarım ve hayvancılığı desteklemek amacıyla her türlü faaliyet ve hizmette bulunabilirler” hükmü eklenmiştir. Bu değişiklikte birlikte büyükşehir belediyesi olan illerde kırsal alanlara hizmet götürme görevi kapatılan il özel idarelerinden büyükşehir belediyelerine aktarılmıştır. Bu değişiklikte, büyükşehir belediyeleri yeni hizmet alanlarına sadece kentsel alana yönelik altyapı değil, kırsal alana yönelik tarımsal altyapı ve hizmetleri de götürmekle görevlendirilmiştir. Bu nedenle yüzölçümü, hizmet sunumunda soruna neden olması muhtemel etkenler arasında yer almaktadır. Nitekim bu kentler arasında yüzölçümü en geniş kent olarak öne çıkan Konya’da yapılan bir çalışmada, köyden dönüştürülen birçok mahalleye götürülen hizmetin yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca belediyenin birçok hizmet alanında yetersiz kaldığı ve İl Özel İdaresi’nin kaldırılmasıyla taşrada birçok yatırımda sorunların ortaya çıktığı belirtilmektedir (Tekin, 2018). Samsun Çarşamba’da yapılan başka bir çalışmada ise, katılımcıların belediye ve tarım sektörü arasında bir ilişki kurmadığı, tarımsal hizmetleri daha çok İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü, Ziraat Odası ve muhtarlarla ilişkilendirdikleri bulgusuna ulaşılmıştır (Yıldırım ve Bıçakçı, 2018).

Yasa sayesinde il genelinde benimsenen bütüncül planlama anlayışı ile büyükşehirlerin il düzeyinde planlama alanında asli yetkili olmalarının geçmiş dönemlerde görülen parçalı yapıdan kaynaklanan soruları ortadan kaldıracağı beklenmektedir. (Adıgüzel, 2012; Genç, 2014). Bu sebeple planlamanın, yasadan başarılı sonuç beklenen alanlardan biri olduğu söylenebilir. Bu başarı ise planlama aşamasında kırsala özgü yaklaşımların benimsenmesiyle mümkündür. Büyükşehirde köylerdeki tarım ve hayvancılığın tehlikeye girmemesi, mera alanı dışında kalan tarımsal arazilerin korunması gerekmektedir. Bu da yine ancak planlarla mümkündür. Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği [TMMOB] Şehir Plancıları Odası (2012), kanunda yer alan tip proje uygulamaları nedeniyle kentlerde sıkça rastlanan özensiz ve tek tip yapılaşmanın, kırsal alanlarda da yöresel özellikler gözetilmeden uygulanabileceği konusunda endişelidir. Yasa ile tarım arazilerinin statüsünde yaşanan değişim, kırsal hayatı ve tarımsal faaliyetleri derinden etkilerken, büyükşehir belediyeleri tarımsal hizmetlerden de sorumlu olmuştur. Bu nedenle kentsel hizmet sunum ölçeğinin büyümesiyle coğrafi sınırları çok geniş illerde, kentsel kamusal hizmetlerin sunumunda etkinlik, verimlilik ve koordinasyon sorunları ortaya çıkmıştır. Bu noktada sözü edilen kırsal alanlarda görülen dönüşümün gerek tarım alanlarının gerekse doğal ve ekolojik olarak önem arz eden alanların “kentsel rant” karşısında güçsüz kalacağı, kırsal yaşam ve kırsal alanlarda olumsuzluklara neden olacağı şeklinde eleştiriler ortaya konmuştur (Üçer vd., 2014). Tuncer ve Bakırcı (2020)’nın Konya’da yürüttükleri çalışmada elde ettikleri bulgular arasında tarım alanlarının imara açılması konusu ön plana çıkmaktadır. Bu uygulamayı destekleyenler arazi değerlerinin artmasından memnuniyet duyarken; diğer kesimler, verimli tarım arazilerinin inşaat alanına

dönüşmesinden endişe duymaktadır. Ayten (2014)'e göre nazım imar planları ile uygulama imar planları tarımsal alanlara doğru gelişmeyi hızlandırarak köylerin artık kentsel gelişme içinde birer kentsel nüve haline gelmesine neden olmaktadır.

Genç ve arkadaşlarının (2018) Aydın ili İncirliova Belediyesi üzerine yaptığı çalışma, kentsel kamusal hizmetlerin sunumunda belediyelerin çeşitli sorunlar yaşadığını göstermektedir. Bu çalışmada, belediye gelirlerinin düştüğü ve mali özerkliğin azaldığı, ilçe belediyelerinin temsil imkanlarının zayıfladığı, artan yazışmaların bürokrasiyi artırdığı ve hizmet sunumunda aksamalar yaşandığı bulgularına ulaşılmıştır. Ayrıca ulaşım, imar düzenlemeleri, büyükşehir belediyesi ile yetki paylaşımı, personel ve teknik ekipman eksiklikleri gibi konularda çeşitli zorluklar tespit edilmiştir. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin de olumsuz etkilendiği bu durumda, belediyelerin etkinlik, verimlilik ve koordinasyon sorunları öne çıkmaktadır. Karasu (2013), Şanlıurfa'nın sosyal ve altyapı eksiklikleri, çok sayıda köy ve mezra ile geniş kentsel alanın 6360 sayılı yasa açısından önemli bir olumsuzluk oluşturduğunu belirtmektedir. Görgün ve Yörür (2017) ise İzmir'in Ödemiş ve Bademli ilçelerinde yaptıkları çalışmada, 6360 sayılı kanunun sokakların bakımsızlık ve temizlik sorunlarının yanı sıra, yol ve altyapı hizmetlerinde de sıkıntılara yol açtığını, karakol ve itfaiye birimlerinin kaldırılmasının ardından güvenlik ve yangın sorunlarının ortaya çıktığını ve belediyeye erişimin zorlaştığını tespit etmişlerdir. Bununla birlikte su gibi hizmet bedellerinin artması, kırsal yerleşim alanlarında deneyimlenen ortak bir olumsuzluk olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmalar farklı büyükşehirlerde 6360 sayılı kanunun farklı alanlarda olumlu-olumsuz birçok etkisi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla başta mekânsal olmak üzere birçok farklı özelliğe sahip olan büyükşehir belediyelerinde yıllar geçtikçe yasanın etkileri daha da artacağından bu kentlerde çalışmaların sürdürülmesi önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda makalenin devamında Samsun ili özelinde yasanın kentsel-kırsal mekâna etkileri tartışmaya açılacaktır.

2. BÜYÜYEN KENT SAMSUN VE KENTSEL SAÇAKLANMA

Samsun, Karadeniz Bölgesi'nin en büyük ve gelişmiş kentidir. Geçmişte sahip olduğu büyük köy nüfusu, verimli ovaları ve yüksek tarım potansiyeli ile dikkat çekmektedir. Bu özellikleri, Türkiye'deki büyükşehir belediye modelinin geçirdiği değişimleri ve kentsel politika ile uygulamalarının kentsel alan üzerindeki etkilerini incelemek için önemli bir fırsat sunmaktadır.

17. yüzyılın sonu itibarıyla önemli bir merkez konumunda olmayan Samsun, 18. yüzyılla birlikte Kırım ticaretinin canlanmasına bağlı olarak önem kazanmaya başlamış, bu dönemden itibaren nüfus artmaya devam etmiş ve 19. yy. sonunda kent nüfusu 11 bin olarak kayıtlara geçmiştir (Yılmaz, 2015). 1869 yılındaki büyük yangından sonra Trabzon Valisi Esat Muhlis Paşa cadde ve sokakların birbirini dik kestiği yeni bir plan yaptırmış ancak bu ızgara plana uyulmamıştır (Düzenli, 2022; Yılmaz, 2015). 1930'da çıkarılan Belediye Kanunu'yla belediyelere plan yapma zorunluluğu getirilmiş, devamında birçok yasayla bu zorunluluk düzenlenmiştir. Bu yasal düzenlemeleri takip eder şekilde Fransız planı Jacques H. Lambert Trabzon, Erzurum, İstanbul gibi kentleri planlamak için ülkeye davet edilmiştir. 1940 yılında Samsun kent planının da Lambert'e yaptırılması için girişimlerde bulunulmuş ancak bu girişimler sonuçsuz kalmıştır (Düzenli, 2022). 1942 yılında imar planı için yarışma açılmış ancak, şehircilik bakımından tamamen olgun, ihtiyaçların tümünü en iyi şekilde karşılayan proje olmaması sebebiyle yarışmaya katılan sekiz proje içinden birinci seçilememiş, yarışmaya katılan dört proje ise uygulanabilirlik, detaylı ölçek ve planlama çalışmalarını teşvik etmek gibi farklı amaçlar sebebiyle belediye tarafından satın alınmıştır (İsimsiz, 1941). Tekeli (2010), 1944 yılında Samsun Vezirköprü, Lâdik, Çarşamba, 1945 yılında Bafra, Samsun (yarışma) planlarının yapıldığını aktarmaktadır. 1963 yılında ilk uygulama imar planı yapılmış, bunu Canik (Çinekoğlu Mah.) ve Atakum için 1967 yılında yapılan ilave imar planları takip etmiş, 1980

Şekil 2: 6360 Sayılı Kanun Öncesi Samsun Büyükşehir Belediyesi ve Mücavir Alan Sınırları

Kaynak: SBB, 2014'ten aktaran; Uzun, A., & Demir, Y. (2019). Samsun Büyükşehir Belediyesi mücavir alan uygulamalarının tarım alanlarına ve tarımsal üretim üzerindeki etkileri. Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi, 34(1), 118-128.

6360 sayılı kanunla büyükşehir belediyelerine verilen imar yetkisi ve belediyenin bu yetkiyi kullanabildiği alanın genişlemesi yasayla yapılan bir diğer önemli değişikliktir. Son 20 yıllık dönemde Samsun'da toplam 4.889 hektarlık alanda bina inşaatı izin belgesi alınırken, bunun 1.866 hektarı 2012 yılından önce, 3.022 hektarı ise 2012-2022 döneminde alınmıştır (bkz. Tablo 1). Son 20 yıllık dönemde tarım alanlarında da önemli bir düşüş olmuştur. 2004 yılında 432.768 ha olan tarım alanı 2022 yılında 378.470 ha'ya düşmüştür. Bu büyüklükte bir tarım alanının kaybı, neredeyse Çarşamba ilçesindeki tarım alanının tamamına denk gelmektedir (bkz. Tablo 2). Nüfusun hızla arttığı Samsun'da şehrin genişlerken tarım arazilerini işgal etmesi, yeni taş ocaklarının açılması, ormanlık alan tahribatı sorunları baş göstermiştir. Ek olarak 1940'lı yıllardan beri yaşanan kent içi kullanılabilir kentsel araziye ilişkin sorunlara çözüm olarak kıyının doldurulabileceği fikri (Tanoğlu, 1944 akt. Uzun, 2000) karşılık bulmuştur. Samsun Limanı dolgu alanından sonra, Kürtün çayı deltasındaki dolgu faaliyetleri nedeniyle kent doğal kıyılarından mahrum kalmaktadır.

Tablo 1: Samsun İli Yapı Ruhsatına Göre Yapı Sayısı, Yüzölçümü

Yıl	Binalar		İkamet Amaçlı Binalar		İkamet Amaçlı Olmayan Binalar	
	Yüzölçümü (metrekare)	Yapı Sayısı	Yüzölçümü (metrekare)	Yapı Sayısı	Yüzölçümü (metrekare)	Yapı Sayısı
2002	641.819	602	475.471	508	166.348	94
2003	640.044	915	559.596	838	80.448	77
2004	1.119.014	1.271	937.231	1.130	181.783	141
2005	1.548.179	1.292	1.259.167	1.090	181.012	202
2006	1.669.878	1.237	1.394.463	1.085	275.415	152
2007	1.860.663	1.270	1.502.029	1.068	358.634	202
2008	1722211	1314	1.135.150	1.088	587.061	226
2009	1.714.786	1.410	1.532.958	1.226	181.828	184
2010	5.992.311	3.335	5.235.348	2.999	756.963	336
2011	1.760.737	1.066	1.342.827	895	417.910	171
2012	2.434.867	1.450	1.922.271	1.219	512.596	231
2013	2.507.023	1.622	1.780.226	1.226	726.797	396
2014	2.463.145	1.716	1.812.340	1.318	650.805	398
2015	2.429.375	1.592	1.893.182	1.389	356.193	203
2016	3.701.889	2.786	2.928.751	1.877	773.138	909
2017	6.984.373	3.616	6.327.949	3.325	656.979	291
2018	2.424.580	1.555	1.615.162	1.272	809.418	283
2019	1.010.262	859	625.873	702	384.389	157
2020	1.918.510	1.620	1.345.893	1.445	572.617	175
2021	2.375.117	2.206	1.992.097	1.996	383.020	210
2022	1.972.863	1.828	1.693.409	1.624	279.454	204

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2023b). Yapı ruhsatına göre bina sayıları. 9 Nisan 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Insaat-ve-Konut-116> adresinden alınmıştır.

Tablo 2: Samsun İli Daire Sayısı

Yıl	İkamet Amaçlı Olan			İkamet Amaçlı Olmayan		Toplam
	Bir Daireli	İki Daireli	Üç ve Daha Fazla Daireli	Toplam		
2002	144	154	2.513	2.811	1	2.812
2003	217	422	2.711	3.350	7	3.357
2004	257	369	4.837	5.463	4	5.467
2005	295	287	6.903	7.485	6	7.491
2006	239	280	7.140	7.655	24	7.679
2007	209	240	8.015	8.464	26	8.490
2008	265	282	5.890	6.437	0	6.437
2009	202	332	8.436	8.970	8	8.978
2010	349	560	27.155	28.064	29	28.093
2011	176	259	7.684	8.119	9	8.128
2012	238	281	10.880	11.399	17	11.416
2013	316	296	8.921	9.533	17	9.550
2014	320	358	9.771	10.449	50	10.499
2015	277	234	11.203	11.714	32	11.746
2016	334	224	17.930	18.488	13	18.501
2017	477	300	37.000	37.777	78	37.855
2018	335	231	8.746	9.312	11	9.323
2019	287	153	3.396	3.836	11	3.847
2020	546	279	7.872	8.697	13	8.710
2021	899	291	11.095	12.285	7	12.292
2022	731	204	10.928	11.863	17	11.880

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2023b). Yapı ruhsatına göre bina sayıları. 9 Nisan 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Insaat-ve-Konut-116> adresinden alınmıştır.

Tablo 2, Samsun ilindeki yapı ruhsatlarının son 10 yılda kayda değer bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu artışa somut bir örnek vermek gerekirse, 2002-2013 yılları arasında yıllık ortalama 1.398 bina inşa edilirken, 2014-2022 dönemi itibarıyla bu rakam yıllık ortalama 1.906 binaya ulaşmıştır. Özellikle üç ve daha fazla daireli ikamet amaçlı binalarda belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Bu tür binaların yıllık ortalama sayısı 2002-2013 arasında 8.423 iken, 2014-2022 yılları arasında 13.104'e çıkmıştır. Bu verilere göre, toplam bina sayısındaki %36'lık artış, üç ve daha fazla daireli binalarda %55 olarak hesaplanmaktadır. Bu dönemde, Samsun'da özellikle bağımsız bölümü fazla olan konutların inşasında yoğun bir faaliyet olduğu anlaşılmaktadır.

Kentsel saçaklanmanın ölçülmesinde başvuru en yaygın ölçütün, kentsel alanda nüfus yoğunluğunun değişimi olduğu söylenebilir. Samsun'da kırdan kente göç hareketlerinin başladığı 1960'lerden sonra nüfus artışıyla birlikte kentsel büyümenin hız kazandığı görülmektedir. 1980'li

yıllara kadar Türkiye kentlerindeki imar faaliyetlerini yönlendiren temel unsur hızlı nüfus artışı sonucunda gelişen denetimsiz kentleşmenin sebep olduğu toplumsal ve mekânsal sorunların çözülmesi olmuştur (Öncel ve Meşhur, 2021). Canik'te bulunan 200 Evler Mahallesi bu bakımdan örnek teşkil edebilir. 1990'lı yıllara kadar kent merkezinde “teneke mahallesinde” yaşayan Romanlara, o dönemde şehrin oldukça dışında kalan bir bölge tahsis edilmiştir. Tek katlı ufak, bahçeli evlerden oluşan ve tapuları olmayan bu evler zamanla iki, üç katlı apartmanlara dönüşmüş ve başka bir imar sorununu çözmek için 2007 yılında bölge kentsel dönüşüm alanı ilan edilerek TOKİ Konutları inşaatına başlanmıştır (Akkan vd., 2011). Tekkeköy'de de imar planına uygun ve ruhsatlı yapılaşmanın yanı sıra kaçak yapılaşma ortaya çıkmış, gecekondu özellikle Çiftlik ve Sanayi mahallelerinde yoğunlaşmıştır (Özgür, 2004). Planlama deneyimi güçlü denebilecek Samsun'da bile gecekondu konuta ve ruhsatsız yapılarla rastlanabilmektedir. Bu nedenle Samsun, çalışmanın önceki kısmında da değinildiği üzere, kentsel saçaklanmanın, kentin daha dağınık bir biçimde kentin her yanına, çevresine doğru büyümesini kapsayan bir evre olarak görüldüğü kentlerden biri olarak değerlendirilebilir.

Yasayla birlikte belde belediyelerinin ve köylerin kapatılması, geçmiş dönem verileriyle doğrudan bir karşılaştırma yapmayı zorlaştırmakla birlikte, farklı hesaplama yöntemleriyle elde edilen sonuçların karşılaştırılması, en azından değerlendirme yapabilme imkânı sunmaktadır. Bu sayede, dönemsellik ve hesaplama farkları göz önünde bulundurularak, elde edilen veriler üzerinden anlamlı bir kıyaslama yapılabilir. TÜİK'in 2012 yılına ait Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine göre, Samsun'daki nüfusun %63,14'ü il ve ilçe merkezlerinde yaşamaktayken, kırsal alanlarda yer alan belde ve köylerdeki nüfus oranı ise %38,86'dır. Ancak 2022 yılında yapılan yeni sınıflamaya göre, Samsun'daki nüfusun %57,56'sı yoğun kentlerde, %14,12'si orta yoğunlukta kentlerde, %28,32'si ise kırsal olarak tanımlanan bölgelerde yaşamaktadır. Bu veriler ışığında, son 10 yıllık dönemde kentlerde yaşayan nüfus oranında yaklaşık %10'luk bir artış gözlemlenmektedir. Aynı dönemde Türkiye genelindeki kırsal nüfus azalmasının %6 civarında sınırlı kalmasıyla karşılaştırıldığında, Samsun özelinde dikkat çekici bir fark ortaya çıkmaktadır. Bu da Samsun'da kentleşme sürecinin daha hızlı bir şekilde ilerlediğini ve kırsal nüfusun daha belirgin bir şekilde azaldığını göstermektedir.

Tablo 3: 2012-2022 Türkiye ve Samsun'da TÜİK Kır-Kent Nüfus İstatistikleri

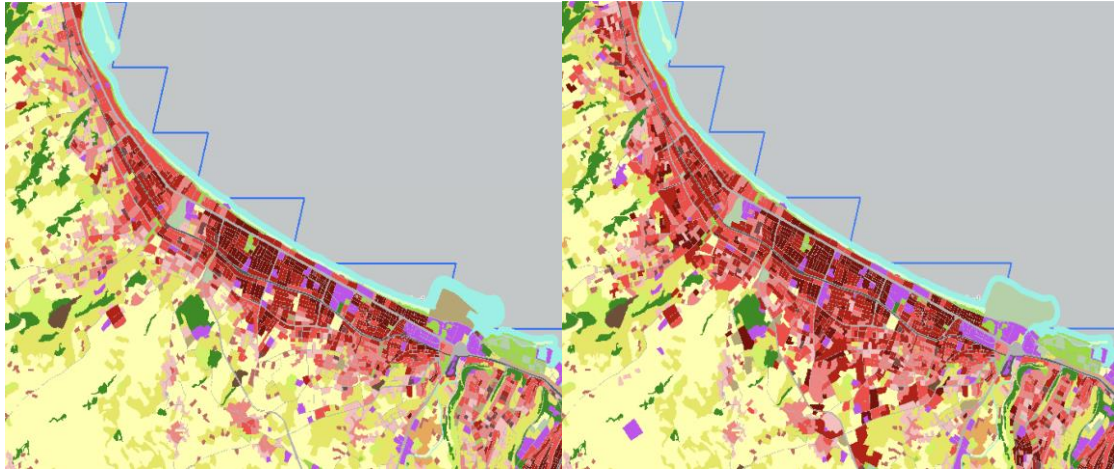
	2012			2022	
	Belde/Köy	İl/İlçe Merkezi	Kır	Orta Yoğun Kent	Yoğun Kent
Türkiye	22,82	77,28	17,26	14,81	67,93
Samsun	38,86	63,14	28,32	14,12	57,56

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2013). 2012 ADNKS sonuçları. 8 Nisan 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2012-13425> adresinden alınmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (2023a). Kent-kır nüfus istatistikleri. 09 Nisan 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kent-Kir-Nufus-Istatistikleri-2022-49755&dil=1> adresinden alınmıştır.

Şenol (2020), 1960 yılında Samsun belediyesinin tümünün, bugün İlkadım ilçesinin bulunduğu alanda kaldığını tespit etmiştir. Kent batı yönünde 19 Mayıs, Atakum, Bafra; doğu yönünde ise Canik, Tekkeköy ve Çarşamba doğrultusunda genişlemiştir. 1960-1990 döneminde nüfus artışı daha çok doğu yönünde ve Canik ilçesinde, 1990-2018 döneminde batı yönünde Atakum ilçesinde gerçekleşmiştir (Şenol, 2020). Şenol (2020)'un yaptığı hesaplamalara göre

Atakum'un nüfusu, 1960 yılında 20.297 kişidir. 2022 yılı ADNKS sonuçlarına göre ise Atakum nüfusu yaklaşık 12 kat artarak 242.171 kişiye ulaşmıştır. Atakum, 1950'li yıllarda yapılan kent planlarında mesire yeri olarak işlenmiş olsa da 1970'li yıllardan bu yana özellikle Balaç Köyü kuzeyinin toplu konut alanı olarak belirlenmesinden sonra konut faaliyetlerinin odağında olmuştur (Uzuneminoğlu, 2015). Atakum ve Tekkeköy kentin büyüme yönünde olmalarından dolayı yaşadıkları hızlı nüfus artışıyla, kentsel saçaklanmanın en fazla görüldüğü ilçeler haline gelmişlerdir (Özmekik vd., 2022). Samsun'un önemli gelişim gösteren yerlerinden olan Atakum ve çevresinde 6 yıllık süreçte dikkate değer bir kentsel yayılım gözlemlenmiştir (Görsel 3). Atakum ilçesi 2012 yılında en yüksek, 2018 yılında ise ikinci en yüksek kentsel saçaklanma gelişimine sahiptir (Özmekik vd., 2022). Kılıç vd. (2019), Atakum ilçesindeki kentsel arazi fiyatlarını etkileyen faktörleri tartışırken, tarım arazilerinin kentsel kullanım amacıyla dönüştürülmesinin, nüfus artışı ve kamusal hizmetlerin geliştirilmesiyle tetiklendiğini belirtmektedir. Bu dönüşüm, büyüme makinesi tezini doğrulayarak kentsel gelişim ve ekonomik faktörlerin birbirine bağlı olduğunu vurgulamakta ve artan arazi değerlerinin tarım alanlarının dönüştürülmesini daha da teşvik edebileceğini göstermektedir.

Şekil 3: 2012-2018 Copernicus Verilerine Göre Atakum ve Çevresi

Kaynak: Copernicus. Land Monitoring Service. 21 Nisan 2023 tarihinde <https://land.copernicus.eu/en/map-viewer?product=aefa4d1bc3ad425e97e93715af6551ac> adresinden alınmıştır.

Öztürk vd. (2010), önceden tarım arazisi olarak kullanılan toprakların Atakum'da kontrolsüzce kentleştirildiğini ortaya koymuştur. Ancak yıl bazında tarım alanlarındaki değişimine bakıldığında (bkz. Tablo 4) Atakum'da bulunan tarım alanlarında 2008-2012 döneminde azalma olduğu, 2012 itibariyle yaşanan artıktan sonra tekrar düşüş trendine girdiği görülmektedir. Atakum ilçesindeki tarım arazilerindeki değişimin temelinde, 5747 ve 6360 sayılı kanunlarla gerçekleştirilen düzenlemeler yer almaktadır. Bu kanunlarla, Atakum'a bağlı komşu beldeler, ilçe belediyesine mahalle olarak katılmış, buna ek olarak ilçe sınırlarına dahil edilen köyler ve bu köylere ait tarım arazileri de dönüşüm sürecine dâhil olmuştur. Bu değişiklikler, ilçedeki tarım alanlarının azalmasına ve yerleşim alanlarının genişlemesine yol açmıştır. Söz konusu yasal düzenlemeler, tarım alanlarındaki yapılaşmayı hızlandırmıştır.

Tablo 4: Samsun Tarım Alanları (dekar) Değişimi (2022, Bitkisel Üretim İstatistikleri)

Yıl	Samsun	Ondokuzm	Alaçam	Asarcık	Atakum	Ayvack	Bafra	Canik	Havza	Kavak	Lâdik	Merkez	Salpazarı	Tekkeköy	Terme	Vezirköprü	Yakakent	Çarşamba	İlkadım
2004	4.327.680	90.910	229.190	66.330	181.060	683.480			413.550	256.230	121.150	318.350	218.700	170.030	378.280	588.780	70.920	540.720	
2005	4.325.220	89.170	226.830	65.820	183.900	681.180			410.610	239.290	121.040	307.350	224.290	165.250	390.870	585.690	68.040	565.890	
2006	4.246.802	82.257	238.665	61.174	175.810	658.095			406.799	232.785	113.351	280.521	220.244	160.314	381.128	626.046	76.728	532.885	
2007	4.000.606	81.355	248.924	62.042	169.488	615.421			354.900	236.831	116.102	271.553	218.883	164.794	375.671	459.696	73.962	550.984	
2008	4.080.507	85.225	233.845	64.443	101.379	149.312	680.934	99.003	370.725	240.186	121.209		219.059	182.344	359.252	479.328	71.572	555.795	66.896
2009	3.916.862	84.323	219.166	62.357	98.549	137.704	621.257	106.544	370.539	229.390	115.935		154.400	176.921	382.063	464.980	69.535	563.921	59.278
2010	3.792.665	81.827	245.280	64.517	92.163	130.305	610.249	71.262	342.392	197.241	121.294		150.461	163.210	375.313	411.953	68.303	606.932	59.963
2011	3.696.121	73.051	231.565	64.316	83.955	128.470	586.605	65.738	371.235	202.124	124.310		149.156	125.271	367.452	418.336	51.928	594.881	57.729
2012	3.798.933	77.569	243.904	65.722	96.741	123.718	639.994	67.152	374.150	216.647	135.772		149.096	130.942	365.779	424.618	50.859	570.348	65.924
2013	3.682.099	65.355	242.125	66.984	119.505	123.532	630.740	70.058	341.289	209.785	128.777		149.086	117.653	361.421	394.159	51.515	555.231	54.885
2014	3.761.578	66.045	242.937	67.085	122.562	125.123	633.682	68.465	364.969	215.207	133.604		149.242	112.791	364.231	429.478	51.992	557.955	56.211
2015	3.753.131	65.224	242.692	64.235	121.513	126.547	615.214	87.829	370.619	214.081	132.670		148.568	112.713	360.426	426.775	51.222	556.555	56.248
2016	3.768.449	64.289	242.385	65.770	121.127	127.772	594.808	88.646	376.146	214.984	171.975		148.820	105.167	359.859	417.315	50.304	563.373	55.709
2017	3.752.449	64.584	242.696	63.110	118.530	120.057	605.431	88.110	375.795	212.265	173.869		148.211	103.666	358.614	415.578	49.504	556.867	55.562
2018	3.750.418	64.279	242.518	64.279	118.038	123.293	601.623	82.413	373.972	210.286	171.921		148.370	107.864	360.056	418.329	50.124	560.500	52.743
2019	3.743.729	63.823	229.217	63.823	118.514	124.289	609.938	76.451	372.953	212.486	175.687		148.312	109.396	366.838	409.397	50.652	558.781	52.000
2020	3.749.851	64.757	219.486	64.757	110.654	120.948	613.317	74.584	386.362	205.363	171.834		147.542	110.213	371.389	427.091	47.700	562.844	48.910
2021	3.746.474	65.698	228.762	65.698	109.841	116.175	614.191	74.602	383.990	170.203	175.939		151.110	109.898	371.023	438.056	49.212	564.696	55.669
2022	3.784.701	65.701	229.012	65.701	110.775	115.927	645.929	73.116	383.115	171.667	158.856		149.920	144.940	368.322	442.201	49.967	557.871	48.015

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2023c). Bitkisel üretim istatistikleri. 9 Nisan 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Tarim-111> adresinden alınmıştır.

3194 sayılı İmar Kanunu'nun 8. maddesinde, tarım arazilerinin tarımsal amaçlar dışında kullanılabilmesi için 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu'na uygun izinlerin alınması gerektiği açıkça belirtilmiş olsa da kırsal alanda mevcut yapıların imar planlarına nasıl dâhil edileceği konusunda bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bu eksiklik, 6360 sayılı yasanın uygulanmasıyla birlikte, kırsal alanlardaki yapıların plansız bir şekilde yerleşim alanına dönüşmesini mümkün kılan bir af düzenlemesi olarak işlev görmüştür. Oysa, köylerde yapılacak yapılar ve uyulacak esaslar 3194 sayılı kanunun 27. maddesinde düzenlenmekte ve bu maddeye göre köy yerleşik alan sınırı içinde imar planı gerektirmeyen tarım ve hayvancılık amaçlı yapılar ile köyde oturanların ihtiyaçlarını karşılayacak bakkal, manav, berber, köy fırını, köy kahvesi, köy lokantası, tanıtım ve teşhir büfeleri ve köy halkı tarafından kurulan ve işletilen kooperatiflerin işletme binası gibi yapılar için yapı ruhsatı aranmadığı gibi 5403 sayılı kanunun hükümleri de uygulanmamaktadır. Belediye ile mücavir alan sınırları içinde ve dışında kalan ve imar planı bulunmayan alanlardaki yapılaşmalar ile 3194 sayılı İmar Kanunu'nun 8. maddesinin birinci fıkrasının (ğ) bendi kapsamında büyükşehir belediyelerince tespiti yapılmış olup uygulama imar planı bulunmayan kırsal yerleşik alan ve civarında Plansız Alanlar Yönetmeliği uygulanmakta, keza bu yönetmeliğe de aykırı birçok yapı bulunmaktadır. Özdemir (2020)'e göre 6360 sayılı yasa yürürlüğe girmeden önce, bahsi geçen alanda İl Özel İdarelerinin görevlerini "gereği gibi" yerine getirmede, köylerin yerleşim alanlarında ve köylerin yerleşim alanları dışında ancak köylerin idarî sınırları dâhilindeki tarım alanlarında (ovalarda), meralarda, yaylalarda, su havzalarında, göl kenarlarında, kıyı alanlarında, orman alanlarında, sit alanlarında; mesken amaçlı, turistik amaçlı, ticarî amaçlı pek çok tesisin (yapının) mevcut olduğu bilinmektedir. Yasanın yürürlüğe girmesinden önce yapılmış tüm yapıların ayrımsız biçimde ruhsatlandırılmış sayılması, kaçak ya da ruhsatsız tüm yapıların da ruhsatlandırılmış sayılmasını sağlamış olmasından dolayı af niteliği taşımaktadır (Özdemir, 2020). 6360 sayılı yasanın bu yönüyle Tekeli (1988)'nin de belirttiği üzere, bir yandan planlar üretip, bu planların uygulanması için stratejiler geliştirirken diğer yandan plan dışı kalmanın yeni yollarının üretiliyor oluşunun, iyi bir örneği olduğu düşünülmektedir. Bu açıdan 6360 sayılı yasa, mekânsal plan bütünlüğünü ve planlama yaklaşımını olumsuz etkileyerek, sürdürülebilir ve uyumlu bir kentleşme süreci geliştirilmesini engellemektedir.

2000'li yıllardan başlayarak inşaat sektörünün durma noktasına geldiği 2018 yılına kadar Atakum, şehrin en gelişmiş yerleşim alanı olurken, İlkadım'da bulunan Duruşehir de oldukça hızlı gelişmiştir (Kırmızı, 2022). Kentin tarım alanlarına doğru büyüme eğiliminde olması tarım arazilerinin imara açılması sorunuyla beraber, tarımsal üretim azalması kaynaklı ekonomik riskler de doğurmaktadır. Kırsal alandaki çözülmenin sadece kentsel politika tercihleri nedeniyle gerçekleşmediği, tarım sektöründe yaşanan sorunların ve kırsal alanda artan yoksulluğun da bu çözüme üzerinde hızlandırıcı etkisi olduğu düşünülmektedir. TEKEl'in özelleştirilmesi ve kapatılması süreciyle birlikte Samsun ekonomisinin gördüğü zarar, tarım ve sanayide yaşanan iş gücü kaybıyla kent ekonomisi inşaat ekonomisine yönelmiştir (Kırmızı, 2022). Oysa 951 köye sahip Samsun, köy sayısı ile Türkiye'de beşinci sırada yer alırken, tarımsal üretim değeriyle Türkiye içindeki payın %2,66'sini karşılayarak dokuzuncu sırada bulunmaktadır (Turmuş Binici, 2021).

Nüfusun ve yerleşim alanlarının kıyılarda yoğunlaşması, beraberinde kontrolsüz büyümeye bağlı olarak kentsel saçaklanmayı, kıyı ve iç kesim arasında mekânsal ve demografik bir ayrışmayı getirmiştir. Kentin varlıklı kesiminin tercih ettiği kapalı kapılı siteler ve lüks apartmanlar ekseriyetle şehrin denize yakın, yeni gelişen kısmında yoğunlaşmaktadır. Türkiye'de Konut Fiyat Endeksi(KFE) 2010 yılından beri hesaplanmakta olup, detaylı, sistematik ve düzenli veri eksikliği bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Samsun KFE'yi birim olarak göstermemekte, TR83 koduyla Çorum, Amasya ve Tokat illeriyle birlikte değerlendirmekte, bu da yakın dönemde Samsun'da konut fiyatında gerçekleşen değişimi okumayı güçleştirmektedir. Bununla birlikte 2023

yılı 2. ayı Samsun endeksi 141,4 olarak açıklanmıştır (2017=100) (TCMB, 2023). Endeksa (2023) verilerine göre ise Ocak 2019-Nisan 2023'i kapsayan dönemde Samsun'da konut fiyatlarında %757,91'lik bir artış olmuş, en fazla değer kazanan ilçeler sırasıyla Salıpazarı, Ayvacı, Canik, Havza, Kavak iken; en az değer kazanan ilçeler Terme, Tekkeköy, Bafra, Atakum ve Lâdik olmuştur. Atakum Yakakent'le birlikte 19 Mayıs'tan sonra konut m2 birim fiyat bazında Samsun'da konutun en pahalı olduğu ilçelerden biri olarak dikkat çekmektedir. Atakum'un en az değer kazanan ilçelerden biri olmasının sebebinin, bölgedeki yapı yoğunluğu nedeniyle konut doygunluğuna ulaşmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Zingat (2023)'a göre ise Samsun'da son beş yılda yaşanan artış oranı %582,3 olmuştur. Bu endeksler her ne kadar farklı veri ve hesaplama yöntemlerine dayansa da konut fiyatlarındaki değişime ilişkin genel bir görünüm sunmaktadır. Konut fiyatlarında yaşanan bu artış, pasif gelir yatırımcıları açısından da Samsun'u bir varlık yatırım şehrine dönüştürmekte, bu yönüyle imarlı arsaya dönüşen her bir tarım alanı yatırım aracı haline gelmektedir. Nitekim Uzun ve Demir (2019) de çalışmalarında mahalleye dönüştürülen köylerde imar çalışmalarından kaynaklı tarım arazisi fiyatlarında artış olduğunu belirlemiştir.

6360'la birlikte kentlerin gelişiminde tarım alanları ayrımı ortadan kalkmış, kırsal topraklar belirli ölçütlere bağlı kalmaksızın kentsel topraklara dönüştürülmüştür. Yapılı çevrenin gelişiminde birinci öncelik, sürdürülebilir bir kentleşme ve tarım arazilerinin korunması olmamıştır. Aksine, yasal düzenlemelerin sağladığı kolaylıklarla sermaye odaklı bir yaklaşım öncelik kazanmış ve kentsel alanda maksimum kâr sağlamayı amaçlayan bir yapı ortaya konmuştur. Samsun Mekânsal Gelişim Önerileri Raporu'na göre kentin batısında bulunan verimli tarım arazilerinin geniş alan kapladığı Kızılırmak Deltası, yaban hayatı koruma sahası ve Kuş Cenneti, bu alandaki yerleşimlerin büyüme baskısı altında kalırken, kent merkezinde bulunan sanayi alanları tarım topraklarını tehdit etmekte, orman ekosistemi tarım arazilerine dönüştürülerek tahrip edilmektedir (OKA, ODTÜ, Bilinmiyor). Oysa Anayasanın 44. ve 45. maddeleri, verimli tarım topraklarının kentsel kullanım açısından sınırlandırılması kuralını içermektedir (Keleş ve Mengi, 2014).

Copernicus verilerine göre 2012-2018 yılları arasında tarım alanları %1,95 oranında azalırken, TÜİK'in 2004-2022 verilerine göre bu azalma %12,54'e ulaşmıştır (Bkz. Tablo 5). Bu durum, kısa bir dönemde gözlemlenen kayıpların uzun vadede daha ciddi bir azalma trendine işaret ettiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, arazi kullanımı/ arazi örtüsü verisine göre (Bkz. Tablo 4), Samsun'da süresiz kent dokusunun yoğunlukta olduğu ve kentsel gelişimin de bu dokuda devam ettiği görülmektedir. Farklı yoğunluklarda süresiz kent dokusunun varlığı, kentsel gelişimin aşamalı olarak genişleyen bir yayılma modeli izlediğine işaret etmektedir. Bu durum, kentleşmenin dağınık bir yapıda ve farklı yoğunluk seviyelerinde genişlediğini göstermektedir. Süresiz yoğunluklu kentsel doku, kentsel alan içinde yoğunluk açısından belirgin ve keskin farklılıkların olduğu anlamına gelir, diğer bir ifadeyle yerleşim alanları farklı yoğunlukta, bağlantısız ve düzensizdir. Sürekli kentsel doku ise mekânsal sürekliliği gösterir, kentsel alandaki yerleşimler birbirini izleyen biçimde bağlantılı ve düzenlidir. Uygun kent planlarının ya da kent planlama stratejilerinin olmaması ya da uygulanamaması ile yerel yönetimlerin politikasızlığı ya da politika eksikliğinin bir sonucu olan süresiz kent dokusu, kentliler için görsel karmaşaya sebep olan estetik ve mekânsal tutarlılığın ötesinde birçok sorunu da beraberinde getirebilmektedir. Bu sorunların başında toplumsal ayrışma riski ve altyapı verimsizliğinin geldiği söylenebilir. Altyapı verimsizliğinin bir sonucu olarak değerlendirilebilecek ulaşım sorunları ve toplu taşımaya erişimde yaşanacak sorunlara bağlı olarak gelişen otomobil bağımlılığının olumsuz çevresel etkilerinin olması kaçınılmazdır. Bu nedenlerle süresiz kentsel doku, aynı zamanda ekonomik olarak verimli olmayan alanların da oluşmasına neden olma riskini barındırmaktadır. Bir araya gelen tüm bu nedenler ve riskler, etkili kentsel politikaların geliştirilmesini ve uygulanmasını güçleştirirken, bölge sakinlerinin yaşam kalitesi üzerinde de olumsuz etkiye neden olmaktadır.

Tablo 5: 2012-2018 Samsun Arazi Kullanımı/Arazi Örtüsü

Kategori	2012 (111,3 km ² tüm alanın %10,8'i)		2018 (122,1 km ² tüm alanın %11,5'i)	
	(%)	(km ²)	(%)	(km ²)
Diğer Yollar ve ilişkili araziler	17,89	19,91	16,4	20,02
Endüstriyel, ticari, kamusal, askeri ve özel birimler	13,34	14,84	14,91	18,2
Süreksiz çok düşük yoğunluklu kent dokusu (S. L. <%10)	14,67	16,32	13,97	17,05
Süreksiz düşük yoğunluklu kent dokusu (S. L. <%10- %30)	13,03	14,5	12,95	15,81
Süreksiz orta yoğun kent dokusu (S. L. %30-%50)	5,21	5,79	6,29	7,68
Süreksiz yoğun kent dokusu (S. L. %50-%80)	4,86	5,42	2,29	2,79
Sürekli kentsel doku (S. L. %80)	5,24	5,83	5,51	6,72
İzole Yapılar	13,8	15,35	15,01	15,67
Maden çıkarma ve atık alanları	2,47	2,74	2,49	3,04
Liman bölgesi	2,02	2,24	1,84	1,51
Spor ve eğlence tesisleri	1,15	1,27	1,54	1,88
Mevcut kullanımı olmayan arazi	1,66	1,8	1,48	1,44
Trenyolu ve ilişkili araziler	1,22	1,35	1,11	1,35
İnşaat sahası	1,26	1,4	0,99	1,22
Yeşil kentsel alanlar	2,17	2,41	2,11	2,57

Kaynak: Copernicus. Land Monitoring Service. 21 Nisan 2023 tarihinde <https://land.copernicus.eu/en/map-viewer?product=aefa4d1bc3ad425e97e93715af6551ac> adresinden alınmıştır.

3. SONUÇ

Türkiye’de kentleşme eğilimleri, tarihsel süreç, toplumsal dinamikler ve düzenleyici çerçevelerin birbirleriyle karmaşık bir etkileşim içinde şekillendiğini göstermektedir. Hızlı kentleşmenin beraberinde getirdiği zorluklar, toplumsal ve mekânsal sorunların çözümüne yönelik kapsamlı bir yaklaşım gerektirmektedir. Kentlerin hızla genişlemesinin çevresel etkileri ve tarım arazilerinin kentsel alanlara dönüşümü gibi konular, çevresel sürdürülebilirlik ve kentsel planlama açısından önemli birer odak noktası haline gelmiştir. Türkiye'deki kentlerin mekânsal gelişimi incelendiğinde, merkezi ve yerel yönetimler arasındaki ilişkinin kent peyzajını şekillendirmedeki önemi açıkça görülmektedir. Kentlerin planlanması ve yönetilmesinde belediyelerin rolü, zaman içinde değişmiş ve gelişmiştir. Tarihsel olarak, imar planı yapma zorunluluğu konusunda farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. 6360 sayılı kanun ile büyükşehir kanununda önemli değişiklikler yapılırken, 14 yeni büyükşehirin de sisteme eklenmesiyle ülke nüfusunun önemli bir kesimini barındıran 30 kent bu yasayla yönetilir hale gelmiştir. Dolayısıyla yasanın getirdiği düzenlemeler birçok alanda oldukça önemli etkiler ortaya koymuştur. İlgili çalışmalar, 2014 yılında yürürlüğe giren düzenlemenin on yıllık süreçte kentlere nasıl etkiler getirdiğini; bu etkilerin ise şehirlerin özelliklerine göre nasıl farklılık gösterdiğini tartışmaya açmaktadır. Yasa, 30 büyükşehirin aynı sistemle yönetilmesini öngörse de şehirlerin nüfus, yüzölçümü, kentleşme seviyesi ve arazi kullanımı gibi faktörlerdeki çeşitlilik, uygulamanın etkilerinin de şehirden şehire değişmesine yol açmaktadır.

Bu değişkenler içinde en öne çıkanlardan biri de bu 30 büyükşehirin hemen hepsinde yoğunluğuyla dikkat çeken kırsal alanlardır. Yasa sonrasında gerçekleştirilen çalışmaların önemli bir kısmı tarıma ve tarımsal alanların kullanımında görülen fonksiyonel değişime odaklanmaktadır. Bu

süreçte özellikle imar kararları ve kentsel ranttan pay alma çabası öne çıkmaktadır. Birçok ilde tarımsal alanların kentle bütünleşmeye başladığı ve bu alanların konut alanları haline geldiği görülmektedir. Kapatılan köylerin “zorunlu kentleşme” ile dönüştüğü mahallelerde, tarımsal faaliyetlerin yerini büyük ölçüde inşaat faaliyetlerinin aldığı gözlemlenmektedir. Henüz bu değişimin yaşanmadığı bazı kentlerde ise, bölge sakinlerinin imar düzenlemeleri ve kentsel rant beklentileri araştırmalara yansımaktadır. Bu çalışmada, kentsel yayılma ve gelişim açısından önemli bir örnek olan Samsun ele alınarak, 6360 sayılı yasanın kentsel saçaklanma üzerindeki etkisinin daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir.

Samsun, hızlı kentleşme, idari sınırlarda değişiklikler ve çeşitli kent planlama uygulamalarının etkisiyle önemli bir dönüşüm yaşamıştır. 2000'lerin başından bu yana gözlemlenen kentsel büyüme, özellikle kırsal alanlar üzerinde belirgin bir baskı oluşturmuş; bu süreçte tarım alanlarının yaklaşık %12,54'ünün kentsel kullanıma açıldığı görülmüştür. 2012-2018 arasında bu oran %1,95 gibi daha sınırlı bir azalma gösterse de tarım alanlarının kaybı devam etmiştir. İmara açılan bu alanlar, kentsel gelişim doğrultusunda yüksek katlı yapılaşmaya ev sahipliği yaparak kırsal niteliklerini hızla yitirmiştir. Özellikle Atakum, İlkadım ve Canik ilçelerinde, köylerin mahalleye dönüşmesiyle bu alanlar, artan konut fiyatlarıyla birer yatırım aracı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu süreçte Atakum gibi ilçeler, yoğun yapılaşmanın ve düzensiz kent dokusunun ön plana çıktığı bölgelere dönüşmüştür. 2012 sonrasında artan inşaat faaliyetleriyle birlikte, kentsel nüfus yoğunluğu bu yeni gelişim bölgelerine kaymış Samsun'un kentsel alanlarının sınırlarında yoğun kentsel saçaklanma gözlemlenmiştir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Araştırma için Etik Kurul Onayı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Ş. (2012). 6360 sayılı yasanın Türkiye'nin yerel yönetim dizgesi üzerine etkileri: Eleştirel bir değerlendirme. *Toplum ve Demokrasi, Yıl 6* (13-14), Ocak-Aralık, 153-176.
- Akkan, B. E., Deniz, M. B., & Ertan, M. (2011). *Sosyal dışlanmanın Roman halleri*. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu.

- Arıkboğa, E. (2007). Yerel yönetimlerde ölçek sorunu ve belediye reformu. Kayfor 2007. V. Kamu Yönetimi Forumu. 18-27 Ekim. Kocaeli. <https://mimoza.marmara.edu.tr/~earikboga/yayin/olcek.pdf>
- Ayten, A. M. (2014). 6360 sayılı yasa uyarınca Türkiye’de büyükşehir belediyesi yapısı üzerine bir araştırma. *İdeal Kent*, 13, 102-127.
- Balaban, O. (2012). The negative effects of construction boom on urban planning and environment in Turkey: Unraveling the role of the public sector. *Habitat International*, 36(1), 26-35. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2011.05.003>
- Copernicus. Land Monitoring Service. 21 Nisan 2023 tarihinde <https://land.copernicus.eu/en/map-viewer?product=aefa4d1bc3ad425e97e93715af6551ac> adresinden alınmıştır.
- Değerli, B., & Çetin, M. (2022). Using the remote sensing method to simulate the land change in the year 2030. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 10(12), 2453-2466. <https://doi.org/10.24925/turjaf.v10i12.2453-2466.5555>
- Doygun, H. (2008). Effects of urban sprawl on agricultural land: A case study of Kahramanmaraş, Turkey. *Environmental Monitoring and Assessment*, 158(1-4), 471-478. <https://doi.org/10.1007/s10661-008-0597-7>
- Düzenli, E. (2022). Samsun haritalarına göre kentsel gelişim ve planlama (1850-1949). *İdeal Kent*, 14 (Bölgesel Çalışmalar Özel Sayısı), 624-649.
- Elias, N. (2000). *Zaman üzerine*. Veysel Atayman (Çev.). Ayrıntı Yayınevi.
- Endeksa (2023). Samsun satılık konut endeksi. 15 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.endeksa.com/tr/analiz/samsun/endeks/satilik/konut> adresinden alınmıştır.
- Ersoy, M. (2013). 6360 sayılı yasa ve mekânsal planlama sorunları. *GAP Belediyeler Birliği*.
- Genç, F. N. (2014). 6360 sayılı kanun ve Aydın’a etkileri. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, Özel Sayı, 1-29. <https://doi.org/10.30803/adusobed.188827>
- Genç, F. N., Özerk, H., & Ülkü, M. S. (2018). 6360 sayılı kanunun kamu hizmetlerinin sunumuna etkisi: İncirliova Belediyesi örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 207-221. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.387117>
- Görer Tamer, N. (2012). Kentsel saçaklanma. M. Ersoy (Der.), *Kentsel planlama: Ansiklopedik sözlük* içinde (ss. 250-253). Ninova.
- Görgün, E. K., & Yörür, N. (2017). 6360 sayılı büyükşehir kanunu sonrası kırsal alanları yeniden düşünmek-İzmir örneği. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 11-27.
- Hamilton, D. (2002). Regimes and regional governance: The case of Chicago. *Journal of Urban Affairs*, 24(4), 403-423. <https://doi.org/10.1111/1467-9906.t01-1-00144>
- Harvey, D. (1996). Cities or urbanization? *City*, 1(1-2), 38-61. <https://doi.org/10.1080/13604819608900022>
- Karasu, M. A. (2013). 6360 sayılı büyükşehir belediye kanunu ve olası etkileri-Şanlıurfa örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-17.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim terimleri sözlüğü*. İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2010). *Kentleşme politikası*. İmge Kitabevi.

- Keleş, R. (2014). Anakent yönetimlerini yeniden düzenleyen yasa ne getirdi, ne götürdü? Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı. 18 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.cekulvakfi.org.tr/makale/anakent-yonetimlerini-yeniden-duzenleyen-yasa-ne-getirdi-ne-goturdu> adresinden alınmıştır.
- Keleş, R. (2016). *Kentleşme politikası*. İmge Kitabevi.
- Keleş, R., & Mengi, A. (2014). *İmar hukukuna giriş*. İmge Kitabevi.
- Kılıç, O., Başer, U., & Gülser, Ç. (2019). Factors explaining urban land value variability: A case study in Atakum district, Samsun-Turkey. *Mediterranean Journal of Economics, Agriculture, Environment and Food (New Medit)*, 18(4), 79-88. <https://doi.org/10.30682/nm1904f>
- Kırmızı, M. (2021). Local shopkeepers' perspectives on an attempt for municipally-led commercial gentrification via pedestrianization. *Planlama*, 32(3), 345–360. [doi:10.14744/planlama.2021.14238](https://doi.org/10.14744/planlama.2021.14238)
- Logan, J., & H. Molotch (1976). *Urban fortunes: The political economy of place*. University of California Press.
- Molotch, H. (1976). The City as a Growth Machine: Toward a Political Economy of Place. In R. T. LeGates, F. Stout (Eds.), *The City Reader* (pp.251-262). Routledge. doi.org/10.4324/9780203869260
- OKA (Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı) ve ODTÜ (Orta Doğu Teknik Üniversitesi), (2019). Samsun mekânsal gelişim önerileri. 21 Nisan 2023 tarihinde <https://oka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/samsun-mekansal-gelisim-onerileri-raporu.pdf> adresinden alınmıştır.
- Oktay, T. (2016). 6360 sayılı kanuna dayalı büyükşehir belediye reformunu anlama ve anlamlandırma. *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS)*, 1(1), 71-131.
- Öncel, H., & Meşhur M. Ç. (2021). Konya kentsel alanının büyümesinde kentsel saçaklanma ve nedenleri. *Planlama*, 31(2), 191-207. [doi:10.14744/planlama.2021.04127](https://doi.org/10.14744/planlama.2021.04127)
- Özdemir Sönmez, F. N. (2017). Planlamada yeni yasal düzenlemeler. S. S. Özdemir, Ö. B. Özdemir Sarı & N. Uzun (Der.). *Kent planlama* içinde (ss. 643-665). İmge Kitabevi.
- Özdemir, S. (2020). 6360 sayılı kanun kapsamında köyden mahalleye dönüşen alanlardaki yapıların ruhsatlandırılmış sayılması. *Ankara Barosu Dergisi*, 78, 37-75. <https://doi.org/10.30915/abd.769310>
- Özgür, G. (2004). *Tekkeköy şehir coğrafyası*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Özmekik, İ. M., Ersoy Tonyalıoğlu, E., & Göktuğ Tendü H. (2022). Kent atlası verilerinden kentsel saçaklanmanın belirlenmesi: Samsun ili örneği. *Türkiye Peyzaj Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 102-111. <https://doi.org/10.51552/peyad.1222058>
- Öztürk, D., Şişman, A., Maraş, E. E., & Şişman, Y. (2010) Samsun-Atakum'da arazi kullanımı/arazi örtüsündeki değişimlerin uzaktan algılama ve CBS ile belirlenmesi. VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu. 3-5 Kasım. Ankara.

- Sadioğlu, U., Dede, K., & Yüceyılmaz, A. (2017). Yeni büyükşehir belediyesi modelinde belde belediyelerinin sonu: Değirmendere örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(2), 95-119. <https://doi.org/10.17065/huniibf.324809>
- Samsun Valiliği Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Müdürlüğü. Samsun ili 2022 yılı çevre durum raporu. 17 Nisan 2023 tarihinde <https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/samsun-ilcdr-2022-20231019091414.pdf> adresinden alınmıştır.
- Samsun şehri imar müsabakası projeleri ve jüri raporu. (1941). *Arkitekt*, 42, Sayı 131-132, 272-282.
- Şahin, S. Z. (2017). Türkiye’de kamu yönetimi temel kanunu tasarısından bugüne mekânsal planlama mevzuatı ve uygulamalarının dönüşümü ve etkileri. *Memleket Siyaset Yönetim*, 12(28), 53–80.
- Şenol, E. (2020). Samsun ilinin metropol ilçeleri arasında demografik ve kültürel özelliklere göre mekânsal ayrışma. *International Journal of Geography and Geography Education*, 41, 177-198. <https://doi.org/10.32003/igge.650205>
- Tekeli, İ. (1988). Mülkiyet Kurumu. Kamu yararı ve imar planları üzerine. *Planlama*, Sayı 2, 6-13.
- Tekeli, İ. (2010). *Türkiye’nin kent planlama ve kent araştırma tarihi yazıları*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekin, Ö. F. (2018). Türkiye’de büyükşehir yönetimi ve 6360 sayılı yasanın getirdiği değişim: Konya örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 84-105.
- Tuncer, B., & Bakırcı, M. (2020). 6360 sayılı büyükşehir yasasının Türkiye’nin kırsal yerleşim düzenine mevcut ve muhtemel etkileri: Konya örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, 74, 75-85. <https://doi.org/10.17211/tcd.678626>
- Turmuş Binici, E. (2021). Kapitalist gelişim içinde Samsun köylüsü: Bir alan araştırmasının gösterdikleri. *İstanbul İktisat Dergisi*, 71(1), 317-340. <https://doi.org/10.26650/ISTJECON2021-929145>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi 24. Dönem 3. Yasama Yılı 338 Sayılı Komisyon Raporu. 7 Nisan 2023 tarihinde <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss338.pdf> adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2023). Konut fiyat endeksi. 12 Nisan 2023 tarihinde <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/dashboard/310> adresinden alınmıştır.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2013). 2012 ADNKS sonuçları. 8 Nisan 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2012-13425> adresinden alınmıştır.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023a). Kent-kır nüfus istatistikleri. 09 Nisan 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kent-Kir-Nufus-Istatistikleri-2022-49755&dil=1> adresinden alınmıştır.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023b). Yapı ruhsatına göre bina sayıları. 9 Nisan 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Insaat-ve-Konut-116> adresinden alınmıştır.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023c). Bitkisel üretim istatistikleri. 9 Nisan 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Tarim-111> adresinden alınmıştır.

- Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Şehir Plancıları Odası (2012). Büyükşehir Belediyesi Kanun Değişikliği Raporu. 18 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.tmmob.org.tr/icerik/spo-buyuksehir-belediyesi-kanunu-degisikligi-degerlendirme-raporu> adresinden alınmıştır.
- Ustaoglu, E., & Aydinoglu, A. (2019). Regional variations of land-use development and land-use/cover change dynamics: a case study of Turkey. *Remote Sensing*, 11(7), 885. <https://doi.org/10.3390/rs11070885>
- Uzun, A. (2000). Samsun'da kıyı yönetimi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 35, 51-68. <https://doi.org/10.17211/tcd.37763>
- Uzun, A., & Demir, Y. (2019). Samsun Büyükşehir Belediyesi mücavir alan uygulamalarının tarım alanlarına ve tarımsal üretim üzerindeki etkileri. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 34(1), 118-128. <https://doi.org/10.7161/omuanajas.362665>
- Uzuneminoğlu, H. (2015). Şehirlerin alan bakımından gelişmesi ve Samsun örneği. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 273-290.
- Üçer, A. G., Yenigül, S. B., & Varol, Ç. (2014). Büyükşehir'den 'Bütünşehir'e: Yerel yönetim politikalarındaki değişimin kırsal alana etkileri. *İdealkent*, 5(12), 26-59.
- Ünal, A., & Tanrıvermiş, H. (2018), 6360 sayılı kanun ve zorunlu kentleşme. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 27(2), 1-44.
- Ünlü, T. (2017). Mekânın biçimlendirilmesi, kentsel planlama ve plancı. S. S. Özdemir, Ö. B. Özdemir Sarı & N. Uzun (Der.), *Kent planlama* içinde (ss.95-126). İmge Kitabevi.
- Yıldırım, C., & H. Bıçakçı (2018). 6360 sayılı kanunun kır kent karşıtlığı bağlamında Çarşamba kırsalı üzerine etkileri. M. Mecek, B. Parlak & E. Atasoy (Ed.). *Kent yönetiminde yeni yaklaşımlar ve etkin belediyecilik uygulamaları* içinde (ss. 265-271). Nobel.
- Yılmaz, C. (2015). Samsun Şehri, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve Samsun Büyükşehir Belediyesi. Samsun Şehir Kimliği Çalıştayı Sonuç Kitabı, Samsun, 41-113.
- Zingat (2023). Samsun bölge raporu. 15 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.zingat.com/samsun-bolge-raporu> adresinden alınmıştır.

Araştırma Makalesi / Research Article

Kolayda Malların Satın Alma Niyeti ve Kalite Algısı Üzerinde Tipik Ambalaj Tasarımı ve Tasarım Farkındalık Düzeyinin Etkisi*

Beyza Topcugil¹, Öznur Özkan Tektaş²

Öz

Bu çalışmanın amacı, kolayda mallarda ambalaj tasarım elemanlarından renk ve şekil uyaranlarının tipik olup olmamasının, tüketici satın alma niyeti ve kalite algısı üzerindeki etkisini araştırmaktır. Çalışmada ayrıca, tüketicilerin tasarım farkındalık düzeylerinin kolayda mallardaki tipik ve tipik olmayan ambalaj tercihiyle ilişkisi araştırılmaktadır. Kısmi deneysel, kontrol gruplu son test, olarak tasarlanan araştırma, benzer demografik özelliklere sahip bir kontrol ve iki deney grubundan oluşan toplam 180 orta gelirli tüketici üzerinde gerçekleştirilmiştir. Deneyde tipik olarak belirlenen ve manipüle edilen, kolayda bir mal olan Türk kahvesinin ambalajına nitel bir ön çalışma sonucunda ulaşılmıştır; tipik olmayan ambalajlar ise yazarlar tarafından tasarlanmıştır. Çalışmanın sonunda, kolayda mallarda, ambalajın sahip olduğu renk ve şekil unsurlarının tipik olmasının tüketiciler tarafından daha olumlu yanıtlar uyandırdığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca, tasarım farkındalık düzeyi yükseldikçe renk açısından tipik olmayan ambalajların satın alma niyetlerinde bir azalış tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ambalaj, Tipiklik, Kolayda Mallar, Satın Alma Niyeti, Kalite Algısı, Tasarım Farkındalık Düzeyi, Deneysel Araştırma.

The Effect of Typical Packaging Design and Design Awareness Level on Purchase Intention and Quality Perception of Convenience Goods

Abstract

The purpose of this study is to investigate the impact of the typicality of color and shape stimuli, which are packaging design elements in convenience goods, on consumer purchase intention and perceived quality. The study also examines the relationship between consumers' design awareness levels and their preference for typical and atypical packaging in convenience goods. The research, which is a quasi-experimental, post-test control group design, was conducted with a total of 180 middle-income consumers, divided into a control group and two experimental groups with similar demographic characteristics. In the experiment, the typical packaging of a convenience good, Turkish coffee, was identified through a qualitative preliminary study and then manipulated; atypical packaging designs were created by the authors. At the end of the study, it was concluded that the typicality of color and shape elements in packaging elicited more positive responses from consumers in convenience goods. Additionally, it was observed that as the level of design awareness increased, purchase intentions decreased for atypical packaging in terms of color.

Keywords: Packaging, Typicality, Convenience Goods, Purchase Intention, Quality Perception, Design Awareness Level, Experimental Research.

*Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Öznur Özkan Tektaş danışmanlığında S. Beyza Topcugil Aydoğan tarafından "Tipik Ambalaj Tasarımı ve Tasarım Farkındalık Düzeyinin Satın Alma Niyeti ve Kalite Algısı Üzerine Etkisi" başlığı ile tamamlanarak 2020 yılında savunulan Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Öğr. Gör., İzmir Bakırçay Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü, beyza.topcugil@bakircay.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7605-1945>

² Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, oznuro@hacettepe.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5703-6870>

Atıf/Cite as: Topcugil, B., Özkan Tektaş, Ö. (2025). Kolayda malların satın alma niyeti ve kalite algısı üzerinde tipik ambalaj tasarımı ve tasarım farkındalık düzeyinin etkisi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2025, 43 (2), 350-369.

© 2025 Hacettepe Üniversitesi.

EXTENDED ABSTRACT

Packaging, particularly for convenience goods, acts not only as a protective layer but also as a silent salesperson that influences consumer decision-making at the point of purchase. The literature indicates that most purchasing decisions are made after examining product packaging and that 37.2% of new product decisions made in stores are influenced by packaging design (Saunders, 2018). Consumers process packaging through both affective and cognitive channels (Bloch et al., 2003). While affective perception relates to aesthetic appreciation, cognitive perception involves the processing of information aligned with consumers' existing mental schemas. The theoretical basis of this study draws upon schema congruity theory (Meyers-Levy & Tybout, 1989), cognitive dissonance theory (Festinger, 1957), and the concept of perceptual typicality. Packaging elements such as color and shape function as categorical cues that facilitate product recognition and reduce cognitive effort, particularly for convenience goods where consumers exhibit low involvement and fast decision-making. While typical designs ease classification, atypical designs may attract attention but risk cognitive conflict or delay. Another key individual difference variable considered in this study is design awareness, defined as consumers' ability to recognize, evaluate, and appreciate product aesthetics (Bloch et al., 2003). Design-aware consumers may respond differently to visual stimuli compared to those with low design sensitivity. This study aims to examine how the typicality of color and shape elements in packaging design affects consumers' purchase intention and quality perception of convenience goods, specifically in the context of Turkish coffee. Furthermore, it investigates whether the consumers' level of design awareness moderates these effects.

The study employed a quasi-experimental post-test control group design with 180 participants, divided into one control and two experimental groups. All participants were middle-income, aged between 20–50, regular consumers of Turkish coffee, and had at least a university degree to ensure a homogenous sample. The experimental stimuli consisted of packaging images that varied systematically: one typical design (based on a pre-test with 35 participants), one with an atypical shape (triangular prism), and one with an atypical color (navy blue). Each participant group was shown one version of the packaging and completed scales measuring purchase intention, perceived quality, and design awareness. Hypotheses were tested using independent samples t-tests and regression analyses.

No significant difference was found in purchase intention between typical and atypical packaging (in both shape and color dimensions), suggesting that atypical designs did not increase consumers' intent to buy the product. However, perceived quality was significantly higher for the typical packaging design in both dimensions, indicating that visual congruence with category norms fosters perceptions of higher quality. When examining the moderating role of design awareness, it was found that higher design awareness negatively influenced purchase intention for atypical color packaging, but no significant effect was observed for shape. Additionally, no significant relationship was found between design awareness and perceived quality for any group. These findings suggest that while attention-grabbing designs may not always result in higher purchase likelihood, they may interfere with existing cognitive schemas, especially for routine purchases like Turkish coffee. Consumers seem to rely on familiar cues in low-effort decision-making environments and may experience dissonance when visual design elements deviate from category expectations.

This study contributes theoretically by integrating perceptual typicality and design awareness into packaging research using an experimental approach. Practically, it offers insights for packaging designers and marketers: maintaining category-typical visual cues in packaging design enhances perceived product quality and may reduce consumer hesitation. While atypical designs may be suitable for differentiating products in saturated markets, they should be applied cautiously, especially for habitual, low-involvement products. For products such as Turkish coffee, where taste and tradition heavily influence consumer choice, radically different packaging may hinder recognition and lower the perceived credibility of the product. Design differentiation strategies should consider consumer familiarity and cognitive load, particularly in the context of convenience goods. Being quasi-experimental, the findings are limited in terms of generalizability. Moreover, the study used only shape and color as manipulated variables; future studies could expand to include other elements such as typography, imagery, and logo placement. Additionally, research on other product categories and demographic subgroups could offer further insights into the boundary conditions of design typicality and awareness.

GİRİŞ

Ambalaj; ürüne ev sahipliği yapan, karar sürecinde tüketicinin yanı başında bulunarak fikirlerini etkileyebilen, kişisel satış elemanı rolünü üstlenebilen bir somut ürün elemanıdır. Tüketicinin zaman faydası götüğü ve satın alırken çaba harcamak istemeği kolayda malların ayrılmaz bir parçası olan ambalajın tüketiciye ve üreticiye sağladığı faydalardan birisi de bu malları pazarlama görevini üstlenmesidir. Literatürde, satın alma noktasında alınan kararların %90'ının ürün ambalajı incelendikten sonra verildiği (Urbany vd., 1996), market ortamında yapılan alışverişlerde yeni ürün satın alma kararlarının %37.2'sinde ambalaj tasarımının etkili olduğu (Saunders, 2018), tüketicilerin %60'ının ambalajı ürün kalitesi ile ilişkilendirdiği ortaya konmuştur (Branca vd., 2024).

Tüketiciler mağazada bir ambalaj tasarımı ile karşılaştığında bu ambalaj tasarımını bilişsel ve duyuşsal olarak iki şekilde algılamaktadır (Bloch vd., 2003). Duyuşsal algılayış, tüketicinin tasarımı estetik olarak uyumlu ya da uyumsuz bulmasıyla ilgilidir ve pazarlama literatüründe ambalaj tasarımı ile ilgili yapılan çalışmalar çoğunlukla tüketicilerin duyuşsal algılayışlarına yöneliktir (Bell vd., 2011; Bloch vd., 2003). Bilişsel algılayış ise, tüketicilerin ürün hakkındaki inançlarını ve öğretilerini içermektedir. Bilişsel algılayış bireylerin zihinlerinin bilgileri tanıma, yeni bilgi üretme, saklama, aktarma ve dönüştürme becerileriyle ilgilidir (Demir ve Acar, 2020). Tüketicilerin söz konusu öğretileri algılayabilmeleri, anlayabilmeleri ve öğrenebilmeleri birtakım ilkelere bağlıdır (Arıcı, 2004). Pazarlama literatüründe bilişsel psikolojiden yararlanarak tüketici davranışlarını anlamlandırma çabası Albert Bandura'nın (1986) Sosyal Bilişsel Teorisi, Gutman'ın (1982) Sebep-Sonuç Zinciri Teorisi, Bilgi İşleme Teorisi ve Festinger'in (1957) Bilişsel Uyumsuzluk Teorisi gibi teorilerle çalışılmıştır. Bilişsel Uyumsuzluk Teorisi'ne göre bir kişinin birbirleriyle tutarsız iki bilişle sahip olduğu durumda kişi bir çelişki yaşar ve bu çelişkinin üstesinden gelmek için üç ayrı davranış şekillendirebilir. Bunlar; uyumsuz bilişleri ortadan kaldırmak, uyumsuz bilişlerin önemini azaltmak veya yeni uyumlu bir biliş eklemektir. Yeni bilgilerin bilişle uyumlu olup olmamasındaki belirleyici faktör öğrenme sürecindeki zihin sınıflandırmalarıdır. İnsan beyni etrafındaki varlıkları sınıflara ayırarak, bu sınıflara göre varlıkları birbirleriyle eşleştirerek öğrenip hafızasında tutmaktadır (Meyers-Levy ve Tybout, 1989).

Ambalaj tasarımındaki unsurlar, tüketicilerin zihinlerinde var olan sınıflara hitap ederek ürünün daha kolay algılanmasını ve ürün hakkında yapılacak çıkarımların yönlendirilmesini sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle, ambalajda kullanılan tasarım elemanları aynı zamanda belirli bir ürünün hangi kategoriye ait olduğunun göstergesi olabilmektedir. Özellikle tüketicinin genellikle düşük ilgilenim gösterdiği kolayda mallarda bir ürün kategorisindeki ürünler, görsel olarak birbirine benzetilerek (tipik olarak), tüketicinin zihnindeki ürün sınıfı ile uyum göstererek, daha kolay şekilde algılanmasını sağlayabilir (Creusen ve Schoormans, 2004). Tipiklik bir ürün kategorisindeki genellenebilir görüntüyü ve özellikleri ifade etmektedir (Loken ve Ward, 1990). Kolayda mallarda görsel tipiklik, ürünün bir kategori ile kolay eşleşebilmesine ve tüketici gözünde rakip ürünlere ikame oluşturmaya olanak vermektedir. Ayrıca; tipik ambalajlar, mağaza ortamında aranan ürünlerin raflardan kolayca seçilmesini sağlamakta ve tüketicinin ürünü aramak için harcadığı çabayı en aza düşürerek de zaman faydası sağlamaktadır (Garber, 1995). Tipik olmayan bir ambalaj dikkat çekebilirken, tüketicinin bilişsel olarak nesneleri sınıflandırma sürecinde sınıflandırma dışında kalarak zihinsel karmaşaya da yol açabilmektedir (Schoormans ve Robben, 1997). Bu karmaşayı çözmek isteyen tüketicinin ürünü doğru bir şekilde algılayabilmesi için bilişsel olarak daha fazla çaba harcaması gerekmektedir (Garber, 1995). Aslında bu süreç saniyeler sürse de, 1980'li yıllarda yapılan çalışmalarda kolayda mallarda satın alma kararı verme süresinin ortalama

8.5 saniye iken (Hoyer, 1984), bu sürenin günümüzde daha da düştüğü ve tüketicilerin satın alma kararlarını daha kısa sürede verdikleri görülmektedir (Yu vd., 2021).

Diğer yandan tüketicilerin ürün görsellerini algılamasında ve değerlendirilmesinde görsellerin özellikleri etkili olduğu kadar tüketicilerin görseli algılamadaki yetenekleri de etkili olmaktadır. Bu noktada, tüketicinin sahip olduğu tasarım farkındalık düzeyi önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasarım farkındalık düzeyi bir kişinin nesnelerin tasarımlarını tanıma, sınıflandırma ve değerlendirme yeteneğidir (Bloch vd., 2003). Görsel uyaranların işlenmesi zihinsel kaynaklar gerektirmektedir (Meyers-Levy ve Tybout, 1989) ve tasarım farkındalık düzeyi bu zihinsel kaynaklardan biridir. Bu kaynak herkesin farklı düzeyde sahip olduğu, popülasyonlara göre değişiklik gösteren bir yetenektir. Tasarım farkındalığı yüksek olan bireyler, bir ürünün veya ambalajın tasarımındaki ince detayları, estetik tercihleri ve görsel uyaranları daha iyi algılar ve değerlendirir. Tasarım farkındalığı düşük olan bireyler ise genellikle bu görsel unsurları daha az dikkate alır veya fark eder (Osborne, 1986).

Bu çerçevede, çalışmanın amacı, kolayda mallarda ambalajın renk ve şekil elemanlarının tipik olup olmamasının satın alma niyeti ve kalite algısı üzerindeki etkilerini incelemek; aynı zamanda tüketicilerin ambalaj tasarımlarındaki tipik ve tipik olmayan uyaran tercihlerinin sahip oldukları tasarım farkındalık düzeylerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını araştırmaktır. Ulusal Pazarlama literatüründe tasarım farkındalık düzeyi üzerine yapılan araştırmalar yok denecek kadar azdır. Ambalaj üzerine yapılan çalışmalar ise genellikle tanımlayıcı olmakta ve tüketicilerin duyuşsal yanıtları üzerinde odaklanmaktadır. Bu çalışma deneysel tasarımlı olması ve tüketicilerin bilişsel yanıtları üzerine odaklanması sayesinde, ayrıca tipiklik ve tasarım farkındalık düzeyini birlikte ele alarak hem satın alma niyeti hem de kalite algısı üzerindeki etkilerini incelemesi ile alana katkı sağlamaktadır. Çalışma sonunda elde edilen bulgular, ambalaj tasarımı konusundaki karar vericilere ambalajın bulunduğu kategori ile tipik veya tipik olmama konusunda daha net bilimsel çıktılar sağlayacaktır.

1. LİTERATÜR

1.1. Ambalaj Tasarımı

Ambalaj tasarımı; form, yapı, tipografi, renk, imge ve malzeme gibi tasarım elemanlarının kullanılarak, bir ürünün pazarlamaya elverişli hale getirildiği, ürünü kullanıcılarına ifade eden bir iletişim aracıdır (Becer, 2017). Kolayda mallarda ambalaj çoğu zaman ürünün kendisini de kapsadığı için (Kristensen ve Gorm, 2012), ürün tasarımı ile ilgili yapılan çalışmalar ambalaj tasarımı da kapsayabilmektedir (Creusen ve Schoormans, 2004). Nasıl ki bir elbisenin tasarımı elbiseden ayrı düşünülmezken, kolayda mallarda ambalaj tasarımı da üründen ayrı düşünülemez (Odabaşı ve Oyman, 2002). Ambalaj bir ürünün kendisini ifade etmesini sağlar ve içeriğinin bir temsiliyetini oluşturur. Ambalaj tasarımında tüketiciye ürün hakkında içsel ipuçları sağlanırken renk, şekil ve boyut gibi tasarım elemanlarından yararlanılmaktadır. Bu elemanlar tüketiciye ürünün kokusu, aroması ve dokusu gibi içsel ipuçları hakkında fikir vermektedir. Ürün hakkında doğru ipuçlarının verilmesi tüketicide bir beklenti yaratacağı için, imgeler yoluyla aktarılan bilgilerin gerçeğe uyumlu olmasına dikkat edilmelidir (Gunaratne vd., 2019). Özellikle gıda ürünlerinde tasarım temsiliyetlerinin doğru kullanılmaması ürün içeriğinin doğru algılanamamasına yol açmaktadır (Su ve Wang, 2024).

Ambalaj tasarımının önemli unsurlarından ikisi renk ve şekildir. Ambalaj rengi, dikkat çekerek tüketici ile iletişimi başlatmakta ve böylece tüketici tercihlerini etkileyebilmektedir (Kauppinen-Räsänen, 2014). Tasarımcılar, renklerin fizyolojik ve psikolojik etkilerini kullanarak ambalajlar

aracılığıyla tüketicilerde belirli duyguları harekete geçirmeyi ve belirli şekilde algılanmayı amaçlar. Örneğin, bir çalışmada mavi ve kırmızı gibi renklerin, gıda ürünlerinin sağlıklı olduğu algısını artırdığı belirtilmiştir (Ren vd., 2018). Yapılan başka bir çalışma ise gıda ambalajlarında yeşil renginin kullanılmasının sağlıklı ve sürdürülebilir olma algısını artırdığını ortaya koymuştur (Berthold vd., 2024). Ambalajda kullanılan soğuk veya sıcak renklerin satın alma tercihlerini etkilediği (Su ve Wang, 2024), renk kombinasyonları ve ton değerleri sayesinde tipografi gibi diğer tasarım unsurları öne çıkartılarak istenilen imgelerin vurgulanarak daha fazla öne çıkarıldığı (Uçar, 2019) çalışmalarda vurgulanmıştır. Renkler, markaların ambalajı üzerinde sürekli olarak kullanılmasıyla marka kimliğiyle eşleşir. Ambalajın rengi üreticilerin kimliğini yansıtabildiği gibi, ürünün hitap ettiği kitlenin kültürünü, cinsiyetini, yaşını da yansıtabilmektedir (Becer, 2017).

Ambalajın şekli de rengi gibi üretim ve taşıma maliyeti, ürünün kullanımı, ürünün satılması gibi birçok kritik noktada önemli rol oynamaktadır. Ambalajın şekli tüketiciyi cezbeden, tüketicinin dikkatini sürdürmesini ve ürün bilgisinin zihinde depolanmasını sağlayan tasarım elemanlarından biridir (Silayoi, 2007). Şekli birbirine benzeyen nesneler psikolojik olarak tüketicide güvenlik hissi yaratmakta ve insanlar güvenliği teşvik eden nesneleri tercih etmeye daha yatkın olmaktadır (Bar ve Neta, 2006). Buna karşın yapılan bir çalışmada, tüketicilerin nesneleri gözlemlerken renge şekilden %80 daha fazla öncelik verdiği ve kişilerin değerlendirilmesindeki ilk beş dakikadan sonra renk ile şekil öğeleri eşit öneme sahip olacak şekilde, renge verilen ilginin kademeli olarak azaldığı ortaya konmuştur (Erlikhman vd., 2013).

1.2. Bilişsel Algılamada Sınıflandırma ve Tipiklik

Etrafımızdaki duyu organlarımıza baskı yapan yoğun uyarıcılara rağmen rahat, seçici ve hızlı şekilde algılayabilmemiz bilişsel algılama sürecimizdeki sınıflandırma gibi bazı yeteneklere bağlıdır (Arıcı, 2004). Bilişsel sınıflandırma literatürde algı kurulumu, öğrenilmiş şemalar, kategori uyumu, şema uyumu ve kümeleme gibi kelimelerle de ifade edilmektedir. Sınıflandırma, zihnimizin karşılaştığı bütün uyarımları birbirine yakın ve kullanışlı halde düzenlemesi ve kolay hatırlanır hale getirmesidir (Yiğit, 2016). Sınıflandırma yeteneği, insanların karşılaştığı yoğun miktardaki verinin basitleştirilmesiyle yapılan bir fikir makinasına benzemektedir (Longhe ve Fernbonch, 2019). Bir rengi, şekli, kokuyu, sesi duyumsayan tüketici bu uyarımlarla ilgili öğrendiği bilgileri belleğindeki bir sınıfta depolamakta ve zamanı gelince kısa süreli belleği vasıtasıyla hatırlamakta ve kullanmaktadır (Odabaşı ve Barış, 2016). Pazarlamadaki sınıflandırma araştırmasına göre tüketiciler ürünü mevcut bir kategoriye yerleştirerek anlamlandırmaya çalışır (Bloch, 1995). Zihnimizdeki sınıfları genellikle ilk olarak prototipler oluşturmaktadır. Prototipler bir kategorinin ilk veya en iyi örneğidir ve zihnimizde imgesel bir kavram oluşturmamıza yardımcı olmaktadır. Prototiplerimizden uzaklaştığımızda sınıflandırma sınırlarımız bulanıklaşmakta ve düşünme hızımız yavaşlamaktadır (Tekizoğlu vd., 2016).

Ürün görünümleri ve ambalaj tasarımı açısından bekildiğinde, ambalaj tasarımlarının tipik bir görsele sahip olması bir ürün kategorisiyle uyumu anlamına gelmektedir. Tipiklik belirleyicileri bir ögenin aynı kategorideki diğer öğelerle ortak özellik paylaşp paylaşmadığı, bir ögenin anlamındaki esnekliğin var olup olmadığı, algılayan kişilerin belirli bir ögenin uyarıcılarına maruz kalma sıklığı ve bir öğeye karşı olan pozitif ve negatif tutumları içermektedir (Loken ve Ward, 1990). Bir ürünün görünümü ürünü sınıflandırmayı kolaylaştırabilir veya zorlaştırabilir. Bir ürünün görünüşüne göre sınıflandırılması zor olduğunda, tüketiciler ürünü bir satın alma alternatifi olarak görmeyebilmektedir (Creusen ve Schoormans, 2004). Buna karşın, prestij sağlayan bazı özellikli mallarda ürün görünümünün tipikliği arttıkça tercih edilme oranı azalmaktadır (Ward ve Loken, 1987).

Tüketici, satın alma sürecini heyecanlı ve ilgi çekici bulmuyorsa daha kolay ve hızlı algılayabileceği ürünlere yönelme eğilimindedir (Loken ve Ward, 1990). Tüketici, düşük katılım gösterdiği ve fazla çaba harcamak istemediği kolayda mallarda zihinlerindeki sınıflandırma ile uyacak tipik görünümlü ürünleri tercih etmektedir (Hoyer, 1984). Fakat rekabetin yoğun olduğu bir pazarda tipik bir görünüme sahip olmayan ambalaj rakiplerinden farklılaşarak tüketicinin dikkatini de çekebilmektedir (Rosch, 1978). Ambalaj tasarımının tüketici zihnindeki sınıflandırma ile uyumlu olup olmaması, tüketiciyi satın alma kararına götüren en önemli yaklaşım olan satın alma niyetini (Berkowilz, 1987) ve ürünleri rakiplerinden farklılaştıran ve satın alma niyetini etkileyen önemli bir faktör olan kalite algısını (Aaker, 1991) etkileyebilmektedir.

Diğer bir ifade ile tipik olmayan uyarıların tüketicinin dikkatini çekme ihtimali daha yüksektir. Satın alma ortamındaki dikkat çekici uyarılar tüketicilerin mevcut satın alma davranışlarını kesintiye uğratabilmekte veya satın alma davranışını değiştirebilmektedir (Bettman, 1979). Tüketicinin dikkatini dağıtan ve mevcut satın alma davranışlarını kesintiye uğratan, tipik olmayan ambalajlar, yani belirli bir ürün kategorisindeki ürün görünümlerinden sapan ambalajlar, tüketiciler için algısal olarak yeni uyarılardır (Garber, 1995). Tüketici, yeni tanışmış olduğu bu uyarıları anlamlandırabilmesi için uyarının bilgilerini bilişsel olarak zihninde işleme ihtiyacı duymaktadır. Bu uyarı ne demek istiyor? Bu uyarı ne tür ürüne ait? Bu uyarı benim ihtiyaç ve isteklerimi karşılayabilecek nitelikte mi? İnsan zihni bunun gibi birçok soruyu yanıtlamaya çalışırken farklı zihinsel süreçleri geçirmektedir. Bu dikkat çekici uyarıların, mevcut ürün kategori bilgisinin zihnimizde yarattığı sınıf ile uyuşmaması durumu hızlı ve anlamlı bilgi işleme sürecini zorlaştırmaktadır (Meyers-Levy ve Tybout, 1989). Bu durum bizi şu soruları sormaya yönlendirmektedir: Ambalajın tipik olmayarak, tüketicinin dikkatini çekmesi ve iletişimi başlatması mı daha doğrudur yoksa tipik olarak tüketicinin hali hazırdaki ürün bilgileriyle örtüşmesiyle tüketiciye zahmetsiz bir seçme süreci oluşturması mı? Bu çalışmada bu soruların yanıtı aranmaktadır. Diğer yandan, ambalaj tasarımındaki görselliğin algılanması ve anlamlandırılması kişiye özeldir. Bireyin sosyokültürel durumu, zekâsı, eğitimi, tecrübeleri, içinde yaşadığı toplum ve estetik değerleri gibi birçok etken çevresini algılamasında ve anlamlandırmasında rol oynamaktadır (Uçar, 2019). Bu noktada ise, tüketicilerin sahip olduğu tasarım farkındalık düzeyinin etkisi ön plana çıkmaktadır.

1.3. Tasarım Farkındalık Düzeyi

Tasarım farkındalık düzeyi bir kişinin nesnelerin tasarımlarını tanıma, sınıflandırma ve değerlendirme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Bloch vd., 2003). Tasarım farkındalık düzeyi yüksek ve düşük kişilerin bilgiyi işleme yapıları farklılık göstermektedir. Yüksek tasarım farkındalık düzeyine sahip tüketiciler, ürünü daha bütünsel olarak algılayıp tasarım elemanlarını birbirleri içinde harmanlayarak karmaşık ve yoğun tasarımlar hakkında kolaylıkla zengin bir algılama süreci geliştirebilirler (Richler vd., 2018). Tasarım farkındalık düzeyi yüksek kişiler, belirli bir tasarımdan daha yoğun bir bilgi edinirken, tasarım farkındalık düzeyi düşük kişiler tasarım elemanlarının her birini ayrı şekilde algılayarak yüzeysel ve basit bilgiler elde edebilmektedirler. Bu kişiler tasarım öğeleriyle daha hızlı iletişim kurabilmekle beraber düşük olanlara göre daha sofistike tercihler yapabilmektedirler (Richler vd., 2018). Tasarım farkındalık düzeyleri yüksek tüketiciler ürünün sahip olduğu tasarımdan yaptıkları çıkarımlara güvenirken, düşük olan tüketiciler var olan tasarım yerine marka adı, ürün etiketi ve fiyatı gibi ipuçlarına daha fazla güvenmektedirler (Kristensen ve Gorm, 2012).

2. ÇALIŞMANIN HİPOTEZLERİ

Literatürde ambalaj renginin tüketiciler üzerindeki etkisi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Kauppinen-Räisänen (2014), ambalaj renginin dikkat çekmesi gerektiğini çünkü dikkatin başladığı yerde satın alma davranışının da başladığını savunmaktadır. Underwood ve Burke (2001) ise ambalaj üzerinde kullanılan resimlerin dikkat çekiciliğinin tüketicilerin ürünler hakkında bilgi edinme çabasının başlaması için önem arz ettiğini vurgulamaktadır. Diğer yandan aksi yönde çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Meyers-Levy ve Peracchio (1995), çalışmalarında tüketiciye gösterilen dikkat çekici parlak renk uyarılarının tüketici bilgi işleminde beklenen artışı göstermediğini tam tersine bu uyarıların verdiği bilgileri anlamlandırmakta zorlandıklarını gözlemlemişlerdir. Çünkü uyarılar dikkat çekse de tüketici zihnindeki ürün bilgisiyle uyuşmamakta ve göz ardı edilmektedir. Ayrıca bu çalışma ile tüketicilerin maruz kaldıkları uyarıların, uzun süreli bellekte var olan ürün bilgileriyle yani sınıflandırma ile uyuşmadığında, ürünün değerlendirmeye alınmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Tüketiciler gıda ürünleri seçiminde ambalaj renginin sembolik anlamlarına güvenerek çıkarımlar yapmaktadırlar. Özellikle tüketicinin bilgisinin az olduğu yeni gıda mallarında ambalaj rengi ürünün içeriği hakkında tüketiciye bilgiler vermektedir (Becker vd, 2011). Deliza ve MacFie (2001)'nin yapmış olduğu çalışmada, ambalaj renklerinin ürün tatlarında bir beklenti oluşturduğu kanıtlanmıştır. Pieters ve Warlop (1999); tüketicilerin, kolayda mallar gibi zaman baskısı altında satın aldıkları ürünlerde, ambalaj üzerindeki bilgilendirici yazıları okumak yerine, ambalajın renk, şekil, resim gibi uyarıları hakkında hızlı çıkarımlar yaparak karar aldıklarını ortaya koymuştur.

Tipikliğin kolayda mallar üzerindeki etkisini araştıran çalışmalarda ise orta düzeyde tipikliğin ön plana çıktığı görülmektedir. Örneğin, Schoormans ve Robben (1997), kahve ambalajlarındaki tipiklik düzeylerinin tüketicinin dikkatini çekmesi ve bilişsel olarak sınıflandırılması üzerinde durmuşlardır. Bu çalışmaya göre tüketici değerlendirmelerinde en olumlu sonucu verecek ambalaj tasarımı orta seviyede tipiklik uyarılarına sahip olan ambalajlardır. Benzer şekilde, Garber (1995) da ürün ambalajının, tüketicinin dikkatini çekecek miktarda tipik olmamasını ve göz ardı edilmeyip zihinsel süreçlerde kolay işlenmesini sağlayacak kadar tipik olmasını savunmaktadır. Bu çalışmalarda ambalajının tipik olması veya olmaması tasarımın önemli bileşenlerinden olan renk ve şekil uyarıları üzerinden incelenmiştir.

Bahsedilen bu çalışmalardan yola çıkarak ambalajdaki renk faktörünün gıda ürünlerinde ürünün içeriği, tadı, lezzeti gibi algılarda etkili olması, tipik olmayan bir ambalaj renginin tüketicilerde olumsuz yanıtlara neden olacağı konusunda bir ön görüş sağlamamıza neden olmuştur. Genel olarak, tüketicinin ürüne karşı olan olumlu yanıtları tüketiciyi ürünü satın almaya yönlendirdiğini, olumsuz yanıtının ise ürünü satın almaktan kaçınmasına yol açtığını söyleyebiliriz. Tüketicinin satın alma niyeti, satın alma davranışına en yakın olan yaklaşımdır (Berkowilz, 1987). Satın alma niyeti ve satın alma davranışını arasında genellikle pozitif bir ilişki bulunmaktadır (Armstrong vd., 2000). Kalite algısı ise ürünleri rakiplerinden farklılaştıran ve satın alma niyetini etkileyen önemli bir faktördür (Aaker, 1991). Tüketicilerin ürüne karşı sahip olduğu kalite algısı, ürünün rakiplerinden farklılaşmasını sağlayarak satın alma karar sürecinde kritik bir rol oynamaktadır (Pappu vd. 2005). Dolayısıyla çalışmanın ilk iki hipotezi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H1. Kolayda mallarda ambalaj renginin tipik olup olmaması, tüketici satın alma niyetinde farklılık yaratır.

H2. Kolayda mallarda ambalaj renginin tipik olup olmaması, tüketici kalite algısı üzerinde farklılık yaratır.

Ambalaj şekli, bir uyaran olarak tüketicide psikolojik algılar oluşturabilmektedir. Örneğin; tüketicilerin, yuvarlak cisimlerin kadınlara hitap ettiği, açılı cisimlerin ise erkek tüketicilere hitap ettiği algısı çalışmalarda ortaya koyulmuştur (Silayoi, 2007). Tüketiciler genellikle ambalaj şekli aracılığıyla ürünün kullanım kolaylığı ve fonksiyonel değerleri hakkında çıkarımlar yapmaktadır (Çakıcı, 1987). Literatürdeki ambalajın şekil uyarını hakkındaki çalışmalar genellikle, tüketicilerin şekillere verdiği estetik yanıtları ve boyut hakkındaki çıkarımlarını içermektedir. Ambalaj uyaran tipikliğinin tüketici değerlendirmesine etkisi ile ilgili yapılan deneysel çalışmaların ambalaj şekli manipüle edilen bir değişken olmasına karşın, şeklin tek başına bu konu hakkında bir etkisinin olup olmadığı araştırılmamış bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Rengin tipik olmaması, tüketicinin beklentileri hakkında olumsuz durumlara yol açabilecekken renk faktörüyle birlikte şeklin de tipik olması ambalajı rakipleri içinde kaybolan, dikkat çekmeyen, sıradan bir ambalaja dönüştürecektir. Önceki çalışmalar optimal tipiklik düzeyinin orta düzeyde tipiklik olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, Schoormans ve Robben'in (1997) çalışmasındaki orta düzeyde tipikliği ifade eden dengeleyici dikkat çekicilik rolüne sahip uyarının şekil olması beklenmektedir. Buna göre çalışmanın üçüncü ve dördüncü hipotezi aşağıdaki gibi kurulmuştur.

H3. Kolayda mallarda ambalaj şeklinin tipik olup olmaması, satın alma niyetinde fark yaratır.

H4. Kolayda mallarda ambalaj şeklinin tipik olup olmaması, kalite algısı üzerinde fark yaratır.

Tasarım farkındalık düzeyi yüksek olan tüketiciler düşük olanlara göre uyaranlarla daha hızlı iletişime geçebilmekte ve anlamlandırabilmektedir (Bloch, 1995). Bloch vd. (2003), tüketicilerin tasarım farkındalıklarını ölçmek amacıyla ölçek oluşturmuşlar ve bu düzeylerin ürünleri estetik açıdan değerlendirmelerindeki etkisi üzerinde durmuşlardır. Çalışmalarında, tasarım farkındalık düzeyleri farklılık gösteren tüketicilerin, ürün tasarımlarına karşı olan tanımlamalarında ve tepkilerinde de güçlü farklılıkların olduğunu ortaya koymuşlardır. Önceki çalışmalardan yola çıkılarak; tasarım farkındalık düzeyi yüksek kişilerin, tipik olmayan ambalajları algılamakta daha az zorluk yaşayabileceği ve rakiplerinden öne çıkmış olan bu ambalajları tercih edecekleri düşünülebilir. Tasarım farkındalık düzeyi düşük kişilerin ise bilişsel işlemede zorluk ve karışıklık istemeyecekleri, bu nedenle de tipik olan ambalaj uyaranlarını daha fazla tercih edecekleri ön görülebilir. Dolayısıyla çalışmanın sonraki hipotezleri renk ve şekil unsurlarının manipüle edildiği tipik olmayan ambalaja maruz kalan tüketiciler için tasarım farkındalık düzeyindeki artışın kalite algısı ve satın alma niyetinde artışa yol açabileceği şeklinde aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H5. Tüketicilerin sahip oldukları tasarım farkındalık düzeyi azaldıkça (arttıkça), tipik olan (tipik olmayan) ambalajlı kolayda malları satın alma niyetleri artar.

H6. Tüketicilerin sahip oldukları tasarım farkındalık düzeyi azaldıkça (arttıkça), tipik olan (tipik olmayan) ambalajlı kolayda mallara karşı olan kalite algıları artar.

3. YÖNTEM

3.1. Tasarım ve Örneklem

Çalışmada ana kütleyi oluşturan örneklem çerçevesine ulaşılabilmenin mümkün olmaması ve verinin kartopu örnekleme yöntemiyle toplanmasından kaynaklı olarak tesadüfîlik sağlanamayacağı için kısmi deneysel tasarımlı bir araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Kısmi deneysel araştırma türleri sınıflandırmasından kontrol gruplu son test tasarımı tercih edilerek dış etkenlerin varlığı olabildiğince minimize edilmeye çalışılmıştır (Kavak, 2013). Araştırmanın bilimsel ve etik kurallara uygunluğunun belirlenmesi amacıyla Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonundan 09.06.2020 tarihli ve 35853172-300 sayılı Etik Kurul onayı alınmıştır. Çalışmada kullanılacak olan

kolayda mal olarak Türk kahvesi seçilmiştir. Türk kahvesinin seçilme gerekçesi; tüketimi son yıllarda popüler hale gelmiş, prestij sağlamayan kolayda bir mal olması (Walsh, 2020) ve Türkiye’de çaydan sonra en çok tüketilen sıcak içecek olmasıdır (Kaya & Toker, 2019). Böylece çalışmanın örneklemini 20-50 yaş arasında olan ve Türk kahvesi tüketen tüketiciler oluşturmaktadır. Örneklem hacmi belirlenmesinde, çok değişkenli analizlerde örneklem hacmi alt sınırı belirlenmesinde kullanılan, $50+8M$ formülünden yararlanılmıştır (Bujang vd., 2017). Formülden elde edilen örneklem alt sınırı 66 kişidir. Soru kağıdında iki ölçek türü bulunması nedeni ile, bu sayı iki ile çarpılmış ve örneklem alt sınırı 132 olarak kabul edilmiştir. Bu anketlere cevap veren üç ayrı grubun demografik özelliklerinin birbirine benzer olması hedeflendiği için soru kağıtlarında gelir düzeyi durumunu yalnızca ‘orta’ olarak belirten katılımcıların cevapları değerlendirilmeye alınmıştır. Yapılan araştırmalar, tüketici gelir düzeyinin kolayda mallardaki marka bağlılığının ve satın alma davranışının yüksek gelir ve düşük gelir düzeylerine göre farklılık gösterdiğini vurgulamıştır (Bayraktaroğlu, 2004). Orta düzeydeki gelir seviyesine sahip katılımcıların değerlendirilmesinin nedeni, Türk kahvesini kolayda bir mal olarak algılayabilme ve kolayda bir mal olan bu kahvenin tüketimine yönelik benzer davranışlar sergileyebilme durumlarıdır. Ek olarak, her gruptaki kadın ve erkek oranlarının yakın olması amaçlanmıştır. Ayrıca, literatürde kahve tüketim alışkanlıklarının eğitim durumlarına göre değişiklik gösterdiğini ve lisans ve lisans üstü eğitim seviyesine sahip kişilerin kahve terimlerine daha çok hâkim olduğu belirtilmiştir (Kaya ve Toker, 2019). Bu nedenle çalışmaya yalnızca lisans ve lisans üstü eğitime sahip katılımcılar dahil edilmiştir. Olabildiğince homojen alt gruplar oluşturulması amacıyla, fazla erkek-kadın katılımcıların ve düşük-yüksek gelir düzeyine sahip katılımcıların cevapladıkları soru kağıtları elendikten sonra geriye her gruptan altmışar kişi olmak üzere toplam 180 katılımcının cevaplamış olduğu soru kağıtları kullanılmıştır. Böylece, her grupta 60 katılımcı bulunmaktadır ve bu katılımcıların 40’ını kadın 20’sini erkek katılımcılar oluşturmaktadır. Birinci grubun yaş ortalaması 38, ikinci grubun yaş ortalaması 31,46, üçüncü grubun yaş ortalaması ise 31,21dir.

3.2. Deney Manipülasyonu ile İlgili Ön Nitel Çalışma

Araştırmada ele alınan ürün ambalajı, son yıllarda genç tüketiciler tarafından tüketilmesi popüler hale gelmiş kolayda bir mal olan (Walsh, 2020), Türkiye’de çaydan sonra en fazla tüketilen sıcak içecek olan (Kaya ve Toker, 2019) Türk kahvesi ambalajı olmuştur. Hangi tür Türk kahvesi ambalajının tüketiciler tarafından tipik algılandığını tespit etmek amacıyla bir ön çalışma yapılmış ve örneklem ile benzer özellikteki 35 kişiyle yüz yüze görüşme yöntemiyle nitel ön araştırma yapılmıştır. Görüşmeye katılan 35 tüketiciye; Türk Kahvesi denildiğinde akıllarına ilk hangi markanın geldiği, bu markanın ambalajının hangi renk ve şeklinin nasıl olduğuna dair üç soru yöneltilmiştir. Bu ön nitel araştırma sonunda 28 kişinin ilk aklına gelen Türk kahvesi markası aynı marka olmuştur. Ayrıca, 6 kişi akıllarına bir marka gelmediğini belirtmiş ve yalnızca bir kişinin aklına başka bir marka gelmiştir. İlk akla gelen Türk Kahvesi ambalajlarının rengi ve şekli hakkındaki sorulara verilen cevaplar da yine aynı markanın ambalajı tanımlanmıştır. Buna göre 32 kişi aklına gelen ilk Türk kahvesi ambalajının kahverengi, bakır, bronz tonlarında olduğunu söylemiş, iki kişi gri, bir kişi de mavi yanıtını vermiştir. İlk akla gelen Türk kahvesi ambalaj şekli sorusuna ise 25 kişi dikdörtgen, 4 kişi kare, 5 kişi silindir ve bir kişi de dar açılı yamuk şekline benzeyen başka bir şekli tarif etmiştir. Böylece tüketiciler tarafından tipik olarak algılanan Türk kahvesi ambalajı ve tipik olarak algılanan renk ve şekil elemanları belirlenmiştir. Türk kahvesi ambalajı denildiğinde ilk akla gelen renk ve şekle verilen cevaplar ilk akla gelen markanın ambalajıyla %91 oranında uyum sağlamış ve deneydeki manipülasyon bu çerçevede hazırlanmıştır.

3.3. Ölçüm

Kurgulanan deneysel tasarımda ambalajın renk ve şekil elemanları manipüle edilmiştir. Buna göre rengin tipik ve tipik olmamak üzere ve şeklin de tipik ve tipik olmamak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Tipik olan ambalajla birlikte her gruba bir ambalaj resmi gösterilmiş, toplamda bir kontrol iki deney grubu olmak üzere üç grupla çalışılmıştır. Birinci ambalaj tipik rengi ve şekli içinde barındıran ön çalışma ile tipiklik durumu belirlenmiş kahve ambalajıdır. İkinci ambalaj, şekli dışında diğer tüm özellikleri birinci ambalajla benzeşen prizma şeklinde bir kahve ambalajıdır. Üçüncü ambalaj ise rengi farklılaşmış ama diğer tüm özellikleri ile birinci ambalajla benzeyen bir kahve ambalajıdır. Çalışmada kullanılan manipüle edilen ambalaj tasarımları Ek1’de sunulmuştur. Çalışmada üç grup katılımcıdan veri toplanmıştır. Kontrol grubuna, tipik olarak algılanan ambalajın bulunduğu soru kâğıdı uygulanmıştır. İlk deney grubuna verilen soru kâğıdında tipik olarak algılanan ambalajın şekli manipüle edilmiş hali bulunmaktadır. İkinci deney grubu üzerinde ise, rengi manipüle edilmiş ambalaj test edilmiştir.

Kontrol ve deney gruplarında kullanılan soru kâğıtları üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm katılımcıların tasarım farkındalık düzeyleri Bloch vd. (2003)’un hazırlamış olduğu ‘Görsel Ürün Estetiğinin Merkezliliği’ adlı ölçekten alınmış olup, Türkçe’ye uyarlanmıştır. Soru kâğıdının ikinci kısmında yer alan satın alma niyeti ölçeğinin orijinali Bizarrias vd. (2017) tarafından hazırlanmış olup Türkçe çevirisi Müezzinoğlu (2019)’nun çalışmasından alınmıştır. Beş maddeden oluşan kalite algısı ölçeği, Vida ve Reardon (2008)’dun çalışmasından alınarak Türkçe ’ye uyarlanmıştır. Ölçüm maddeleri Ek2 ’de sunulmuştur.

Çalışmanın hipotezleri test edilmeden önce cevaplanmayan soruların olup olmadığı kontrol edilmiş, eksik bir veri ile karşılaşılmamıştır. Ayrıca, verinin genel durumunu ve normalliğini yorumlayabilmek amacıyla frekans analizi ile standart sapma, ortalama, basıklık, çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Tüm verinin iç güvenirliğini kontrol etmek amacıyla Cronbach Alfa testi uygulanmış ve alfa değerlerinin her üç grup için de %70’in üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

3.4. Hipotezlerin Test Edilmesi

Çalışmanın ilk hipotezi olan ambalaj renginin tipik olup olmamasının satın alma niyeti üzerinde farklılık yaratıp yaratmadığının test edilebilmesi amacıyla, kontrol grubu ile rengi unsurunun manipüle edildiği ikinci deney grupları arasında bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 1’de sunulmuştur. Test sonucunda öncelikle karşılaştırılan iki grubun varyanslarının eşitliği Levene Testi ile kontrol edilerek ($P=0,929$) t-testi sonucu yorumlanmıştır. Buna göre çalışmanın birinci hipotezi desteklenmemiştir ($t=0,10$; $df=118$; $p>0.05$). Diğer bir ifade ile, ambalaj renginin tipik olup olmaması, satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir fark yaratmamaktadır.

İkinci hipotezin test edilmesi amacı ile tipik ambalajın yer aldığı birinci gruba ait kalite algısı cevaplarının ortalaması ile renk manipülasyonu içeren üçüncü gruba verilen kalite algısı cevaplarının ortalamaları karşılaştırılmıştır (Tablo 1). Levene testine göre ($P= 0.01$) varyansların eşit olmadığı kabul edilip t-testinin p değeri bu duruma göre kontrol edilmiştir. Analiz sonuçları ambalaj renginin tipik olup olmamasının katılımcıların kalite algıları üzerinde anlamlı bir farklılık yarattığını göstermektedir ($t=5.94$; $df=101$; $p<0.05$). Elde edilen sonuca göre ikinci hipotez doğrulanmıştır. Farklılığın ne yönde olduğunu görebilmek amacı ile grup ortalamaları karşılaştırıldığında, kontrol grubunun kalite algısı ortalamasının ($ort=4,95$), ikinci deney grubu kalite algısı ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir ($ort=3,32$). Bu sonuç tipik renkte olan ambalajın daha kaliteli algılandığını destekler niteliktedir.

Tablo 1: Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

Grup	Grup Ortalama Farkı	Std. Sapma Hata Farkı	t	df	p
Tipik/Tipik olmayan ambalaj rengi-satın alma niyeti (H1)	,0033	,3202	,010	118	,992
Tipik/tipik olmayan ambalaj rengi-kalite algısı (H2)	1,631	,2742	5,949	118	,000*
Tipik/tipik olmayan ambalaj şekli-satın alma niyeti (H3)	,0080	,3243	,025	118	,980
Tipik/tipik olmayan ambalaj şekli - kalite algısı (H4)	1,265	,2564	4,932	118	,000*
*P<0.05					

Çalışmanın H3 hipotezinin test edilmesi amacıyla, tipik ambalaj değişkeninin ölçüldüğü kontrol grubuna ait satın alma niyeti sorularına verilen cevapların ortalaması ile şekil faktörünün manipüle edildiği birinci deney grubunun satın alma niyeti sorularına verdikleri cevapların ortalaması bağımsız örneklem t-testi ile analiz edilmiştir (Tablo 1). Levene testine göre ($P = 0,809$) sonuç değerlendirildiğinde, ambalaj şeklinin tipik olmamasının tüketici satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığını ortaya koymuştur ($t=-0.24$; $df=118$; $p>0.05$). Böylece H3 hipotezi desteklenmemiştir.

Son olarak, H4 hipotezi için kontrol grubu ile şekil unsurunun manipüle edildiği birinci deney grubu arasında yapılan bağımsız örneklem t-testi ile, ambalaj şeklinin tipikliğinin tüketicinin kalite algısı üzerindeki etkisi test edilmiştir. Analiz sonuçları iki grup arasında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermiş ($t=4.93$; $df=107$; $p<0.05$), böylece dördüncü hipotez desteklenmiştir. Ortalamalar karşılaştırıldığında kontrol grubunun kalite algısının (ort= 4,95), deney grubunun kalite algısından (ort= 3,69) daha yüksek olduğu, dolayısıyla tipik şekli olan ambalajın daha yüksek kalite algısına sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: Doğrusal Regresyonda Özet İstatistikler

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahmini Standart Hata
Kontrol Grubunun Tasarım Farkındalık Düzeyi	Satın Alma Niyeti	,143	,021	,006	1,136
	Kalite Algısı	,232	1	,232	,075
1. Deney Grubunun Tasarım Farkındalık Düzeyi	Satın Alma Niyeti	12,079	1	12,079	3,897
	Kalite Algısı	2,235	1	2,235	,860
2. Deney Grubunun Tasarım Farkındalık Düzeyi	Satın Alma Niyeti	,705	1	,705	,225
	Kalite Algısı	,451	1	,451	,140

Çalışmanın beş ve altıncı hipotezlerinin test edilmesi amacıyla her grup için ayrı ayrı tasarım farkındalık düzeyi bağımsız değişkeni ve diğer bağımlı değişkenler arasında ilişki testleri yapılmıştır. Tipik ambalajın test edildiği kontrol grubunun tasarım farkındalık düzeyleri ile satın alma niyeti

arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Üç gruba ait regresyon analizi sonuçları Tablo 2 ve Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Grupların Tasarım Farkındalık Düzeyleri ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki Doğrusal Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Std. Error	Beta	t değeri	P
Kontrol Grubunun Tasarım Farkındalık Düzeyi	Satın Alma Niyeti	-0.093	0.078	-0.143	-1.194	0.237
	Kalite Algısı	-0.020	0.083	-0.029	-0.243	0.809
1. Deney Grubunun Tasarım Farkındalık Düzeyi (Şekil manipülasyonu)	Satın Alma Niyeti	-0.052	0.071	-0.088	-0.727	0.470
	Kalite Algısı	0.003	0.079	0.005	0.039	0.969
2. Deney Grubunun Tasarım Farkındalık Düzeyi (Renk manipülasyonu)	<i>Satın Alma Niyeti</i>	<i>-0.516</i>	<i>0.261</i>	<i>-0.251</i>	<i>-1.974</i>	<i>0.053*</i>
	Kalite Algısı	-0.019	0.101	-0.023	-0.192	0.849

Analiz sonuçları, tasarım farkındalık düzeyi ve satın alma niyeti arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkinin ikinci deney grubunda oluştuğunu göstermektedir ($\beta = -0.25$; $P < 0.10$). Bu sonuca göre çalışmanın beşinci hipotezi renk açısından tipik olmayan ambalaj için desteklenmiş ancak şekil açısından tipik olmayan ambalaj için desteklenmemiştir. Altıncı hipotez ise hiçbir grup için desteklenmemiştir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmanın amacı, kolayda mallarda ambalaj tasarımlarını unsurlarından renk ve şekil uyarılarının tipik olup olmasının ve tüketicilerin tasarım farkındalık düzeylerinin satın alma niyeti ve kalite algısı üzerindeki etkilerini araştırmaktır.

Çalışmanın birinci ve üçüncü hipotezlerinde renk ve şekil açısından tipik olmayan ambalajın katılımcıların satın alma niyetlerinde bir farklılık yaratıp yaratmadığı incelenmiştir. Analiz sonuçları her iki hipotezin de desteklenmediğini göstermektedir. Diğer bir ifade ile, bu çalışmanın katılımcıları özelinde şekil ve renk olarak tipik olmayan ambalaj tasarımları, tipik olan ambalaj tasarımlarıyla karşılaştırıldığında, tüketici satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmamaktadır. Bu sonuçlar literatürde yer alan Meyers-Levy ve Peracchio (1995)'un çalışmalarını destekler niteliktedir. Şöyle ki Meyers-Levy ve Peracchio (1995), çalışmalarında tüketiciye gösterilen dikkat çekici parlak renk uyarılarının tüketici bilgi işleminde beklenen artışı göstermediğini tam tersine bu uyarıların verdiği bilgileri anlamlandırmakta zorlandıklarını gözlemlemişlerdir. Çünkü uyarılar dikkat çekse de tüketici zihnindeki ürün bilgisiyle uyum sağlamakta ve göz ardı edilmektedir.

Çalışmanın ikinci ve dördüncü hipotezlerinde ise, tipik - tipik olmayan ambalaj tasarımının katılımcıların kalite algıları üzerinde bir farklılık yaratıp yaratmadığı renk ve şekil açısından test edilmiş ve anlamlı sonuçlar bulunmuştur. Bu sonuçlar, ambalajın renk ve şeklinin ürün

kategorisindeki diğer ürün ambalajlarıyla benzer özellikler göstermesinin, tipik olmasının, tüketici tarafından daha kaliteli olarak algılanacağını göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, kolayda mallarda ambalajın farklılaşarak dikkat çekmesi gerektiğini savunan yazarlar olan Kauppinen-Räisänen (2014) ve Underwood ve Burke (2001)'nin çalışmalarındaki bulgularla ters düşmekte, kolayda mallarda ambalajın tipik olması gerektiğini savunan Meyers-Levy ve Peracchio (1995)'un çalışmalarıyla da örtüşmektedir.

Çalışmanın ilk dört hipotezine ait sonuçlar bir arada değerlendirildiğinde, kolayda mallarda tüketici tarafından bir ürün grubuna ait ambalaj görünümünün tipik olmasının daha olumlu sonuçlar yaratacağı çıkarımına varılmıştır. Bu sonuçlar Türk kahvesine özel olarak yorumlanabilir. Şöyle ki, Türk kahvesi Türk tüketicisinin genellikle keyif amaçlı tükettiği bir hızlı tüketim gıda ürünüdür. Bu nedenle, satın alma niyetinde ambalajından çok tadı ön plana çıkabilir. Her ne kadar deneysel tasarımıyla bu etki en aza indirilmeye çalışılsa da tüketici için tat, keyif ve rutinlik etkisinin ağır basmış olduğu düşünülebilir. Nitekim, önceki çalışmalarda kolayda mallarda tüketicilerin satın alma davranışının rutin ve otomatik bir şekilde oluştuğu bilinmektedir (Kavak ve Sığındı, 2012). Çalışmanın sonuçları göstermektedir ki, tüketiciler kolayda malları satın alırken zihnen yorulmak istememekte ve ambalajda dahi olsa bir sürprizle karşılaşmak istememektedir.

Tüketicilerin ambalaj tasarımlarındaki tipik ve tipik olmayan uyaran tercihleri ile tasarım farkındalık düzeyleri arasında bir değişim olup olmadığını incelemek amacıyla kurulan satın alma niyeti ve kalite algısı bağımlı değişkenlerini içeren son iki hipotezden ilki olan H5 hipotezi renk açısından desteklenmemiştir. Buna göre, katılımcıların sahip oldukları tasarım farkındalık düzeylerindeki bir artış, renk açısından tipik olmayan ambalajlı kahvenin satın alma niyetini azaltmaktadır. Çalışmanın son hipotezinde ise, katılımcıların sahip oldukları tasarım farkındalık düzeyi arttıkça, tipik olmayan ambalajlı kolayda mallara karşı olan kalite algılarının artacağına önerilmiştir. Bu hipotez desteklenmemiştir. Diğer bir ifade ile, son iki hipotez bir arada ele alındığında, katılımcılar ve Türk kahvesi özelinde, tasarım farkındalık düzeyindeki bir değişim satın alma kararı üzerinde negatif şekilde etkili olurken, tipik olan ve olmayan ambalajların kalite algısı üzerinde etkisi tespit edilememiştir. Bu sonuç, kolayda mallar özelinde geçerli olabilir. Kolayda mallarda ambalaj özellikli ve beğenmeli mallara göre daha önemli ve ön plana çıkan bir ürün unsurudur. Ancak kolayda mallarda aynı zamanda kalite, fiyat, marka vb. gibi karşılaştırmalar çok sıklıkla yapılmaz ve tüketici bunun için ekstra bir çaba harcamaz. Tasarım farkındalık düzeyinin kalite üzerinde etkisinin olmaması da bu çaba düşüklüğü ile açıklanabilir. Şöyle ki, tasarım farkındalık düzeyi yüksek olan kişiler, kaliteli olması ile ilişkilendirmeden doğrudan satın alma niyeti ile ilişkilendirerek olumsuz bir sonuca ulaşabiliyor olabilirler. Bu sonuç, tipik olmayan ambalaj renklerinin tüketicilerin şüpheliğini artırdığını ve beklentilerin aksine ilgiyi azalttığını, bu duygusal tepkilerin de daha düşük satın alma niyetine dönüştüğünü belirten Garaus ve Halkias (2020)'i destekler niteliktedir.

Literatürde ambalaj tasarımı ile ilgili bulunan çalışmalar genellikle ambalaj tasarımındaki estetik yönlerle yani tüketicilerin duyuşsal süreçleri ile ilgilidir (Bell vd., 2011; Bloch vd., 2003). Tüketicilerin ambalaj renk ve şekil elemanlarının tercihleriyle ilgili birçok tanımlayıcı araştırma bulunmaktadır. Fakat az sayıda çalışma (Creusen ve Schoormans, 2004; Garber, 1995; Schoormans ve Robben, 1997) ürün ambalajının algısal farklılıklarının ve benzerliklerinin tüketici satın alma niyeti ve kalite algısı üzerindeki etkisine değinmiştir. Bu çalışma, psikoloji literatüründe sıklıkla işlenmiş fakat pazarlama literatüründe seyrek rastlanan, tüketicilerin bilişsel bir süreci olan zihinsel sınıflandırmaya ve bu sınıflandırmada yer alan ürün ambalaj tipikliğini işleyen deneysel bir araştırmadır. Ayrıca, bireylerin etrafındaki nesneleri algılayışında önemli bir etken olan tasarım farkındalık düzeyi pazarlama araştırmaları boyutunda incelenerek pazarlama literatüre katkı

yapılmıştır. Bu çalışmanın teorik olarak en önemli katkısı, ulusal literatürde çalışılmamış olan ambalaj tasarımındaki tipiklik ölçütüne deneysel olarak değinmesi ve tasarım farkındalık düzeyinin tüketici değerlendirme sürecinde etkisinin olabileceğine dair ip uçları sunmasıdır.

Çalışmanın pratik katkıları ambalaj tasarımı karar vericileri, ürün yöneticileri ve pazarlama yöneticilerine yöneliktir. Piyasaya yeni sürülecek ya da belirli nedenlerden dolayı ambalajında yeniliğe gidilecek ürünlerin karar vericileri için elde edilen sonuçlar yol göstericidir. Kolayda mallarda bir ambalaj tasarımının tipik olması, tüketicinin ürünü daha kaliteli olarak algılanmasına yardımcı olabilir. Türk Kahvesi gibi hızlı tüketim mallarının ambalaj tasarımında farklılığa gitmek, tüketici gözünde ürünün o ürüne ait ürün kategorisi dışında kalma riskini doğuracaktır. Kolayda mallarda güvende hissettikleri ürünlerin dışına çıkmak istemeyen tüketiciler için piyasaya yeni girecek ürün ambalaj tasarımı ürün kategorisindeki diğer mal ambalajları ile uyumlu olmalıdır. Fakat yine de piyasada hali hazırda bulunan ve tüketiciler tarafından tercih edilen kolayda mallar için tüketici algısını değiştirecek bir değişikliğe ihtiyaç duyuluyorsa, ambalaj farklılaşmasına gitmek algı değişiminde olumlu sonuçlar doğurabilir. Ambalaj farklılaştırması stratejisi, ürün yaşam eğrisinde olgunluk dönemine gelmiş ürünlerde tüketiciye kendini tekrar hatırlatmak için kullanılabilir.

5. KISITLAR VE GELECEK ARAŞTIRMALARA ÖNERİLER

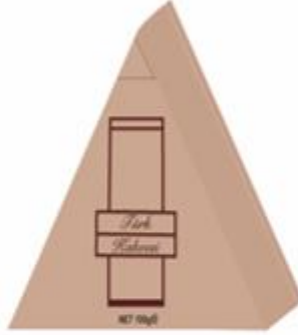
Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da bazı kısıtları söz konusudur. Öncelikle, bu çalışma, kısmi deneysel olarak tasarlanmıştır, dolayısıyla sonuçlar, çalışmanın katılımcıları çerçevesinde yorumlanabilmektedir. Tam deneysel ve tesadüfiliğin sağlandığı bir çalışmada daha genellenebilir sonuçlara ulaşılabilir.

Tasarımdan kaynaklı bir diğer kısıt, yapılan manipülasyonlarla ilgili olabilir. Şöyle ki, çalışmada Türk kahvesi ambalajı için üçgen prizma şekli ve lacivert rengi tipik olmayan özellikler olarak belirlenmiştir. Bireyler bu görünüm özelliklerini değerlendirirken; ürünün estetik beğenilerine hitap edip etmediği, ambalajın kullanım açısından fonksiyonel olup olmadığı gibi çerçevelerde de değerlendirme yapacaklardır. Tüketiciler yaptıkları seçimlerde yalnızca ambalajın dikkat çekiciliğini değerlendirerek değil, ürünün ne kadar yer kaplayacağı, kullanımının ne kadar pratik olacağı konularını göz önünde bulundurmuş olabilir. Ambalajın tercih edilmesinde bilişsel etkiler kadar tüketicinin estetik tercihlerini belirleyen duyuşsal unsurların da var olduğu unutulmamalıdır. Manipülasyonda kullanılan renk ve şekil unsurları tüketicilerin estetik duygularına hitap etmemiş ve bu durum seçimlerinde etkili olmuş olabilir. Gelecek çalışmalarda tipik ambalajın manipülasyonunda seçilecek tasarım elemanları ön çalışma ile tüketicilerin estetik duygularına da hitap edecek şekilde uyarlanabilir. Ayrıca, çalışmadan elde edilen sonuçlar sadece Türk kahvesi ambalajları için geçerlidir. Farklı bir ürün kategorisi için yapılacak bir çalışma farklı sonuçlar doğurabilir. Özellikle, gıda ürünleri, temizlik ürünleri gibi tüketicilerin tercih ederken farklı kriterlere sahip olduğu kolayda mallarda çeşitli kategoriler için araştırmalar yapmak daha sağlıklı sonuçlar verecektir. Ambalajın renk ve şekil uyarılarının yanında yazı tipi, resim, logo gibi tasarım unsurları da bulunmakta ve bu unsurlar da tipiklik belirleyicileri olabilmektedir. Gelecek çalışmalar bu unsurların üzerinde de durabilir veya bu unsurların hepsini birden inceleyebilir. Tasarım farkındalık düzeyi her ne kadar bireyler arasında farklılık gösterse de yalnızca belirli bir yaş ya da yalnızca belirli bir cinsiyet üzerinde yapılacak çalışmalar daha sağlıklı sonuçlar verebilir.

EK1. Çalışmada Kullanılan Manipüle Edilen Ambalaj Tasarımları

Kontrol Grubuna
Gösterilen Ambalaj
Tasarımı

Birinci Deney Grubuna
Gösterilen Ambalaj
Tasarımı

İkinci Deney Grubuna
Gösterilen Ambalaj
Tasarımı

EK2. Kullanılan Ölçek Soruları

Değişken	Ölçek Maddeleri
Tasarım Farkındalık Düzeyi Bloch, Brunel, ve Arnold (2003)	TFD1. Ürün tasarımındaki ince farklılıkları görebilmek zaman içerisinde geliştirdiğim bir beceridir. TFD2. Ürünlerin tasarımında genelde başkalarının dikkat etmediği detayları görürüm. TFD3. Ürünlerin tasarımlarının hali hazırda sahip olduğum nesnelerin tasarımlarıyla ne derece uyumlu olduğunu hayal etme/öngörme yeteneğim var. TFD4. Bir ürünü rakiplerinden daha iyi gösterebilecek özelliklerin neler olduğuna dair fikrim vardır.
Kalite Algısı Ölçeği Vida ve Reardon (2008)	KA1. Bu ambalaja sahip Türk kahvesi diğer Türk kahvelerine göre daha güzel tasarlanmıştır. KA2. Bu ambalaja sahip Türk kahvesi diğer Türk kahvelerine göre daha çekicidir. KA3. Bu ambalaja sahip Türk kahvesi diğer Türk kahvelerine göre her yönüyle güvenilirdir. KA4. Bu ambalaja sahip Türk kahvesi diğer Türk kahvelerine göre daha itina ile üretilmiştir.
Satın Alma Niyeti Ölçeği Müezzinoğlu (2019)	SN1.Bu ürünü satın alma niyetim vardır. SN2.Muhtemelen bu ürünü satın almaya devam edeceğim. SN3.Bu ürünü tavsiye ederim. SN4.Bu ürünü satın almak iyi bir karardır. SN5.Bu ürünü satın almak istiyorum.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırma için Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulu'nun 9 Haziran 2020 tarih ve 35853172-300 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Yazar Katkıları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aaker, D. A. (1991). *Managing the brand equity*. New York: The Free Press.
- Arıcı, H. (2004). *Davranış bilimlerine giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Armstrong, J., Morwitz, V. G., & Kumar, V. (2000). Sales forecasts for existing consumer products and services: Do purchase intentions contribute to accuracy? *International Journal of Forecasting*, 16(3), 383-397. [https://doi.org/10.1016/S0169-2070\(00\)00058-3](https://doi.org/10.1016/S0169-2070(00)00058-3)
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bar, M., & Neta, M. (2006). Humans prefer curved visual objects. *Psychological Science*, 17(8), 645-648. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2006.01759.x>
- Bayraktaroğlu, G. (2004). Kolayda Mallarda Marka Bağlılığını Etkileyen Faktörler: Hazır Kahve Üzerine Bir Çalışma, *Yönetim ve Ekonomi* 11/2 (2004) 69-84.
- Becer, E. (2017). *Ambalaj Tasarımı*. Ankara: Dost.
- Becker, L., Van Rompay, T. J. L., Schifferstein, H. N. J., & Galetzka, M. (2011). Tough package, strong taste: The influence of packaging design on taste impressions and product evaluations. *Food Quality and Preference*, 22(1), 17-23. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2010.06.007>
- Bell, D. R., Corsten, D., & Knox, G. (2011). From point of purchase to path to purchase: How preshopping factors drive unplanned buying. *Journal of Marketing*, 75(1), 31-45. <https://doi.org/10.1509/jm.75.1.31>
- Berkowitz, M. (1987). Product shape as a design innovation strategy. *Journal of Product Innovation Management*, 4(4), 274-283. <https://doi.org/10.1111/1540-5885.440274>

- Berthold, A., Guion, S., & Siegrist, M. (2024). The influence of material and color of food packaging on consumers' perception and consumption willingness. *Food and Humanity*, 2, 100265. <https://doi.org/10.1016/j.foohum.2024.100265>
- Bettman, J. R. (1979). *An information processing theory of consumer choice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Bizarrias, F. S., Ferreira, M. C. O., Goulart da Silva, J., & Teixeira Curado, J. da S. (2017). *Brand value or discounts – The consumer purchase intent under the moderating influence of perception of political-economic crisis*. *PMKT – Brazilian Journal of Marketing*, 16(3), 370–393. <https://doi.org/10.5585/remark.v16i3.3798>
- Bloch, P. H. (1995). Seeking the ideal form: Product design and consumer response. *Journal of Marketing*, 59(3), 16-29. <https://doi.org/10.1177/002224299505900302>
- Bloch, P. H., Brunel, F. F., & Arnold, T. J. (2003). Individual differences in the centrality of visual product aesthetics: Concept and measurement. *Journal of Consumer Research*, 29(4), 551-565. <https://doi.org/10.1086/346250>
- Branca, G., Resciniti, R., & Babin, B. J. (2024). Sustainable packaging design and the consumer perspective: A systematic literature review. *Italian Journal of Marketing*, 2024(1), 77-111. <https://doi.org/10.1007/s43039-023-00084-1>
- Bujang, M. A., Sa'at, N., & Sidik, A. B. (2017). Determination of Minimum Sample Size Requirement for Multiple Linear Regression and Analysis of Covariance Based on Experimental and Non-experimental Studies. *Epidemiology, Biostatistics and Public Health*, 14(3), e12117-1–e12117-9. <https://doi.org/10.2427/1211>
- Creusen, M. E. H., & Schoormans, J. P. L. (2005). The different roles of product appearance in consumer choice. *Journal of Product Innovation Management*, 22(1), 63-81. <https://doi.org/10.1111/j.0737-6782.2005.00103.x>
- Çakıcı, L. (1987). *İşletmelerde ambalaj sorunları ve ambalajlama alanındaki gelişmeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Deliza, R., & MacFie, H. (2001). Product packaging and branding. İçinde L. J. Frewer, E. Risvik, & H. Schifferstein (Ed.), *Food, People and Society: A European Perspective of Consumers' Food Choices* (ss. 55-72). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-662-04601-2_5
- Demir, Ö., & Acar, M. (2020). *Sosyal bilimler sözlüğü* (7. bs). Literatürk Academia.
- Erlikhman, G., Keane, B. P., Mettler, E., Horowitz, T. S., & Kellman, P. J. (2013). Automatic feature-based grouping during multiple object tracking. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 39(6), 1625-1637. <https://doi.org/10.1037/a0031750>
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press.
- Garaus, M., & Halkias, G. (2020). One color fits all: Product category color norms and (A)typical package colors. *Review of Managerial Science*, 14(5), 1077-1099. <https://doi.org/10.1007/s11846-018-0325-9>
- Garber, L. L., Jr. (1995). *The role of package appearance in consumer choice* (Doctoral dissertation). The University of North Carolina at Chapel Hill. ProQuest Dissertations & Theses.
- Gunaratne, N. M., Fuentes, S., Gunaratne, T. M., Torrico, D. D., Francis, C., Ashman, H., Gonzalez Viejo, C., & Dunshea, F. R. (2019). Effects of packaging design on sensory liking and

- willingness to purchase: A study using novel chocolate packaging. *Heliyon*, 5(6), e01696. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2019.e01696>
- Gutman, J. (1982). A means-end chain model based on consumer categorization processes. *Journal of Marketing*, 46(2), 60-72. <https://doi.org/10.1177/002224298204600207>
- Hoyer, W. D. (1984). An examination of consumer decision making for a common repeat purchase product. *Journal of Consumer Research*, 11(3), 822. <https://doi.org/10.1086/209017>
- Kauppinen-Räsänen, H. (2014). Strategic use of colour in brand packaging. *Packaging Technology and Science*, 27(8), 663-676. <https://doi.org/10.1002/pts.2061>
- Kavak, B., & Sığındı, T. (2012). Pazarlama'daki ürün sınıflandırmasına ilişkin bir yazın incelenmesi. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 49-67.
- Kavak, B., Eryiğit, C., & Tektaş, Ö. Ö. (2016). *Pazarlamada ürün*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Kavak, B. (2013). *Pazarlama ve pazar araştırmaları: Tasarım ve analiz*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kaya, G., & Toker, S. (2019). Kahve tüketim alışkanlıklarının incelenmesi: İstanbul. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2(3), 146-164.
- Kristensen, T., Gabrielsen, G., & Zaichkowsky, J. L. (2012). How valuable is a well-crafted design and name brand?: Recognition and willingness to pay. *Journal of Consumer Behaviour*, 11(1), 44-55. <https://doi.org/10.1002/cb.368>
- Loken, B., & Ward, J. (1990). Alternative approaches to understanding the determinants of typicality. *Journal of Consumer Research*, 17(2), 111. <https://doi.org/10.1086/208542>
- Longhe, B. D., & Fernbonch, P. (2019). The dangers of categorical thinking. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2019/09/the-dangers-of-categorical-thinking>
- Meyers-Levy, J., & Tybout, A. M. (1989). Schema congruity as a basis for product evaluation. *Journal of Consumer Research*, 16(1), 39. <https://doi.org/10.1086/209192>
- Meyers-Levy, J., & Peracchio, L. A. (1995). Understanding the effects of color: How the correspondence between available and required resources affects attitudes. *Journal of Consumer Research*, 22(2), 121. <https://doi.org/10.1086/209440>
- Müezzinoğlu, D. (2019). Genel marka ederi, marka güveni ve fiyat bilincinin satın alma niyeti üzerindeki etkisinde kriz (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Pazarlama Bilim Dalı).
- Odabaşı, Y., & Barış, G. (2016). Duyum ve algılama. In Y. Odabaşı (Ed.), *Tüketici davranışı* (ss. 127–155). MediaCat.
- Odabaşı, Y., & Barış, G. (2016). Tüketici davranışı. MediaCat.
- Odabaşı, Y., & Oyman, M. (2002). Pazarlama iletişimi yönetimi. MediaCat.
- Osborne, H. (1986). Possibility of the aesthetic experience. In M. H. Mitias (Ed.), *Possibility of the aesthetic experience* (pp. 117–138). Norwell, MA: Kluwer Academic.
- Pappu, R., Quester, P. G., & Cooksey, R. W. (2005). Consumer-based brand equity: Improving the measurement – empirical evidence. *Journal of Product & Brand Management*, 14(3), 143-154. <https://doi.org/10.1108/10610420510601012>

- Pieters, R., & Warlop, L. (1999). Visual attention during brand choice: The impact of time pressure and task motivation. *International Journal of Research in Marketing*, 16(1), 1-16. [https://doi.org/10.1016/S0167-8116\(98\)00022-6](https://doi.org/10.1016/S0167-8116(98)00022-6)
- Ren, L., Chen, Y. (2018). Influence of Color Perception on Consumer Behavior. In: Nah, FH., Xiao, B. (eds) HCI in Business, Government, and Organizations. HCIBGO 2018. Lecture Notes in Computer Science, vol 10923. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-91716-0_32
- Richler, J. J., Tanaka, J. W., Brown, D. D., & Gauthier, I. (2008). Why does selective attention to parts fail in face processing? *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 34(6), 1356-1368. <https://doi.org/10.1037/a0013080>
- Rosch, E. (1978). Recognition and categorization. In E. Rosch & B. B. Lloyd (Eds.), *Cognition and categorization* (pp. 27-48). Erlbaum.
- Saunders, N. (2018, August). Online grocery & food shopping statistics. *OneSpace*. <https://www.onespace.com/blog/2018/08/online-grocery-food-shopping-statistics/>
- Schoormans, J. P. L., & Robben, H. S. J. (1997). The effect of new package design on product attention, categorization and evaluation. *Journal of Economic Psychology*, 18(2-3), 271-287. [https://doi.org/10.1016/S0167-4870\(97\)00008-1](https://doi.org/10.1016/S0167-4870(97)00008-1)
- Silayoi, P., & Speece, M. (2007). The importance of packaging attributes: A conjoint analysis approach. *European Journal of Marketing*, 41(11/12), 1495-1517. <https://doi.org/10.1108/03090560710821279>
- Su, J., & Wang, S. (2024). Influence of food packaging color and foods type on consumer purchase intention: The mediating role of perceived fluency. *Frontiers in Nutrition*, 10, 1344237. <https://doi.org/10.3389/fnut.2023.1344237>
- Tekizoğlu, Y. F., Yiğit, İ., & Yiğit, G. M. (2016). Öğrenme. In D. Myers & N. DeWall (Eds.), *Psikoloji* (pp. 279-317). Palme Yayıncılık.
- Uçar, T. F. (2019). *Görsel iletişim ve grafik tasarımı*. İstanbul: İnkılap.
- Underwood, R. L., Klein, N. M., & Burke, R. R. (2001). Packaging communication: Attentional effects of product imagery. *Journal of Product & Brand Management*, 10(7), 403-422. <https://doi.org/10.1108/10610420110410531>
- Urbany, J. E., Dickson, P. R., & Kalapurakal, R. (1996). Price search in the retail grocery market. *Journal of Marketing*, 60(2), 91-104. <https://doi.org/10.1177/002224299606000207>
- Vida, I., & Reardon, J. (2008). Domestic consumption: Rational, affective or normative choice? *Journal of Consumer Marketing*, 25(1), 34-44. <https://doi.org/10.1108/07363760810845390>
- Walsh, B. (2020, January 24). Why coffee is good for convenience. *Convenience Store*. <https://www.conveniencestore.co.uk/>
- Ward, J., & Loken, B. (1987). The generality of typicality effects on preference and comparison: An exploratory test. *Advances in Consumer Research*, 15, 55-61.
- Yiğit, G. M. (2016). Bellek. In D. Myers & N. DeWall (Eds.), *Psikoloji* (pp. 317-355). Palme

- Yiğit, İ. (2016). Duyum ve algı. In D. Myers & N. DeWall (Eds.), *Psikoloji* (pp. 229–279). Palme Yayıncılık.
- Yu, L., Westland, S., Li, Z., & Xia, G. (2021). The effect of decision time-length condition on consumer product-colour purchase decision. *Color Research & Application*, 46(6), 1360-1370. <https://doi.org/10.1002/col.2266>

Araştırma Makalesi / Research Article

Beş Faktör Kişilik Modeli ile Örgütsel Muhalefet Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Algılanan Örgütsel Desteğin Düzenleyici Rolü*

Kaan Yayla¹, Semra Güney²

Öz

Bu çalışmanın amacı Beş Faktör Kişilik Modeli ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin düzenleyici bir rolü olup olmadığını tespit etmektir. Çeşitli sektörlerde istihdam edilen 263 beyaz ve mavi yaka çalışanlardan tek bir zaman diliminde toplanmış olan veriler kullanılarak kişilik boyutları, örgütsel muhalefet ve algılanan örgütsel destek arasındaki ilişkiler tek bir model altında incelenmiştir. Elde edilen bulgular incelendiğinde dışa dönüklük kişilik boyutunun açık ve gizli muhalefet ile anlamlı ilişkisinin olmadığı ancak dışsal muhalefet ile anlamlı ilişkisi olduğu bulunmuştur. Algılanan örgütsel desteğin ise bu ilişkide açık muhalefeti arttırdığı ve dışsal muhalefeti azalttığı yönünde düzenleyici rolünün olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer kişilik boyutu olan sorumluluk boyutunun örgütsel muhalefet davranışları ile anlamlı bir ilişkisinin olmadığı ancak algılanan örgütsel desteğin açık muhalefeti artırdığı yönünde düzenleyici role sahip olduğu tespit edilmiştir. İncelenen son boyut olan yumuşak başlılık kişilik boyutunun açık, dışsal ve gizli muhalefet davranışları ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkisinin olduğu ancak algılanan örgütsel desteğin bu ilişkide düzenleyici rolünün olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beş Faktör Kişilik Modeli, Algılanan Örgütsel Destek, Örgütsel Muhalefet.

Examining the Relationship Between the Five-Factor Personality Model and Organizational Dissent: The Moderator Role of Perceived Organizational Support

Abstract

The aim of this study is to determine whether perceived organizational support has a moderating role in the relationship between the five-factor personality model and organizational dissent. Using data collected from 263 white and blue-collar employees across various sectors within a single time frame, the relationships between personality dimensions, organizational dissent, and perceived organizational support were examined within a single model. Based on the literature in the context of the study, the analysis of the model examining the relationships between the variables was conducted using PROCESS Macro. When the findings were examined, it was found that the extraversion personality dimension did not have a significant relationship with articulated and latent dissent but had a significant relationship with displaced dissent. Perceived organizational support was found to have a moderating role in this relationship, increasing articulated dissent and decreasing displaced dissent. Another personality dimension, conscientiousness, did not have a significant relationship with organizational dissent behaviors, but perceived organizational support was found to have a moderating role by increasing articulated dissent. The last dimension examined, agreeableness, was found to have a statistically significant relationship with articulated, displaced, and latent dissent behaviors, but perceived organizational support did not have a moderating role in this relationship.

Keywords: Five-Factor Personality Model, Perceived Organizational Support, Organizational Dissent.

* Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Semra Güney danışmanlığında Kaan YAYLA tarafından "Beş Faktör Kişilik Modeli ile Örgütsel Muhalefet Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Algılanan Örgütsel Desteğin Düzenleyici Rolü" başlığı ile tamamlanarak 23.05.2023 tarihinde savunulan Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Bağımsız Araştırmacı, yaylaakaan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5955-5834>

² Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, semguney@hacettepe.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8809-8983>

Atıf/Cite as: Yayla, K., Güney, S. (2025). Beş faktör kişilik modeli ile örgütsel muhalefet arasındaki ilişkinin incelenmesi: Algılanan örgütsel desteğin düzenleyici rolü. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2025, 43 (2), 370-395.

© 2025 Hacettepe Üniversitesi.

EXTENDED ABSTRACT

Individuals possess unique mental, emotional, social, and physical characteristics, many of which have complex structures. This complex structure and set of features are referred to as personality. Personality is a concept that encompasses the unique and distinctive behaviors of an individual (Morgan, 1984). Although personality traits may change over time, they are generally consistent and enduring (Ewen, 2009). It can be argued that the dominant personality traits individuals possess influence not only their private lives but also their professional lives. In organizations, knowing the personality traits of employees and placing them in roles or departments that align with their personalities (Güney, 2020), in other words, ensuring that individuals have personality traits suitable for their profession (Saritaş, 1997), is of great importance. In organizations where this alignment is not achieved, one of the behaviors that may emerge is organizational dissent.

According to the TDK (2011), dissent is defined as “the state of being opposed to an attitude, a view, or an action.” Even though individuals possess personality structures with varying dimensions and levels, they still exhibit dissenting behaviors. Organizational dissent is defined as a voice raised against management in order to help the organization effectively achieve its goals. This voice can also contribute to the breakdown of dominant ideas within the organization and promote the emergence of different perspectives (Püsküllüoğlu & Altınkurt, 2018).

Articulated dissent refers to an employee in an organization directly expressing their opposing views, thoughts, or disagreements on a particular issue to a person who is a member of the organization and has the capacity to solve the problem or eliminate negative situations. Shapinpoor and Matt (2007) emphasize the importance of responding to dissent within the organizational framework, without going outside the organization or directly addressing top management, while considering the organization’s interests. Charles Redding (1985), known as the father of organizational communication, defines articulated dissent as the ability of an organization’s member to openly express opposing views within the organization. Similarly, Kassing (1998) describes it as conveying dissenting views directly to relevant individuals within the organization.

Latent (covert) dissent, another strategy of organizational dissent, is defined as employees expressing their dissenting views about the organization’s decisions, practices, and internal matters to their peers who are at the same level (Kassing, 1998). Employees tend to resort to covert dissent when they perceive expressing their dissenting views openly as risky (Kassing & Avtgis, 1999). According to Garner (2009), whether or not individuals act to solve the problems they discuss with their colleagues, they provide each other with emotional support and form groups with those who share similar thoughts, maintaining secrecy among them (Kassing & Avtgis, 1999).

Displaced (external) dissent is defined as an employee expressing their views or opposition regarding a conflictual issue to individuals outside the organization—such as family members, friends outside of work, strangers, or a spouse—instead of those who could address the problem. In this type of dissent, opposing views and ideas are not shared with media or political sources that have the potential for “whistleblowing” (Kassing & Avtgis, 2001). The solutions produced by individuals engaging in external dissent may not be appropriate or sufficient. Their inability to communicate with or reach managers who could effectively address the problem is a trigger for displaced dissent behavior (Kassing, 1997).

Whistleblowing, first defined by Near and Miceli in 1985, originates from the English phrase “to blow the whistle.” For organizations, whistleblowing behavior is defined as when employees, upon witnessing illegitimate behavior within the organization or situations that violate laws or widely accepted ethical standards, report such issues to individuals or bodies capable of being affected by or preventing them (Near & Miceli, 1985).

Theories such as Social Exchange Theory (Blau, 1964; Emerson, 1962; Homans, 1961), Leader-Member Exchange Theory (Haga, Graen & Dansereau, 1986), and Norm of Reciprocity Theory (Gouldner, 1960) which underpin the concept of Perceived Organizational Support, demonstrate that organizational attitudes toward employees affect not only individual performance but also organizational dissent behavior. These theories suggest that employees’ level of perceived organizational support will influence their dissent behavior. When individuals feel valued and believe that their well-being is considered by the organization, they are less likely to engage in dissent—or if they do, it is more likely to be in a constructive manner for the organization’s benefit. Conversely, if they feel the opposite, they may choose to remain silent or express dissent in a way that harms the organization.

The main objective of this study is to determine the impact of extraversion, conscientiousness, and agreeableness—three personality dimensions from the Five Factor Personality Model—on organizational dissent behaviors, and to examine the moderating role of perceived organizational support in this relationship, thereby contributing to the literature and offering suggestions to managers.

Extraversion/Introversion: Characterized by talkativeness, sociability, self-confidence, activity, energy, assertiveness, and the ability to advocate for oneself.

Agreeableness/Hostility: Also referred to as compatibility or cooperation, this dimension includes individuals who can develop positive social relationships and are humane. Individuals with high agreeableness are cooperative, flexible, sympathetic, forgiving, polite, trustworthy, appreciative, and affectionate.

Conscientiousness/Impulsivity: Conscientious individuals tend to be achievement-oriented, self-disciplined, highly organized, planful, cautious, consistent, and efficient.

Openness to Experience/Closedness to Experience: This dimension is associated with originality, flexibility, curiosity, independence, intelligence, imagination, wide interests, cultural refinement, courage, analytical thinking, and innovativeness.

Neuroticism/Emotional Stability: Individuals with high emotional stability are calm, steady, compliant, consistent, low in excitement but high in self-confidence. They typically have high life satisfaction and experience positive emotions. On the other hand, neuroticism is linked to depression, anxiety, irritability, insecurity, and moodiness.

In this study, the emotional Stability and openness to Experience personality dimensions from the Five Factor Model were excluded. Emotional stability was excluded due to concerns that its unstable nature might manipulate the results, leading to unreliable outcomes. Openness to experience was excluded due to insufficient findings in the literature.

In this study, data on participants' personality dimensions, levels of organizational dissent, and perceived organizational support were collected from white-collar and blue-collar employees across various sectors in Turkey.

There are organizational, relational, and individual variables that affect the level of organizational dissent. In this study, the individual variable of personality traits and the organizational variable of perceived organizational support were considered. Relational variables within the organization were not included, as they could not be directly observed.

When examining previous studies on the variables of this research, it is seen that while there are a few studies exploring the relationships between personality and organizational dissent, personality and perceived organizational support, and organizational dissent and perceived organizational support, no study in the literature has been found that investigates these three variables together.

Due to the limited number of studies in the literature, comprehensive research on the relationships between these variables and their effects on each other is lacking. It is anticipated that this study, which investigates the moderating role of perceived organizational support in the relationship between personality and organizational dissent, will provide valuable contributions to the literature and encourage senior management to reconsider their attitudes towards their employees.

Thus, it is expected that managers who care about the well-being and welfare of their employees will foster behavior in which employees act in favor of the organization, exhibit constructive dissent, work more diligently, and experience more positive emotions within the organization. Furthermore, the findings of this study may help organizations to employ personality types aligned with their desired leadership styles during recruitment, thereby enhancing leader-member interaction and contributing to the creation of a "winning organization" where happy managers and happy employees coexist.

Using data collected from 263 white- and blue-collar employees from various sectors at a single point in time, this study examined the relationships between personality dimensions, organizational dissent, and perceived organizational support under a single model. Based on the literature, the model analyzing the relationships among the variables was tested using PROCESS Macro. The findings revealed that extraversion was not significantly related to open and covert dissent, but had a significant relationship with external dissent. Perceived organizational support was found to play a moderating role in increasing articulated dissent and decreasing external dissent. The conscientiousness dimension did not show a significant relationship with any dissent behavior; however, perceived organizational support played a moderating role in increasing articulated dissent. Finally, the agreeableness dimension was significantly related to open, covert, and external dissent, but perceived organizational support did not have a moderating role in these relationships.

GİRİŞ

Bireylerin kendilerine özgü zihinsel, duygusal, sosyal ve fiziksel özellikleri bulunmaktadır ve bu özelliklerin çoğu karmaşık yapılara sahiptir. Bu karmaşık yapı ve özellikler kişilik olarak adlandırılmaktadır. Kişilik bireyin özel ve ayırıcı davranışlarını içeren bir kavramı ifade etmektedir (Morgan, 1984). Kişilik özellikleri zaman içerisinde değişebilmesine rağmen tutarlı ve kalıcıdır (Ewen, 2009). Bireylerin ağırlıklı olarak sahip oldukları kişilik boyutlarının özel hayatlarının yanı sıra iş hayatlarına da yön verdiğini ileri sürmek mümkündür. Örgütlerde çalışan bireylerin kişilik özelliklerinin bilinmesi ve kişiliklerine uygun iş ya da birimlere yerleştirilmeleri (Güney, 2020) başka bir deyişle, bireylerin çalıştıkları mesleğe uygun kişilik özelliklerin sahip olması (Sarıtaş, 1997) son derece önemlidir. Bu uyumun sağlanamadığı örgütlerde ortaya çıkan davranışlardan birisi örgütsel muhalefettir.

Muhalefet davranışı Türk Dil Kurumu (2011)'na göre “bir tutuma, bir görüşe ve bir eyleme karşı olma durumu” biçiminde tanımlanmaktadır. Bireyler farklı boyutlarda ve düzeylerde kişilik yapılarına sahip olsa da muhalefet davranışı göstermektedirler. Örgütsel muhalefet, örgütün hedeflerini etkin bir biçimde hayata geçirebilmesi için yönetim kademesine karşı yükseltelen bir ses olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda bu yükseltelen bu ses, örgüte egemen olmuş fikirlerin kırılmasına neden olabilmekte ve farklı fikirlerin öne çıkmasına katkı sağlamaktadır (Püsküllüoğlu ve Altinkurt, 2018).

Algılanan örgütsel destek kavramını oluşturan kuramlardan olan Sosyal Değişim Kuramı (Blau, 1964; Emerson, 1962; Homans, 1961) Lider-Üye Etkileşim Kuramı (Haga, Graen ve Dansereau, 1986), Karşılıklılık Norm Kuramı (Gouldner, 1960) gibi kuramlar göstermiştir ki örgütlerin çalışanlarına olan tutumları bireylerin performanslarının yanında örgütsel muhalefet davranışını da etkilemektedir. Çalışanların algıladıkları örgütsel destek düzeyinin sergileyecekleri muhalefet davranışını etkileyeceğini aktarmaktadırlar. Bireylerin örgütleri tarafından önemsendikleri ve refahlarının düşünüldüğü yönünde bir algıya sahip olmaları durumunda örgütsel muhalefet davranışı sergilemeyeceği ya da sergileseler bile örgütün iyiliği ve kalkınması yönünde muhalefette bulunacakları düşünülebilir. Bununla birlikte bireylerin tam tersi bir algıya sahip olmaları halinde sessiz kalmayı tercih ettikleri ya da örgütlerinin aleyhine muhalefet davranışını sergilemeleri beklenebilmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı Beş Faktör Kişilik Modelinde yer alan dışa dönüklük, sorumluluk ve yumuşak başlılık kişilik boyutlarının örgütsel muhalefet davranışları üzerindeki etkisi ve bu ilişkide algılanan örgütsel destek algısının düzenleyici rolünü tespit ederek hem literatüre katkıda bulunmak hem de yöneticilere önerilerde bulunmaktır. Beş Faktör Kişilik Modelinde yer alan duygusal denge ve deneyime açıklık kişilik boyutlarının araştırmadan çıkarılması uygun görülmüştür. Duygusal denge kişilik boyutu istikrarlı bir kişilik özelliği olmaması nedeni ile araştırma sonuçlarını manipüle edebileceği ve sağlıklı sonuçlara ulaşılamayacağı gerekçesi ile araştırmadan çıkarılmıştır. Deneyime açıklık boyutu hakkında ise literatürde yeterli bulguların olmaması nedeni ile çıkarılmıştır.

Bu araştırmada, katılımcıların kişiliklerine ait boyutlar, örgütsel muhalefet düzeyleri ve algıladıkları örgütsel destek düzeylerine ilişkin bilgiler Türkiye genelinde çeşitli sektörlerde çalışan beyaz ve mavi yakalı çalışanlardan alınan veriler ile belirlenmeye çalışılacaktır.

Örgütsel muhalefet düzeyini etkileyen örgütsel, ilişkisel ve bireysel değişkenler bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında bireysel değişken olan kişilik boyutu ve örgütsel değişken olan algılanan örgütsel destek düzeyi dikkate alınacaktır. Örgüt içerisindeki ilişkisel değişkenler ise doğrudan gözlemlenemedikleri için çalışmaya alınmamıştır.

Araştırmanın değişkenleri ile ilgili geçmişte yapılan çalışmalara bakıldığında kişilik ve örgütsel muhalefet, kişilik ve algılanan örgütsel destek ve örgütsel muhalefet ve algılanan örgütsel destek arasında az sayıda da çalışmanın bulunduğu gözlenmekle birlikte literatürde söz konusu üç değişkenin bir arada kullanıldığı çalışmaya rastlanmamıştır.

Literatürde yer alan çalışma sayısı sınırlı olduğu için değişkenler arası ilişkiler ve bu ilişkilerin birbirlerine etkisi hakkında çok sayıda kapsamlı araştırma bulunamamıştır. Kişilik ve örgütsel muhalefet değişkenleri arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin düzenleyici rolünü araştıran bu çalışmanın sonuçlarının literatüre değerli bir katkı yapacağı ve üst kademe yöneticilerini kendi çalışanlarına yönelik davranışlarını değiştirme konusunda teşvik edeceği değerlendirilmektedir.

Dolayısıyla çalışanlarının refahını ve iyi oluşlarını düşünen yöneticilerin bu davranışları nedeni ile çalışanların örgütleri yararına hareket etmeleri, yapıcı muhalefet davranışı göstermeleri, daha fazla çalışmaları ve örgüt içerisinde daha pozitif duygu durumlarına sahip olmaları beklenmektedir. Bunlara ek olarak çalışmanın örgütlerin işe alım sürecinde örgütlerinde görmek istedikleri kişilik tiplerini istihdam ederek örgütlerinde kendi liderlik tiplerini daha iyi yansıtarak lider-üye etkileşiminde maksimum verimi alabilmelerine olanak sağlayarak mutlu yönetici-mutlu çalışan ortamının olduğu kazanan örgütü yaratma konusunda yardım edeceği değerlendirilmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Örgütsel Muhalefet ve Örgütsel Muhalefet Davranışları

Son yıllarda yönetim ve organizasyon alanında yapılan bazı çalışmalarda örgütsel yaşamın olumsuz yönlerinin ortaya konulduu görülmektedir (Appelbaum ve Shapiro, 2006). Örgütsel yaşamdaki olumsuz davranışlardan birisinin örgütsel muhalefet davranışı olduğu söylenebilmektedir. Kassing (1998) örgütsel muhalefet kavramını, çalışanın örgütünden bağımsız olarak tecrübe edilen duyguların sonucu olarak çelişkili düşüncelerin ve çatışmaların ifade edilmesi olarak tanımlamış ve örgütsel muhalefetin çok aşamalı bir süreç olduğunu aktarmıştır. Kassing (1997)'ye göre, çalışanların mevcut şartlardan hoşnut olmamaları sonucunda ortaya çıkan ve örgütteki kalıplaşmış oluşumdan ayrılmayı ifade eden protesto ve eleştiriler örgütsel muhalefet davranışının örnekleri arasında bulunmaktadır.

Kassing (1998), örgütsel muhalefet davranışlarını açık muhalefet, gizli muhalefet, dışsal muhalefet ve bilgi uçuurma (whistleblowing) şeklinde ayırmıştır.

Açık Muhalefet: Açık muhalefet, bir örgütte çalışan kişinin karşıt düşüncesini, bir konu hakkındaki görüşünü, fikir ayrılıklarını örgütün üyesi olan, problemi çözebilecek ve olumsuz durumları ortadan kaldıracabilecek kişiye gidip doğrudan kendisini ifade etmesidir. Shapinpoor ve Matt (2007), örgütün dışına çıkmadan ya da doğrudan en üst seviyedeki yöneticiye gitmeden örgütün yararını dikkate alarak, örgüt düzeni içerisinde muhalefete cevap vermenin önemini vurgulamaktadır. Örgüt içi iletişimin babası olarak bilinen Charles Redding (1985) ise örgütün üyesi olan bir kişinin muhalif görüşlerinin örgüt içerisinde açık bir şekilde ifade edilebilmesi olarak tanımlamıştır. Kassing (1998) de Redding'e benzer bir şekilde muhalif görüşlerin doğrudan olarak örgüt içerisinde bulunan ilgili kişiye aktarılması şeklinde tanımlamıştır.

Gizli Muhalefet (Latent): Örgütsel muhalefetin diğer bir stratejisi olan gizli muhalefet, örgüt çalışanlarının çalıştığı örgütün kararları, uygulamaları ve örgüt içi meseleler hakkındaki muhalif görüşlerini, kendileri ile denk düzeyde olan iş arkadaşlarına ifade etmesi olarak tanımlanmaktadır (Kassing, 1998). Çalışanlar, muhalif düşüncelerinin doğrudan dile getirilmesinin riskli olabileceğini

anladığı zaman gizli muhalefet yapmaktadırlar (Kassing ve Avtgis, 1999). Garner (2009)'a göre, bireyin iş arkadaşına anlattığı problem hakkında herhangi bir çözüm için harekete geçse de geçmese de birbirlerine duygusal destek sağlamaktadırlar ve benzer düşüncede olan iş arkadaşlarıyla sır olarak birbirlerine paylaştıkları için grup kurmaktadırlar (Kassing ve Avtgis, 1999).

Dışsal Muhalefet: Dışsal muhalefet, çalışanın çatışmalı konu hakkındaki görüşlerini veya karşıt fikirlerini, sorunlarına cevap verebilecek kişiler yerine örgüt dışındaki aile üyelerine, iş dışındaki arkadaşlarına, herhangi bir yabancıya ya da eşine anlatması olarak tanımlanmaktadır. Bu muhalefet türünde karşıt görüşler ve fikirler 'bilgi uçuurma' potansiyeli olan medya veya da politik kaynaklara aktarılmaz (Kassing ve Avtgis, 2001). Dışsal muhalefet yapan kişilerin, karşılaştıkları problem hakkında ürettikleri çözümler uygun ve yeterli olmayabilmektedir. Problem hakkında işe yarar, uygun ve probleme etkisi olabilecek yöneticilerle iletişim kuramaması ya da yöneticilere ulaşamaması dışsal muhalefet davranışının tetikleyicisi olmaktadır (Kassing, 1997).

Bilgi Uçuurma (Whistleblowing): Near ve Miceli, ilk olarak 1985 yılında tanımlamıştır ve kelime kökeni olarak bilgi uçuurma (whistleblowing), İngilizcedeki "to blow the whistle" yani ısıklık çalma anlamına gelmektedir. Örgütler için bilgi uçuurma davranışı, çalışanların örgüt içerisinde meşru olmayan davranışlara maruz kaldıkları zaman ya da yasalara veya toplumun çoğu tarafından benimsenmiş etik ilkelere aykırı olan durumlarla karşılaştıkları zaman bu durumlardan etkilenebilecek ya da söz konusu durumları engelleyebilecek örgüt veya bireylere ifade etmeleri olarak tanımlanmıştır (Miceli ve Near, 1985).

Bilgi uçuurma davranışı, birey-örgüt ilişkisinin dışında başka kurum ve kuruluşları da bu ilişkiye dahil etmesi ihtimali nedeniyle ve bu durumun bilgisine ulaşılamayacağı gerekçesiyle çalışmadan çıkarılmıştır.

1.2. Beş Faktör Kişilik Modeli

McCrae ve Costa (1992)'nin oluşturmuş olduğu Beş Faktör Kişilik Modeli ya da Büyük Beşli olarak bilinen ve kişiliği tanımlama ve boyutlarına ayırma çalışmalarına 1800'lü yılların başlarında başladığı bilinmektedir. 1880'li yılların başında Galton tarafından gerçekleştirilen çalışmalar ise Beş Faktör Kişilik Modelinin temelini oluşturmaktadır.

Model dışadönüklük/içe dönüklük, yumuşak başlılık/düşmanlık, sorumluluk/dürtüsellik, deneyime açıklık/deneyime kapalılık ve nevroitiklik/duygusal denge şeklinde ifade edilen ve birbirine zıt iki kutuptan oluşan beş ayrı kişilik boyutunu tanımlamaktadır. Bu beş boyutu kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür:

Dışadönüklük/içe dönüklük: Konuşkanlık, girişkenlik, sosyal olma, kendine güven, aktif ve enerjik olma, hakkını savunma ve iddialı olma şeklindeki özelliklerle karakterize edilmektedir. Bu boyutun bir ucunda aşırı dışa dönükler, diğer ucunda ise, aşırı içe dönükler bulunmaktadır Düşük seviyede dışadönüklük gösteren içe dönük bireylerin, sessiz, durgun, çekingen ve utangaç kişilik özelliklerine sahip oldukları belirtilmiştir. Dışadönük bireyler toplum içinde son derece etkindirler ve kendilerini diğerlerine açma (self-disclosure) konusunda eğilimlidirler (John, 1990; Boz, 2012).

Yumuşak Başlılık/Düşmanlık: Uyumluluk ya da geçimlilik olarak da ifade edilen bu boyut olumlu sosyal ilişkiler geliştirebilen insancıl kişilerin sahip olduğu bir boyutu ifade etmektedir. Yüksek seviyede yumuşak başlılık gösteren bireylerin, işbirlikçi, esnek, sempatik, affedici, kibar, güvenilir, takdir edici ve sevecen kişiler olduğunu söylemek mümkündür. Uyumlu ve yumuşak başlı bireyler çatışma ve rekabetten hoşlanmazlar. Evde ailelerinden, örgütlerde ise yönetici ve iş arkadaşlarından daha fazla destek gören başarılı bireylerdir ve ekip çalışmasına yatkındırlar. Bu

boyutun diğer ucundaki bireylerin ise kuşkucu, hırçın, soğuk, tartışmaya eğilimli, huysuz ve kaba kişiler olduğunu söylemek mümkündür (John, 1990; Camgöz, 2009).

Sorumluluk/Dürtüsellik: Sorumluluk kişilik boyutu yüksek olan bireylerin sahip olduğu özellikleri başarı odaklı olma, öz-disiplin, yüksek düzeyde örgütlenme becerisi, planlı hareket edebilme, tedbirli olma, bütünlük içerisinde bulunma ve verimli olma şeklinde sıralamak mümkündür. Bu tür kişiler son derece kararlı tavırlar sergileyen, uzun süre çalışabilme kapasitesine sahip, değerleri olan ve etik kurallarına riayet eden kişilerdir. Başlanılan işi bitirebilmeyi başaran ve önce düşünüp sonra davranan insanlardır. Boyutun diğer ucundaki kişiler ise dağınık, dürtüsel, odaklanma sorunu olan kişilerdir. Karşılarına çıkan ilk engelde vazgeçer ve harekete geçme yerine ertelemeyi tercih ederler (John, 1990; Camgöz, 2009).

Deneyime Açıklık/Deneyime Kapalılık: Deneyime açıklık boyutu orijinallik, esneklik, meraklı olma, özgün olma, zeki olma, yüksek hayal gücü, geniş ilgi alanlarına sahip olma, kültürlü olma, bağımsızlık, cesaret, analitik düşünebilme, geleneksel olana meydan okuma, açık görüşlülük ve yenilikçilik şeklindeki özelliklerle ilişkilidir. Deneyime açıklık boyutu yüksek olan kişilerin bir diğer özelliği ise estetik değerlere ve entelektüel uğraşlara ilgi duymalarıdır. Deneyime açıklık boyutunun diğer ucu olan deneyime kapalılık yani gelenekçilik boyutu ise, kuralcılık, otoriteye itaatkarlık, geleneksel olana/bilinene ilgi, sığlık, sade görüşler, dar ilgi ve merak alanları, zayıf hayal kurma becerisi şeklindeki özellikler ile tanımlanmaktadır (John, 1990).

Nevrotiklik/Duygusal Denge: Duygusal denge düzeyi yüksek olan bireyler sakin, durağan, uysal, istikrarlı, heyecan seviyesi düşük ancak öz güveni yüksek kişilerdir. Yaşam doyumları yüksek olduğu gibi olumlu duygulanım yaşayan bireyler olarak tanınırlar. Duygusal denge boyutunun diğer ucu olan nevrotiklik ise depresif, gergin, kaygılı, sinirli, güvensiz ve huysuz olma ile ilişkilendirilmektedir. Nevrotik kişiler olumsuz bir duygu durum içerisinde yaşadıklarından diğer insanlarla ilişki kurmakta güçlük yaşayan, öz-saygı düzeyi düşük, stresli ve yoğun fiziksel sağlık sorunları yaşayan kişilerdir. İş ortamında nevrotik kişilerin devamsızlık, iş yapmaktan kaçınma ve işi bırakma eğilimi gibi olumsuz davranışlar sergilediği, yaşadıkları olumsuz duygulanımların da etkisiyle sabit performans sürdürmekte zorlandıklarını görülmektedir (John, 1990; Camgöz, 2009; Boz, 2012).

1.3. Algılanan Örgütsel Destek

Algılanan örgütsel destek kavramını literatüre ilk kazandıran teorisyenler Eisenberg ve arkadaşlarıdır (1986). Algılanan örgütsel destek, çalışanların örgüte katkılarının örgüt tarafından takdir edildiğini hissetmesi, sosyal ve duygusal ihtiyaçlarının karşılandığını ve iyi oluşlarına örgütün dikkat etmesi olarak tanımlanmıştır (Eisenberg vd., 1986). Bu tanım Blau (1964) ve karşılıklı ilkesine göre sosyal değişim kuramına dayanmaktadır (Gouldner, 1960). Çalışanlar algıladıkları destek karşısında karşılıklı ilkesine göre zorunluluk hissi içerisine girmektedirler ve almış oldukları karşısında örgütlerini hedeflerine ulaştırmak için gerekli her tutumu sergileyebilmektedirler (Eisenberg vd., 1986). Özdevecioğlu (2003) algılanan örgütsel desteği örgüt içerisinde bireylerin kendilerini güvende ve örgütün varlığını her durumda arkalarında hissetmeleri olayı olarak tanımlamaktadır. Örgütün üst kademe yöneticilerinin çalışanların emeklerine karşılık olarak vermiş oldukları ödüller ve sosyo-duygusal ihtiyaç olarak gösterilmekte olan saygı duyulma, övgü ve onaylanma gibi unsurların karşılanması olarak ifade edilmektedir (İplik vd., 2014).

Örgütsel destek algısı yüksek bireyler, performanslarının örgütleri tarafından ödüllendirileceğini, fark edileceğini, saygınlık ve sosyal ihtiyaçların karşılanacağı yönünde beklentiler oluşturmaktadır (Eisenberg vd., 1997). Çalışanların örgütleri tarafından değer görmesi, destek görmesi ve yalnız bırakılmaması örgütleri ile kurdukları bağları güçlendiren unsurlardır.

Sosyal Değişim Teorisine göre çalışanlar algıladıkları örgütsel desteğin karşılığını daha fazla ve daha özverili çalışarak vermeye çalışırlar (Turunç ve Çelik, 2010). Çalışanlar ortaya koydukları emeğin örgütleri tarafından yeterince değer görmediğini ve sosyo-duygusal ihtiyaçlarının önemsenmediğini hissettikleri durumlarda ise algıladıkları örgütsel desteğin düzeyi azalmakta ve karşılıklılık ilkesi gereği yüklendikleri zorunlulukların zayıfladığı görülmektedir. Çalışanlar, karşı karşıya geldikleri bu durum karşısında işe gelmeme davranışı göstererek örgüt ile olan bağlarını zayıflatmakta ve başka bir iş arama ya da emeklilik isteme eğilimi sergilemektedir (Eisenberg vd., 1997).

2. ARAŞTIRMA

2.1. Araştırmanın Hipotezleri

Dışa dönüklük, sorumluluk ve yumuşak başlılık kişilik özelliklerinin örgütsel muhalefet davranışları üzerindeki etkisini ve bu ilişkide algılanan örgütsel destek algısının düzenleyici rolünü tespit etmek amacı ve değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkisi doğrultusunda aşağıda aktarılan hipotezler oluşturulmuştur:

H₁: Beş faktör kişilik modelindeki dışa dönüklük boyutunun açık muhalefet davranışıyla pozitif yönde anlamlı ilişkisi vardır.

H₂: Beş faktör kişilik modelindeki dışa dönüklük boyutunun gizli muhalefet davranışıyla negatif yönde anlamlı ilişkisi vardır.

H₃: Beş faktör kişilik modelindeki dışa dönüklük boyutunun dışsal muhalefet davranışıyla negatif yönde anlamlı ilişkisi vardır.

H₄: Beş faktör kişilik modelindeki sorumluluk boyutunun açık muhalefet davranışıyla pozitif yönde anlamlı ilişkisi vardır.

H₅: Beş faktör kişilik modelindeki sorumluluk boyutunun gizli muhalefet davranışıyla negatif yönde anlamlı ilişkisi vardır.

H₆: Beş faktör kişilik modelindeki sorumluluk boyutunun dışsal muhalefet davranışıyla negatif yönde anlamlı ilişkisi vardır.

H₇: Beş faktör kişilik modelindeki yumuşak başlılık boyutunun açık muhalefet davranışıyla negatif yönde anlamlı ilişkisi vardır.

H₈: Beş faktör kişilik modelindeki yumuşak başlılık boyutunun gizli muhalefet davranışıyla negatif yönde anlamlı ilişkisi vardır.

H₉: Beş faktör kişilik modelindeki yumuşak başlılık boyutunun dışsal muhalefet davranışıyla pozitif yönde anlamlı ilişkisi vardır.

H₁₀: Beş faktör kişilik modelinde yer alan dışa dönüklük boyutu ile açık muhalefet arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin düzenleyici rolü vardır. Şöyle ki; algılanan örgütsel destek seviyesi yüksek olan bireylerde dışa dönüklük boyutunun açık muhalefet davranışı üzerindeki etkisinin daha güçlü olması beklenmektedir.

H₁₁: Beş faktör kişilik modelinde yer alan dışa dönüklük boyutu ile gizli muhalefet arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin düzenleyici rolü vardır. Şöyle ki; algılanan örgütsel destek seviyesi yüksek olan bireylerde dışa dönüklük boyutunun gizli muhalefet davranışı üzerindeki etkisinin daha güçlü olması beklenmektedir.

H₁₂: Beş faktör kişilik modelinde yer alan dışa dönüklük boyutu ile dışsal muhalefet arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin düzenleyici rolü vardır. Şöyle ki; algılanan örgütsel destek seviyesi yüksek olan bireylerde dışa dönüklük boyutunun dışsal muhalefet davranışı üzerindeki etkisinin daha güçlü olması beklenmektedir.

H₁₃: Beş faktör kişilik modelinde yer alan sorumluluk boyutu ile açık muhalefet arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin düzenleyici rolü vardır. Şöyle ki; algılanan örgütsel destek seviyesi yüksek olan bireylerde sorumluluk boyutunun açık muhalefet davranışı üzerindeki etkisinin daha güçlü olması beklenmektedir.

H₁₄: Beş faktör kişilik modelinde yer alan sorumluluk boyutu ile gizli muhalefet arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin düzenleyici rolü vardır. Şöyle ki; algılanan örgütsel destek seviyesi yüksek olan bireylerde sorumluluk boyutunun gizli muhalefet davranışı üzerindeki etkisinin daha güçlü olması beklenmektedir.

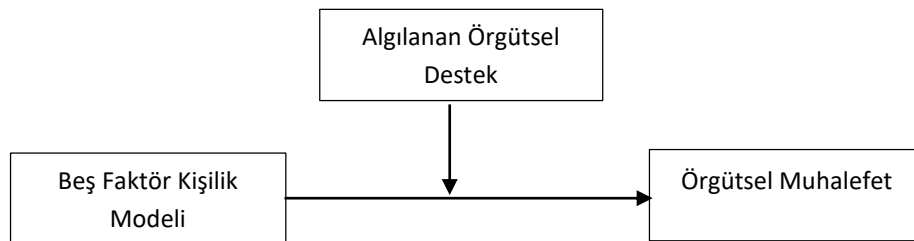
H₁₅: Beş faktör kişilik modelinde yer alan sorumluluk boyutu ile dışsal muhalefet arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin düzenleyici rolü vardır. Şöyle ki; algılanan örgütsel destek seviyesi yüksek olan bireylerde sorumluluk boyutunun dışsal muhalefet davranışı üzerindeki etkisinin daha güçlü olması beklenmektedir.

H₁₆: Beş faktör kişilik modelinde yer alan yumuşak başlılık boyutu ile açık muhalefet arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin düzenleyici rolü vardır. Şöyle ki; algılanan örgütsel destek seviyesi yüksek olan bireylerde yumuşak başlılık boyutunun açık muhalefet davranışı üzerindeki etkisinin daha güçlü olması beklenmektedir.

H₁₇: Beş faktör kişilik modelinde yer alan yumuşak başlılık boyutu ile gizli muhalefet arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin düzenleyici rolü vardır. Şöyle ki; algılanan örgütsel destek seviyesi yüksek olan bireylerde yumuşak başlılık boyutunun gizli muhalefet davranışı üzerindeki etkisinin daha güçlü olması beklenmektedir.

H₁₈: Beş faktör kişilik modelinde yer alan yumuşak başlılık boyutu ile dışsal muhalefet arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin düzenleyici rolü vardır. Şöyle ki; algılanan örgütsel destek seviyesi yüksek olan bireylerde yumuşak başlılık boyutunun dışsal muhalefet davranışı üzerindeki etkisinin daha güçlü olması beklenmektedir. Araştırma modeli Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışmaya, çeşitli illerde yaşamakta olan, kamu ve özel sektörlerde çalışmayı sürdüren mavi ve beyaz yaka çalışanlar katılmıştır. Katılımcılara kartopu yöntemi ile ulaşılarak, çalışma için oluşturulan ölçeğin çevrimiçi versiyonu iletilmiştir. Çevrimiçi olarak dağıtılan ölçeklere 308 kişi tarafından cevap verilmiştir. Örneklem üzerinden yapılan analizler doğrultusunda aykırı değerlerin bulunması sebebi ile 263 kişi ile çalışmaya devam edilmiştir.

2.3. Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Araçları

Bu çalışma kapsamında nicel yöntemlerin temel alınacağı için verilerin bir kerede anket yöntemi ile aynı katılımcılardan toplanması ve bu verilen SPSS 25 ve AMOS 18 adlı istatistik uygulamalarının yardımı ile gerekli analizlerin yapılması planlanmıştır. Bu araştırma için Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulu'nun 14.11.2022 tarih ve E-35853172-300-0000251433 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Kullanılan ölçekler:

Büyük Beş-50 Kişilik Testi: Goldberg (1992)'in geliştirmiş olduğu ve Tatar (2017)'in Türkçe uyarlamasını yapmış olduğu "Büyük Beş-50 Kişilik Testi" kullanılmıştır. 50 maddelik ölçek, çalışmaya katılan katılımcıların kişilik özelliklerini ölçmek için 5'li Likert ölçeği (1= Hiç Uygun Değil, 5= Çok Uygun) yapısında oluşturulmuştur. Çalışmaya katılan katılımcıların elde ettikleri puanların ne kadar yüksek olduğu o kişilik boyutuna ne kadar sahip olduğu ya da düşük ise ne kadar sahip olmadığını göstermektedir.

Örgütsel Muhalefet Ölçeği: Kassing (1998)'in "Development and The Validation of The Organizational Dissent Scale" adlı çalışması ile geliştirdiği ve Ötken ve Cencki (2013)'nin Türkçe'ye uyarlamasını yapmış oldukları örgütsel muhalefet ölçeği kullanılmıştır. 20 maddelik ölçek, çalışmaya katılan bireylerin örgütsel muhalefet seviyelerini ölçmek için 5'li Likert yapısında oluşturulmuştur (1= Tamamen Katılıyorum, 5= Hiç katılmıyorum).

Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği: Bu çalışmada ise Yokuş (2006)'un yapmış olduğu çalışmada bir madde daha ekleyerek oluşturduğu 9 maddelik ölçek formu kullanılmıştır. Bu ölçek 7'li Likert formunda oluşturulmuştur. (1= Kesinlikle Katılıyorum, 7= Kesinlikle Katılıyorum).

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

3.1. Demografik Özelliklere ve Normal Dağılıma İlişkin Bulgular

Araştırmanın örneklemi 263 kişiden oluşmaktadır. Söz konusu örnekleme frekans analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre katılımcıların yaş ortalaması 29,64 olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların %54,4'ü kadın olmakla birlikte %45,6'sı ise erkek katılımcıdır. Eğitim durumlarına göre ise %1,5'i ön lisans ve öncesi, %73,8'i lisans ve %24,7'si ise lisansüstü ve sonrası olarak belirlenmiştir. Katılımcıların çalıştıkları sektörler ise şu şekildedir: madencilik ve taş ocaklığı %0,4; imalat %29,3; inşaat %1,1; toptan ve perakende ticaret %1,9; ulaştırma ve depolama %0,4; konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri %1,9; bilgi ve iletişim %3; finans ve sigorta faaliyetleri %1,5; mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler %3,8; idari ve destek hizmet faaliyetleri %1,5; eğitim %19,4; insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri %35,7 olduğu görülmüştür. Çalışma sürelerine göre analiz edildiğinde ise 1 yıldan az çalışanlar %22,8; 1-5 yıl arasında çalışanlar %46,4; 5-10 yıl arasında çalışanlar %25,5; 11-15 yıl arasında çalışanlar %2,3; 16-20 yıl arasında çalışanlar %1,5; 20 yıl ve daha fazla çalışanların %1,5 olduğu analizlerin ardından bulunmuştur. Katılımcıların %19'u kamuda çalışırken %81'i ise özel sektörde çalışmaktadır. Katılımcıların %3,4'ü yönetici iken geri kalan %96,6 ise yönetici olmadıklarını belirtmişlerdir. Çalışmaya katılanların %4,9'si mavi yaka çalışma grubunda olduklarını ifade ederken geri kalan %95,1 ise beyaz yaka grubunda çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların çalıştıkları örgütlerde herhangi bir şikâyet mekanizması bulunanların %68,8 bulunmayanların ise %31,2 oldukları dağıtılan anketler sonucunda bulunmuştur.

Katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda elde edilen verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirlemek adına normallik testi uygulanmıştır. Veri setinin basıklık ve çarpıklık değerleri ± 2 aralığı gösterge olarak kabul edilmiştir (George ve Mallery, 2003). Aşağıda yer alan

Tablo 1’de yer alan veriler doğrultusunda elde edilen verilerin normal dağılım gösterdiği görülmektedir.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Normallik Değerleri

Değişkenler ve Boyutlar	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Büyük Beş 50-Kişilik Testi				
Dışa Dönüklük	4.09	.03	-1.13	1.01
Yumuşak Başlılık	4.06	.03	-.81	.36
Sorumluluk	4.21	.02	-.92	1.84
Duygusal Tutarlılık	3.88	.04	-.63	.29
Yeni Deneyimlere Açıklık	4.05	.02	-.38	-.06
Algılanan Örgütsel Destek	4.35	.07	-.13	-1.4
Örgütsel Muhalefet				
Açık Muhalefet	2.79	.05	.16	-1.11
Gizli Muhalefet	2.85	.04	.26	-.56
Dışsal Muhalefet	3.12	.08	.08	-1.39

3.2. Güvenirlik ve Geçerlilik Analizine İlişkin Bulgular

Değişkenlerin ve bu değişkenleri oluşturan boyutların istikrarlı biçimde ölçülüp ölçülmediğinin belirlenebilmesi amacı ile güvenirlilik analizi yapılmıştır. Güvenirlilik analizi sonuçları aşağıda yer alan Tablo 2 ile aktarılmıştır.

Tablo 2: Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Boyutlar	İfade Sayısı	Cronbach Alpha
Beş Büyük-50 Kişilik Testi		50	0.91
	Dışa Dönüklük	10	0.89
	Yumuşak Başlılık	10	0.89
	Sorumluluk	10	0.75
	Yeni Deneyimlere Açıklık	10	0.90
	Duygusal Tutarlılık	10	0.75
Örgütsel Muhalefet Ölçeği		20	0.76
	Açık Muhalefet	10	0.93
	Gizli Muhalefet	4	0.63
	Dışsal Muhalefet	6	0.95
Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği		8	0.87

Güvenirlilik analizleri verilen ölçeklere aynı zamanda doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi uygulanan ölçeklere ait bulgular aşağıda yer verilen Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: DFA Sonuçları

Uyum Endeksleri	Beş Büyük-50 Kişilik Testi	Örgütsel Muhalefet Ölçeği	Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği
χ^2 / df	2.18	3.30	3.39
GFI	0.73	0.81	0.98
CFI	0.83	0.90	0.98
RMSEA	0.06	0.09	0.09
NFI	0.73	0.87	0.97

3.3. Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Çalışmada kullanılan örnekleme ait demografik değerler, tahmin ve sonuç değişkenleri arasında korelasyon analizi uygulanmıştır. Gerçekleştirilen korelasyon analizinde kategorik değişkenlerin varlığı nedeni ile Spearman korelasyon katsayılarının ve Cohen (1998) tarafından önerilmiş olan kritik değerlerin dikkate alınmasına karar verilmiştir. Kritik değerler, $r = 0.90-1.00$ (çok güçlü), $r = 0.70-0.89$ (güçlü), $r = 0.50-0.69$ (orta), $r = 0.26-0.49$ (zayıf), $r = 0.00-0.25$ (çok zayıf). Söz konusu başlık çerçevesinde ise çalışmada kullanılan değişkenler arasında var olabilecek ilişkileri tespit etmek amacı ile uygulanmış olan korelasyon analizine ait bulgular sırasıyla Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6 ile aktarılmıştır.

Tablo 4: Demografik ve Tahmin Değişkenlerinin Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1.Cinsiyet	1												
2.Eğitim Durumu	-.64	1											
3.Kurumun Statüsü	.21**	-.07	1										
4.Çalışılan Sektör	-.59**	.15*	-.33**	1									
5.Çalışma Süresi	-.59**	-.01	-.07	-.45**	1								
6.Kurumdaki Pozisyon	.34**	-.13	-.03	.06	-.16**	1							
7.Çalışma Grubu	-.38	.07	-.02	.06	-.10	.05	1						
8.Şikayet Mekanizması	-.08	.23**	.11	.11	-.04	.03	-.03	1					
9.Dışa Dönüklük	.04	-.11	.21**	-.11	.08	.11	.15*	-.09	1				
10.Yumuşak Başlılık	-.60**	.02	-.09	.54**	.30**	.00	.04	-.03	.13*	1			
11.Sorumluluk	-.22	-.01	-.00	.13*	-.03	.08	.04	-.00	.41**	.38**	1		
12.Duygusal Denge	.34**	-.15**	.15	-.37**	.29**	.07	.00	-.07	.57**	-.26**	.31**	1	
13. Deney. Açık.	.02	.09	.09	-.10	.13*	.10	.05	.02	.62**	.03	.44**	.43**	1

Tablo 5: Demografik ve Sonuç Değişkenlerinin Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.Cinsiyet	1										
2.Eğitim Durumu	-.064	1									
3.Kurumun Statüsü	.21**	-.07	1								
4.Çalışılan Sektör	-.59**	.15*	-.33**	1							
5.Çalışma Süresi	-.59**	-.01	-.07	-.45**	1						
6.Kurumdaki Pozisyon	.34**	-.13*	-.03	.06	-.16**	1					
7.Çalışma Grubu	-.38	.07	-.02	.06	-.10	.05	1				
8.Şikayet Mekanizması	-.08	.23**	.11	.11	-.04	.03	-.03	1			
9.Açık Muhalefet	-.26**	-.13*	-.19**	.41**	-.43**	.13*	.01	.01	1		
10.Gizli Muhalefet	-.24**	.09	-.17**	.23**	-.19**	-.13*	-.02	.06	.39*	1	
11.Dışsal Muhalafet	.51**	.09	.27**	-.57*	.42**	-.04	.05	-.03	-.54**	-.32**	1

Tablo 6: Tahmin ve Sonuç Değişkenlerinin Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.Dışa Dönüklük	1								
2.Yumuşak Başlılık	.13*	1							
3.Sorumluluk	.41**	.38**	1						
4.Duygusal Denge	.57**	-.26*	.31**	1					
5. Deney. Açık.	.62**	.03	.44**	.43**	1				
6.Algılanan Ö.D.	.10	.29**	-.02	.22**	.21**	1			
7.Açık Muhalefet	.00	.27**	.07	-.19	-.16**	-.74**	1		
8.Gizli Muhalefet	-.10	.20**	.05	-.11	-.07	-.22**	.39**	1	
9.Dışsal Muhalefet	-.25**	-.43**	-.05	.39**	.25**	.62**	-.54**	-.32**	1

3.4. Hipotez Testine İlişkin Sonuçlar

Araştırma bağlamında oluşturulan hipotezlerin Process Macro (Hayes, 2018) programı aracılığı ile düzenleyicilik etki analizinin uygulanmasına, değerlendirilmesine ve bulgularına yer verilmesi uygun bulunmuştur.

Dışa dönüklük, sorumluluk ve yumuşak başlılık kişilik özellikleri ile örgütsel muhalefet davranışları arasında var olan bağlantı üzerinde algılanan örgütsel desteğin düzenleyicilik etkisinin test edildiği araştırma modelinde dışa dönüklük, sorumluluk ve yumuşak başlılık boyutlarının açık, gizli ve dışsal muhalefet davranışları üzerindeki direkt etkisine ve sonrasında algılanan örgütsel desteğin de dahil edilerek düzenleyicilik etkisine bakılmıştır.

İlk aşamada dışadönüklük boyutu ile örgütsel muhalefet davranışları arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Dışa dönüklük boyutunun açık muhalefet üzerindeki etkisinin zayıf ve istatistiksel olarak ($b = -0.01$, $SE(b) = 0.96$, $t = -0.14$, $p > 0.05$) anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Algılanan örgütsel desteğin düzenleyicilik etkisi dahil edildiğinde güçlü ve istatistiksel olarak ($b = 0.34$, $SE(b) = 0.05$, $t = 6.1$, $p < 0.01$); LLCI [0.23]; ULCI [0.45] anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre, dışa dönüklük ile açık muhalefet arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı için araştırmanın birinci hipotezi reddedilmiştir ancak algılanan örgütsel destek bu ilişkide düzenleyici etkiye sahip olduğu için araştırmanın onuncu hipotezi kabul edilmiştir.

Dışa dönüklük boyutunun gizli muhalefet üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak ($b = 0.13$, $SE(b) = 0.75$, $t = 1.73$, $p > 0.05$) anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Algılanan örgütsel desteğin düzenleyicilik etkisi dahil edildiğinde istatistiksel olarak ($b = 0.06$, $SE(b) = 0.06$, $t = 0.88$, $p > 0.05$); LLCI [-0.07]; ULCI [0.19] anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre, dışa dönüklük ile gizli muhalefet arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı için araştırmanın ikinci hipotezi ve algılanan örgütsel desteğin bu ilişkide düzenleyici etkiye sahip olmadığı için araştırmanın on birinci hipotezi de reddedilmiştir.

Dışa dönüklük boyutunun dışsal muhalefet üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak negatif yönde ($b = -0.55$, $SE(b) = 0.13$, $t = 0.25$, $p < 0.01$) anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Algılanan örgütsel desteğin düzenleyicilik etkisi dahil edildiğinde istatistiksel olarak ($b = -0.22$, $SE(b) = 0.09$, $t = -2.31$, $p < 0.05$); LLCI [-0.41]; ULCI [-0.03] anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre, dışa dönüklük ile dışsal muhalefet arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu için araştırmanın üçüncü hipotezi ve algılanan örgütsel desteğin bu ilişkide düzenleyici etkiye sahip olduğu için araştırmanın on ikinci hipotezi de kabul edilmiştir. Aşağıda yer alan Tablo 7’de tüm sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 7: Dışa Dönüklük-Örgütsel Muhalefet-Algılanan Örgütsel Destek Değişkenleri Arasındaki İlişkiler

Hipotezler	B	Standart Hata	t	p	LLCI	ULCI
Dışa Dönüklük-Açık Muhalefet	-0.01	0.96	-0,14	>0.05		
Dışa Dönüklük-Açık Muhalefet-Algılanan Örgütsel Destek	0.34	0.05	6.1	<0.01	0.23	0.45
Dışa Dönüklük-Gizli Muhalefet	0.13	0.75	1.73	>0.05		
Dışa Dönüklük-Gizli Muhalefet-Algılanan Örgütsel Destek	0.06	0.06	0.88	>0.05	-0.07	0.19
Dışa Dönüklük-Dışsal Muhalefet	-0.55	0.13	0.25	<0.01		
Dışa Dönüklük-Dışsal Muhalefet-Algılanan Örgütsel Destek	-0.22	0.09	-2.31	<0.05	-0.41	-0.03

İkinci aşamada sorumluluk boyutu ile örgütsel muhalefet davranışları arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Sorumluluk boyutunun açık muhalefet üzerindeki temel etkisinin zayıf ve istatistiksel olarak ($b = -0.16$, $SE(b) = 0.13$, $t = -1.20$, $p > 0.05$) anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Algılanan örgütsel desteğin düzenleyicilik etkisi dahil edildiğinde güçlü ve istatistiksel olarak ($b = 0.33$, $SE(b) = 0.08$, $t = 4.1$, $p < 0.01$); LLCI [0.17]; ULCI [0.49] anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre, sorumluluk boyutu ile açık muhalefet davranışı arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı için araştırmamızın dördüncü hipotezi reddedilmiştir ancak algılanan örgütsel destek bu ilişkide düzenleyici etkiye sahip olduğu için araştırmamızın on üçüncü hipotezi kabul edilmiştir.

Sorumluluk boyutunun gizli muhalefet üzerindeki etkisinin zayıf ve istatistiksel olarak ($b = -0.08$, $SE(b) = 0.10$, $t = -0.82$, $p > 0.05$) anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Algılanan örgütsel desteğin düzenleyicilik etkisi dahil edildiğinde de istatistiksel olarak ($b = 0.01$, $SE(b) = 0.09$, $t = 0.11$, $p > 0.05$); LLCI [-0.17]; ULCI [0.19] anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre, sorumluluk boyutu ile gizli muhalefet davranışı arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı için araştırmamızın beşinci hipotezi ve algılanan örgütsel destek bu ilişkide düzenleyici etkiye sahip olmadığı için araştırmamızın on dördüncü hipotezi de reddedilmiştir.

Sorumluluk boyutunun dışsal muhalefet üzerindeki etkisinin zayıf ve istatistiksel olarak ($b = 0.17$, $SE(b) = 0.19$, $t = 0.92$, $p > 0.05$) anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Algılanan örgütsel desteğin düzenleyicilik etkisi dahil edildiğinde de istatistiksel olarak ($b = -0.00$, $SE(b) = 0.13$, $t = -0.04$, $p > 0.05$); LLCI [-0.27]; ULCI [0.26] anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre, sorumluluk boyutu ile dışsal muhalefet davranışı arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı için araştırmamızın altıncı hipotezi ve algılanan örgütsel destek bu ilişkide düzenleyici etkiye sahip olmadığı için araştırmamızın on beşinci hipotezi de reddedilmiştir. Aşağıda yer alan Tablo 8’de tüm sonuçlar aktarılmıştır.

Tablo 8: Sorumluluk-Örgütsel Muhalefet-Algılanan Örgütsel Destek Değişkenleri Arasındaki İlişkiler

Hipotezler	B	Standart Hata	t	p	LLCI	ULCI
Sorumluluk-Açık Muhalefet	-0.16	0.13	-1.20	>0.05		
Sorumluluk-Açık Muhalefet-Algılanan Örgütsel Destek	0.33	0.08	4.1	<0.01	0.17	0.49
Sorumluluk-Gizli Muhalefet	-0.08	0.10	-0.82	>0.05		
Sorumluluk-Gizli Muhalefet-Algılanan Örgütsel Destek	0.01	0.09	0.11	>0.05	-0.17	0.19
Sorumluluk-Dışsal Muhalefet	0.17	0.19	0.92	>0.05		
Sorumluluk- Dışsal Muhalefet-Algılanan Örgütsel Destek	-0.00	0.13	-0.04	>0.05	-0.27	0.26

Hipotez testlerinin son aşamasında yumuşak başlılık boyutu ve örgütsel muhalefet davranışları arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Yumuşak başlılık boyutunun açık muhalefet davranışı üzerindeki temel etkisinin negatif yönde ve istatistiksel olarak ($b = -0.40$, $SE(b) = 0.08$, $t = -4.63$, $p < 0.01$) anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Algılanan örgütsel desteğin düzenleyicilik etkisi dahil edildiğinde de istatistiksel olarak ($b = 0.06$, $SE(b) = 0.05$, $t = 1.18$, $p > 0.05$); LLCI $[-0.04]$; ULCI $[0.17]$ anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre, yumuşak başlılık boyutu ile açık muhalefet davranışı arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu için araştırmanın yedinci hipotezi kabul edilmiştir ancak algılanan örgütsel destek bu ilişkide düzenleyici etkiye sahip olmadığı için araştırmanın on altıncı hipotezi reddedilmiştir.

Yumuşak başlılık boyutunun gizli muhalefet davranışı üzerindeki etkisinin negatif yönde ve istatistiksel olarak ($b = -0.23$, $SE(b) = 0.07$, $t = -3.42$, $p < 0.01$) anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Algılanan örgütsel desteğin düzenleyicilik etkisi dahil edildiğinde ise istatistiksel olarak ($b = 0.04$, $SE(b) = 0.06$, $t = 0.74$, $p > 0.05$); LLCI $[-0.07]$; ULCI $[0.17]$ anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre, yumuşak başlılık boyutu ile gizli muhalefet davranışı arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu için araştırmanın sekizinci hipotezi kabul edilmiştir ancak algılanan örgütsel destek bu ilişkide düzenleyici etkiye sahip olmadığı için araştırmanın on yedinci hipotezi reddedilmiştir.

Yumuşak başlılık boyutunun dışsal muhalefet davranışı üzerindeki etkisinin güçlü istatistiksel olarak ($b = 0.91$, $SE(b) = 0.11$, $t = 7.86$, $p < 0.01$) anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Algılanan örgütsel desteğin düzenleyicilik etkisi dahil edildiğinde ise istatistiksel olarak ($b = -0.04$, $SE(b) = 0.08$, $t = -0.56$, $p > 0.05$); LLCI $[-0.22]$; ULCI $[0.12]$ anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Ortaya çıkan sonuçlara göre, yumuşak başlılık boyutu ile dışsal muhalefet davranışı arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu için araştırmanın dokuzuncu hipotezi kabul edilmiştir ancak algılanan örgütsel destek bu ilişkide düzenleyici etkiye sahip olmadığı için araştırmanın on sekizinci hipotezi reddedilmiştir. Aşağıda yer alan Tablo 9'da tüm sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 9: Yumuşak Başlılık-Örgütsel Muhalefet-Algılanan Örgütsel Destek Değişkenleri Arasındaki İlişkiler

Hipotezler	B	Standart Hata	t	p	LLCI	ULCI
Yumuşak Başlılık-Açık Muhalefet	-0.40	0.08	-4.63	<0.01		
Yumuşak Başlılık-Açık Muhalefet-Algılanan Örgütsel Destek	0.06	0.05	1.18	>0.05	-0.04	0.17
Yumuşak Başlılık-Gizli Muhalefet	-0.23	0.07	-3.42	<0.01		
Yumuşak Başlılık-Gizli Muhalefet-Algılanan Örgütsel Destek	0.04	0.06	0.74	>0.05	0.07	0.17
Yumuşak Başlılık-Dışsal Muhalefet	0.91	0.11	7.86	<0.01		
Yumuşak Başlılık-Dışsal Muhalefet-Algılanan Örgütsel Destek	-0.04	0.08	-0.56	>0.05	-0.22	0.12

3.5. Ek Analizler

Söz konusu alt başlıkta hipotez testlerinin ardından yapılması gerekli görülmüş ek analizler aktarılacaktır. Çalışmanın hipotezleri doğrultusunda örgütsel muhalefet davranışlarının kişilik boyutlarına göre ayrışma beklenmiştir ve bu amaçla hipotez testleri gerçekleştirilmiştir. Ancak demografik değişkenler ile sonuç değişkenleri arasında gerçekleştirilmiş olan korelasyon analizlerinin ardından çıkan sonuçlara göre örgütsel muhalefet davranışlarında cinsiyetlere göre bir ayrışmanın söz konusu olabileceği varsayılmıştır. Bu nedenle örgütsel muhalefet davranışları ile cinsiyetler arasında t-test gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Aşağıda yer alan Tablo 10'da kadın ve erkeklerin örgütsel muhalefet davranış düzeylerinin karşılaştıran t testi tablosu verilmiştir.

Tablo 10: T-Testi Analizi Bulguları

Muhalefet Davranışı	Grup	N	Ortalama	Standart Sapma	t	df	p
Açık Muhalefet	Kadın	143	3.01	0.95	4.36	261	0.00
	Erkek	120	2.53	0.81			
Dışsal Muhalefet	Kadın	143	2.51	1.07	-9.55	243.39	0.00
	Erkek	120	3.85	1.17			
Gizli Muhalefet	Kadın	143	3.01	0.74	4.12	261	0.00
	Erkek	120	2.65	0.64			

Kadın ve erkeklerin örgütsel muhalefet davranışlarının karşılaştırılması için yapılan t testinin ardından kadın ve erkeklerin gösterdikleri muhalefet davranışlarının farklılaştığı görülmüştür. Buna göre, açık muhalefet için ($t_{0.05: 261} = 4.36$), dışsal muhalefet için ($t_{0.05: 243.39} = -9.55$), gizli muhalefet için ($t_{0.05: 261} = 4.12$) biçiminde bulunmuştur. Kadınların açık muhalefet davranış düzeyleri ($\bar{X}=3.01$) erkeklerin açık muhalefet davranış düzeylerinden ($\bar{X}=2.53$) yüksektir. Kadınların dışsal muhalefet davranış düzeyleri ($\bar{X}=2.51$) erkeklerin dışsal muhalefet davranış düzeylerinden ($\bar{X}=3.85$) düşüktür. Kadınların gizli muhalefet davranış düzeyleri ($\bar{X}=3.01$) erkeklerin gizli muhalefet

davranış düzeylerinden ($\bar{X}=2.65$) yüksektir. Bu sonuçlar doğrultusunda kişilik boyutlarına göre farklılık gösteren örgütsel muhalefet davranışlarının aynı zamanda cinsiyet değişkeninden de etkilenme olasılığının olduğu da gelecek araştırmacılara öneriler olarak sunulmaktadır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma bağlamında test edilen dışadönüklük boyutu ile açık muhalefet davranışı arasındaki ilişki literatürün aksine bir sonuç vermiştir ve bir direkt etki bulunamamıştır. Çalışmanın örnekleminin dışa dönük boyutundan aldıkları puanların yeterli düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır ancak açık muhalefet davranışı ile aralarında anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır. Bu durumun nedeni olarak ise örneklemin büyük çoğunluğu özel sektörde çalışıyor olmasına rağmen örgüt içi politikaların ve yöneticilerin kamu kurumlarında olduğu gibi açık muhalefet davranışını kısıtlayan tutumlar izliyor olması ihtimali anlamlı bir ilişkinin ortaya çıkmasını engelleyen ve gözlemlenemeyen örgüt içi faktör olarak düşünülmektedir. Söz konusu ilişkiye dahil edilen algılanan örgütsel destek düzenleyici değişkeninin literatürde yer alan bulgular ile denk düştüğü (Özer, 2014; Kılıçaslan, Derin ve İlkım 2022) ve dışa dönük bireylerin örgütsel destek görmeleri durumunda açık muhalefet davranışı göstermesinde düzenleyici bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bireylerin çalıştıkları örgütlerde yer alan örgütsel adalet, yönetici desteği, örgütsel ödüller ve iş koşulları gibi faktörlerin olumlu olması sonucunda örgütsel destek kuramına göre bireylerin örgütlerinin gelişimine katkı sağlamak için değişimin gerekli olduğu yerler hakkındaki fikirlerini dile getirmesi beklenmektedir (Eisenberg vd., 1986).

Dışa dönüklük boyutu ile gizli muhalefet davranışları arasındaki ilişki oluşturulurken bahsi geçilmiş olan dışa dönüklük kişilik özelliklerine sahip bireylerin örgüt içerisindeki çalışma arkadaşlarına karşı fikirlerini dile getirmesi beklenmiştir ancak literatür (Haydaroglu ve Besler, 2021) ve belirlenen hipotez ile bağdaşmayan sonuçlar bulunmuştur. Dışa dönük bireylerin örgüt içerisinde karşı fikirlerini çalışma arkadaşları ile paylaşmadığı ortaya çıkmıştır. Kılıçaslan vd. (2022) ve Özkan ve Boz (2018) yapmış oldukları çalışmalarda dışa dönüklük boyutu ve gizli muhalefet davranışı arasında istatistiksel olarak pozitif anlamlı ilişki buldıkları ve Özer (2014) ise negatif yönde anlamlı bir ilişki bulmuştur. Araştırma kapsamında bireylerin hem gizli muhalefet davranışı göstermedikleri hem de algılanan örgütsel desteğin bu ilişkide bir düzenleyici etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Dışa dönüklük boyutu ile dışsal muhalefet davranışı arasındaki ilişkide literatürde yer alan kişilik özelliklerine göre (John, 1990) bireylerin dışa dönük olması durumunda yaşadığı sıkıntıları örgüt dışarısında yer alan arkadaşlarına ve aile bireylerine ifade etmesi beklenmiştir. Ortaya çıkan bulgulara göre dışadönüklük boyutu bireylerin dışsal muhalefet davranışları üzerinde negatif ve zayıflatıcı etki yaratmıştır. Şöyle ki, söz konusu bireyler dışa dönük olmasına rağmen dışsal muhalefet yapmayı tercih etmemişlerdir. Aynı zamanda algıladıkları örgütsel destek seviyesinin de yüksek olması ile katılımcıların açık muhalefeti tercih ettiği, yaşadığı sıkıntıları örgüt içerisinde dile getirdikleri ve dışsal muhalefet davranışı üzerinde negatif etkisi olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Araştırmanın modelinde yer alan hipotezlerin ikinci aşaması oluşturulurken sorumluluk boyutu ile örgütsel muhalefet davranışları ilişkisi üzerinde durulmuştur. Sprague ve Ruud (1998), sorumlu kişilik özellikleri yüksek olan bireylerin dikkatli, titiz ve örgüt içerisindeki verimsizlikleri görebilecek kapasitede bireyler oldukları için muhalefet etmeye yatkın olduklarını belirtmişlerdir. Literatürde yer alan çalışmalar da (Ötken ve Cenkeci, 2013; Haydaroglu ve Besler, 2021) sorumluluk kişilik boyutunun açık muhalefeti açıkladığı yönündeki destekleyici sonuçlarını aktarmışlardır. Sorumluluk boyutu ile algılanan örgütsel destek ilişkisine bakıldığında literatürde sorumlu kişilik boyutunun arttıkça bu kişilerin algıladıkları örgütsel desteğin de arttığı yönünde bulgulara

ulaşmıştır (Özer, 2014; Özkan ve Boz, 2018; Kılıçaslan vd., 2022). Çalışmanın hipotezleri oluşturulurken literatür ve var olan bulgular göz önünde bulundurulmasına rağmen söz konusu çalışmaların aksine sonuçlara ulaşılmıştır. Ulaşılan sonuçlara sorumluluk boyutunun açık, gizli ve dışsal muhalefet üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığı yönünde olmuştur. Düzenleyici etkiyi dahil etmeden bunun nedeninin kişiliğin ayrı boyutlar ile ölçülse de boyutların bir araya gelerek bireylerin yaşamlarını etkilemesi biçiminde bireysel değişkenler ile açıklamak mümkün gözükmemektedir. Söz konusu ilişkiye algılanan örgütsel destek değişkeni düzenleyici etken olarak dahil edildiğinde ise sorumluluk boyutu ile gizli ve dışsal muhalefet davranışları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bireylerin algıladıkları örgütsel destek seviyesi arttığında açık muhalefet davranışı gösterdiği anlamlı bir şekilde istatistiksel olarak karşımıza çıkmaktadır. Sorumluluk kişilik boyutu yüksek bireylerin bahsi geçtiği üzere dikkatli, titiz ve verimli olma çabaları hem bireysel olarak hem de örgütleri üzerinden de bu kişilik özelliklerini yansıtmaktadırlar. Sorumluluk sahibi kişiler kendilerinin, çevrelerinin ve örgütlerinin yararına yönelik davranışları ve iyiliklerini düşünmeleri olası olarak gözükmemektedir. Algılanan örgütsel destek değişkeninin ortaya çıkarken temel alınan kuramlardan olan karşılıklılık norm kuramı (Gouldner, 1960) ve sosyal değişim kuramına (Blau, 1964; Emerson, 1962; Homans, 1961) göre bireyler eğer örgütlerinden kendilerine yönelik olumlu davranış, çalışanların refahını ve iyiliğini düşünen yaklaşım gördüklerinde bunu karşılığı vermek isteyecekleri yönünde davranışlarını beklemenin yanlış olmayacağını belirtmektedirler. Bu açıdan baktığımızda bireyler, örgütlerin verimliliğinin arttırmak ve gelişimini sağlamak için sorumluluk sahibi bir tavır sergileyerek açık muhalefet davranışı göstermelerini beklemek de yanlış olmayacaktır.

Araştırmanın son aşaması için oluşturulan hipotezler yumuşak başlılık boyutu ve örgütsel muhalefet davranışları arasındaki ilişkiler literatür doğrultusunda ve söz konusu ilişkilerin öngörülmesi sonucu meydana getirilmiştir. Araştırmanın sonuçları da literatürle (Ötken ve Cenkci, 2013; Erkasap, 2020; Haydaroğlu ve Besler, 2021) ve öngörülerle denk sonuçlara ulaşılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre yumuşak başlılık boyutu, açık ve gizli muhalefet davranışlarını negatif yönde etkilemiştir yani örgüt içerisinde üst kademeye fikirlerin direkt olarak aktarılmasında azalma ve çalışma arkadaşlarının fikirlerine uyum gösterdiği görülmüştür. Araştırmaya katılan bireylerin sorumluluk ve yumuşak başlılık puanları yüksek olması nedeni ile söz konusu katılımcıların örgüt içerisinde memnun olmadığı ya da geliştirilmesinin düşündüğü yerleri örgütün düzenini ve dengesini bozmak istememesi nedeniyle ve zamanla örgüt bu sorunları halleder düşüncesi ile örgüt içerisinde açık muhalefet davranışı göstermesi ihtimali az olmaktadır. Yumuşak başlı bireylerin bahsi geçen kişilik özellikleri ile bu sonuca varmak mümkün gözükmemektedir. Söz konusu sonuçlara ek olarak yumuşak başlılık kişilik özelliğinin katılımcılarda dışsal muhalefet davranışını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde arttırdığını göstermiştir. Bu sonuç, bireylerin örgüt içerisinde fikirlerini ve karşıt görüşlerini örgüt içerisinde yöneticilerine ya da çalışma arkadaşlarına iletmek ziyade örgüt ile bağlantısı olmayan arkadaşlarına veya ailesine iletmediği yönünde açıklamaktadır.

Ulaşılan sonuçlara göre yumuşak başlılık boyutunun, açık ve gizli muhalefet davranışları üzerinde negatif etki ediyor olarak aktarılması ancak korelasyon tablosunda anlamlı ve pozitif ilişkilerin varlığının bulunması araştırma açısından çelişkili gözükebileceği için söz konusu başlığın altında bu kısma gelindiğinde açıklanması gerekliliği görülmüştür. Örneklemin %68,8'inde şikâyet mekanizmasının varlığı ve yumuşak başlı bireylerin örgüt içerisinde aykırı olarak görülmemesi için ki bu da kişilik özellikleriyle uyuşmakla birlikte bu kişilerin örgüt içi mekanizmalar aracılığıyla muhalefet davranışı göstermeleri kendileri tarafından açık muhalefet davranışı olarak görülmesini ve dışa dönük bireylerin de direkt olarak neden açık muhalefet davranışı ile korelasyon göstermediğini açıklamaktadır. Aynı zamanda yumuşak başlı bireyler çevresindeki insanların fikirlerine katılım gösteren bireyler oldukları için de kendi fikirlerinden ziyade çalışma arkadaşlarının

muhalif fikirlerine uyum sağlamaları nedeni ile de gizli muhalefet davranışı ile olumlu korelasyon göstermektedir.

Yumuşak başlılık ve örgütsel muhalefet davranışlarına düzenleyici değişken olarak dahil edilen algılanan örgütsel destek değişkeninin bu ilişkide istatistiksel olarak anlamlı bir etki yaratmadığı görülmüştür. Ulaşılan sonucun nedeni ise katılımcıların dışa dönüklük ve sorumluluk boyutları üzerinden algıladıkları örgütsel desteğin de düzenleyici etkisi ile muhalif davranışlarını göstermektedir. Katılımcıların sahip olmuş oldukları yumuşak başlılık boyutu ve algıladıkları yüksek örgütsel destek ile bireyler örgütleri tarafından gördükleri destek, ilgi ve sağlanan çalışma koşullarına karşılık olarak bu düzeninin değişmemesi için geri planda kalmayı ve örgütlerinin iyilik halini ön plana koydukları literatürde yer alan algılanan örgütsel desteğin bir sonucu olan örgütsel bağlılık (Mael ve Ashforth, 1992) ve karşılıklılık norm kuramı (Eisenberg vd., 1997) ile açıklanabilmektedir. Örgütsel bağlılığa göre bireyler, sosyo-duygusal ihtiyaçlarını karşıladığı ilişkiler kurduğu zaman ve örgüt tarafından övgü görmesi nedenleri ile bireyin örgüt ile kendini bütün görmesini ve bu bütünlüğün bozulmasına aykırı bir davranış göstermeyerek açık ve gizli muhalefet davranışları göstermemesi beklenmektedir. Karşılıklılık norm kuramının belirttiği üzere, örgüt eğer bireylere olumlu iş koşulları sunuyor ise çalışanların da örgüte olumlu iş davranışı sunması beklenmektedir (Eisenberg vd., 1997) Bu beklenti doğrultusunda bireylerin örgüte karşı olan olumlu tutum ve davranışlarının aksine bir davranış göstermeyerek var olan düzenin devam etmesi için sahip oldukları muhalif düşünceleri ertelemesi ya da bastırması söz konusu katılımcılar açısından olası bir davranış olarak beklemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak bireylerin sahip oldukları kişilik boyutları, örgütlerin bireylere olan yaklaşımları ve bireylerin sergilemiş oldukları örgütsel muhalefet davranışları etkileşim içinde olmaktadır. Her bir değişken birbirini etkilemekte, çalışanların performansını etkilemekte ve örgüt içi yaşantıya yön vermektedir. Çalışmanın amacında belirtildiği üzere örgütün üst kademesinde bulunan bireyler, çalışanlarının refahını ve iyiliğini ne kadar düşünür ve çalışanlarını ne kadar önemserse söz konusu çalışanlar ortaya bir tepki koymaktadır ve bu tepkiler de kişilik yapılarına göre değişmektedir. Örgütler eğer yönetim biçimlerine göre belirli kişilik tipinde çalışanlarını seçerse hem istedikleri ortamı oluşturabilirler hem de çalışanların tepkisi de bu doğrultuda olur.

Çalışmanın ilk kısıtı verilerin tek bir örgütten toplanmamış olmasıdır. Katılımcıların tek bir örgütte çalışıyor olması ya da tek sektör üzerinden yürütülmesi ile sonuçların daha güvenilir olacağı ve örgütlerin sahip olduğu koşulların bilinebileceği için araştırma için geliştirilen hipotezlerin desteklenmesi ya da desteklenmemesi durumunda sağlıklı bir biçimde temellendirilmesi mümkün olmaktadır. Bu nedenler ile gelecek çalışmalarda araştırmacıların örgüt içi davranışları ve örgütlerin tutumunu değerlendirmek istedikleri durumlarda tek bir örgüt ya da tek bir sektör üzerinde katılımcılara ulaşmaları önerilmektedir.

Bu çalışmanın ikinci kısıtı aynı kişilerden aynı anda veri toplanmış olması, başka bir deyişle Ortak Yöntem Yanlılığı/Varyansı problemi. Bu durum ilişkileri olduğundan daha güçlü hale getirebilmekte ya da ilişkilerin daha düşük olarak tespit edilmesine neden olabilmektedir (Demirel, 2024; Podsakoff, vd., 2003).

Üçüncü kısıt anket yönteminin doğasından kaynaklanmaktadır. Anket yönteminde katılımcılar kimi zaman gerçek görüşlerinden ziyade olması gereken yanıtlara yönelebilmektedir. Bu nedenle bilimsel çalışmalarda anketlere verilen yanıtların gözlem ve görüşme ile desteklenmesi daha gerçekçi sonuçların ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Son olarak örnekleminin büyüklüğü, niteliği ve örneklem seçiminde kullanılan yöntem de araştırmanın kısıtları arasındadır. Araştırmada ortaya çıkan sonuçlar genellenebilir değildir ve

sadece bu çalışmayı temsil etmektedir. Bu nedenle ilerde yapılacak çalışmaların daha büyük örneklerle, daha farklı sektörlerde yapılması önerilebilir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırma için Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulu'nun 14.11.2022 tarih ve E-35853172-300-0000251433 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Yazar Katkıları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Appelbaum, S. H., & Shapiro, B. T. (1991). Pay for performance: Implementation of individual and group plans. *Journal of Management Development*, 10(7), 30-40. <https://doi.org/10.1108/EUM0000000001382>
- Armeli, S., Eisenberg, R., Fasolo, P., & Lynch, P. (1998). Perceived organizational support and police performance: The moderating influence of socioemotional needs. *Journal of Applied Psychology*, 73(12), 288-297. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.83.2.288>
- Bastian, K. C., McCord, D. M., Marks, J. T., & Carpenter, D. (2015). Do personality traits impact beginning teacher performance and persistence? *Education Policy Initiative at Carolina*, 1-8.
- Blau (1964). Exchange and power in social life. *Social Forces*, 44(1), 51-54. <https://doi.org/10.4324/9780203792643>
- Boz, A. (2012). *Girişimci kadınların kişilik özellikleri ve yetiştirilme stilleri üzerine bir değerlendirme* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cheng, A., & Zamarro, G. (2016). Measuring teacher conscientiousness and its impact on students: Insight from the measures of effective teaching longitudinal database. *Working Paper Series*, 5(1), 1-63. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2768970>
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis* (2. Baskı). Hillsdale NJ: Erlbaum.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992). Four ways five factors are basic. *Personality and Individual Differences*, 13(6), 653-665. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(92\)90236-I](https://doi.org/10.1016/0191-8869(92)90236-I)

- Cross, F. B., & Tiller, E. H. (1998). Judicial partisanship and obedience to legal doctrine: Whistleblowing on the federal courts of appeals. *The Yale Law Journal*, 2155-2176. <https://doi.org/10.2307/797418>
- Eisenberger, R., Cummings, J., Armeli, S., & Lynch, P. (1997). Perceived organizational support, discretionary treatment, and job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 82(5), 812-820. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.82.5.812>
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchinson, S., & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 500-507. <https://doi.org/1986-31507-001>
- Emerson, R. M. (1962). Power-dependence relations. *American Sociological Review*, 27(1), 31-40.
- Erkasap, A. (2020). *Çalışanların kişilik özellikleri ile örgütsel demokrasi algılarının örgütsel muhalefet davranışları ve örgütsel sessizlikleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ewen JG., Thorogood R., Brekke P., Cassey P., Karadas F., & Armstrong DP. (2009). Maternally invested carotenoids compensate costly ectoparasitism. *The Royal Society Publishing*, 374(1781), 1-7. <https://doi.org/10.1073/pnas.0902575106>
- Garner J. T. (2009). When things go wrong at work: An exploration of organizational dissent messages. *Communication Studies*, 60(1), 197-218. <https://doi.org/10.1080/10510970902834916>
- George, D., & Mallery, P. (2003). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference*. Boston: Allyn & Bacon.
- Goldberg, L. R. (1981). Language and individual differences: The search for universals in personality lexicons. *Review of Personality and Social Psychology*, 2(1), 141-165. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.59.6.1216>
- Goldberg, L. R. (1992). The development of markers for the Big-Five factor structure. *Psychological Assessment*, 4(1), 26-42. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.4.1.26>
- Gouldner, A. W. (1960). The norm of reciprocity: A preliminary statement. *American Sociology Review*, 25(1), 161-78. <https://doi.org/10.2307/2092623>
- Güney, S. (2020). *Davranış Bilimleri*. Ankara: Nobel Dağım Yayınevi.
- Haydaroğlu, S., & Besler, S. (2021). Beş faktör kişilik özelliklerinin örgütsel muhalefete etkisi ve lider-üye etkileşiminin düzenleyici rolü: Beyaz yakalı çalışanlar üzerinde bir araştırma. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 123-140. <https://doi.org/10.33905/bseusbed.944172>
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York: The Guilford Press.
- Homans, G. C. (1961). *Social behavior: Its elementary forms*. New York: Harcourt, Brace & World.
- John. O. P. (1990). The "Big Five" factor taxonomy: dimensions of personality in the natural language and in questionnaires. *Handbook of Personality Theory and Research*, 66-100.
- Kassing, J. W. (1997). Articulating, antagonizing, and displacing: A model of employee dissent. *Communication Studies*, 48(4), 311-332. <https://doi.org/10.1080/10510979709368510>

- Kassing, J. W. (2000). Exploring the relationship between workplace freedom of speech, organizational identification, and employee dissent. *Communication Research Reports*, 17(4), 387-396. <https://doi.org/10.1080/08824090009388787>
- Kassing, J. W., & Avtgis, T. A. (1999). Examining the relationship between organizational dissent and aggressive communication. *Management Communication Quarterly*, 13(1), 100-115. <https://doi.org/10.1177/0893318999131004>
- Kassing, J. W., & Avtgis, T. A. (2001). Dissension in the organization as it relates to control expectancies. *Communication Research Reports*, 18(2), 118-127. <https://doi.org/10.1080/08824090109384789>
- Kent, H., & Fisher, D. (1997). Associations between teacher personality and classroom environment. *Teacher Personality ve Classroom Environment*, 13(1), 1-14.
- Kılıçaslan, S., Derin, N., & İlkim, N. (2022). Algılanan örgütsel destek ile işe adanmışlık arasındaki ilişkide kişiliğin aracılık etkisi. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(3), 607-629. <https://doi.org/10.24988/ije.1018952>
- Mael, F., & Ashforth, B. E. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 13(2), 103-123. <https://doi.org/10.1002/job.4030130202>
- Metin Camgöz, S. (2009). Kişilik özellikleri ile finansal performans arasındaki ilişkiler: A tipi yatırım fonu yöneticileri üzerinde bir değerlendirme [Yayınlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 81-90. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.1.81>
- McCrae, R. R., & Costa, P. T., Jr. (1985). Updating norman's "adequate taxonomy": Intelligence and personality dimensions in natural language and in questionnaires. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(1), 710-721. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.1.81>
- Miceli, M. P., & Near, J. P. (1985). Organizational dissidence: The case of whistle-blowing. *Journal of Business Ethics*, 4(1), 1-16. <https://doi.org/10.1007/BF00382668>
- Morgan, C. T. (1984). *Psikolojiye Giriş*. 3. (çev. Hüsnü Arıcı vd.). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayını.
- İplik, F. N., Topsakal, Y., & İplik, E. (2014). The effects of emotional labor on job attitudes of hotel employees: Mediating and moderating roles of social support and job autonomy. *International Review of Management and Marketing*, 4(3), 175-186.
- Ötken, A., & Cenkci, T. (2013). Beş faktör kişilik modeli ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Öneri Dergisi*, 10(39), 41-51. <https://doi.org/10.14783/od.v10i39.1012000306>
- Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 113-130.

- Özer, Y. (2014). *Algılanan örgütsel destek ve kişilik özelliklerinin takım inovasyonu üzerine etkisi: Türk Telekomünikasyon A.Ş. üzerine bir araştırma* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Özkan, Ç., & Boz, M. (2018). Algılanan örgütsel desteğin, örgütsel bağlılığa etkisinde kişilik özelliklerinin rolü: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17(1), 245-264. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.432752>
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J.-Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879-903. <https://doi.org/2003-08045-010>
- Püsküllüoğlu, E. I., & Altınkurt, Y. (2018). Öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilimleri ile örgütsel muhalefet davranışları arasındaki ilişki. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(4), 897-914. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2018037422>
- Redding, W. C. (1985). Rocking boats, blowing whistles, and teaching speech communication. *Communication Education*, 34(3), 245-258. <https://doi.org/10.1080/03634528509378613>
- Sarıtaş, M. (1997). Yönetimde kişilik faktörü. *Eğitim Yönetimi*, 3(4), 527,547.
- Sprague, J., & Ruud, G. I. (1988). Boat-rocking in the high-technology culture. *American Behavioral Scientist*, 32(2), 169-193. <https://doi.org/10.1177/0002764288032002009>
- Tatar, A. (2017). Büyük beş-50 kişilik testinin Türkçe'ye çevirisi ve beş faktör kişilik envanteri kısa formu ile karşılaştırılması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 18(1), 51-61. <https://doi.org/10.5455/apd.220580>
- Turunç, Ö., & Çelik, M. (2010). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 17(2), 183-206.
- Türk Dil Kurumu (t.y). Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Yokuş, İ. (2006). *Erkek egemen işlerde çalışanların örgütsel destek algıları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Araştırma Makalesi / Research Article

Capital Flight Hysteresis and Its Determinants: The Case of Türkiye

Koray Yıldırım¹, Harun Bal²

Abstract

Hysteresis behaviour in capital flight emerges as a permanent and resilient form of temporary shocks in capital flows. In our study, smooth transition structural break test and Hatemi-J (2012 and 2016) asymmetric causality tests are used for analyses. The findings obtained from the structural break test indicate the presence of a structural break and hysteresis. In the analyses designed to determine the determinants of capital flows, the use of some selected variables considered important was preferred. As empirical and theoretical determinants of capital flows; banking and other sectors indebtedness ratio, inflation rate, real effective exchange rate, VIX volatility index and real interest rate variables were used. Within the framework of the analyses, the existence of an asymmetric relationship between the real effective exchange rate and capital flight was found, whereas this validity was not observed in other variables. When the capital flight hysteresis is evaluated within the scope of push-pull factors, it is observed that it is affected by real effective exchange rate developments. The expected structural movement in capital flight is short-term. The empirical literature also supports this to a large extent. However, the fact that real effective exchange rate-driven capital flight shows long-run spillover effects is a striking finding on the nature of capital flight and hysteresis.

Keywords: Capital Flows, Capital Flight, Hysteresis, Fear of Volatility, Türkiye.

Sermaye Kaçışında Histerezis ve Belirleyicileri: Türkiye Örneği

Öz

Sermaye kaçışında histerezis davranış sermaye akışlarında meydana gelen geçici şokların kalıcı ve dirençli formu olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda yumuşak geçişli (smooth transition) yapısal kırılma testi ve Hatemi-J (2012 ve 2016) asimetrik nedensellik testleri analizler için kullanılmıştır. Yapısal kırılma testinden elde edilen bulgular yapısal kırılmanın varlığı ile histerezise işaret etmektedir. Sermaye akışlarının belirleyicilerinin tespiti amacıyla dizayn edilen analizde ise önemli görülen bazı seçilmiş değişkenlerin kullanımı tercih edilmiştir. Sermaye akışları üzerinde ampirik ve teorik belirleyicileri olarak; bankacılık ve diğer sektörler borçluluk oranı, enflasyon oranı, reel efektif döviz kuru, VIX volatilité endeksi ve reel faiz oranı değişkenleri kullanılmıştır. Analizler çerçevesinde Reel efektif döviz kuru ve sermaye kaçışları arasında asimetrik ilişkinin varlığı tespit edilmiş, buna karşın diğer değişkenlerde bu geçerlilik görülememiştir. Sermaye kaçışı histerezisi, itici-çekici faktörler kapsamında değerlendirildiğinde reel efektif döviz kuru gelişmelerinden etkilendiği görülmektedir. Sermaye kaçışında beklenen yapısal hareket kısa dönemlidir. Ampirik literatür de büyük oranda bunu desteklemektedir. Ancak reel efektif döviz kuru kaynaklı sermaye kaçışlarının uzun döneme yayılım etkileri göstermesi, sermaye kaçışlarının doğası ve histerezis üzerine çarpıcı bir bulgudur.

Anahtar Kelimeler: Sermaye Akışları, Sermaye Kaçışları, Histerezis, Dalgalanma Korkusu, Türkiye.

¹ Sorumlu Yazar (Corresponding Author) Dr., Çukurova Üniversitesi, İktisat Bölümü korayyildirim80@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2524-1746>

² Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, İktisat Bölümü,, harunbal@cu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0878-8253>

Atıf/Cite as: Yıldırım, K., Bal, H. (2025). Capital flight hysteresis and its determinants: The case of Türkiye. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2025, 43 (2), 396-413.

© 2025 Hacettepe Üniversitesi.

INTRODUCTION

Capital flight first attracted attention and gained importance in the 1970s, when some developing countries began to experience significant outflows of foreign capital along with a large outflow of domestic capital. In the 1980s and 1990s, the persistence and growth of this problem increased the interest in the subject. Capital flight has become a critical concern for many developing economies due to its effects on growth performance, reducing domestic investment and worsening financing problems as a result of the transfer of domestic capital from capital-scarce developing countries to developed countries (Epstein, 2005).

Due to its complex structure, capital flight is interpreted from different perspectives. However, the World Bank's (1985) 'residual' method is widely preferred in empirical studies. Here, capital flight is basically defined as the difference between capital flow sources and capital flow utilization. The necessity of estimating capital flight with such a method stems from the fact that capital flight is not included in the balance of payments. Generally accepted estimation methods, particularly the World Bank (1985) 'Residual' method, are organized to separate all short- and long-term capital outflows for speculative purposes from normal capital inflows and outflows, as well as exchange rates, financial repression, and tax regulations that cause political and economic uncertainties and deterioration in expectations.

Basically, the inflows of capital flows into an economy imply economic growth. However, fluctuations in the volatility, volume and efficiency of capital flows have brought along problems such as financial fragility and financial crisis. Forbes and Warnock (2012a) define the common problems arising from capital flows as sudden stops when capital inflows stop sharply, surges or bonanzas when capital inflows increase rapidly and capital flight (capital flight) when capital flows outward. Given the structural form of capital flows, their volume, volatility and frequency can change rapidly and can even trigger or deepen financial crises with systemic risk (Claessens & Ghosh, 2013). Among these factors, capital flight is one of the most repulsive types of capital flows and movements experienced by developing countries.

While pioneering the theoretical foundations and positive effects of capital flows for developing countries in the economic literature (McKinnon, 1973; Shaw, 1973), empirical support has been provided by many studies in terms of promoting growth (e.g. Summers, 2000; Kinda, 2008). However, in the 1970s and afterwards, capital flight, as a different form of capital flows that has become increasingly widespread in developing countries, has become one of the important dynamics (Corsetti et al., 2001; Fratzscher, 2012). As a matter of fact, the problems arising from capital flight and the financial crises observed in some country cases (such as the 1997 Far East Asian crisis) have also led to an intensification of attention on the forms and effects of capital flows.

Despite the increasing rise of hysteresis analyses of capital flows and capital flight as one of its forms, the empirical literature has not sufficiently investigated whether there are permanent effects such as hysteresis on capital flows or whether there are hysteresis effects arising from the determinants of capital flows (inflows, outflows). This gap in this area continues to be significant. The related literature remains extremely limited due to the expectation that hysteresis behaviour specific to the real sector and labour markets is very low in the financial sector. Our study aims to examine and analyse these two topics together, and capital flight hysteresis and the reasons behind it constitute the main focus of the study.

The hysteresis phenomenon is defined as temporary shocks in the economy having permanent effects. In this dimension, it refers to the effect of past imbalances in shaping the future. In the empirical literature, structural break tests are widely used to detect hysteresis (Lee

& Chang, 2008; Furuoka, 2017). Although the permanent effects of shocks are detected by structural break tests, there is an insufficiency in detecting the dynamics that cause hysteresis. At this point, the asymmetric behaviour of the variable whose hysteresis is investigated has enabled the detection of hysteresis dynamics (Bagnai & Ospina, 2015; Fedoseeva & Werner, 2016). Therefore, the asymmetric responses of capital flows to their determinants identify the basic dynamics of hysteresis as well as hysteresis. By using the Hatemi-j (2012) technique for the asymmetric relationships between capital flight and the determinants of capital flight, we aim to contribute to the empirical literature with capital flight hysteresis in the Turkish economy as a previously unexplored area.

In addition to structural breaks, the hysteresis form in economies can also be estimated through the relationship between endogenous variables in the economic system. Dargay (2001) argues that the fact that a variable does not respond symmetrically to an endogenous variable affecting it implies a resilient structure. Negative correlation that does not follow the positive correlation between variables is a form of hysteresis. In terms of the empirical application of the study, it exhibits a behaviour in which a negative endogenous variable shock does not cause a negative movement in capital flows in response to a positive endogenous variable shock that positively affects capital flight (outflows). Göcke (2002) defines this indifference relationship between endogenous variables as a permanent and resistant structure as a form of behaviour suitable for hysteresis. In this study, these permanent and resilient effects implying hysteresis are analysed with asymmetric relationships. The behaviour of capital flows against their theoretical determinants, the dynamics that cause hysteresis and the dynamics that prepare the economy for this process in the context of capital flight are also examined.

The remaining sections of the study are organised in a way to elaborate and analyse the above-mentioned issues. Following the literature review in the second section and the information on the relevant variables and data in the third section, the empirical strategy and analyses will be presented. The study will be concluded with a concluding section summarising the findings and discussions.

1. LITERATURE REVIEW

One of the specific determinants of developing countries is that they are economies with relatively lower values of capital per capita than developed economies. The marginal productivity of capital, which is scarce vis-à-vis labour, is higher in developing countries than in advanced economies, and therefore, assuming that capital flows are free and competitive, capital (in all its forms) needs to flow from advanced economies to developing economies until capital-labour ratios are equalised. In other words, capital should flow from countries with more physical capital per worker and hence lower returns to capital to countries with relatively less capital and hence more unused investment opportunities (Lucas, 1990). In principle, these capital flows should provide developing countries with access to more financial resources, make them better off and enable them to invest in physical capital such as equipment, machinery and infrastructure, thereby improving employment and income levels in those countries (Prasad et al., 2007). The important study of Lucas (1990), in which he determines why this process does not work sufficiently and the reasons for it, draws attention to the problems of developing countries in this regard. Another important problem of developing countries in this process that exacerbates the problem is the migration (flight) of the existing capital to other countries, which are generally developed, through various mechanisms. In other words, contrary to the expected process described above, there are

large amounts of capital flight from capital-scarce developing economies to capital-rich developed economies.

Capital flight is often associated with uncertainty. Caballero and Krishnamurthy (2009), for example, point out that economies or regions with relative confidence in the rest of the world face capital inflows even during crises. Exceptionally (Bhattacharya, 1999), taxation of capital income by policy makers and taxation advantages offered by some other countries can also be among the incentive variables. Except in exceptional cases involving substitution effects (Salisu & Isah, 2021), macroeconomic and other uncertainties are among the main dynamics in the strong relationship between capital flight and economic growth. In the analyses of Alesina and Tabellini (1989), external borrowing risks, insufficient capital accumulation, political risk and uncertainty were found to be important evidence of capital flight. In conclusion, when empirical determinants of capital flows are analysed, indebtedness ratio, inflation, real exchange rate, uncertainty indicators and real interest rates and political risks and uncertainties are the prominent empirical determinants. These determinants are selected as the variables affecting capital flows (inflows, outflows) in the empirical application of the study.

Capital flows on the basis of financial liberalisation define a process that starts with the expectation of economic growth dynamics. However, even though it stimulates growth in developing countries, most economies have experienced capital flight, which is defined as the sudden cessation of capital inflows or the withdrawal of capital to foreign markets. Although studies on capital flows (inflows, outflows) and their determinants are widespread in the empirical literature, studies focusing on hysteresis in capital flows in permanent or resilient form have been limited. There is also a significant literature gap on the processes and dynamics that prepare capital flows for hysteresis behaviour. Hence, the focus and the empirical strategy of this study have been formulated accordingly. As mentioned above, there is a very limited literature on capital flow hysteresis and these studies have generally focused on the hysteresis of capital flight. Ndikumana & Boyce (2008) conclude that the dynamics leading to capital flight will lead to more capital flight in the long run, other things being constant. On the other hand, Ndikumana & Boyce (2003) argue that this process spreads over the long run as investor actors gain experience in terms of capital flight. Collier et al. (2001) find that the effects of capital flight can spread up to ten years. This strengthens the hysteresis phenomenon in capital flows. However, capital flows differ for each economy due to their unique behaviour and the persistence period of shocks. The structural differences of economies are the basis of these differences (Kant, 1996). Korinek (2011), who associates the reason why capital flight may have a more destructive effect in some country cases with rapid capital inflows (surges or bonanzas), emphasises that this process makes the economy vulnerable to financial crises. Rodrik and Velasco (1999) found that short-term indebtedness ratios accompany high risk and at the same time, the debt/foreign exchange reserve ratio is a common trigger of financial crises in developing countries. Cuddington (1986) and Davies (2008) point out that inflation rates are crucial determinants of capital flight.

According to Acharya et al. (2022), hysteresis behaviour in macroeconomic variables has become much more important for developing countries in terms of the policies implemented. If policies are not implemented in a timely manner for variables with hysteresis behaviour, market frictions on the real economy side deepen and lead to policy inefficiency. At the same time, according to Sarno & Taylor (1999), the existence of permanent effects on capital flows in developing countries involves many costs. Reversal of capital flows requires a difficult adjustment process with resource allocation, sunk costs and other effects in the form of hysteresis. Although the direction of capital flows (inflows, outflows) is not important here, every movement involves

these costs. In this context, it is stated that the hysteresis form has a multi-directional movement area. The direction of the relationship between macroeconomic variables in hysteresis, which is defined as the permanent effects of temporary shocks, is mostly similar in the empirical literature. However, Yellen (2016), who defines the relationships between macroeconomic variables beyond the common relationships between macroeconomic variables, which have permanent effects in the opposite direction that are not expected in hysteresis, as hysteresis, has determined that reverse hysteresis is also valid.

In Edwards (2008), the profit opportunity motive of financial assets in the process that started with the formation of capital mobility conditions constitutes the theoretical foundations of capital flows. In addition, Igan et al. (2020) argue that capital inflows triggered value-added industrial growth in developing countries. However, on the basis of the reversal of capital inflows, Salvatore (1998) states that the international returns of financial assets and the risks associated with returns constitute the nature of capital flight. In addition to the return differentials of financial assets, Eichengreen (2004) argues that volatility arising from information asymmetries in international markets is another characteristic of capital flow in the context of deepening or triggering financial crises through speculative movements. Therefore, understanding the nature of capital flows and the processes that lead to crises requires a comprehensive analysis in terms of variables, which includes many dynamics such as the level differences of macroeconomic variables across countries, structural differences of economies and information asymmetries.

Although the basis of capital flows is theoretically based on return differentials, risk factors on a global scale turn into a natural determinant as they can adjust financial asset returns through macroeconomic variables. Forbes & Warnock (2012b) recognise risk factors as an important dynamic in capital flows, but specifically the impact of debt ratios is quite effective. Hein (2006) observes that from the perspective of capital flows, growth changes debt dynamics, and then debt interest payments can turn into a spiral. Analysing this debt system from a long-run perspective, Vague (2023) argues that the borrowing path turns into a spiral over time, turning growth into an illusion as a reflection of the trade-off between borrowers and lenders. Moreover, Krugman (1989), who explained the motivational bases of lending and borrowing, brought a new perspective to the nature of borrowing. He stated that in the process in which the banking sector becomes the main decision maker of borrowing, lenders can change the level of lending according to the risk perception. As a matter of fact, the incentive to borrow does not always imply that the level of indebtedness will increase, revealing the importance of the long-run cycles of borrowing in terms of capital flows. This is evidence that debt-capital flight relationships involve permanent effects in the long run.

The relationship between capital flows and inflation is a prominent finding in the empirical literature that they affect each other through many key macro variables. Crotty & Epstein (1999) argue that capital flows are mainly based on global return differentials, but they involve many complex relationships, including inflation. In economies with a policy choice in favour of monetary easing, financial assets may trigger capital flight with lower expected returns. Dailami & Leipziger (1998) argue that since inflation is always considered a risk, higher risk premiums are demanded for borrowing economies. Looking at the impact of inflation on capital flows in terms of more specific relationships (Schineller, 1997), periods of intensified capital flows (inflow, outflow) are characterised by a rapid increase in risk, accompanied by a rise in inflation. In this case, capital flows may face taxation risks on the part of policymakers and may lead to capital flight. Analysing the relationship between capital flight and inflation and other macroeconomic variables, Ndiaye (2011) argues that capital flight has consequences such as increased inflation, currency crises and

uncertainty in many macro variables. Loungani et al. (2001), who analysed the importance of capital flows through the sacrifice ratio, found that in the case of capital controls, although it implies a contraction in output compared to inflationary policies, it causes more output loss than disinflation policies.

Yalta & Yalta (2023) conclude that different dynamics are effective in each country in terms of capital flows. Domestic currency appreciation, in other words, exchange rates are of high importance in capital flight. There are also countries with asymmetric relationships between exchange rates and capital flight. Asymmetric relationships indicate that capital flight has permanent effects. Otieno et al. (2022) show that exchange rate volatility has a significant relationship with the decline in capital inflows, while exchange rate depreciation will cause financial assets to flow to foreign markets. Fratzscher (2009) argues that beyond exchange rate fluctuations, foreign exchange reserves become crucial in times of heightened risk. While insufficient foreign exchange reserves are effective for the onset of a financial crisis, foreign exchange positions during the financial crisis determine how deep the financial crisis can go. Harrigan et al. (2002) argue that although exchange rates are clearly related to capital flows, the effects are transmitted through other macroeconomic variables. The fact that economic growth is sensitive to capital flows confirms these relationships. On the other hand, the empirical literature has yielded mixed findings in models that include exchange rates and other key macroeconomic variables. In this context, Khan & Haque (1987) observed that the risk of capital loss of residents as a result of overvaluation in real exchange rates is an important determinant of capital flight, while Nelson et al. (2018) drew attention to the relationship between exchange rate developments and expectations with processes dominated by uncertainty indicators in terms of capital flight.

For developing countries, the determinants and risks in terms of capital flows may vary on a country basis and periodically. According to Kim (2000), policies related to macroeconomic variables and regulations in the financial system become important during periods of accelerated capital flows. However, empirical findings based on the historical decomposition function show that changes in world interest rates are more influential than endogenous dynamics in capital flows in developing countries. Analysing the push and pull factors of capital flows by categorising them, Koepke (2019) observes that world interest rates are more important for portfolio decisions. At the same time, it is among the main findings that world interest rates are less significant for the banking sector. These findings prove that dynamics such as banking sector soundness and indebtedness ratio, which are important for capital flows, have more limited impact than world interest rates. Mostly developing countries have inflationary cycles. In the case of high inflation, the real interest rate for financial assets becomes the variable measured in terms of return. Ito & Tran (2023) find a strong relationship between short- and long-term interest rates and capital flows in economies with a high degree of openness. Since the short and long-term interest rate relationship is determinant in the yield curve, capital flows are also adjusted. Virmani (2014) argues that when inflationary tendencies and cross-country differences are high, nominal interest rate differentials can converge rapidly and cause distortions in the expected returns on financial assets. These processes make real interest rates, rather than nominal interest rates, the main dynamic in the return on capital in economies with strong inflation dynamics.

Beyond the macro and micro effects of hysteresis effects, it is observed that it also affects institutional variables such as the perspective and management of economic problems by the economic administration. Akyüz (2012) argues that how capital flows are managed in developing countries also determines the financial crises in developing countries and their permanent effects. In developed countries, shocks have been experienced that the near-zero interest rate policy is not

sustainable for developed countries. Emerging economies are exposed to deep financial crises due to the reversal of this process after intensive capital inflows. For this reason, the fact that continuous supervision has become the optimum solution for capital flight in developing countries proves the existence of hysteresis as a permanent managerial effect of capital flight. Dow et al. (2018) show that the permanent effects of temporary shocks in terms of liquidity emerge as liquidity hysteresis. This process results in the immobilisation of less liquid capital in the domestic market as a result of the transfer of arbitrage capital to foreign markets after a temporary shock in liquidity volume. In order to change this structure, a change in the liquidity regime becomes inevitable. Therefore, temporary liquidity shocks cause a change in the liquidity regime in the economy and manifest themselves as a different form of hysteresis.

The growth dynamics of developing countries are based on more complex and risk-bearing relationships compared to developed countries. On the other hand, it is a common empirical finding that macroeconomic variables in emerging economies involve complex interactions. For example, according to Gu & Huang (2011), developing countries generally tend to allow capital inflows to boost growth. However, when it becomes an intensive and long-term process, financial crises triggered by speculative movements deepen. In other words, in the process of triggering financial crises, the depth of the crisis is determined by the volume of capital flows. The general debate on financial crises due to capital flows is the volume of capital flowing out. However, for an open economy, the destructive effect of capital flight is determined by the value it attributes to the country (capital flight/GDP). Therefore, based on empirical studies, focusing only on the shock period in capital flight crises will lead to neglect of the dynamics that prepare the economy for financial crises. As a result, an empirical strategy that considers capital flow-based macroeconomic variables and the dynamics that can prepare economies for crises and analyses the permanent effects in the form of hysteresis can answer an important gap in the literature.

2. DATA, METHODOLOGY AND EMPIRICAL RESULTS

In this study, the analysis is preferred through two empirical approaches that have become widespread in hysteresis analysis. Smooth transition structural break analysis, which detects permanent effects or hysteresis with structural break, is used. The second approach is to test the resilient structure of capital flight through its determinants to identify the dynamics that cause hysteresis beyond the detection of hysteresis. The Hatemi-J asymmetric causality test is used to analyse the hysteresis in capital flights on the basis of its determinants. Time series include annual observations for the period 1991:2022 (T=32). The data on capital flight used in the analyses are obtained by calculating the World Bank data with the World Bank data within the framework of the World Bank (1985) "Residual" method. Yalta (2009), according to the 'Residual' method, capital flight is defined as the difference between the sources of capital inflows (net increase in external debt and net inflow of foreign investment) and the utilization of capital flows (current account deficit and foreign reserve additions). The equation form of capital flight is shown below.

$$CF_t = \Delta D_t + FI_t - CA_t - \Delta R_t \quad (1)$$

ΔD is the change in external debt, FI is net foreign investment consisting of the sum of foreign direct investment and portfolio capital flows, CA is the current account deficit, and R is the change in foreign reserves. Banking sector indebtedness ratio, other sectors indebtedness ratio, inflation rate, real effective exchange rate data are obtained from the Central Bank of the Republic of Türkiye CBRT/EVDS database. VIX volatility index data are obtained from FRED-Economic Data database. (CF), which represents capital flows, is defined as the dependent variable. The independent variables whose negative and positive effects on capital flows are analysed are

banking sector indebtedness ratio (DEBTB), other sectors indebtedness ratio including imports, exports and trade credits (DEBTO), CPI-based inflation rate (INF), real effective exchange rate (REER), The Chicago Board Options Exchange Volatility Index (VIX) is an index that measures the degree of fear in the markets, real interest rate (RIR) obtained by adjusting for inflation effects are determined as independent variables in the model.

2.1. Smooth Transition Structural Break Test

Traditional approaches to structural breaks consider the nonlinearity of the series. For this process, which reduces the effectiveness of the empirical method, Leybourne et al. (1998) developed a structural break test that considers the nonlinearity of the series. The effectiveness of the smooth transition break test stems from the fact that it detects breaks in the smooth transition form while detecting structural breaks in nonlinear time series. The smooth transition break test is estimated with the help of a logistic function defined as S_t instead of hard and sudden breaks modelled with the help of a dummy variable. The logistic smooth transition function is shown below.

$$S_t(\gamma, \tau) = [1 + \exp\{-\lambda(t - \tau)\}]^{-1} \quad (2)$$

Since it tests a nonlinear structure, error terms are obtained using the nonlinear OLS method. The models from which the error terms are obtained have three different structures. Model A considers smooth transition break in level, Model B considers smooth transition break in trend, and Model C considers smooth transition break in both level and trend. The final models that detect smooth-transition structural breaks in the time series are defined below as Model A, Model B for smooth-transition structural break in trend, and Model C for smooth-switching structural break in level and trend.

$$\text{Model A} \quad y_t = \alpha_1 + \alpha_2 S_t(\lambda, \tau) + v_t \quad (3)$$

$$\text{Model B} \quad y_t = \alpha_1 + \beta_{1t} + \alpha_2 S_t(\lambda, \tau) + v_t \quad (4)$$

$$\text{Model C} \quad y_t = \alpha_1 + \beta_{1t} + \alpha_2 S_t(\lambda, \tau) + \beta_{2t} S_t(\lambda, \tau) + v_t \quad (5)$$

The interpretation of the test results is done by hypothesis tests. While the hypothesis $H_0: \delta=0$ accepts the existence of a unit root with a smooth structural break, the alternative hypothesis $H_1: \delta < 0$ is interpreted as stationary with a smooth structural break. The results of the smooth transition structural break test are shown in Table 1.

Table 1: Smooth Transition Structural Break Test Results

Variables	Breaking Point	t Statistics	Critical Value %1	Critical Value %5	Critical Value %10
CF	2005	-0.73	-7.15	-6.05	-5.55
Model A	Smooth transition structural break model at level				
Model B	Smooth transition structural break model at trend				
Model C	Smooth transition Structural break model both of trend and level				

Note: Leybourne vd., (1998) critical values. Probability values: %10*, %5**, %1***

In the smooth transition structural break test, Model C, which considers both breaks for level and trend, is used. Since the t statistic calculated for the hypothesis test is smaller than the critical value in absolute value, it indicates the presence of structural break and hysteresis in capital flight.

In sum, the findings obtained from the structural break test in the hysteresis analysis of capital flight indicate the presence of a structural break and hysteresis effect.

2.2. Hatemi-J Asymmetric Causality Test

As an empirical strategy, causality tests analyse the causality relations between dependent and independent variables through lagged effects. Granger (1969) and Toda-Yamamoto (1995) causality tests, which are considered as traditional tests and based on standard VAR models, were developed to test the unidirectional relationship between variables. However, there are cases where positive and negative shocks in the independent variable, called asymmetric relationship between variables, do not have the same effect on the dependent variable. Granger & Yoon (2002) first developed the empirical method to analyse the asymmetric cointegration relationship between variables. Asymmetric causality relationship was developed by Hatemi-J (2012). The studies of Hatemi-J (2012) and Hatemi-J & El-Khatib (2016) were used to define the asymmetric causality method.

Based on the assumption that the time series y_t is tested with the $m \times 1$ vector in which each observation is integrated to the first degree in the model with constant and trend, based on the time series $Y_t = \alpha + b_t + Y_{t-1} + \varepsilon_t$.

The following form is obtained by solving $Y_t = \alpha + b_t + Y_{t-1} + \varepsilon_t$ series with the recursive method.

$$Y_t = \alpha_t + (t(t+1)/2)b + y_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i$$

If it is necessary to take the difference d times for the series to become stationary, it will be integrated into the d order of the m -dimensional stochastic process as $I(d)$ and solved as $y_t \sim I(d)$ if $\Delta^d y_t \sim I(0)$. Δ represents the difference operator. As a result of this process, negative and positive shocks will be defined in the form below:

$$Y_t = \alpha + b_t + Y_{t-1} + \varepsilon_t = \alpha_t + (t(t+1)/2)b + y_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^-$$

In the next step, the cumulative forms of positive and negative shocks are defined as follows:

$$Y_t^+ = (\alpha_t + (t(t+1)/2)b + y_0)/2 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^+ \text{ and } Y_t^- = (\alpha_t + (t(t+1)/2)b + y_0)/2 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^-$$

As a result, estimation can be made with time series when cumulative negative and positive shocks are considered. Since asymmetric causality is structurally modeled according to a cumulative structure, it also allows to measuring the permanent effects of positive and negative shocks on the main variable. Therefore, it can be accepted as an effective test technique for measuring hysteresis effects.

As an example of the process in the asymmetric causality test, an estimation will be made in the form of a p -degree vector, namely VAR(p), based on the assumption that the causality between the negative components is analyzed in the two-dimensional vector. The VAR model form of the vector in which the negative components are estimated will be in the form of: $Y_t^- = (y_{1t}^-, y_{2t}^-)$

and in the form of $Y_t^- = V^- + A_1^- Y_{t-1}^- + \dots + A_p^- Y_{t-p}^- + \mu_t^-$.

After the VAR (vector autoregressive) form is obtained, the presence or absence of asymmetric causality is decided by Wald test for the series Y_t^- of H_0 hypothesis that there is no Granger cause. On the other hand, in the asymmetric causality test, since the Toda-Yamamoto χ^2 distribution can prevent normal distribution by affecting the asymptotic distribution, the observations are estimated after the normal distribution form is provided by bootstrap simulation. If the Wald statistic is greater than the bootstrap critical values as a result of the estimation, it is

interpreted as the presence of asymmetric causality. The estimated asymmetric causality test results are reported in Table 2.

Table 2: Asymmetric Causality Test Results

H ₀ :	MWALD Test Statistic	1% Bootstrap Critical Value	5% Bootstrap Critical Value	10% Bootstrap Critical Value	Optimal Lag
DEBTB+ $\neq >$ CF+	0.345	30.453	13.183	9.215	2
DEBTB + $\neq >$ CF-	2.064	31.545	12.735	7.501	2
DEBTB - $\neq >$ CF-	0.318	27.402	11.685	7.864	2
DEBTB - $\neq >$ CF+	2.952	36.985	13.247	9.232	2
DEBTO+ $\neq >$ CF+	0.744	40.508	17.549	11.651	2
DEBTO + $\neq >$ CF-	4.209	19.089	9.536	6.360	2
DEBTO - $\neq >$ CF-	2.975	26.881	13.779	9.446	2
DEBTO - $\neq >$ CF+	4.709	36.619	15.322	10.006	2
INF+ $\neq >$ CF+	0.111	10.893	5.332	3.288	1
INF + $\neq >$ CF-	0.106	11.159	5.680	3.742	1
INF - $\neq >$ CF-	1.219	11.776	5.776	4.103	1
INF - $\neq >$ CF+	0.003	14.681	6.009	4.129	1
REER+ $\neq >$ CF+	20.471**	31.045	15.478	9.227	2
REER + $\neq >$ CF-	4.590	37.965	17.095	10.715	2
REER - $\neq >$ CF-	6.562*	21.612	9.797	6.449	2
REER - $\neq >$ CF+	2.196	28.024	11.835	7.613	2
RIR+ $\neq >$ CF+	2.066	20.118	10.322	6.927	2
RIR + $\neq >$ CF-	0.009	13.899	5.364	3.283	1
RIR - $\neq >$ CF-	0.078	12.366	6.074	3.859	1
RIR - $\neq >$ CF+	0.445	11.742	5.324	3.219	1
VIX+ $\neq >$ CF+	0.275	26.054	13.044	8.841	2
VIX + $\neq >$ CF-	0.385	30.888	12.136	7.603	2
VIX - $\neq >$ CF-	1.657	34.785	11.079	7.374	2
VIX - $\neq >$ CF+	0.593	25.706	12.245	8.459	2

Note: Significance levels are expressed with the notation ***1%, **5%, *10%.

According to the test results, no significant relationship was found between capital flights (CF) and real interest rate (RIR), banking sector indebtedness ratio (DEBTB), other sectors' indebtedness ratio including imports, exports and trade credits (DEBTO), VIX volatility index (VIX), inflation rate (INF). While there is a causality relationship between positive shocks of real effective

exchange rate (REER) and positive shocks of capital flight (CF), there is no causality relationship between negative shocks of real effective exchange rate (REER) and negative shocks of capital flight (CF). These findings indicate the existence of an asymmetric relationship between capital flight (CF) and real effective exchange rate (REER). An increase in the real effective exchange rate (appreciation of the national currency) increases capital flight, whereas a decrease in the real effective exchange rate (depreciation of the national currency) does not lead to a decrease in capital flight. Based on the empirical findings and the volume of capital flight, it is concluded that the real effective exchange rate is effective in capital flight, while the link between capital and macroeconomic variables is broken in capital inflows. In fact, the asymmetric relationship between the real effective exchange rate and capital flight confirms the validity of hysteresis. At the same time, it is concluded that real effective exchange rate shocks are the main dynamic in hysteresis.

Woo (2000) points out that during panic periods, capital flight can intensify and materialise in a very short period of time. While Eichengreen (2004) argues that more liquid financial assets facilitate flows, and Stulz (2009) argues that the removal of restrictions in international markets on the basis of financial liberalisation reduces the costs of capital flights, Crystal (1994) argues that the speed of capital flows may slow down due to information and transaction costs, even if financial liberalisation is the main reason. Therefore, the relationship between the determinants of capital flight and its determinants is far from an effective measurement in empirical terms. In this context, our empirical findings explain an important structure in capital flight models. Compared to real economic variables, capital flight has a high speed of fluctuation and adjustment. Therefore, our asymmetric causality findings point to important practical implications for interest rate arbitrage on the basis of rapidly evolving and adapting financial market frictions.

Yeldan (2005) argues that interest rate arbitrage conditions are determined by real interest rate and exchange rate fluctuations and their interaction, while Brunnermeier et al. (2008) argue that exchange rate volatility-driven interest rate arbitrage (carry trade) is also determined by liquidity management failures. These market developments raise two scenarios for the Turkish economy. They can be interpreted as the result of inefficient interest rate-based liquidity management in response to capital flows or a strongly managed exchange rate that is not sensitive to capital flows. Our empirical findings suggest that both scenarios are valid. Firstly, the absence of a significant relationship between the real interest rate and capital flows confirms the first scenario. On the other hand, the asymmetric structure between the real exchange rate and capital flight (an increase in the real effective exchange rate triggers capital flight, while a decrease in the real effective exchange rate does not reduce capital flight) can define the situation in which the elasticity of the real effective exchange rate to capital flows is restricted. This process indicates that the Central Bank acts more operationally to the depreciation of the national currency than to its appreciation. Because the stability of the national currency constitutes the primary objective. Reinhart (2000) draws attention to the origins of exchange rate controls, while Khan and Haque (1987) draw attention to the processes of decreasing relative returns for investors in emerging market economies with comprehensive controls. He associated such policies with the fear of floating exchange rates. This is because the destructive effects of high foreign currency borrowing and inflationary pressures will be stronger in exchange rate collapses. In conclusion, our empirical findings and the theoretical and empirical literature converge on the same ground that financial market controls and fear of floating exchange rates explain the asymmetric relationship between the real effective exchange rate and capital flight, which implies hysteresis.

3. CONCLUSION

This study analyses the hysteresis effect on capital flight through the case of the Turkish economy. Based on the theoretical and empirical literature, the behaviour of capital flows and the existence of hysteresis form are analysed through banking sector indebtedness ratio, other sectors' indebtedness ratio, inflation, real effective exchange rate, VIX volatility index and real interest rates. Unlike the related literature, the study is differentiated from the related literature by its attempt to determine the existence and dynamics of hysteresis in capital flight through the theoretical determinants of capital flows as well as structural break analysis. Therefore, this study adds to the related literature in two aspects. First, it develops an analysis on the existence and nature of the hysteresis behaviour of capital flight in the Turkish economy. The second is that it determines on the effectiveness of the determinants of capital flight on hysteresis. Based on the empirical findings obtained from the study, firstly, structural break is detected and the existence of hysteresis in capital flight is found to be valid. Based on the asymmetric causality findings, it is determined that the main variable affecting capital flight is the real effective exchange rate. Real effective exchange rate shocks cause hysteresis behaviour in capital flight. The empirical strategy of the study has important connections with the empirical literature. Asymmetric causality detects the presence of hysteresis through non-symmetric relationships from the independent variable to the dependent variable. The asymmetric relationship defined as hysteresis also includes strong and persistent effects on capital flight. According to the asymmetric causality findings, bank indebtedness ratio, other sectors' indebtedness ratio, inflation, VIX volatility index and real interest rate do not have effects on capital flows that would cause hysteresis. However, positive real effective exchange rate shocks have a causality relationship that triggers a positive movement in capital flight, while real effective exchange rate decreases do not lead to the expected decrease in capital flight and exhibit hysteresis behaviour as capital flight becomes permanent. The fact that positive real effective exchange rate shocks cause permanent effects on capital flight provides important information on the nature of capital flight in Türkiye. It strengthens the inference that the real effective exchange rate is in the form of a strongly managed fluctuation in order to stabilise the value of the national currency together with financial management and restrictions on this basis, which are effective on capital flight. Policies affecting capital flight support the existence of a structure in which capital returns are relatively restricted in international markets. On the other hand, the existence of an asymmetric form between capital flight and the real effective exchange rate (permanent effects) reveals the importance of fear of floating on the basis of expectations. In addition to these developments, although macroeconomic variables other than the real effective exchange rate have no effect on capital flight, other variables have effects on the real effective exchange rate. In this context, the relationship between the debt stock and the real effective exchange rate (Akduğan, 2020), the relationship between the VIX index and the exchange rate (Corte et al., 2016), the bidirectional relationship between inflation and exchange rates (Kara & Sarıkaya, 2021), and interest rates significantly affect exchange rates (Aksu & Emsen, 2019).

AUTHOR STATEMENT

Statement of Research and Publication Ethics

This study has been prepared in accordance with scientific research and publication ethics.

Author Contributions

The authors contributed equally to the study.

Conflict of Interest

There is no conflict of interest for the authors or third parties arising from the study.

REFERENCES

- Acharya, S., Bengui, J., Dogra, K., & Wee, S. L. (2022). Slow recoveries and unemployment traps: Monetary policy in a time of hysteresis. *The Economic Journal*, 132(646), 2007-2047. <https://doi.org/10.1093/ej/ueac016>
- Akduğan, U. (2020). Türkiye’de döviz kuru hareketleri ve kamu borcu ilişkisi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(22), 75-97. <https://doi.org/10.38155/ksbd.665188>
- Aksu, H., & Emsen, Ö. S. (2019). Enflasyon, Faiz ve Döviz Kuru İlişkileri: Türkiye İçin ARDL Analizleri İle Asimetrik Eş-Bütünleşme Araştırması (2003: 01-2017: 12). *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 33(1), 69-90
- Akyüz, Y. (2012). The boom in capital flows to developing countries: Will it go bust again? *Ekonomi-tek*, 1(1), 63-96.
- Alesina, A., & Tabellini, G. (1989). External debt, capital flight and political risk. *Journal of International Economics*, 27(3-4), 199-220. [https://doi.org/10.1016/0022-1996\(89\)90052-4](https://doi.org/10.1016/0022-1996(89)90052-4)
- Bagnai, A., & Ospina, C. A. M. (2015). Long-and short-run price asymmetries and hysteresis in the Italian gasoline market. *Energy Policy*, 78, 41-50. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.12.017>
- Bhattacharya, R. (1999). Capital flight under uncertainty about domestic taxation and trade liberalization. *Journal of Development Economics*, 59(2), 365-387. [https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(99\)00017-6](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(99)00017-6)
- Brunnermeier, M. K., Nagel, S., & Pedersen, L. H. (2008). Carry trades and currency crashes. *NBER Macroeconomics Annual*, 23(1), 313-348. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2025.104075>
- Caballero, R. J., & Krishnamurthy, A. (2009). Global imbalances and financial fragility. *American Economic Review*, 99(2), 584-588. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.99.2.584>
- Claessens, S., & Ghosh, S. R. (2013). Capital flow volatility and systemic risk in emerging markets: The policy toolkit. In Canito, O. and Ghosh, S (Eds.) *Dealing with the challenges of macro*

- financial linkages in emerging markets. World bank (pp 91-118).
<http://dx.doi.org/10.1596/978-1-4648-0002-3>
- Collier, P., Hoeffler, A., & Pattillo, C. (2001). Flight capital as a portfolio choice. *The World Bank Economic Review*, 15(1), 55-80. <https://doi.org/10.1093/wber/15.1.55>
- Corsetti, G., Pesenti, P., & Roubini, N. (2001). *Fundamental determinants of the Asian crisis: the role of financial fragility and external imbalances. In Regional and global capital flows: Macroeconomic causes and consequences* (pp. 11-41). University of Chicago Press. Chapter pages in book: (p. 11 - 41) <http://www.nber.org/chapters/c10730>
- Crotty, J., & Epstein, G. (1999). A defense of capital controls in light of the Asian financial crisis. *Journal of Economic Issues*, 33(2), 427-433.
<https://doi.org/10.1080/00213624.1999.11506174>
- Crystal, J. (1994). The politics of capital flight: exit and exchange rates in Latin America. *Review of International Studies*, 20(2), 131-147. <https://doi.org/10.1017/S0260210500117851>
- Cuddington, J. T. (1986). *Capital flight: Estimates, issues, and explanations*. No: 58. International Finance Section, Department of Economics, Princeton University.
- Dailami, M., & Leipziger, D. (1998). Infrastructure project finance and capital flows: A new perspective. *World Development*, 26(7), 1283-1298. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(98\)00054-0](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(98)00054-0)
- Dargay, J. M. (2001). The effect of income on car ownership: Evidence of asymmetry. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 35(9), 807-821.
[https://doi.org/10.1016/S0965-8564\(00\)00018-5](https://doi.org/10.1016/S0965-8564(00)00018-5)
- Davies, V. A. (2008). Postwar capital flight and inflation. *Journal of Peace Research*, 45(4), 519-537.
<https://doi.org/10.1177/0022343308091359>
- Della Corte, P., Ramadorai, T., & Sarno, L. (2016). Volatility risk premia and exchange rate predictability. *Journal of Financial Economics*, 120(1), 21-40.
<https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2016.02.015>
- Dow, J., Han, J., & Sangiorgi, F. (2018). Why is capital slow moving? Liquidity hysteresis and the dynamics of limited arbitrage. *The Journal of Finance*, 73(1), 229-274.
- Edwards, S. (Ed.). (2008). *Capital flows and the emerging economies: Theory, evidence, and controversies*. University of Chicago Press.
- Eichengreen, B. J. (2004). *Capital flows and crises*. The MIT Press Cambridge, Massachusetts London, England.
- Epstein, G. A. (Ed.). (2005). *Capital flight and capital controls in developing countries*.
- Fedoseeva, S., & Werner, L. M. (2016). How linear is pricing-to-market? Empirical assessment of hysteresis and asymmetry of PTM. *Empirical Economics*, 50, 1065-1090.
<https://doi.org/10.1007/s00181-015-0957-4>
- Forbes, K. J., & Warnock, F. E. (2012a). Capital flow waves: Surges, stops, flight, and retrenchment. *Journal of international economics*, 88(2), 235-251.
<https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2012.03.006>

- Forbes, K. J., & Warnock, F. E. (2012b). Debt-and equity-led capital flow episodes (NBER Working paper No. 18329). <https://doi.org/10.3386/w18329>
- Fratzscher, M. (2009). What explains global exchange rate movements during the financial crisis? *Journal of International Money and Finance*, 28(8), 1390-1407. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2009.08.008>
- Fratzscher, M. (2012). Capital flows, push versus pull factors and the global financial crisis. *Journal of International Economics*, 88(2), 341-356. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2012.05.003>
- Federal Reserve Economic Data (FRED) (2024). Data. Retrieved on March 30 2024 from <https://fred.stlouisfed.org/>
- Furuoka, F. (2017). A new approach to testing unemployment hysteresis. *Empirical Economics*, 53(3), 1253-1280. <https://doi.org/10.1007/s00181-016-1164-7>
- Göcke, M. (2002). Various concepts of hysteresis applied in economics. *Journal of Economic Surveys*, 16(2), 167-188. <https://doi.org/10.1111/1467-6419.00163>
- Granger CW, Yoon G (2002) Hidden cointegration. University of California, Economics Working Paper, (2002–02). <https://doi.org/10.2139/ssrn.313831>
- Granger, C.W.J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Crossspectral Methods. *Econometrica*, 37 (3), 424-438. <https://doi.org/10.2307/1912791>
- Gu, X., & Huang, B. (2011). A new approach to capital flows: Theory and evidence. *Economic Modelling*, 28(3), 1050-1057. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2010.11.023>
- Harrigan, J., Mavrotas, G., & Yusop, Z. (2002). On the determinants of capital flight: A new approach. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 7(2), 203-241. <https://doi.org/10.1080/13547860220134824>
- Hatemi-j, A. (2012). Asymmetric causality tests with an application. *Empirical Economics*, 43, 447-456. <https://doi.org/10.1007/s00181-011-0484-x>
- Hatemi-J, A., & El-Khatib, Y. (2016). An extension of the asymmetric causality tests for dealing with deterministic trend components. *Applied Economics*, 48(42), 4033-4041. <https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1150950>
- Hein, E. (2006). Interest, debt and capital accumulation—a Kaleckian approach. *International Review of Applied Economics*, 20(3), 337-352. <https://doi.org/10.1080/02692170600736128>
- Igan, D., Kutan, A. M., & Mirzaei, A. (2020). The real effects of capital inflows in emerging markets. *Journal of Banking & Finance*, 119, 105933. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2020.105933>
- Ito, H., & Tran, P. (2023). Emerging market economies' challenge: Managing the yield curve in a financially globalized world. *Open Economies Review*, 34(1), 171-194. <https://doi.org/10.1007/s11079-021-09661-3>
- Kant, C. (1996). *Foreign direct investment and capital flight*. Princeton Studies in international finance No:80 March, 1996

- Kara A. H., Sarıkaya Ç. (2021). *Enflasyon Dinamiklerindeki Değişim: Döviz Kuru Geçişkenliği Güçleniyor Mu?* (Koç University-TUSIAD Economic Research Forum Working Papers, No. 2121)
- Khan, M., & Haque, N. U. (1987). Capital flight from developing countries. *Finance and Development*, 24(1), 2-5.
- Kim, Y. (2000). Causes of capital flows in developing countries. *Journal of International Money and Finance*, 19(2), 235-253. [https://doi.org/10.1016/S0261-5606\(00\)00001-2](https://doi.org/10.1016/S0261-5606(00)00001-2)
- Kinda, T. (2008). Infrastructure and private capital flows in developing countries. Munich Personal RePEc Archive Paper, 19158.
- Koepke, R. (2019). What drives capital flows to emerging markets? A survey of the empirical literature. *Journal of Economic Surveys*, 33(2), 516-540. <https://doi.org/10.1111/joes.12273>
- Korinek, A. (2011). Hot money and serial financial crisis. *IMF Economic Review*, 59(2), 306-339. <https://doi.org/10.1057/imfer.2011.10>
- Krugman, P. R. (1989). Private capital flows to problem debtors. In Sachs jeffrey (Ed.), *Developing Country Debt and Economic Performance*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/9780226733180>
- Lee, C. C., & Chang, C. P. (2008). Unemployment hysteresis in OECD countries: Centurial time series evidence with structural breaks. *Economic Modelling*, 25(2), 312-325. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2007.06.002>
- Leybourne, S., Newbold, P., & Vougas, D. (1998). Unit roots and smooth transitions. *Journal of Time Series Analysis*, 19(1), 83-97. <https://doi.org/10.1111/1467-9892.00078>
- Loungani, P., Razin, A., & Yuen, C. W. (2001). Capital mobility and the output–inflation tradeoff. *Journal of Development Economics*, 64(1), 255-274. [https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(00\)00132-2](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(00)00132-2)
- Lucas, R. E. (1990). Why doesn't capital flow from rich to poor countries? *The American Economic Review*, 80(2), 92-96. <https://www.jstor.org/stable/2006549>
- McKinnon, R. (1973). *Money and Capital in Economic Development*. Brookings Institution
- Ndiaye, A. S. (2009). Capital Flight and its Determinants in the Franc Zone. *African Journal of Economic Policy*, 16 (1), 65-104.
- Ndikumana, L., & Boyce, J. K. (2003). Public debts and private assets: Explaining capital flight from Sub-Saharan African countries. *World development*, 31(1), 107-130. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(02\)00181-X](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(02)00181-X)
- Ndikumana, L., & Boyce, J. K. (2008). New estimates of capital flight from sub-Saharan African countries: Linkages with external borrowing and policy options. (PERI Working Paper No.166). University of Massachusetts, Political Economy Research Institute, <http://dx.doi.org/10.7275/1282889>
- Nelson, J., Krokeme, O., Markjarkson, D., & Timipere, E. T. (2018). Impact of capital flight on exchange rate in Nigeria. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 8(1), 41-50. <http://creativecommons.org/licences/by/4.0/legalcode>

- Otieno, S., Mose, N., & Thomi, J. (2022). Exchange rate and capital flight: An empirical analysis. *South Asian Journal of Social Studies and Economics*, 13(3), 1-10. <https://doi.org/10.9734/SAJSSE/2022/v13i330356>
- Prasad, E., Rajan, R., & Subramanian, A. (2007). The paradox of capital. *Finance and Development*, 44(1). International Monetary Fund.
- Reinhart, C. M. (2000). The mirage of floating exchange rates. *American Economic Review*, 90(2), 65-70. DOI: 10.1257/aer.90.2.65
- Rodrik, D., & Velasco, A. (1999). Short-term capital flows (NBER Working Paper No. 7364). National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w7364>.
- Salisu, A. A., & Isah, K. O. (2021). Capital flight-growth nexus in Sub-Saharan Africa: The role of macroeconomic uncertainty. *The Journal of Developing Areas*, 55(1). <https://doi.org/10.1353/jda.2021.0013>
- Salvatore, D. (1998). Capital flows, current account deficits, and financial crisis in emerging market economies. *The International Trade Journal*, 12(1), 5-22. <https://doi.org/10.1080/08853909808523895>
- Sarno, L., & Taylor, M. P. (1999). Hot money, accounting labels and the permanence of capital flows to developing countries: an empirical investigation. *Journal of Development Economics*, 59(2), 337-364. [https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(99\)00016-4](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(99)00016-4)
- Schineller, L. M. (1997). An econometric model of capital flight from developing countries (Board of Governors of the Federal Reserve System Working Paper No.579). <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.231754>
- Shaw, E., (1973). *Financial Deepening in Economic Development*. New York: Oxford University Press.
- Stulz, R. M. (2009). *Globalization, corporate finance, and the cost of capital*. In Global Corporate Governance (pp. 106-134). Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/chew14854>
- Summers, L. H. (2000). International financial crisis: causes, prevention, and cures. *American Economic Review*, 90(2), 1-16. <https://doi.org/10.1257/aer.90.2.1>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), (2024). Data. Retrieved on March 30 2024 from <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket>
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01616-8](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8)
- Vague, R. (2023). *The paradox of debt: A new path to prosperity without crisis*. University of Pennsylvania Press.
- Virmani, A. (2014). Macroeconomic management of the Indian economy: Capital flows, interest rates, and inflation 1. In *Macroeconomics and Markets in India* (pp. 3-28). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315872414>
- Woo, W. T. (2000). Coping with accelerated capital flows from the globalization of financial markets. *ASEAN Economic Bulletin*, 193-204. <https://www.jstor.org/stable/25773628>

- World Bank. (1985). Data. Retrieved on March 30 2024 from <https://data.worldbank.org/country/turkiye>
- World Bank. (1985). World Development Report 1985. Washington, DC: World Bank.
- Yalta, A. Y. (2009). Capital flight: Conceptual and methodological issues. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 73-94.
- Yalta, A. Y., & Yalta, A. T. (2023). Capital flight and the real exchange rate: evidence from resource scarce MENA countries. *Middle East Development Journal*, 16(1), 55–73. <https://doi.org/10.1080/17938120.2023.2282325>
- Yeldan, E. (2005). Yükselen Piyasa Ekonomisi. Olarak Türkiye [Turkey as an "Emerging Market Economy"]", http://yeldane.bilkent.edu.tr/Yeldan14_2 Mar05.pdf (Retrieved March 30, 2024).
- Yellen J. (2016) Macroeconomic research after the crisis: a speech at the elusive ‘great’ recovery: causes and implications for future business cycle dynamics. In: *60th Annual Economic Conference* sponsored by the Federal Reserve Bank of Boston.

Yazar Rehberi

Dergiye gönderilen makalelerin aşağıdaki kurallara uygun olarak hazırlanması gerekmektedir. Şekil şartlarını sağlamayan makaleler değerlendirmeye alınmazlar. Makalelerin linkte verilen şablona göre hazırlanması gerekmektedir.

İlk Gönderim

- Gönderilen makale önceden yayınlanmamış ve herhangi bir dergide değerlendirilme sürecinde olmamalıdır.
- Makale, Dergi'nin <<https://dergipark.org.tr/tr/pub/huniibf>> adresinden DergiPark'a üye olunarak, yazar(lar)ın isim(ler)i eklenmeden ve makalede yazar(lar)ı belli edecek ibareler içermeyecek şekilde gönderilmelidir.
- Yazar(lar) makalenin güncel durumunu DergiPark üzerinden takip edebilir(ler).
- Yazarlar, yazar isimlerinin silindiği makaleleriyle birlikte kapak sayfası göndermelidir. Kapak sayfasında, makalenin adı, tüm yazarların adı, iletişim bilgileri ve ORCID numaraları, sorumlu yazar, yazar katkıları, çıkar çatışması, varsa etik kurul onayı ve finansal destek bilgisi verilmelidir.
- Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olmalıdır. İntihal tespit yazılımı (iThenticate, Turnitin vb.) kullanılarak alınan makale özgünlük raporu Dergipark'a makale ile birlikte yüklenmelidir. Kaynakça hariç toplam benzerlik oranı %20'nin altında, tek makaleyle benzerlik ise %4'ün altında olmalıdır.
- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırma için etik kurul onayı gerekmektedir. Araştırmada "Etik Kurul Onayı" alınması gerekli ise; makalenin "Gereç ve Yöntem" bölümünde Etik Kurul onayına ilişkin bilgiler (etik kurulun adı, onay belgesinin numarası ve tarihi) belirtilmelidir. Etik kurul onayı olmayan çalışmalar değerlendirmeye alınmazlar.
- Daha önce bir konferansta sunulmuş ve tam metni ya da genişletilmiş özeti yayınlanmış çalışmalar değerlendirmeye alınmazlar.
- Yazar(lar), makalenin kabul edilmesi ve yayımlanması durumunda, telif haklarının Hacettepe Üniversitesi'ne devredilmesini kabul etmiş sayılır, yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.
- Dergimize gönderilen makalelerde tüm yazarların ORCID® numaralarını eklemeleri gerekmektedir.
- Dergimize değerlendirilmek üzere makale gönderen yazarlar dergimizde başka makaleler için hakemlik yapmayı kabul etmiş sayılırlar.

Revizyon sonrası Gönderim

- Hakem değerlendirme sürecinden sonra makalelerini revize etmeleri istenen yazarların makalenin yeni versiyonunu bir ay içinde sisteme yüklemeleri gerekmektedir. Revizyonların kapsamının büyük olması durumunda ek süre talep edilebilir.
- Revize dosya ile birlikte, yapılan değişikliklerin listesini içeren bir dosya da gönderilmelidir. Hakeme cevap dosyası her bir hakemin değerlendirmesi için ayrı ayrı yapılmalı, hakemlerin yönelttiği her yoruma karşılık verilen cevaplar ve yapılan düzeltmeler ayrıca gösterilmelidir. Bu dosya gönderilmeden revize makale hakemlere gönderilmemektedir.

Yazım Kuralları

- Makale, Türkçe veya İngilizce olabilir. Her makalede, ana başlığın hemen altında, makalenin amaç ve önemini, uygulanan metodolojiyi, temel bulgular ve muhtemel politika tavsiyelerini içeren Türkçe ve İngilizce olmak üzere 150-200 kelimeyi aşmayan öz/abstract yer almalıdır. Öz/Abstract altında, makalenin yazındaki yerine dair yönlendirmede bulunacak en az üç ve en çok altı anahtar sözcükler/keywords bulunmalıdır. İngilizce başlık, özet, ana metin ve anahtar kelimeler küresel bir izleyici tarafından kolayca anlaşılabilir bir yüksek dil seviyesinde sunulmalıdır. Makale, Ana Başlık, Öz/Abstract, Anahtar Sözcükler/Keywords, Makale Metni, Notlar ve Kaynakça sırası ile kaleme alınmış olmalıdır.
- Makale, kaynakça ve sonnotlar dahil, 8.000 kelimeyi geçmemeli, A4 boyutunda Word dosyasına 2 satır aralıklı, soldan 3 cm, sağdan 3 cm, üstten 3,5 cm ve alttan 4 cm olacak şekilde düzenlenmelidir.
- Tablo ve şekillere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tablo, şekil ve grafiklerin üzerinde yer almalı, kaynaklar ise tablo, şekil ve grafiklerin altına yazılmalıdır. Tablo çizimlerinde dikey çizgi kullanılmamalı, yatay çizgiler de sadece başlıkları ayırmak için kullanılmalıdır.
- Rakamlarda ondalık kesirler nokta ile ayrılmalıdır. Denklemlere verilecek sıra numarası parantez içinde sayfanın sağında yer almalıdır. Denklemlerin türetilişi, yazıda açıkça gösterilmemişse, hakemlerin değerlendirmesi için, türetme işlemi bütün basamaklarıyla ayrı bir sayfada verilmelidir.
- Makalenin alt başlıkları, ilk harfi büyük olmak üzere küçük harflerle, koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır.
- Dipnotlar, makalenin sonuna, kaynakçadan önce eklenmelidir.

Metin İçi Alıntı ve Kaynak Gösterimi

- Metinde atıfta bulunulan bütün kaynaklar, kaynakçada belirtmeli, atıf yapılmayan kaynaklar, kaynakçaya konulmamalıdır. Kaynaklar, ayrı bir sayfada soyadına göre alfabetik sırayla yazılmalıdır. Dergi ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları belirtilmelidir.

- Metin içi alıntılama ve kaynak gösteriminde, APA (American Psychological Association) kaynak sitili kullanılmalıdır. Metin içi alıntı ve atıflar APA 7.versiyona göre yapılmalıdır. Bazı örnek durumlar aşağıda verilmiştir. Diğer durumlar için aşağıdaki bağlantıdan yararlanabilirsiniz:

American Psychological Association. (2020). Publication Manual of the American Psychological Association (7th ed.). Washington, DC: APA. <https://apastyle.apa.org/>

- Kaynaklara atıflar, metin içinde açılacak ayraçlarla yapılmalıdır. Ayraç içindeki sıra şöyle olmalıdır: Yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları.
- APA 7'ye göre 1 veya 2 Yazarlı atıflar için metin içi her alıntıda yazar isimleri dahil edilmelidir.
- APA 7'ye göre 3 veya daha fazla yazarlı atıflar için metin içi ilk atıf dahil olmak üzere her atıfta (İlk yazar, vd., yıl) şeklinde atıf verilmelidir.

Karşılaşılabilecek farklı durumlar şöyle örneklenebilir:

.....ifade edilmiştir (Wilson, 2011).

.....ifade edilmiştir (Watson ve Hassett, 2003).

.....belirtilmiştir (Wollmann vd., 2012).

İngilizce makaleler için (Wollmann et al., 2012).

Doğrudan alıntılarda sayfa numarası belirtilmelidir.

.....Dollery (2008a, s.15) ileri sürmektedir.

.....(Wollmann vd., 2012, s.126).

Tüzel Yazarlı Çalışmalar

İlk atıf

(Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2020)

(World Trade Organization [WTO], 2020)

İkinci ve sonraki atıflar

(TÜİK, 2020)

(WTO, 2020)

Alıntı cümle içerisinde yapılıyorsa

İlk atıf

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2020)

World Trade Organization (WTO, 2020)

İkinci ve sonraki atıflar

TÜİK (2020)

WTO (2020)

Kaynak Gösterimi

Dergiler:

- APA 7 sürümüne göre makaleler için kaynak gösterimi genel olarak aşağıdaki gibidir.
- Yazarın Soyadı, Yazarın Adının ilk harfi., İkinci Yazarın Soyadı, Adının İlk Harfi & Üçüncü yazarın soyadı, adının ilk harfi (Yıl). Makalenin başlığı. *Derginin Adı*, cilt(sayı), sayfalar. <https://doi.org/xx.xxx/yyyy>
- APA 7'ye göre çalışmanın başlığının ilk harfi büyük, diğerleri küçük olmalıdır. Dergi adlarının ise ilk harfleri büyük olmalıdır.
- Cilt numarası italik, sayı numarası ise normal punto ile yazılmalıdır.
- Kaynakçada, aşağıdaki örneklenen biçim kurallarına uyulmalıdır:

Tek Yazarlı Makale

Goldsmith, M. (1993). The Europeanisation of local government. *Urban Studies*, 30(4), 683-699.

İki Yazarlı Makale

Hayfield, T., & Racine, J. S. (2008). Nonparametric econometrics: The np package. *Journal of Statistical Software*, 27, 1(32). <http://www.jstatsoft.org/v27/i05/>

Kitaplar:

Panara, C., Varney, M. (2013). *Local government in Europe: The 'Fourth Level' in the EU Multilayered System of Governance*. Routledge.

Derlemeler: Krugman, P. (1995). The move toward free trade zones. In P. King (ed.), *International Economics and International Economic Policy: A Reader*. McGraw-Hill, Inc., 163-182.

Pollitt, C., & Bouckaert, G. (2003). Evaluating public management reforms: An international perspective. In H. Wollmann (ed.), *Evaluation Public-Sector Reform: Concepts and Practice in International Perspective*. Edward Elgar Publishing, Inc., 12-35.

Diğer Kaynaklar:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2014). *Kredi kartı işlemlerinde uygulanacak azami faiz oranları*. Basın Duyurusu. 05.01.2020 tarihinde <https://www.tcmb.gov.tr> adresinden erişilmiştir.

Veri Tabanı:

Türkiye İstatistik Kurumu (2020). Gelir ve yaşam koşulları araştırması [Veri Seti]. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-Bolgesel-Sonuclari-2020-37405>

Telif Hakkı ve Açık Erişim Politikası

Kabul ve yayımlama sonrası, yazar(lar) makalenin tüm telif haklarını Hacettepe Üniversitesi'ne devreder. Üniversite, eserin çoğaltılmasına, dağıtılmasına ve sergilenmesine ilişkin münhasır haklara sahiptir. Yazar(lar)a herhangi bir telif ücreti ödenmez. Yazarlar, Hacettepe Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan makaleyi yeniden yayımlayamaz veya dağıtamazlar.

Bu dergi açık erişim dergisi olup, yayımlanan tüm makaleler abonelik veya ödeme engelleri olmadan okuyuculara ücretsiz olarak sunulmaktadır. Makalelere erişilebilir, okunabilir ve ticari olmayan amaçlarla paylaşılabilir, ancak uygun şekilde atıfta bulunulması gerekmektedir. Ancak, herhangi bir değişiklik, çoğaltma veya ticari kullanım için önceden Hacettepe Üniversitesi'nden izin alınması gerekmektedir.

Guide for Authors

The articles sent to the journal should be prepared in accordance with the following rules. Articles that do not meet the format requirements will not be evaluated. Articles should be prepared according to the template given in the link.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/journal-file/25053>

First Submission

- The submitted article should not have been previously published and should not be in the process of being evaluated in any journal.
- The article is the Journal's, without adding the name(s) of the author(s) and without any phrases to identify the author(s) in the article.
- The author(s) can follow the current status of the article on DergiPark.
- Authors should send a title page with their articles in which the names of the authors have been deleted. The title page should include the name of the article, the names of all authors, contact information and ORCID numbers, responsible author, author contributions, conflict of interest, ethics committee approval, if any, and financial support information.
- The article should be in accordance with research and publication ethics. The originality report of the article obtained by using plagiarism detection software (iThenticate, Turnitin etc.) should be uploaded to Dergipark together with the article. The total similarity rate excluding the bibliography should be below 20%, and similarity with a single article should be below 4%.
- Ethics committee approval is required for all kinds of research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants by using survey, interview, focus group work, observation, experiment and interview techniques. If "Ethics Committee Approval" is required for the research; In the "Materials and Methods" section of the article, information regarding the approval of the Ethics Committee (name of the ethics committee, number and date of the approval document) should be stated. Studies without ethics committee approval will not be evaluated.
- Studies that have previously been presented at a conference and whose full text or extended summary have been published are not considered.
- In case the article is accepted and published, the author(s) is deemed to have accepted the transfer of copyrights to Hacettepe University, and no royalties are paid to the author(s).
- All authors are required to include their ORCID® numbers in the articles submitted to our journal.
- Authors who submit articles to our journal for evaluation are deemed to have accepted to act as referees for other articles in our journal.

Revisions

- Authors who are asked to revise their articles after the peer-review process are required to upload the new version of the article to the system within one month. Additional time may be requested if the scope of revisions is large.
- A file with a list of changes made should be sent along with the revised file. The referee's response file should be made separately for each referee's evaluation, and the answers and corrections made in response to each comment made by the referees should be shown separately. The revised article is not sent to the referees before this file is sent.

Manuscript Preparation

- The article can be in Turkish or English. In each article, just below the main title, there should be an abstract of 150-200 words in Turkish and English, including the purpose and importance of the article, the methodology applied, the main findings and possible policy recommendations. Under the Abstract, there should be at least three and most six keywords/keywords that will guide the article's place in the literature. The English title, abstract, main text and keywords should be presented at a high language level that is easily understandable by a global audience. The article should be written in the order of Main Title, Abstract, Keywords, Article Text, Notes and Bibliography.
- The article, including the bibliography and endnotes, should not exceed 8,000 words, should be arranged in an A4 size Word file with 2-line spacing, 3 cm from the left, 3 cm from the right, 3.5 cm from the top and 4 cm from the bottom.
- Tables and figures should be titled and numbered. Titles should be above tables, figures, and graphics. References should be written under tables, figures, and graphics. Vertical lines should not be used in table drawings, and horizontal lines should only be used to separate headings.
- Decimal fractions in numbers should be separated by periods. The sequence number to be given to the equations should be placed in parentheses on the right of the page. If the derivation of the equations is not clearly shown in the article, the derivation process should be given on a separate page for the evaluation of the referees.
- Subheadings of the article should be written in lowercase letters, the first letter being uppercase, bold and starting from the left margin.
- Footnotes should be added at the end of the article, before the bibliography.

Citations and References

- All sources cited in the text should be cited in the bibliography, and uncited sources should not be included in the bibliography. References should be written in alphabetical order by surname on a separate page. Page numbers of articles in journals and reviews should be specified.
- APA (American Psychological Association) reference style should be used for in-text citation and reference. In-text citations and references should be made according to APA version 7. Some example cases are given below. For other cases, you can use the link below:

American Psychological Association. (2020). Publication Manual of the American Psychological Association (7th ed.). Washington, DC: APA. <https://apastyle.apa.org/>

- References should be made with parentheses to be opened in the text. The order in parentheses should be: Author(s) surname, year of reference, page numbers.
- According to APA 7, for citations with 1 or 2 Authors, the names of the authors should be included in each in-text citation.
- According to APA 7, for citations with 3 or more authors, each citation should be cited as (First author, et al., year), including the first in-text citation.

Examples of different situations that may be encountered are as follows:

..... has been expressed (Wilson, 2011).

..... has been expressed (Watson & Hassett, 2003).

..... specified (Wollmann et al., 2012).

Page numbers should be indicated in direct quotations.

..... Dollery (2008a, p.15) argues.

..... (Wollmann et al., 2012, p.126).

Studies by Institutions

First reference

(Turkish Statistical Institute [TUIK], 2020)

(World Trade Organization [WTO], 2020)

Second and subsequent citations

(TUIK, 2020)

(WTO, 2020)

If the quote is in a sentence

First reference

Turkish Statistical Institute (TUIK, 2020)

World Trade Organization (WTO, 2020)

Second and subsequent citations

TUIK (2020)

WTO (2020)

References

Journals:

- According to the APA 7 version, the references for the articles are generally as follows.
Author's Surname, Author's First Letter., Second Author's Surname, First Letter & Third Author's Surname, First Letter (Year). The title of the article. *Name of Journal*, volume (issue), pages.<https://doi.org/xx.xxx/yyyy>
- According to APA 7, the first letter of the title of the study should be capitalized and the rest should be lowercase. The first letters of the journal names should be capitalized.
- The volume number should be written in italics and the issue number should be written in normal font.
- In the bibliography, the following exemplary format rules should be followed:

Single Author:

Goldsmith, M. (1993). The Europeanisation of local government. *Urban Studies*, 30(4), 683-699.

Article by Two Authors:

Krugman, P., & Venables, A.J. (1995). Globalization and the inequality of nations. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(4), 857-880. <https://doi.org/10.2307/2946642>

Books:

Panara, C., & Varney, M. (2013). *Local government in Europe: The 'Fourth Level' in the EU Multilayered System of Governance*. Routledge.

Compilations:

Krugman, P. (1995). The move toward free trade zones. In P. King (Ed.), *International Economics and International Economic Policy: A Reader* (pp. 163-182). McGraw-Hill, Inc.

Shah, T. H. (2018). Big data analytics in higher education. In S. M. Perry (Ed.), *Maximizing social science research through publicly accessible data sets* (pp. 38-61). IGI Global.

Other Resources:

Central Bank of the Republic of Turkey (2014). Maximum interest rates applicable to credit card transactions. Press Release. Retrieved September 5, 2014-6 from <https://www.tcmb.gov.tr>

Database:

Turkish Statistical Institute (2020). Income and living conditions survey.

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-Bolgesel-Sonuclari-2020-37405422>

Copyright and Open Access Policy

Upon acceptance and publication, the author(s) transfer all copyrights of the article to Hacettepe University. The university holds exclusive rights to reproduce, distribute, and display the work. No royalties are paid to the author(s). Authors may not republish or distribute the article without prior written permission from Hacettepe University.

This journal is an open-access journal, meaning all published articles are freely available to readers without subscription or paywall barriers. Articles may be accessed, read, and shared for non-commercial purposes, provided proper citation is given. However, any modifications, reproductions, or commercial use require prior permission from Hacettepe University.